Acta Neerlandica 15

bron
Acta Neerlandica 15. Debreceni Egyetem, Debrecen 2019

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_act003acta16_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren i.s.m. ACTA NEERLANDICA

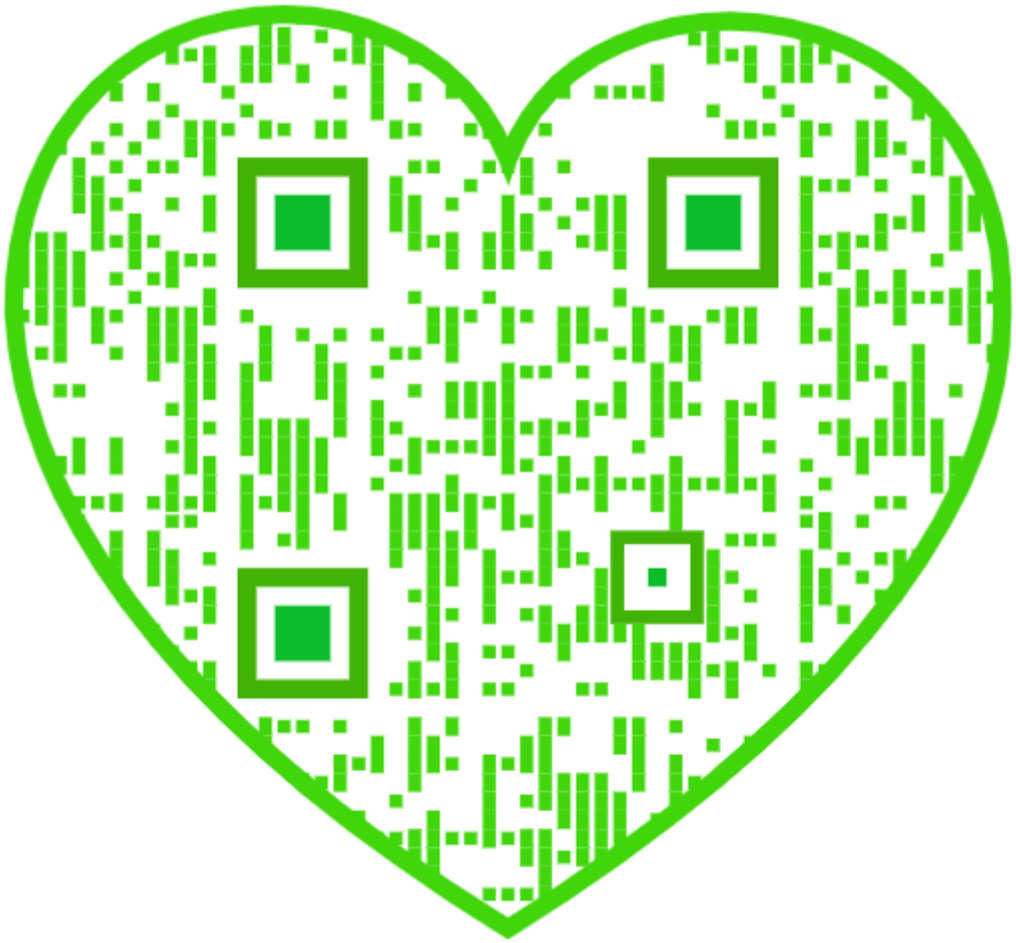

Voorwoord

In mei 1626 vertrok de toen 28 jaar oude Pieter Nuyts (1598-1655) als ‘Raad extraordinaris’ van de VOC naar Batavia. De jonge man, zoon van een uit het Zuiden gevluchte textielhandelaar, in Middelburg geboren, studeerde aan de Universiteit Leiden, maakte een snelle carrière bij de Verenigde Oost-Indische Compagnie. Na zijn aankomst in Batavia werd hij prompt benoemd tot gewoon ‘Raad van Indië’ en daarnaast ook nog tot gouverneur van Formosa (Taiwan). Formosa was toentertijd een strategische plaats voor de VOC, omdat de handel met China sterk haperde. De Nederlanders hadden niet alleen problemen met de Chinezen, maar ook met de Japanners. De Portugezen die al een eeuw vroeger in het gebied zich vestigden en in oorlog met de Republiek der Zeven Provinciën waren, betekenden een continu gevaar voor de Nederlanders. Nuyts kreeg dus een zeer speciale post waar hij niet alleen zijn leiderskwaliteiten en krijgstalenten moest laten zien, maar ook in diplomatieke vaardigheden moest uitblinken. Hij faalde op alle fronten. Zijn eerste diplomatieke missie voerde hem naar de Japanse shogun, Tokugawa Iemitsu (1604-1651) in Edo (Tokyo). Hier had Nuyts de plooien moeten gladstrijken die in verband met de handel op Formosa waren ontstaan. Nuyts ging eerst naar Hirado, waar de factorij van de VOC gevestigd was. Het ervaren opperhoofd Cornelis van Nijenrode had de kersverse gouverneur sterk aangeraden, zich tijdens zijn diplomatieke missie bescheiden te tonen tegenover de Japanners en slechts 24 man als gevolg mee te nemen. Nuyts lapte de raad van Van Nijenrode aan zijn laars en nam maar liefst 240 bedienden mee op de hofreis naar Edo. Hier werd hij met onverwachte

problemen geconfronteerd. Japanse handelaren die op Formosa handel dreven maar niet gediend waren van de hoge tollen en heffingen van het Nederlandse gezag aldaar, wilden de shogun overtuigen dat Japan Formosa gewoonweg maar moest bezetten. Nuyts deelde hierop mee dat zijn directe superieur de Gouverneur-Generaal en de Raad van Indië zo'n stap van de Japanners nooit zou dulden. De Japanners waren verward. Zij dachten de hele tijd dat Nuyts de ambassadeur was van 'koning' Maurits van Holland. Maar wie is dan de Gouverneur-Generaal van wie Nuyts zijn instructies ontving en wat was dan de Raad van Indië?[1] Nuyts was duidelijk geen geboren diplomaat en waarschijnlijk voldaan van Europees superioriteitsgevoel. Belerend en betweterig legde hij de Japanners uit dat de Zeven Verenigde Provinciën geen koninkrijk waren dus ook geen koning konden hebben. De Nederlanders erkenden de koning van Spanje niet meer en vochten voor hun vrijheid. De omslachtige uitleg van Nuyts over de Staten-Generaal, de Prins van Oranje als stadhouder en de Provinciale Staten hebben de Japanners waarschijnlijk helemaal niet kunnen volgen. Zijn relaas moet hautain en arrogant overgekomen zijn. Een ding hebben de Japanners in ieder geval begrepen: de Nederlanders zijn in opstand gekomen tegen hun wettige koning en wilden hem als vorst niet meer erkennen. Deze informatie viel niet in goede aarde bij de shogun en zijn adviseurs. Japan was namelijk een land dat na honderdvijftig jaar burgeroorlog eindelijk een periode van vrede kende. Na de allesbeslissende slag bij Sekigahara (20 en 21 oktober 1600) werd Tokugawa Ieyasu (1543-1616) de sterkste krijgsheer en vanaf 1603 de shogun van Japan. Hij deed er alles aan zijn centrale macht te verstevigen, de opstandige daimyos te beteugelen en iedereen die hem maar een beetje verdacht leek snel en effectief te bestraffen. En de Europeanen waren voor hem bij voorbaat zeer verdacht.[2] De aanwezige Portugezen en hun missieactiviteiten beschouwde hij als een gevaar voor het land. Ieyatsu verbood in 1613 de godsdienstbeoefening van Christenen in heel Japan. Na de dood van Ieyatsu (in 1616) ging zijn opvolger en zoon Iemitsu door met deze maatregelen. In 1624 heeft hij de Portugese en Spaanse schepen verboden in Japan aan te leggen.[3] Drie jaar later moest hij dan van de arrogante Pieter Nuyts horen dat hij als ambassadeur van Nederland een volk vertegenwoordigde dat in opstand kwam tegen zijn wettige vorst. Een ongehoorde misdaad in de ogen van de Japanners. Nuyts had waarschijnlijk helemaal niet in de gaten wat hij met zijn belerend gepraat aanrichtte. Het imago van de Nederlanders was bij de shogun op zijn dieptepunt. Onderhandelingen werden afgebroken en Nuyts moest onverrichter zake naar For-

mosa terugkeren. Hier ging hij door met zijn agressief optreden tegen Japanse handelaren. Het gevolg was een totaal embargo op Nederlandse schepen in de Japanse havens. Ook met de Chinese handelaren kreeg hij slaande ruzie en de plaatselijke bevolking haatte hem en zijn mannen zo dat de inheemsen bij gelegenheid 66 soldaten hebben neergesabeld. Nuyts heeft in korte tijd voor elkaar gekregen dat de handelsbetrekkingen tussen Japan en Nederland praktisch stil werden gelegd, maar de Chinezen en de Formosanen lustten hem ook wel rauw. Een totale mislukking als diplomaat en als gouverneur. Door gebrek aan kennis van de plaatselijke verhoudingen en de locale cultuur, door zijn arrogante houding en agressieve optreden heeft hij alleen maar schade veroorzaakt. Hij werd naar Batavia besteld, berecht en later aan Japan uitgeleverd. Een ongekende stap in de VOC-geschiedenis. Hij heeft vier jaar gevangen gezeten. Dankzij een wel zeer getalenteerde Nederlandse diplomaat en opperhoofd van de factorij in Hirado, François Caron (1600-1673), kwam Nuyts in 1636 vrij. Caron was afkomstig uit een gevluchte Franse hugenotenfamilie die in de Republiek terechtkwam. Hij was dus in feite een migrant die zijn carrière bij de VOC als koksmaat begon, later als tolk werkte en opklom tot opperhoofd van Hirado. Hij heeft met de shogun met succes onderhandeld en hem een koperen kroonluchter geschonken die Tokugawa zozeer beviel dat hij de meest onbekwame Nederlandse diplomaat van de 17de eeuw uiteindelijk vrijliet.

Dit verhaal laat ons het enorme belang van diplomaten en diplomatie zien, dat uitgesproken woorden uit de mond van een ambassadeur verstrekkende gevolgen kunnen hebben voor een heel volk, voor de economie en voor politieke betrekkingen. Maar het laat nog meer zien dan dat. Ook leren we hieruit dat een degelijke opleiding en een afkomst van goeden huize (dat had Nuyts allemaal) verre van voldoende zijn om een goede diplomaat te worden. Het succes van een diplomaat hangt ook af van zijn persoonlijkheid, emotionele intelligentie, kennis van land en volk, talenkennis en empathie.

In dit nummer van *Acta Neerlandica* gaat het over succesvolle en minder succesvolle diplomaten of over ‘möchte gerne’ diplomaten die eigenlijk geen diplomaten waren. Wat hen verbindt is dat ze geschreven hebben. En we weten: wie schrijft die blijft. De basis van dit nummer was een internationaal symposium op 20 oktober 2017 in Debrecen met de titel ‘Diplomatenschrijvers - Schrijvende diplomaten’. Het idee voor een symposium kwam van Liesbeth Dolk, de biograaf van de schrijver en diplomaat F. Springer. Wij zijn haar hiervoor erg dankbaar.

René van Hell, ambassadeur van het Koninkrijk der Nederlanden in Hongarije houdt zijn lezing bij de opening van het symposium Diplomatenschrijvers - Schrijvende diplomaten in oktober 2017 in Debrecen.

Zij was niet alleen de initiatiefnemer maar ook een van de sprekers. Het symposium werd gerealiseerd door de *UD Research Group Hungary in Medieval Europe* en de Vakgroep Nederlands van de Universiteit Debrecen. Het welkomstwoord werd uitgesproken door de ambassadeur van het Koninkrijk der Nederlanden, René van Hell. Een deel van de lezingen is reeds in het Hongaars verschenen onder de titel *Diplomata írók - Író diplomaták*.[4]

Gábor Pusztai

Bibliografie

Bárány, Attila; Pusztai, Gábor (red.). 2018. *Diplomata írók- író diplomaták*. [Diplomatenschrijvers-Schrijvende diplomaten]. Debrecen: Kapitális.
Blussé, Leonard. 2005. 'Olifant in de porceleinkast, Pieter Nuyts (1598-1655) en zijn avonturen in het Verre Oosten.' *Noord-Zuid in Oost-Indisch perspectief*. Parmentier, Jan (red.), Zutphen: Walburg Pers.
Pusztai, Gábor. 2018. 'Nagaszaki emberünk. Jelky András elképzelt diplomáciai útja Japánba.' [Onze man in Nagasaki. De gefantaseerde diplomatieke missie van András Jelky in Japan]. 2018. *Diplomata írók - író diplomaták*. Bárány, Attila; Pusztai, Gábor (red.). Debrecen: Kapitális.
Túróczi, Tamás. 2017. 'Szamurájok és "déli barbárok."' [Samurai en 'zuidelijke barbaren']. *BBC History*, 7.9: 30-35.

Eindnoten:

1 Blussé, 'Olifant in de porceleinkast', 117-129.
2 Pusztai, 'Nagaszaki emberünk', 48-74.
3 Túróczi, 'Szamurájok és "déli barbárok"', 30-35.
4 Bárány&Pusztai, *Diplomata írók - író diplomaták*.

Attila Bárány

A Humanist Diplomat in Early 16th Century Hungary: Hieronymus Balbus

Abstract

The article investigates new sources, Western European, mainly English diplomatic reports - several being so far unknown for Hungarian scholarship, or, if known, not examined in this regard - e.g. held at the British Library Manuscript Collection to shed light on Hungarian-Ottoman relations at the eve of the fall of the 'shield of Christendom', Belgrade in 1521. The article follows the mission of Hieronymus Balbus, an Italian at the diplomatic personnel of Jagiellonian Hungary, in 1521 to the Habsburg, Tudor and Valois courts. Balbus's diplomatic workings - through the embassy to the Emperor (Charles V in Worms and Brussels), a peace conference at Calais and Cardinal Wolsey and Henry VIII, King of England - has not been adequately seen in Hungarian historiography, and some of his letters and political activity ranging from Bruges, Worms, Calais, London and Cologne has not so far been mapped, yet new insights can be given for the understanding of Louis II's diplomatic efforts during the stress of the siege and loss of Belgrade in 1521. The investigation is largely based on Balbus's dispatches - which has not survived in Hungarian archival material but were preserved in the reports of English envoys of his activity, to the maker of Tudor policy, Chancellor Wolsey. The correspondence of Balbus provides valuable information on the administration of Louis II, about its relationship with the Turks and the Emperor. The leaders of Hungarian diplomacy did not lack astuteness and 'had a clear picture' about the international power relations. The government experimented with alternatives, provided they did not receive any aid from the Habsburgs: they were willing to go as far as making an alliance with not only the English, but even with the Emperor's enemies, the Valois. In 1521, despite the powerful Habsburg dominance, Hungarian foreign politics did have some room to manoeuvre.

Keywords: Humanist diplomacy; Hungarian foreign policy; Hieronymus Balbus / Girolamo Balbi; Jagiellonians; Louis II (1516-26), King of Hungary; siege of Belgrade, 1521; Cardinal Thomas Wolsey, Lord Chancellor of England; Charles V Habsburg,

Emperor / King of Germany (1519/30-1556); Henry VIII, King of England (1509-1547); Ottomans; Tudors; British Library

Several Western European archival and manuscript sources are available to learn about Hungarian diplomacy in the 1520s, yet they have not really been in the focus of research. The present paper investigates the activities of a diplomat of King Louis II in 1521 who was also an illustrious humanist and wrote significant literary works and political pamphlets.

The most important mission of Hieronymus Balbus is the one which set out for the West directly after the Turkish attack of 1521. The sources concerning the provost's mission to Germany, the Low Countries, Calais and England, most of which survived in England, provide insight into Hungary's foreign policy. Balbus negotiated in various places: at the Emperor's court, in Calais, which was at that time under English control, where the French ambassadors were negotiating, and also with Chancellor Thomas Wolsey.

Girolamo Balbi (Hieronymus Balbus), the provost of Pozsony (present-day Bratislava) was an important factor of Hungarian diplomacy in the Jagiellon-era.[1] He was a renowned humanist, a descendant of an illustrious patrician family from Venice. He studied at various universities in Rome, Padua and Paris. During his university studies he got acquainted with John Vitéz junior and this is probably how he got to Hungary. Between 1498 and 1504 he was a canon in Veszprém and later he was the tutor of King Louis II (1516-26). Presumably in 1508 he became a canon in Eger; in 1513 he was appointed canon cantor of Pécs, and later the provost of Vác.[2] In 1514 Miklós Sánkfalvi Zele, the provost of Pozsony, exchanged his position with Ferenc Szeremlényi, who was provost of Transylvania, which he later exchanged for Balbus's position as provost of Vác and Eger. Later Szeremlényi returned to his position as provost of Transylvania and this is how Balbus became the provost of Pozsony from 1515 until 1522.[3]

He showed a strong interest in the history and rulers of Hungary: already during his studies at the University of Paris he wrote a work in which he praised King Matthias (*Carmen de laudibus bellicis regis Pannoniae*, 1488-90).[4] His connection with István Werbőczy/Verbőci, would-be Palatine is confirmed by the fact that his carmen can be found at the end of the first printed edition of his codex, the *Tripartitum*. In this poem, he places the author at the side of the two most eminent Greek

lawmakers, Lycurgus and Solon. He believed that after a period of legal uncertainty in "ferox Panonia" this work would calm the Scythian morals of the followers of Mars.[5]

He got into the court of King Vladislaus II of Hungary (1490-1516) very early; first he was a royal secretary,[6] then in 1510 he worked as an *aulicus*, later as a privy councillor.[7] He carried out several diplomatic missions. In 1512, he helped to put across the deal concerning the marriage of Barbara Szapolyai/Zápolya.[8] He also helped to organize the royal meeting held in Vienna in 1515; on one occasion he visited Maximilian as an ambassador of both Sigismund I Jagiellon, King of Poland and Vladislaus in order to prepare the details of the negotiations.[9] (The Emperor even sent a message via Balbus). After 1518-19, he participated in various missions to Poland, for example in 1518 he was present at the marriage between Sigismund and Bona Sforza.[10]

Balbus did not maintain a bad relationship with the Habsburgs either. His relationship with Emperor Maximilian went back to 1493, when the Emperor invited him to teach at the University of Vienna. He was not even ashamed to "smuggle" the verses of his earlier carmen in which he praised Matthias into his poems about the Habsburg monarch.[11] After the Emperor also came to know his services at the Congress of Vienna in 1515, he promised him a position in St. Stephen's Cathedral in Vienna, presumably due to the recommendation of György Szatmári, Bishop of Pécs.[12] Although he did not receive this position, he attempted to obtain a benefice in Austria again, but at this time with little success.

His diplomatic career held forth much more success. In August 1520 he visited the Emperor to negotiate concerning the marriage of Anne Jagiellon with Archprince Ferdinand.[13] In October he was present at the coronation of Charles V in Aachen,[14] while in November he was among those who handed over the bride and was also present at the signing of the marriage contract of the Jagiellon Princess.[15] (This was confirmed by an English imperial ambassador as well.[16]) On 11 December he was present at the *per procuram* engagement of Ferdinand and Anne of Jagiellon and that of Mary Habsburg, Queen of Hungary and Louis II.[17]

Balbus received his first important mission in the spring of 1521 when, together with István Werbőczy,[18] he was sent to the Reichstag at Worms. He visited the Emperor at the beginning of the year as well. In September 1521 the provost of Pozsony reminded Charles V in Antwerp that earlier he visited "themperor being at Colayne with he with his college [fellow-ambassador]."[19] This can be dated to the beginning of the year, sometime

before the Diet of Worms and after his visit to Aachen.[20] In one of my studies I investigated what information Balbus's embassy provided about the mission of the Turkish ambassador sent in 1520-21, or in other words about the so-called "proposal of Suleiman". We presume that he stayed in the Empire almost as a permanent ambassador. (According to Köblös he did not return home between Aachen and Innsbruck.[21]) A royal instruction issued on 21 May also confirms this, namely that in the spring of 1521 they negotiated about the royal marriage in various locations almost continuously, since the letter calls upon the ambassadors to continue their work in Cologne and Worms concerning the marriage.[22]

Balbus visited Cologne on another occasion even earlier: the Tudors' imperial ambassador, Tommaso Spinelli met him even before Charles V was crowned in Aachen, on 20 October 1520. Spinelli reported that the Hungarian envoys vehemently urged for contracting the marriage.[23] (Spinelli was present at the Reichstag from January 1521 until the end of April where he met Balbus again[24]).

At the meeting in Cologne in early 1521, Balbus reported that a Turkish ambassador arrived at the Hungarian court "to declare the dethe of the Turk father [Selim I] of this modern [Suleiman I]". Since "the truce betwene them was expired" the new sultan, Suleiman "sent to them [...] ambassador for to proroge and conferme the olde truce",[25] [...] to whome, regarding the great preiudice that might thereby ensue to the remenant of Cristendome, was given no m[uch?] of answere'.[26] The Turkish ambassador was 'but enterteyned [...] with faire wordes'.[27] This was done 'to learn whether the Pope, the Emperor and other Christian princes could provide aid', as Hungary is unable to prevail.

On 14 February 1521, after the meeting in Cologne, Balbus was ordered to attend the Diet of Worms. He was the permanent imperial ambassador of Louis II, since while he arrived on 24 March, the other Hungarian envoys entered the council-chamber of the Reichstag in early April.[28] His speech delivered on 3 April survived, and was even published.[29] He emphasizes that Hungary, weakened by 150 years of heroic fighting, will not be able to carry on any longer and cannot resist without foreign support.[30] The Turks are arming themselves and attempt to attack the country. Due to the quarrels of the princes even losing Rome has to be feared.[31] This tries to appeal to the vanity of the Germans. 'The true, so to say ancient German strength is long gone. You are not the kind of Germans any more either, who reached the level of the Romans in terms of military glory, or perhaps even outperformed them.'[32] 'What

could be more shameful than serving the Turks?'[33] In case the Germans do not resist now, they will only be able to stop the heathen in their own country. The protection of Christendom falls on them. Balbus even wrote an epigram to Charles V, encouraging him to save Christendom from the sect of Mohamed.[34] However, this all did not lead to any result: for the misfortune of the Hungarian delegates, Luther arrived at Worms exactly on the same day when Charles was working on his answer.[35] Suddenly their case became the least of the Emperor's concerns: in his reply, he did not even mention foreign aid, he encouraged the Christian princes in general at most.

After the Hungarian delegates set off from the Reichstag on 20 April 1521, Louis II empowered Balbus for another task: he was to 'take to the end' the negotiations concerning the marriage of Ferdinand and Anne of Jagiellon.[36] In Worms Balbus even negotiated with Ferdinand about the marriage.[37] It is possible that the envoys went even to the court of the Archprince. (According to some Venetian source they met with him in Flanders.[38]) Eventually, they must have agreed upon contracting the marriage because on 17 April Charles V promised Balbus a benefice as a 'reward'.[39] The wedding of Ferdinand and Anne took place on 25-26 May 1521.[40] Balbus was probably also present at the wedding.

The provost arrived home in June, however, a few weeks later the king assigned another mission on him. As a preparation for the mission, Louis II addressed a letter to Henry VIII in which he depicted the dangers of the Turkish advance, gave a detailed description of the Turks' manoeuvres and especially the plans concerning the occupation of Buda.[41] The Sultan's aim is the annexation of Hungary, seeing that Christendom cannot provide help due to the quarrel between the French king and the Emperor. The Turks were already busy laying siege to Belgrade when on 7 August Louis sent another letter from the camp at Tétény, at this time to Cardinal Wolsey, Archbishop of York and Lord Chancellor, asking for his mediation in making peace between the great European powers, praising his ability in peace-making.[42] He charged Balbus with this commission, one of his most trusted, internal supporters, his tutor in whom he trusted since his childhood and saw him as a second father, who was his loyal and honest adviser in the affairs of state. He asked the Cardinal to listen to what Balbus says as if the king himself would speak 'from his own heart'.[43] (For that matter, Balbus had been in England before and could have had English connections.[44])

The king had planned it earlier to employ Balbus to act as his ambassador. A few days earlier, Sigismund recommended the provost to the Emperor and talked about his mission as a done deal. What is more, he empowered him for another task in his name as well.[45] In a letter written by Balbus to the imperial chancellor, Mercurio Gattinara, Balbus confirmed that he represents Sigismund as well, since the 'calamity' afflicts Poland too, and if it does not get any support, it will also perish.[46]

Mary Habsburg also embraced the mission and interceded with Charles V on behalf of the provost.[47] The queen practically regarded Balbus as her own envoy, and he even received an empowerment from her to pay a visit to her brother the Emperor, saying that he does everything personally for her.[48] She reminded her brother that Hungary is not only the 'protecting shield of Christendom', but also the protector of the countries of Charles and their brother, Ferdinand.[49] According to the succession treaty signed with the Hungarian Royal Dynasty, it is their 'eternal duty' that 'their dynasty' should provide protection for the kingdom.[50] He can trust Balbus, he provides authentic information, and he is 'wise and experienced' and rendered many services to their dynasty, especially in case of the royal weddings.[51] He carries the letter of a 'great bishop',[52] who is presumably Chancellor György Szatmári.[53] Gattinara also confirms that Balbus brings a letter from the queen as well which he will send further to Charles.[54] We also have another letter sent by Balbus to Gattinara, which was written before his leave.[55] According to this, he was also absolutely authorized to make agreements and alliances with 'other' monarchs in the name of the Hungarian king. Provided he could agree with them, he would also record the size of the forces the princes would promise to raise, how many cavalry and infantrymen they can put on the field.[56]

Although the oration Balbus delivered before Charles V on 1 September 1521 in Antwerp did not survive,[57] the English ambassadors, Richard Wingfield and Tommaso Spinelli passed it on in their reports sent to Chancellor Wolsey.[58] I gave an account of this in a separate study,[59] here I only summarize the details of fundamental importance.

Balbus must have reached the Low Countries in August. The ambassador, 'a Venytian borne and reputed of a singular lernyng', gave an account of the circumstances in Hungary.[60] He wished 'the Emperor would make his intention known', because the country 'is unable to endure without foreign aid and protection against the Turks'. '[The country] does not have money', 'does not have infantrymen, reinforcements and munitions of war', 'they have nothing else but a large number

of light cavalry'; 'there is not sufficient military service' and 'compared to the army of their enemies, the country's military force' 'has almost dwindled to nothing since the death of King Matthias'. Although Belgrade is 'a strong castelle and metely well furnyshed that [...] hold yet and shall resist being succurred and if suche place be lost, [...] all the realme shalbe lost.'[61] What is more, 'also that betwene Belgrado and Buda ben diverse places [castles]'.[62] The decisive momentum is that they will be 'able to resist in case be furnished', by saying this he must have had in mind to imply that a quick aid can still be beneficial.

The ambassador also uses the trump-card of the Habsburg-Jagiellon succession treaty of 1515. He also emphasizes that Charles is obliged to give assistance due to 'the mutual family ties between them', 'which was formed not long ago between his Master, the King and his [the Emperor's] brother, Ferdinand'. He also mentioned that he was instructed to make contracts and alliances with the Pope and other princes as well.[63] (He was indeed empowered to travel to Rome too.[64]) He was waiting for the Emperor's decision for a long time because he was postponing his answer. The ambassador's patience was coming to an end; this could have been the reason why other plans were put in force. It is possible that he made the decision to pay a visit to the French king as well already at that time. This option came up over and over again until December (see below). It could have been in the Hungarian schemes that they would turn to the Valois. Balbus also mentions that he was consigned 'with other matiers' as well which he did not concretize; only mentioned that later 'he wolde shewe more largely'.[65] The Emperor could have been afraid that the Hungarian ambassador would travel to France, and the Valois would embrace the issue of the Cross.[66]

The Hungarian government would have been willing to try to make capital even by casting the blame on Venice: the ambassador was also commissioned to uncover 'those that have incyted... the Turkes against his maister'.[67] He obviously had Venice in mind. And if it had been necessary, Balbus would have been willing to negotiate even about an anti-Venetian alliance

Nevertheless, the Emperor answered that he can promise to 'do all in his power' to convince the estates to 'care for the Hungarians in some way', and 'provide remedy to their problems'. Nevertheless, he let the ambassador know that 'he myght not assist the kyng his good brother'.[68]

Balbus was to turn towards England because of the Emperor's reluctance. The ambassador could not have expected much from the

Emperor, it was in vain to ‘hold out a carrot to him’ by offering the renewal of the succession treaty. When negotiating with the English envoys it was mentioned that Balbus was authorized to make an alliance with England as well.[69] He gave an account of this in his oration delivered before Pope Clement VII in 1529.[70] The provost told the English commissioners that he would be very happy if ‘[Wolsey] would intervene in his issue without delay’, and would even meet him, ‘for the urgent necessitie he hath to go to Rome’.[71] To this the English envoys answered that he ‘will meet’ with the Chancellor too, as ‘he will come thitherward’ (from Calais).[72]

However, the news arriving a few days later ruined these plans. On 10 September Wolsey's envoys reported that ‘the Turks have taken Belgrade, which towne was the [e]ntre of Hongre of situation and of strengist served above all others for the conservation and defence of the realme on that side’.[73] Although it may have seemed that the fall of Belgrade could compel the Emperor as well to consider his standpoint, Balbus's determination to go directly to England only strengthened: ‘he is determyned to resorte unto your grace [Wolsey] and to procede towardes the Kynge, as shalbe most expedient for his charges, with yor grace best counsell’.[74] Venice's ambassador to the Emperor, Gasparo Contarini wrote to the Signoria already one day earlier that the Hungarian ambassador staying at the Emperor decided to travel to Calais and will turn directly to Wolsey.[75]

At this point the most important fact for England was that the Empire is not in any direct danger yet, Ferdinand can ensure the protection of both Hungary and his own territories. The news arriving on 10 September also revealed that the Archduke mustered 3,000 infantrymen and would pay them to serve for three months.[76] The fall of Belgrade had not had such an effect in high politics, yet which would have forced English politics to react quickly. As the allies of the Emperor, the Tudors were waging war against King Francis I at this time, and the Chancellor was mostly interested in whether the Emperor would engage in the matter and provide aid to Hungary instead of going forward with the French war. Wolsey was busy organizing a peace conference which was planned to take place in Calais in the autumn.

During September the English ambassadors met Balbus several times who at this point ‘shoved us to have playne power and charge towarde the ffrenche Kyng anf to require and persuade hym for the wele of Cristendome truce or peax with themperors consent’. The English envoys

ensured the ambassador right away that ‘by your grace['s] [Wolsey's] direccion he wolde knowe what way is best for hym counsailyng hym, to folowe yor advise in ene thynge’.[77] He should not by accident go to the Valois now. On 13 September they negotiated again in Brussels, ‘at the quarters of the English’, and reported that the ambassador is ‘determenyd to have’ set forth to Calais to Wolsey.[78] Balbus declared that ‘he wyll not fayle to followe yor graces advis’ in every matter.[79] It was his king's command to follow the Lord Commander's instruction, whatever he does.[80]

Due to his illness, however, the Cardinal did not see Louis II's ambassador. Nevertheless, Balbus wished to be in constant contact with the Chancellor, and for this end he asked him to appoint a chaplain, who would always be with him, and through him he could directly get information, and Wolsey could send word to him ‘whenever he wishes’. However, Wolsey did not react for weeks, therefore Balbus only set out to the conference at the end of September.[81] The *Chronicle of Calais* does even know that ‘the chauncellor of Hungarye’ himself came to the town. However, it could be right in the fact that the ambassador eagerly wanted to negotiate with all the participants of the conference.[82]

The ambassador was also aware that before coming to any decision with the Chancellor, he has to visit ‘the kyngs highnes’, but the English ensured him, that ‘the whyche shall also nothynge determynet in your graces [Wolsey's] absens’.[83] Therefore it also became clear that he has to travel to England. He was prepared for this, since the ambassador has ‘havyng so in charge to doo as shall appere by a lettre of the kynge hys maisters owne hand directyd unto the same’ (to treat with Henry VIII as well).[84]

According to the report of the English envoys written on 13 September, the letters of the Archbishop of Esztergom and that of others had by that time arrived to the Hungarian envoy's hands.[85] The English diplomats usually attached an abstract of such letters (as *ex litteris*) for Wolsey, but now these cannot be found beside the reports. Therefore, we do not know what they wrote. The envoys only said in laconic style that ‘all is ther [in Hungary] in grete danger’.[86] (There is an intelligence from 1521 which includes extracts from the letters of Louis II's ‘ministers’ - as the catalogue of the British Library put it - for example those of György Szatmári. The main subject is the fall of Belgrade as well.[87])

Still in the middle of September and in light of the latest news, Balbus tried to find out what the Emperor thinks in this completely changed

situation.[88] However, he could not be admitted to the presence of Charles. Eventually, he decided not to wait for the Emperor - Charles was preoccupied with the French war at the border of Namur and Hainaut. Even the English ambassadors found it strange that Charles did not react to the 'grievances of Hungary', since his dominions were in its vicinity as well, and got close to the Ottomans. Yet he 'maye conveniently gett assistens then any other'.[89] However, the Turkish invasion did not keep the Emperor's mind occupied.[90] His letter written to Wolsey on 11 September did not discuss anything else but the war against the French.[91] Although he did order his territories bordering Hungary to provide aid, 'infantrymen, guns and arms', but stated that 'it would be foolish' to 'sacrifice and lose' his own forces on this altar.[92]

The English also saw that the events which took place on the battlefield did not flatter the Emperor with much success, therefore by mediating for peace Wolsey could help Charles out and could pull him out of the conflict. The Chancellor also came to the conclusion that the Turkish victory could shift the parties occupied in the fight towards peace, and as the scale which keeps the balance, England could pose as a peacebuilding factor. England possessed the required means for this: the Tudors regularly received 'Turkish' news through the knights of Saint John of Rhodes, Venice and Raguza (present-day Dubrovnik).[93]

Nevertheless, the fall of Belgrade, although only a week after the news had arrived, forced Charles V to take steps. However, all he did was that he wrote to Wolsey,[94] and drew his attention to the Hungarian ambassador, moreover, he asked Henry VIII as well to aid the defence against the Ottomans, since they will 'soon subdue the rest of' Hungary.[95] The Emperor resented that, having him sidestepped, Wolsey can pose in the role of a kind of saviour and can welcome the envoy of Louis II in front of the French at Calais, due to which such a peace treaty can be made which is more favourable for the Valois. However, he did not want to become an obstacle for Christendom. On the other hand, he did not wish either that England, under the banner of the cause of Christendom, would leave the Habsburgs alone in the fight against the French. Nevertheless, in September the Habsburg could not have known how far the Turks would push forward towards the Empire, and therefore the Emperor believed that with the Ottomans in his back he is even more dependent upon the Tudors and was at Wolsey's disposal in all matters. The Cardinal directed the flow of negotiations at Calais at his own pleasure, since the Hungarian ambassador, who could provide him first-hand information, was 'near at

hand'. Therefore, he presented the 'Turkish issue' in Calais to his own liking.

The Lord 'Cardinall honorably entertained [Balbus] duryng his abode in Calayce'.[96] Balbus negotiated 'honestly' with the Cardinal, who, for the time being, declared that Henry VIII can only help, if the princes make peace.[97] The French also learnt about Balbus's arrival at Calais and were aware of the situation and the importance of Belgrade, the fallen 'key'.[98] However, Wolsey 'did not let Balbus go'. On 29 September and on 1 October the Turkish question was discussed according to Wolsey's designs.[99] He delivered a grand speech in favour of peace, referring to the fresh information received from Balbus. The Turks 'prepare to devour and swallow Christendom', and Hungary, 'the solid and strong palladium of Christendom' ('ferme et fort bolovart de ladicte chrestienté') 'was attacked by them like a starving lion', and 'want to get hold of it all'. Concerning the aid, he offers the help of the English king. But if there is no cooperation, it is to be feared that the whole country will be lost. For this end he will visit the French king as well.[100]

Chancellor Gattinara also replied Wolsey.[101] He pronounced that the Emperor would gladly provide aid to Hungary, the key of Christendom, 'the good and strong castles of which were taken by the Turks', provided he was not tied up and held back by the war. He also referred to the fact Balbus emphasized in his speech, namely that the Turks violated the existing peace and contract.[102] Gattinara and the Emperor's other commissioner in Calais, Bernardo de Mesa, Bishop of Badajoz, gave an account of the discussion of the Turkish issue.[103] They confirmed that the Hungarian king 'asks for the help of the English king'.[104] However, Gattinara had a good opinion of the ambassador who worked very enthusiastically. He even asked the Emperor to finally reply him, as he had promised back in Worms, and 'answer his letters'. According to this, Balbus wrote to the Emperor even from Calais, still believing in his assistance. Gattinara also praised how much great service Balbus did for the Habsburgs, reminding Charles of the marriage of Anne and Ferdinand. If for no other reason but at least he [Charles] 'should think about the queen', and the services the ambassador had been doing for her.[105]

The Emperor only started to learn how great the danger was in late September after receiving the reports of his envoy, Andrea dal Burgo: the Turks 'were victorious and gained strength'.[106] He could not have known yet whether the Turks would get going further towards Buda, or perhaps towards the Empire. Even in the middle of October the Venetians reported

about great military preparations.[107] The Sultan, as it was believed at that time, was facing the Hungarian forces on the other side of the Sava River. England's ambassador to Rome reported that the Turks were preparing against Italy.[108] Perhaps at that time there could have been a chance for Charles V to be willing to make peace. He even declared that 'we will provide help against the infidel'.[109] He even tried to convince the Pope to contribute to 'push back the Turks'.[110] He declared that he will approve of the peace initiated by the Cardinal.[111]

Nevertheless, it was in vain for the participants to expect more concrete steps from the Emperor, as he was not willing to take any, so Wolsey also decided to wait and see. Although he welcomed Balbus, for the time being he did not give a 'real' answer. The French-Habsburg fights went on; there was no progress towards a reconciliation. Even Wolsey could only hope to have an armistice.[112] In this stalemate Balbus could not go to England either. What he gathered from England in the meantime was only that Henry was very apologetic for the fall of Belgrade. On the other hand, he urged Wolsey to return home as he also wished to discuss the Turkish matter with him.[113]

The Hungarian ambassador still believed that the Emperor would indeed take steps in order to make peace. He returned and followed Charles for two months between Brussels and Oudenaarde.[114] On 16 October Wolsey discussed the Hungarian question again at the conference, but waited to learn the standpoint of the French and that of the Habsburgs.[115] The French king only made his stand known in late October.[116] Nevertheless, it could also have been on the agenda that the Hungarian ambassador would turn to the French king as well, since the Emperor was informed by his envoy in Rome that according to the Hungarian envoys to the Holy See, Hungary asked for the assistance of France as well.[117] However, for the time being Francis was sticking to his impractical conditions.

Only one solution remained at Calais, namely that the opposing parties would sign an armistice.[118] In late October, when fresh news arrived from Hungary,[119] Wolsey made another attempt to move the Emperor and the French king towards a peace treaty.[120] On the other hand, Henry increasingly wanted to call back his Chancellor.[121] However, Francis remained adamant.[122] It seemed the Emperor had to back down: in October the French advanced, crossed the Scheldt and were threatening Tournai. The imperial forces were compelled to retreat. Theoretically, the Emperor would have been inclined to sign an armistice, but his vanity did not

allow him to take concrete steps in this direction. He hoped the fortune of war would turn. However, at Valenciennes on 22 October Francis pushed his forces back. The French moved forward along the Spanish border as well; it seemed there was no hope for an armistice.[123] Wolsey also became fatigued of trying to make peace.[124]

Even at this point, Balbus did not give up; he negotiated with the Emperor several times, also because he received new information from Hungary.[125] He let Charles know 'that at Buda all thastats of the realme shallbe shortly assemble for to counsaill' and 'themperor woll not... promise to make to the kyng [...] assistance', they 'shallbe compelled to make som truce with the Turks howbeit if thempeor woll consent to them a portion of the ayde granted by thastats of almayne, which unto the... ambassador saith they wolle aggreable, in that case the kyng of hungria shall doo or conclude nothing wythoute themperors consent [...] the ambassador intendeth to come into Englond.' The diet summoned for the middle of November did not discuss the question of the peace treaty; instead it made sanguine preparations to continue the war. Balbus resided in the Low Countries and persistently hoped to receive the Emperor's 'favourable answer'. He declared that he would go to England, only if he received an answer from Charles concerning this matter.[126] On the other hand, he mentioned again that it is indeed the Emperor, the obstacle of the Crusader campaign, against whom he will make an alliance with the most Christian king. Balbus did it very cleverly already in Worms and presented that they received a promise from the French king concerning the aid.[127]

The Emperor was mainly concerned by the French deployment along the borders of Castile as they were threatening to break in. The war on the border of the Low Countries also became increasingly inconvenient for him. Nevertheless, he did not accept the peace offer since in the meantime his fortune in the war turned to his advantage. His ally, the Pope took Milan on 19 November and the Imperial forces captured Tournai in early December.[128] Yet it was a stalemate again and little hope remained that the conference would end successfully.[129]

On 21 November the Hungarian issue was discussed again: presumably Balbus also decided to travel to Calais again. But no solution was found at this time either; therefore, he returned from the port and also negotiated with the Emperor's councillors. Now, that it seemed certain that there will not be a peace with the French, he was again curious to find out the Emperor's standpoint. According to the Venetian envoy, Balbus

was disappointed again because the Emperor did not do more either than appointing a committee to discuss the Turkish issue.[130] According to the latest news Charles V received, a large part of Hungary was destroyed by the Turks,[131] but despite this even the committee could not suggest more than including Hungary in their agreement with Henry VIII and the Pope. This was confirmed by the memorandum issued by the English monarch and the Emperor,[132] and indeed, according to the draft created on 24 November, they intended to include Hungary as well in the new alliance.[133] Charles stated that Hungary and Poland will also have a place in the new league.[134] 'His [Balbus's] commyng was for ayde as men sayd against the Frenche kyng', which we can also interpret as Hungary was willing to enter an anti-French alliance in exchange for an aid.[135]

Balbus received nothing more from the Emperor than words. Charles was not willing to do more than asking Wolsey to mediate in the case of Hungary before the King of England.[136] This is why the provost went to Calais again in late November 1521, and now he put all his hopes in the English once and for all and planned to travel to England. The Chancellor's peace proposal failed and on 27 November he sailed back to Dover. A few days later the parties finalized the agreement of Calais.[137] England signed a contract with the Habsburgs and committed herself to send a declaration of war to the Valois until March 1523.[138] The Cardinal could only achieve that the Valois and the Habsburgs agree to continue the negotiations in England.[139] Nevertheless, perhaps Balbus could still have put his hope into this when he himself crossed the English Channel too. Balbus could have been positive as well because the Chancellor did not abandon the idea of inviting the French king to England in December to hold a summit.[140] Although he did not succeed in putting this across, he continued his work in the next spring.[141]

England could make even more capital of the issue of the anti-Turkish alliance. Wolsey could make it seen as if he only could provide help to Hungary. This stood him in good stead, because when Leo X died on 1 December he made it clear that he intended to put forward his candidature for the Papacy.[142] His 'message' to the cardinals was the following: only he can embrace the issue of the fight against the heathen and can bring peace to Europe.[143] Balbus's mission was hindered by the fact that the importance of the Turkish issue was dwarfed by the conclave. Nevertheless, the ambassador worked on tirelessly. On 6 December before the news of the Pope's death reached England and after Balbus arrived at England,

Wolsey already informed Charles V that he wanted to involve Hungary and Poland in an anti-French league.[144]

We do not know exactly whether the Hungarian ambassador met Henry VIII.[145] He must have followed the Cardinal's entourage all the way to the king, since Henry welcomed Wolsey in Bletchingley right away.[146] An ‘instrument’ of the Cotton Collection, a later ‘reminder’ or warrant about a non-existent, probably lost or destroyed document proves that Balbus negotiated with the king as well: there was an agreement between Henry VIII and the King of Hungary stating that the former would provide an aid which was enough to raise a contingent of 3,000 soldiers.[147] Unfortunately, we do not know any more. We do not even know in which sub-collection the document to which f. 113 refers was - in the ‘B. IX.’ sub-collection Nero f. 113 is a completely different document from Cologne.

It is an entirely different matter that after the news of the Pope's death reached England, the provost was aware of the fact that the conclave became the main issue. His letters suggest that he had little chance to treat with the leaders of the English government. He wrote grimly that between Christmas and Epiphany he has even less chance to negotiate with anyone.

An interesting source sheds light upon how the diplomat took every chance available to reach his goals. He wrote a letter to Wolsey, presumably in early December, already from England. Henry VIII was receptive of an anti-Turkish campaign which entailed Christian glory and immortal knightly grandeur. The letter was a smart bait; it reported on the preparations for a Hungarian counter-attack, probably intended to appeal to the king's vanity. Balbus insisted that the money, if provided now without any delay, would not flow into a bottomless sack, since the king is about to launch a campaign. They cannot wait any longer, if we do not act now, not only Belgrade, but also the heart of Hungary would be lost.

In Rome the Pope was informed even before the fall of Belgrade that ‘the king set off to relieve Belgrade and the Turkish sultan was forced to retreat 20 miles’.[148] The English ambassador to the Curia heard in early October that Louis ‘will launch a new campaign soon’.[149] The Holy Father sent 30 thousand golden florins indeed.[150] On 4 October the English ambassador to the Emperor was informed by the Hungarian ambassador that ‘the Turks retreated from Belgrade’, which is acceptable, since on 15 October Suleiman did set off to return home,[151] but the infor-

mation spread by Balbus stating that ‘the Turke with hit grete loss is withdrawing from Belgrado’ is strongly disputable.[152]

In the letter in question the ambassador provides the Chancellor with fresh news.[153] The Turks ‘were forced to retreat by the pestilence which broke out in their army and by the cold of the north’, however we ‘fight for our religion’ with unbroken ‘spirit. The king's army did not fall back but followed the traces of the retreating Turks.’ They cannot wait to join battle with them again. ‘We are resolved to push forward all the way to Constantinople.’ But for this end the money of the Christian princes is needed.[154] Such overreaching allocations were not uncommon from Balbus at all: in his speech delivered before the Reichstag in 1521 he stated that if the Empire provides financial aid, the Christians can move forward all the way to Constantinople, and the Germans can get hold of the city.[155] To have a clear picture of the issue, let us give an outline what happened in the autumn of 1521 to see whether any detail of Balbus's report is credible.

Although the national army which was organized in the late summer of 1521 could not relieve Belgrade, a possible clash was in the air, since Suleiman was in his camp until mid-September, and so was Louis II until the end of the month. István Bátori of Ecsed, the Palatine concentrated his forces in August at Pétervárad (present-day Petrovaradin).[156] On 13 September Voivode János Szapolyai/Zápolya, leaving his forces behind at Vanna, met the King and Bátori at Báta.[157] On 18 September he travelled on to the army which set up a camp at Mohács to ask for instructions concerning further actions.[158] It did not appear that the king and the main leaders would have left the country to its fate, and before mid-September it could not have been clear whether the Sultan was willing to meet in battle. The meetings at Báta and Mohács decided to launch a campaign to retake their lands at once.[159] The king called for another armed assembly at Újlak (present-day Ilok) on 6 October.[160] However, an epidemic broke out and the king did not wish to take part in the campaign any more.[161] It is possible that news about these preparations had reached the West before the epidemic broke out. This is why the foreign ambassadors wrote about a Hungarian pursuit. Louis moved to Pécs, the diet was held off. The army disbanded and returned home.[162] Szapolyai and Bátori organized the protection of Szerém/Syrmia and Petrovaradin against the Turkish units left behind.[163] The Voivode originally wanted to winter out there to prevent the incursions of the bey of Belgrade; perhaps Balbus meant his actions when he talked about the beginning of a new

campaign.[164] The fact itself that the country was preparing for a campaign was realistic, since the Turks proposed a campaign against Wallachia and Transylvania. They could invade the country at any time.[165] Already at the end of the year, Szapolyai ordered his troops to be ready and also received money to recruit 1500 mercenaries and to prepare his castles.[166] Already in October, Louis II ordered him to assist the pro-Christian forces in Wallachia.[167] The Venetians reported about a new Turkish invasion as early as 30 October.[168] At the end of the year, Louis informed the Polish king that he is afraid of an attack against Buda.[169] In January Burgo reported on further Turkish raids.[170] Although Szapolyai went to war in Wallachia,[171] the royal campaign was not put on the agenda as Louis II was preparing to travel to Bohemia.[172]

In this regard, Balbus's letter mentioned above does not provide any veritable information. However, we must not saddle every unrealistic information on Balbus. The whole Hungarian political leadership worked on convincing the Westerners that the king did not give up hope, they should just send the aid. This is probably why even the well-informed Grand Master of Rhodes reported on 20 September upon a victory achieved against the Turks.[173]

According to the Bishop of Badajoz, the ambassador of Charles V to England, the Archbishop of York ensured Balbus about his support, but also made it clear that he can only help him, if Francis I is defeated by joint effort, allied with the Habsburgs, or if the Valois are willing to back out and make peace. He suggested that Louis should enter into a league with England, the Pope and the Emperor against France. The provost promised to inform his monarch about this.[174] Wolsey, being overly confident, even sent Balbus to the Bishop of Badajoz to already start formulating the articles of the future agreement.[175] The Bishop rejected this, saying he does not have authorization to do so.

Badajoz informed Charles about Wolsey's proposal. The Emperor asked him to investigate what kind of alliance the Cardinal is going to sign with the Jagiellons, whether it is really his plan to bypass the Habsburgs when needed to win the Jagiellons' support against France, and in exchange for this he would offer them help against the Turks. On the whole, Charles agreed with Wolsey, and he himself set up a condition that he would assist the Hungarians if they did join the anti-French league. This way ‘it would be easier to launch a campaign against the heathen’.[176] On the other hand, the Emperor had a knowledge of Wolsey's own agreement and asked his ambassador to inform him about

everything that passes between the Chancellor and the ambassador, and asked for the copies of the letters they exchanged and also for the copies of Balbus's other letters.[177] When Bernardo de Mesa met Balbus he asked him whether there is willingness in Hungary or in Poland to enter the league. Balbus interpreted Wolsey's answer as a rejection, since he offered an anti-French league in the midst of the fight against the Turks. His reaction must also have been that without Louis II's initial authorization he cannot take a stand. Wolsey could not have thought that this had any realistic chance; he rather wanted to play for time and learn the truth about the military situation in Hungary, whether the Turks are really attacking again. When they do so, the Habsburgs cannot act against France with such vehemence. For the time being, Wolsey was only interested in the Turkish issue to this extent. He was cautious; for the present, he did not use the Crusade as a trump card, not even on account of the conclave. After all, the Hungarians' plea for aid did have an effect on English politics, even if it was only the fact that now the Turkish issue could increasingly be utilized in high politics. Wolsey also realized how much the issue of the Cross could help their politics. Henry VIII did also declare that he will be the most committed leader of the cause of the Cross.[178]

Balbus's last letter related to his stay in England was written already on his way home in Dover on 26 December 1521.[179] He met a courier of the Hungarian and Polish king who was taking a message to Henry VIII and based on the latest news from home he turned to Wolsey again. (Unfortunately, the courier's letter is not available, although it would be interesting to know what Louis II could have written again in December to England. He could have given information about their planned attack on the Turks in Wallachia. In accordance with this, the Emperor also received fresh news from Hungary on 17 December.[180]) Balbus asked the Cardinal that he and Henry should turn to Charles and Ferdinand again. But he still did not know whether the Chancellor would really take steps.[181] The ambassador was disappointed, he continuously took pains to secure foreign aid, now he was in utter despair and did not know what to do. The country sank into a forlorn situation, by living off its own resources it could not protect itself. The Turks were preparing to attack with all their Asian and European forces, but the country is completely abandoned. Even in this situation, Balbus sees Wolsey as the saviour, asks him to mediate for peace. He praises his unique wisdom, trying to have an effect on his vanity.[182] However, all in all the final message of his

letter is that he did not receive an ensuring answer from neither the Chancellor, nor Henry VIII and it seems he will not get any. He almost entirely abandons all hope that Hungary can be relieved.

On 22 January, the Venetian ambassador to Brussels reported that the Hungarian ambassador was on his way back: he confirms that Balbus could not secure any aid, and although the Empire promised some help, half of the forces that had been voted for in Worms, but there had not so far been any trace of these.[183] The English envoys to the Empire gave a similar report.[184] In February the Signoria's ambassador to London also reported that Wolsey did only promise to have Hungary embraced in the league.[185]

Both the Emperor and Wolsey were worried that the provost will travel to Paris as well and Francis I will make the best of the situation and embrace Louis II. Even before the Turkish campaign, the Valois monarch sent ambassadors to Louis and tried to feel out his stand regarding Charles V.[186] (They approached Sigismund as well; in 1520 a Polish envoy went to Paris.[187]) On 19 November 1521 Chancellor Du Prat reported that the Hungarian ambassador's 'letters and figures' concerning the Turkish devastation reached him and stated that a friendship with Hungary would be very useful, and that he could even provide aid.[188] Balbus could get to know the Valois standpoint in Calais. However, as long as the conference was held, the idea of travelling to France did not arise. The failure of his mission in England created an entirely different situation.

The provost's letter written in Dover reveals that he was beset by doubts, not knowing whether to find the enemies of his allies. Nevertheless, he had to take this chance as well, since his monarch authorized him to turn also to the French king for aid. However, for the time being, he did not go through with this plan, but only because he learned from the Imperial ambassador in the harbour that the French king was not in Paris. True to say, he personally did not have high hopes on the negotiations with the French king; he believed he was just wasting his time.[189]

The fact that the ambassador could go to France still made England and the Habsburgs anxious, since Balbus, residing in the Low Countries, remained very close for weeks in early 1522. Wolsey was even willing to rely on spies to see out the ambassador's correspondence. The English succeeded in getting an insight into his letters, but they did not contain anything they thought they would, but rather confirmed the opposite of what they feared.[190] The Tudor spies were following the Hungarian am-

bassador for a long time; they tried to learn with whom and about what he negotiated, to whom he wrote. This is how important Louis II's ambassador was for England's powerful Chancellor.

It has been suggested in literature that Balbus returned home at the end of 1521 and then, fearing the Turks, he left the country.[191] This originates from Knauz who, however, does not support his statement, nor does he explain why.[192] In January and February 1522, Balbus was in the Low Countries.[193] It is possible that he left Hungary during the year, but not at all because he was afraid of the Turks. Köblös also states that he left in 1521, but as 'the memoirs of Miklós Oláh testify', he leased out his provostry to Ferenc Szélői Acél.[194] We have indeed a memoir from Oláh, and Knauz could have taken this as the basis for his statement.[195] Ábel also goes back to the same source, he also believed that Balbus left 'out of fear'.[196] Not even his present-day biographer knows exactly when and for how long he was in Hungary. In 1522 he appears as the Bishop of Gurk, which seems to confirm that the Habsburgs made benefit of his diplomatic experience.[197] He obviously reported about his journey to King Louis and presumably also to Szatmári, but the next time he appears is on 23 July 1522: he is serving Ferdinand in Wiener Neustadt by presiding a court in Lower Austria.

In February 1522, after the report of Balbus arrived, Louis II wrote a letter to the King of England. The Imperial ambassador to London reported that he 'forwarded those letters from Hungary' which were entrusted to him by Charles V to Henry VIII.[198] The Hungarian king must have turned to the Emperor again at the same time, because Charles V declared that 'he promised the King of Hungary that the aid will be rendered to help Hungary and the Empire'.[199] At this time he also tried to come to an arrangement with the French, since on 26 February 1522 he dispatched a commission to his envoy in England with this content.[200] Even if his intention regarding the peace was not tangible, news about the Turkish advance, or that Hungary would come to an agreement with the Valois behind his back, had some effect on him. Thus, even if the country did not profit much from Balbus's mission, at least it achieved that the hostile parties got one step closer to make peace.

The correspondence of Hieronymus Balbus provides valuable information on the administration of Louis II, about its relationship with the Turks and the Emperor. The leaders of Hungarian diplomacy did not lack astuteness and 'had a clear picture' about the international power relations. They also judge well the role of the English Chancellor. The

government experienced with alternatives, provided they did not receive any aid from the Habsburgs: they were willing to go as far as making an alliance with not only the English, but even with the Emperor's enemies, the Valois. In 1521, despite the powerful Habsburg dominance, Hungarian foreign politics did have some room to manoeuvre. But in case no other foreign aid can be expected from the West, only the Habsburgs will remain. The provost, as none of the great powers were willing to provide tangible support, was forced to suggest that the succession treaties signed with the Habsburgs should be put in force already during the lifetime of Louis II, so that they would also participate in the defence.

Bibliography

Archives and Manuscript Collections

Bibliothèque nationale de France, Paris [= BnF]
British Library, London [= BL]
Haus-, Hof- und Staatsarchiv des Österreichischen Staatsarchivs, Wien [= HHStA]
Magyar Nemzeti Levéltár, Budapest [= MNL]
Diplomatikai Fényképgyujtemény [= DF]
MNL Diplomatikai Levéltár [= DL]
Országos Széchényi Könyvtár, Budapest [= OSzK]
The National Archives, Kew, Surrey [= TNA]
TNA State Papers [= SP]

Sources

Actenstücke und Briefe zur Geschichte te Kaiser Karls V. Aus dem K.K. Haus-, Hof- und Staatsarchiv zu Wien. Ed. Lanz, K. (*Monumenta Habsburgica* II/1) Wien: K.K. Hof- und Staatsdruckerei 1853. [= Mon. Habs. II/1.].
[Acta Tomiciana] *Epistole, legationes, responsa, actiones, res geste serenissimi principis Sigismundi, eius nominis primi, regis Polonie*... per Stanislaum Gorski. 8 vols. Posnaniae: Ludovici Merzbachi, 1852-1860. [= AT]

Andrelini, P.F. *De fuga Balbi ex urbe Parisia*. Paris: Baligault, 1494, OSzK Régi Nyomtatványok Tára [= RnyT / Collection of Old Prints] Inc 717.
[Hieronymi Balbi] *Opera poetica, Oratoria ac Politico-moralia*, coll. Josephus de Retzer. Vindobonae: Stahel, 1791, I-II.
Hieronymi Balbi Episcopi Gurcensis Oratio habita coram Clemente VII. de confoederatione nuper inita, paceque universali, atque expeditione adversus Turcas. Roma, Calvo, 1530. f. 79r. OSzK Apponyi Hungarica [=App. H.] 207.
Hieronymi Balbi de laudibus bellicis regis pannonie carmen. OSzK App. H. III. 1568. s.a.
[Hieronymi Balbi] *Oratio in imperiali conventu Bormaciensi coram divo Carolo caesare ac principibus totius imperii, die tertia Aprilis 1521 per inclyti regis Hungariae ac Bohemiae etc.* Vindobonae, Singreiner, 1521. OSzK, App. H.I. 145.
Calendar to the English Affairs, existing in the Archives and Collections of Venice. Brown, R. (ed.). 3 vols. 1202-1526, London: Stationery Office, 1864-69. [= Calendar Venice]
Calendar of Letters, Despatches and State Papers relating to the Negotiations between England and Spain. Bergenroth, G.A. & Gayangos, P. de (eds.) I-III/1., Suppl. I-II. 1485-1526. London: Stationery Office, 1862-73. [= CSP Spain]
Correspondance de Marie de Hongrie avec Charles Quint et Nicolas de Granvelle, 1. 1532 et années antérieures. Gorter van Royen, L. (ed.) Turnhout: Brepols, 2010.
Consistorialia Documenta Pontificia de Regnis Sacrae Coronae Hungariae (1426-1605). Tusor, P. & Nemes, G. (eds.) Budapest - Roma, PPKE, 2011. [= Consistorialia]
The Correspondence of Emperor Charles V and his ambassadors at the courts of England and France... 1519-1551. Bradford, W. (ed.) London: Bentley, 1850.
The chronicle of Calais, in the reigns of Henry VII and Henry VIII to the year 1540. Turpyn, R. [John Gough Nichols] London: Camden, 1846.
Cuspinianus, J. 'Napló I. Miksa császár találkozójáról Magyarország, Csehország és Lengyelország három királyával (1515).' [Diary of Maximilian's meeting with the rulers of Hungary, Bohemia and

Poland] *Krónikáink magyarul*. Vol. III/1. Kulcsár, P. (ed.) Budapest: Balassi, 2006, 137-163.
Deutsche Reichstagsakten. Jüngere Reihe. *Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Karl V*. (1519-1555) 20 vols. 1893-2009. 4 vols. Kluckhorn, A. & Wrede, A. (eds.) München/Gotha: Oldenbourg; Perthes, 1893-1905. [= DRTA]
I diarii di Marino Sanuto (MCCCCXVI-MDXXXIII). Fulin, R. & Stefani, F. & Barozzi, N. & Berchet, G. & Allegri, M. (eds.). 58 vols. Venezia: Visentini, 1879-1902. [= Sanuto]
Documente privitoare la istoria Românilor. 1376-1650. (Documente privitoare la istoria Românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki VIII) Bucureşti: Academia Română, 1894. [= *Documente* VIII]
Documente privitoare la istoria Românilor. 1358-1600. Iorga, N. (ed.). (*Documente privitoare la istoria Românilor culese de E. de Hurmuzaki* XV/1) Bucureşti: Academia Română, 1911. [= *Documente* XV/1.]
Documente privitoare la istoria Românilor 1510-1530. Densuşianu, N. (ed.) Bucureşti: Academia Română, 1892, (*Documente privitoare la istoria Românilor culese de E. de Hurmuzaki* II/3) [= *Documente* II/3.]
Documenta ad istoriam familiae Bátori de Ecsed spectantia I. Diplomata 1393-1540. Ad edendum praeparaverunt Richardus Horváth, Tiburtius Neumann, Norbertus C. Tóth. Nyíregyháza: Jósa András Múzeum, 2011.
De itinere Regis Poloniae scripsit E.F. aut magister A.A.D. 1515. ut sequitur. Dwa dyaryusze kongresu widenskiego z roku 1515. (Scriptores rerum Polonicarum IV) Liske, X. (ed.) Kraków: Akademię Umiejętności, 1878.
Epistolae ad principes. I. Leo X - Pius IV (1513-1565). Nanni, L. (ed.). Cittá del Vaticano: Archivio segreto vaticano, 1992.
[Edward Hall] *Hall's chronicle containing the history of England, during the reign of Henry the Fourth, and the succeeding monarchs, to the end of the reign of Henry the Eighth*. London: Johnson [etc.], 1809.
Hieronymus Balbus, Poet, Humanist, Diplomat, Bischof: Opera omnia quae supersunt. 5 vols. Sommer, A.F.W. (ed.) Wien: Editiones neolatinae, 1991.
Journal de Jean Barrillon, 1515-1521. De Vaissière, P. (ed.). 2 vols. Paris: Renouard, 1899.

Die Korrespondenz Ferdinands I.: Familienkorrespondenz bis 1526. I. 1. Ed. Bauer, W. Wien: Holzhausen, 1912.
Letters and Papers Foreign and Domestic of the Reign of Henry VIII, I-XXI. App., Add. Brewer, J.S. & Gairdner, J. & Brodie, R.H. (eds.) London: Stationery Office, 1867-1932. [= L&P]
A Magyarország és Szerbia közötti összeköttetések oklevéltára 1198-1526 [Charters for the relations of Serbia and Hungary]. Thallóczy, L. & Áldásy, A. (eds.). Budapest: MTA, 1907 [= *Szerbia*]
Magyar történelmi okmánytár a londoni könyv és levéltárakból, 1521-1717. [Hungarian sources from London archives and libraries] Simonyi, E. (ed.). 2 vols. Pest/Budapest: MTA, 1859-1875.
A Magyar tud. akadémia Történelmi bizottságának oklevél-másolatai. [Charter copies of the Hungarian Academy of Sciences' Historical Commission] Óváry, L. (ed.) 1. A Mohácsi vész előtti okiratok kivonatai. Budapest: MTA, 1890. [= Óváry]
Monumenta rusticorum in Hungaria rebellium anno MDXIV, edd. Antonius Fekete Nagy, Victor Kenéz, Ladislaus Solymosi, Geisa Érszegi. Budapest: MOL, 1979.
Nándorfehérvár 1521: a vég kezdete. Az Lándorfejírvár elveszésének e oka vót és így esött. [A vernacular Hungarian source on the fall of Belgrade] Kovács, I. (ed.) Budapest: Helikon, 1980.
Négociations diplomatiques entre la France et l'Autriche durant les trente premières années du XVIe siècle. Ghislain Le Glay, A.J. (ed.) 2 vols. Paris: Imprimerie Royale, 1845.
Original letters illustrative of English history. Ellis, H. (ed.) Ser. 1-3. 4 vols. London: Bentley, 1824-1846.
Ortvay, T. *Pozsony város története*, 3 vols. Vol. III. *Melléklete Pozsony 1300-1526. évi történetéhez*, [History of Pozsony. Additions to the years 1300-1526.] Pozsony: Pozsonyi Első Takarékpénztár, 1894.
Papiers d'État du Cardinal de Granvelle d'après les manuscrits de la bibliothèque de Besançon. Weiss, Ch. (ed.). 9 vols. Paris: Imprimerie Royale, 1841-52.
Politikatörténeti források Bátori István első helytartóságához (1522-1523). [Sources of political history to the first vicariate of István Bátori] C. Tóth, N. (ed.) Budapest: MTA TTI, 2010 [= *Helytartói oklt*.]

Politische Korrespondenz Kaiser Karls V. [POLKA WEB] Rabe, H. & Stratenwerth, H. (eds.) [http://karl-v.bsz-bw.de/rech/itinerar.htm - access 4 October 2018]
Die Reichsregisterbücher Kaiser Karls V. Lothar Gross, L. (ed.) Berlin: Kaiser-Wilhelm-Institut, 1930.
Rymer, T. *Foedera, conventiones, literae, et cujuscunque generis acta publica inter reges Angliae*. 20 vols. London: Tonson, 1704-35.
State Papers published under the authority of his Majesty's Commission: King Henry the Eighth. 11 vols. London: Stationery Office, 1831-52. [= State papers]
Wenzel, G. 'Marino Sanuto Világkrónikájának Magyarországot illető tudósításai.' [Sanuto's information regarding Hungary] 3. *Magyar Történelmi Tár*, ser. 2/8, no. 13/25 (1878) 3-390.
[Stephanus Verbőczy] 'De legibus Hungariae.' *Tripartitum opus iuris consuetudinarij inclyti regni Hungarie: per magistrum Stephanum de Werbewcz personalis presentie regie maiestatis locum tenentem acuratissime editum*, Viennae, Joannes Singrenius, 1517, OSzK App. H. 102.
[Wryth, T.] *An account of cardinal Wolsey's embassy to the emperor A.D. 1521*, Parker Library, Corpus Christi College, Cambridge, MS 111. [Registrum Chartarum Abbatiae Bathoniensis. Apographa Chartarum]

Bibliography

Ábel, J. 1880. *Magyarországi umanistá és a dunai tudós társaság*. [Hungarian humanists and the Danube society of scholars] Budapest: MTA.
Bárány, A. 2015. 'Adalékok az 1521-es magyar-török viszonyhoz a nyugati követjelentések tükrében.' [Additions to the Hungarian-ottoman relations in 1521 in the light of Western dispatches] Tóber, M. & Maléth, Á. (eds.) *Középkortörténetti tanulmányok* 8. *A VIII. Medievisztikai PhD-konferencia (Szeged, 2013. jún. 17-19.) előadásai*. Szeged: JATEPress, 2015. 21-38.
Bárány, A. 2014. 'Követjelentés Magyarország állapotairól 1521-ből.' [A dispatch on the conditions of Hungary in 1521] Bárány, A. & Dreska, G. & Szovák, K. (eds.) *Arcana tabularii. Tanulmányo Solymosi*

László tiszteletére. 2 vols. Budapest/Debrecen, DE; ELTE; PPKE, 2014. II. 483-494.
Berzeviczy, E. 1905. 'Magyarország az 1521-iki wormsi birodalmi gyűlésen.' [Hungary at the Reichstag in Worms in 1521] *Századok*. 39: 452-56.
Bónis, Gy. 1969. *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon*. [Jurist intelligentsia in Hungary before 1526] Budapest: Akadémiai.
Botlik, R. 2013 *VIII. Henri angol király magyar szövetségesei*. [Henry VIII's Hungarian allies] Kaposvár: E-book Könyv-ház.
Bourilly, V.-L. 1913. 'Antonio Rincon et la politique orientale de François Ier (1522-1541).' *Revue historique*. 38: 1: 64-83.
Busch, W. 1884. *Drei Jahre englischer Vermittlungspolitik 1518-1521*. Bonn: Marcus.
Creighton, M. 1898. *Cardinal Wolsey*, London: Macmillan.
C. Tóth, N. & Horváth, R. & Neumann, T. & Pálosfalvi, T. 2016. *Magyarország világi archontológiája 1458-1526. I. Föpapok és bárók*. [Secular archontology of Hungary. Prelates and barons] Budapest: MTA BTK TTI. [= Arch.]
C. Tóth, N. 2012a. 'Egy legenda nyomában. Szapolyai János és ecsedi Bátori István viszonya 1526 előtt.' [The relation of János Szapolyai and István Bátori of Ecsed before 1526] *Századok*. 146: 443-463.
C. Tóth, N. 2012b. 'A királyi pár Csehországban 1522-1523.' [The royal couple in Bohemia] Eds. Bagi, D. & Fedeles, T. & Kiss, G. (eds.) *'Köztes-Európa' vonzásában. Ünnepi tanulmányok Font Márta tiszteletére*. Pécs: Kronosz. 83-96.
C. Tóth, N. 2012c. 'Szapolyai János erdélyi vajda 1522. évi havasalföldi hadjáratai: Havasalföld korlátozott függetlenségének biztosítása.' [The 1522 Wallachia campaign of János Szapolyai, voivode of Transylvania, to assure for a limited independence of Wallachia] *Hadtörténelmi Közlemények*. 125: 987-1014.
C. Tóth, N. 2015. 'Az egri káptalan archontológiája 1387-1526.' [Archontology of the chapter of Eger] *Turul*. 88: 48-71.
Chambers, D.S. 1965. 'Cardinal Wolsey and the Papal tiara.' *Bulletin of the Institute of Historical Research*, 38: 20-30.
https://doi.org/10.1111/j.1468-2281.1965.tb01635.x

E. Kovács, P. 2003. ‘Ferdinánd főherceg és Magyarország (1521-1526).’ [Archprince Ferdinand and Hungary] *Történelmi Szemle*. 45: 1-2: 25-44.
Fedeles, T. 2005. *A pécsi székeskáptalan személyi összetétele a késő középkorban (1354-1526)* [The personnel of the chapter of Pécs in the later Middle Ages] Pécs: Pécs Története Alapítvány.
Fedeles, T. 2007. ‘“Quod tales omnes et singuli (...) ad aquam projiciantur”. Külföldiek a késő középkori magyar egyházban.’ [Foreigners in later medieval Hungarian clergy] Fedeles, T. & Horváth, I. & Kiss, G. (eds.). *A pécsi egyházmegye vonzásában. Tanulmányok Timár György tiszteletére*. Budapest: METEM. 23-68.
Fletcher, S. 2009. *Cardinal Wolsey: A Life in Renaissance Europe*. London: Continuum.
Flood, J. 2006. *Poets Laureate in the Holy Roman Empire: A Biobibliographical Handbook*. 4 vols. Berlin: De Gruyter.
https://doi.org/10.1515/9783110912746
Fógel, J. 1917. *II. Lajos udvartartása*, [Court household of Louis II] Budapest: Hornyánszky.
Fraknói, V. 1876. ‘Werbőczy István a mohácsi vész előtt.’ I-II. [István Werbőczy before 1526] *Századok*. 10: 437-69., 597-639.
Gwyn, P. 1980. ‘Wolsey's Foreign Policy: The Conferences at Calais and Bruges Reconsidered.’ *The Historical Journal*. 23: 4/Dec.: 755-772.
https://doi.org/10.1017/S0018246X0002505X
Harvey, N.L. 1980. *Thomas Cardinal Wolsey*, London: Macmillan.
Hegedűs, I. 1921. ‘Hieronymus Balbus dicskölteménye Mátyás királyról.’ [A panegyric of Balbus on Matthias] *Irodalomtörténeti Közlemények*. 29-31: 1: 150-155.
Hermann, Zs. 1964. *Egy humanista karrierje (Balbi Jeromos)*. [A career of a humanist. Balbi] Budapest: ELTE.
Hopp, L. 1992. *Az ‘antemurale’ és ‘conformitas’ umanista eszméje a magyar-lengyel hagyományban*. [The humanist idea of antemurale and conformitas in Polish-Hungarian tradition] Budapest: Balassi.
Horváth, J. 1944. *Az irodalmi műveltség megoszlása*. Magyar humanizmus, [The spread of literary culture. Hungarian humanism] Budapest: Magyar Szemle.

[Stephanus Katona] *Historia critica regum Hungariae stirpis mixtae, ex fide domesticorum*... concinnatae a Stephano Katona. Budae: Landerer, 1788-93, I-XII.
Knauz, N.s. d. *Balbi Jeromos gurki püspök és pozsonyi préost élete*. [Life of Balbus, provost of Pozsony and Bishop of Gurk] OSzK Kézirattár, Magyar nyelvű kötetes kéziratok, Quart. Hung. 1480. Vol. X. Kisebb dolgozatok. ff. 118-133.
Knauz, N. 1866. 'Balbi Jeromos, II. Lajos király tanára.' [Balbi, teacher of Louis II] *Magyar Sion*. 4: 5-27., 81-106., 161-183., 242-261., 321-352., 386-419., 481-502.
Köblös, J. 1994. *Az egyházi zé középréteg Mátyás és a Jagellók korában: a budai, fehérvári, győri és pozsonyi káptalan adattárával*, [Middling clergy in the age of Matthias and the Jagiellonians] Budapest: MTA TTI.
Kubinyi, A. 2001. 'Werbőczy Mohács (1526) előtti politikai pályafutása.' [Political career of Werbőczy before 1526] Hamza, G. (ed.) *Tanulmányok Werbőczy Istvánról*. Budapest: Professzorok Háza. 65-98.
Kubinyi, A. 2006. 'A királyi titkárok II. Lajos uralkodása idején.' [Royal secretaries under Louis II] *GESTA*. 6: 3-22.
Martin, A. 1926. *II. Lajos magyar irály vetsége a wormsi birodalmi gyűlésen*, [Louis II's embassy on the Reichstag at Worms] Budapest: Stephaneum.
Mattingly, G. 1938. 'An Early Non-aggression Pact.' *Journal of Modern History*. 10: 1/March: 1-30. https://doi.org/10.1086/243493
Pálosfalvi, T. 2005. *Nikápolytól Mohácsig 1396-1526*, [From Nicopolis to Mohács] Budapest: Zrínyi.
Percy, S.A. 1902. 'Hieronymous Balbus in Paris.' *English Historical Review*. 17: 417-428. https://doi.org/10.1093/ehr/XVII.LXVII.417
Pray, G. 1763-70. *Annales regum Hungariae*. 5 vols. Vindobonae: Shulz.
Rill, G. 1963. 'Balbi, Girolamo.' *Dizionario Biografico degli Italiani*, V. Roma: Istituto della Enciclopedia Italiana. 370-374.
Retzer, J.F. von. 1790. *Nachrichten von dem Leben und den Schriften des ehemaligen Bischofs von Gurk Hieronymus Balbus*. Wien: Stahel.
Russell, J.G. 'The Search for Universal Peace: the Conferences at Calais and Bruges in 1521.' *Historical Research*, 44 (1971) 162-193. https://doi.org/10.1111/j.1468-2281.1971.tb02063.x

Russell, J.G. 1986. *Peacemaking in the Renaissance*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Salles, G. 1900. 'Un traite au XVIe siècle.' *Revue des questions historiques* [Nouvelle Série]. 4: 41-77.

Spekner, E. 2007. 'Die Geschichte der habsburgisch-iagiellonischen Heiratsverträge.' Fuchs, M. & Réthelyi, O. (eds.) *Maria von Ungarn (1505-1558). Eine Renaissancefürstin*. Münster: Aschendorff. 25-46.

Szakály, F. 1975. *A mohácsi csata*, [The battle of Mohács] Budapest: Akadémiai.

Tóth-Szabó, P. 1906. *Szatmári György primás (1457-1524)*, [Primate György Szatmári] Budapest: MTA.

Török, P. 1926. 'A mohácsi vész diplomáciai előzményei.' [Diplomatic antecedents of Mohács] Lukinich, I. (ed.) *Mohácsi emlékkönyv 1526*. Budapest: Egyetemi Ny. 141-192.

Wilkie, W.E. 1974. *The cardinal protectors of England: Rome and the Tudors before the Reformation*. Cambridge: Cambridge University Press.

Ursu, I. 1908. *La Politique Orientale de François Ier*. Paris: Champion.

Zombori, I. 1993. 'Hatalom és családi viszály: V. Károly és I. Ferdinánd kapcsolata.' [Power and family conflict: the relationship of Charles V and Ferdinand I] *Világtörténet*. 15:3-14.

Eindnoten:

1 Concerning his life see: Rill, 'Balbi,' 370-374.; Sommer, *Balbus*, I. 1.; Ortvay, *Pozsony*, III. 225-227.; Flood, *Poets Laureate*, I. 109-111.; Horváth, *Az irodalmi műveltség*, 180-259.; Ábel, *Magyarországi*, 32-74.; Bónis, *A jogtudó értelmiség*, 320-321.

2 C. Tóth, 'Az egri káptalan', 52.; Knauz, *Balbi*, ff. 118-133.; Idem, *Balbi Jeromos*, 5-27., 81-106., 161-183., 242-261., 321-352., 386-419., 481-502.; Hermann, *Egy humanista*, 225-244.; Fedeles, A pécsi székeskáptalan, 23., 321-323.; Köblös, *Az egyházi középréteg*, 444-445., 466.; Fedeles, '"Quod tales omnes,", 40., 47., 53.

3 Arch. 61-62.

4 *Balbi de laudibus bellicis regis pannonie carmen*, III. 1568. s. a.; Sommer, *Balbus*, I. 183-85.; *Pannonia királyák hadi dicsőségéről*: Hegedűs, "Hieronymus Balbus", 150-155.

5 "Legifer et Spartae templa Lycurgos habet. Utque Solone suo dociles laetantur athenae Sic laudes refert Pannonis ora tuas.": *De legibus Hungariae*. [Stephanus Verbőczy] *Tripartitum*; Horváth, *Irodalmi*, 219-220.; Sommer, *Balbus*, I. 220-21.; Balbi, *Opera*, I. 237-238.

6 Monumenta rusticorum, *n*. 104.; Kubinyi, "A királyi," 5-6.

7 Kubinyi, "A királyi", 9. Royal aulicus: 1510: DF 247 538.; "secretarius consiliarius nostri": DL 105 256.

8 Sommer, *Balbus*, I. 26.

9 Cuspinianus, "Napló", VII.; VIII. §. The Emperor sent an answer with the envoy: *De itinere Regis Poloniae*, 176., 178.

10 AT V.n. 54.; 23 April 1520: AT V.n. 204.; Fógel, *II. Lajos*, 102.; Sommer, *Balbus*, I. 31.

11 Hegedűs, *Hieronymus Balbus*, 151., 154.

12 Sommer, *Balbus*, I. 27.

13 DL 103 135.

14 Balbi, *Opera*, II. 551.; Knauz, *Balbi*, 97.; Ábel, *Magyarországi*, 36.; Sommer, *Balbus*, I. 32.
15 7 November 1521.: DF 258 381 (copy). Spekner, "Die Geschichte", 44.
16 BL Cotton MS Vitellius B. XX f. 166r; L&P III/2. n. 1043.
17 Ortvay, *Pozsony*, III. 226.; Ábel, *Magyarországi*, 36.
18 Kubinyi, "Werbőczy," 79.
19 BL Cotton MS Galba B. VII f. 69r-72v.
20 In one of my studies I investigated what kind of information Balbus provided in the course of his mission as an ambassador concerning the so-called "proposal of Suleiman", the mission of the Turkish ambassador sent in 1520-21. Bárány, "Adalékok,", 21-38.
21 Katona, *Historia critica*, Tom. XII. Ordine XIX. 196-208.; Knauz, *Balbi*, 97.
22 DL 38 070.; Sommer, *Balbus*, I. 592.
23 "Thambassadors of Hongre incessantly make instaunce for the accomplyshment of theyr mariage with suche hygh wordes [...] that were at Coloyn for to com to the coronacion.": TNA SP 1/21 f. 112.; L&P III/1. n. 1029.; Simonyi, *Okmánytár*, II. 24-25.
24 BL Cotton MS Vitellius B. XX f. 196r., 224r.
25 BL Cotton MS Galba B. VII. f. 69r-72v.
26 Ibid.
27 Ibid.
28 Sanuto, XXX. 135.; Török, 'A mohácsi vész,' 152.; *Martin, II. Lajos*, 11.; To the margrave of Mantua: DRTA DRTA II. 838.
29 Knauz, *Balbi*, 98.; Ortvay, *Pozsony*, III. 226-27.
30 DRTA II. 758.; Balbi, *Oratio in imperiali conventu Bormaciensi*, I. 145.; Balbi, *Opera*, I. 547-61.; Katona, *Historia critica*, XIX. 242-63.; Pray, *Annales*, I. 46-52.; Sommer, *Balbus*, I. 541-65.; Berzeviczy, 'Magyarország', 452-456.
31 Balbi, *Opera*, I. 552.; Hopp, 'Az "antemurale",' 60.
32 Balbi, *Opera*, I. 552.; Fraknói, 'Werbőczy', 466.
33 '[...] quid enim foedus, quid abominabilius dici potest, quam Christianos Turcis servire?': Balbi, *Opera*, I. 550.; Katona, *Historia critica*, XIX. 247.
34 'Nonne satis saevit Mahometi secta nefandi? Nonne satis Scythico tartarus orbe nocens? Hoc derat? nostras in viscera vertere vires?': *Divo Carolo Caesari Semper Augusto*: Sommer, *Balbus*, I. 544.
35 Martin, *II. Lajos*, 22-23.
36 DL 38 070.; Sommer, *Balbus*, I. 592.
37 Martin, *II. Lajos*, 18.
38 '[...] e partito [...] Balbi preposito, [...] e jurisconsulto e anderá accompagnar don Ferando in Fiandra': Sanuto, XXX. 376.
39 *Die Reichsregisterbücer Kaiser Karls V*., n. 1151.; Sommer, *Balbus*, I. 35.; Köblös, *Az egyházi*, 445.
40 E. Kovács, 'Ferdinánd', 26.; Zombori, 'Hatalom', 9.
41 '[...] ad Budam ubi nobis Regia est capiendam properabit': BL Cotton MS Vespasian F. I f. 80r.; Simonyi, *Okmánytár*, 62-65.; L&P III/1. n. 1376. It is not to be found among the copies about the Vespasian MS in the MNL - DF 293 354. Partially published: *Documente* II/3. n. 254.; *Szerbia*, n. 457.
42 '[...]ad consilium et arbitrium [...] Dominationis Vestrae referet, omnibus in rebus ejus fidei demandatis opera, favore, auctoritate, et iussione [...] Dominationis Vestrae uteretur.': BL Cotton MS Vespasian F. I f. 73r. It can be found in the DF, but can scarcely be used, the document was halfway folded in when the picture was taken. DF 293 354. p. 39.; Simonyi, *Okmánytár*, I. 65-67.; L&P III/2. n. 1476.; partially cited by Ortvay, dated 8 August: Ortvay, *Pozsony*, III. 227.
43 '[...] ut optimum amicum diligere sed ut tutorem et prope parentem alterum, [...] teneram et pubescentem nostram aetatem summa cum fiducia. Elegimus ex consiliarijs nostris [...] oratorem quem nobis semper sincerissimum que sumus experti, et quo olim preceptore solertissimo, [...] nostrarum rerum consultore ac ministro fidissimo usi sumus, eique tantum confidimus. [...] Rogamus [...] Paternitatem Vestram ut cuicquid nunc in persona nostra pertractabit eadem ita accipiat ac si totum ex ore et precordiis nostris emanarent'. BL Cotton MS Vespasian F. I f. 73r.
44 He left Paris in 1492 or in 1493. Allen, 'Hieronymous', 427.; He was accused of sodomy and escaped from the inquiry. The epistle of the offended: Andrelini, *De fuga Balbi*; Sommer, *Balbus*, I. 290-91. Retzer, Knauz and Ábel do not agree that he ever travelled to England. Retzer,

Nachrichten, 12.; Knauz, *Balbi*, 19-20.; Ábel, *Magyarországi*, 33.; His stay in England is confirmed by Botlik, *VIII. Henrik*, 48.; and Sommer, *Balbus*, I. 18., 39.

45 Mon. Habs. II/1. n. 67.

46 DF 276 723.; Mon. Habs. II/1. n. 70.

47 Mon. Habs. II/1. n. 70.; *Correspondance de Marie de Hongrie*, 1. n. 2.; Busch, *Drei Jahre*, 172.

48 '[...] j'ay ordonne messire Jheromme vous dire de ma part [...] et tout ce que lui ferais de par moi': Mon. Habs. II/1. n. 70.; *Correspondance de Marie de Hongrie*, n. 2.

49 '[...] qui est le bolleuart de toute la chrestiennete, et particuliers de voz royaulmes et nostre frère'. Ibid.

50 '[...] je vous supplie, que a toutte diligence a vous possible vouloir ayder le roy et cestuy royaulme, lesquels perpetuellement et a tousiours serons tenus et oblige a vous et a nostre maison.' Ibid.

51 '[...] est en bonne auctoritate, [...] ung homme bien experimente at saige [...] qu'il est ytalian [...] les grans seruices, comme vous scaues, qu'il a faiz au commenchement et perfection du mariage de moy et de ma belle seur, et aultres affaires de nostre maison, car il c'est tres bien enploye [...] en mes affaires'. Ibid.

52 '[...] et le roy et son conseil l'ont asseure par lettres patentes d'une grosse eueshe'. Ibid.

53 Their relationship was confidential, Szatmári trained him for diplomacy. Tóth-Szabó, *Szatmári*, 296. Balbus called him his Lord. Hermann, *Egy humanista*, 229.; Kubinyi, 'A királyi', 5-6. Szatmári refers to him his private secretary: Horváth, *Az irodalmi műveltség*, 232.

54 '[...] l'ambassador de Hongerie [...] m'a aussy baille unne lectre de la reyne de Hongherie, vostre seur, que je vous envoye toute close'. Mon. Habs. II/1. n. 114.

55 DF 276 723.; Mon. Habs. II/1. n. 70. Mary's above-mentioned letter also mentions him. 'en la charge qu'il porte par devers vous'. Mon. Habs. II/1. n. 70.; *Correspondance de Marie de Hongrie*, 1. n. 2.

56 '[...] apud Caes. maiestatem, quam regem Angliae, [...] pro ope regno Hungarie ferenda totius viribus laborandum. [...] contra hostes fidei coniunctis viribus arma suscipiantur. [...] ad pactiones et federa nomine regis Hungariae apud alios principes devenero, eumque inseram et astringam. Habeoque ipsius obligandi plenam facultatem. [...] declarem quantum equitatus et peditatus aliaque ad bellum oportuna sit in medium collaturus, et ad ipsum nomine procuratio astringam.': DF 276 723.; Mon. Habs. II/1. n. 70.

57 From 15 July 1521 in Antwerp, at the end of August in Bruges, then in Antwerp again. Russell, 'The Search', 177. On 2 September he was already in Brussels: HHStA Staatenabteilungen B. Ausserdeutsche Staaten, Schweiz 1. Gruppe Fasc. 6/3. f. 38r-38v.: *Politische Korrespondenz*, n. 105084. [http://karl-v.bsz-bw.de/rech/itinerar.htm - 4 October 2018]; TNA SP 1/23 p. 40.; L&P III/2. n. 1537.

58 Unattended. BL Cotton MS Galba B. VII. ff. 69r-72v. Regest: L&P Henry VIII. III/2. n. 1532. 631-33.

59 Bárány, 'Követjelentés', II. 483-494.

60 BL Cotton MS Galba B VII. f. 69r-72v.

61 Ibid.

62 Ibid.

63 '[...] in charge to entre [...] with the pope and other princes into any treatie and amitie.' Ibid.

64 '[...] apud pontificem pro ope regno Hungarie ferenda totius viribus laborandum.' Mon. Habs. I/2. n. 235.

65 BL Cotton MS Galba B VII. f. 69r-72v.

66 In his oration written to Clement VII in 1529 he confirms that he was authorized to make an alliance with France: 'facta simul spe, fore ut Franciscus [...] Franciae [rex] foederi accedat': *Balbi Episcopi Gurcensis Oratio habita coram Clemente VII*, f. 79 r.; Balbi, *Opera*, I. 577-643.; Retzer, *Nachrichten*, 95.; Balbi, *Opera*, I. lii.; Sommer, *Balbus*, I. 568-78.

67 BL Cotton MS Galba B VII. f. 69r-72v.

68 Ibid.

69 '[...] he hath in comission to resorte to the kynge hyghness not ouneley for to demonstre[t] their adversities and dissire assistance but also to renew the ancien confederations'. Ibid.

70 Balbi, Oratio habita coram Clemente VII, = Balbi, *Opera*, I. 582.; Retzer, *Nachrichten*, 95.; Retzer, *De vita*, lii.

71 BL Cotton MS Galba B VII. f. 69r-72v.

72 Ibid.

73 TNA SP 1/23 p. 50.; L&P III/2. n. 1561.; Simonyi, *Okmánytár*, II. 25-28.

74 ‘[...] make all possible instaunce for the resolucion of themperor towching thassistance he loked to have’: Ibid.
75 *Calendar Venice*, III. n. 331.
76 ‘Don fferdinando had sent to the kyng his master 3000 fotemen paid and provided for thre moneths wages’: TNA SP 1/23 p. 50.
77 Ibid.
78 ‘[...] determenyd to have shortlye resortyed unto your grace [...] shall approchehe intendyth to be at Calles’: TNA SP 1/23 p. 55.; L&P III/2. n. 1570.; Simonyi, *Okmánytár*, II. 32-36., Botlik, *VIII. Henrik*, 49. Wolsey arrived at Calais on 2 August, then he negotiated in Bruges as well after 20 August, then after 29 August he resided there until 24 November. Rymer, *Foedera*, XIII. 749-750.; Négociations diplomatiques, II. n. 153.; Mattingly, ‘An Early Non-aggression’, 20.
79 TNA SP 1/23 p. 55.; L&P III/2. n. 1570.
80 ‘[...] hath [...] commandment [...] from his master, to be ordered in all his charge the advice and counsaill of your grace’: BL MS Cotton Galba B. VIII f. 77r.
81 ‘[...] dissired [...] to appoint som chaiplayne or other such persounys of your grace by this he myght be contynually addressed to your presence’: Ibid.
82 ‘[...] to speke to the great counsell.’ *The chronicle of Calais*, 31.
83 ‘[...] he supposyd yor grace byfore ye wolde take any resolucion wt hym, wyll have hym to go to the kyngs highnes, the whyche shall also nothynge determynet in your graces absens’: BL MS Cotton Galba B. VIII f. 77r.
84 TNA SP 1/23 f. 55.; L&P III/2. n. 1570.
85 The elected Archbishop of Esztergom at the time was György Szatmári.
86 TNA SP 1/23 p. 55.
87 ‘[...] Turcas capta Nandoralba’: BL Cotton MS Vespasian F. I f. 26r-27r.
88 TNA SP 1/23 p. 55.; L&P III/2. n. 1570.
89 ‘[...] themperor [...] prochayneth of hys dominions of Allmayne unto the realme of Hongarye [...] maye convenientlye gett assistens then any other’: Ibid.
90 The correspondence between Gattinara, Badajoz and the Emperor. Mon. Habs. II/1. n. 76-80., 82-88., 90-101.
91 Mon. Habs. II/1. n. 89.
92 *Calendar Venice*, III. n. 27.
93 *Calendar Venice*, III. 206., 272., 282., 304.; Sanuto, XXX. 208., XXXI. 181., XXXI. 239-40.
94 TNA SP 1/23 p. 58.; L&P III/2. n. 1586.
95 Ibid.
96 Hall, *Chronicle*, 627.
97 ‘[...] l'ambassadeur de Hongrye deuers le legat, et eut icelluy ambassadeur audience en noz presencez et d'aucuns de conseil d'Angleterre. Et combien que par lesdits ambassadeurs et legat ayent este dites plusieurs belles et honnestes parolles [...] le roy de Hongrie aura petite ayde du roy d'Angleterre separement sans les aultres grandz princes de la chrestientte’: Mon. Habs. II/1. n. 109.
98 According to Du Prat's secretary: ‘[...] arriva à Calais ung ambassadeur du Roy de Hungrie, lequel venoit par devers les princes chrestiens pour demander secours pour ledict Roy de Hongrie, [...] contre le Turc, qui peu de temps auparavant avoit prins la ville de Bellegrade, qui est la clef dudict royaume de Hungrie’: Journal de Jean Barrillon, II. 265.
99 Russell, ‘The Search’, 182.; Busch, *Drei Jahre*, 172.
100 ‘[...] le Turc, ne dort, mais comme lyon affamé s'est mis sus pour engloutir et dévorer ladite chrestienté, [...] est desjá y est entré, et invahi, [...] le royaume de Ungrie, y a prins á force aucuns des principaulx chasteaulx et forteresses, menassant e prendre et occuper toute la reste qu'il pourra faire, si par le secours et ayde des autres princes chrestiens n'y est résisté, comme il m'a esté ce jourd'huy dit par l'ambassadeur du roy de Ungrie [...] je desiré, [...] voyre me transporteray en ma personne devers le roy trés-chrestien.’ *Papiers d'État de Granvelle*, I. n. 33.; L&P III/2. n. 1816.
101 *Papiers d'État de Granvelle*, I. 211.
102 ‘[...] qu'icelly commung ennemy, violant les traictez et convenances qu'il avoit faict naguères avec l'ambassadeur deu roy d'Hongrie, s'est levé contre le royaume dudict Ungrie, et y a já prins et gagné certains bons et fors chasteaulx, en ce temps que ledict empereur, ailleurs empesché et occupé, ne peult bonnement, comme il vouldroit, assister et vailler secours audict roy’: *Papiers d'État de Granvelle*, I. 212.

103 Mon. Habs. II/1. n. 111.
104 '[...] pour requerir l'ayde et assitance dudit roy d'Angleterre': Ibid.
105 '[...] pour ce que scauez ce que luy promistes a Vormes, et les lectres que vous luy baillastes [...] et qu'il a beaucop seruy en ces mariaiges, et est homme pour vous bien servir encoures, et que je le treve plein de bon zele, que M. le legat icy l'extime et en tient bon compte [...] et en faisant responce a ses lectres luy escripre, que, tant pour l'amour de la reyne, [...] que pour le services qu'il ha faictz et esperez et aussy pour ses vertuz le aurez tout jour pour recomande': Mon. Habs. II/1. n. 114.
106 '[...] le Turc gagne et se fortifie contre la chrestiente': Mon. Habs. II/1. n. 112.; L&P III/2. n. 1616.
107 Óváry, I. n. 1150.
108 *CSP Spain*, II. n. 285.; 350-352., 364.
109 '[...] nous desirons le repos de toute la chrestiente, afin d'avoir meilleur moyen d'assister le roy de Hongrie contre les Turcz': Mon. Habs. II/1. n. 112.; L&P III/2. n. 1616.
110 '[...] reboutement des Turcs infidelles qui sont en Hongrie': Mon. Habs. II/1. n. 115.; L&P III/2. n. 1620.
111 BL Cotton MS Vitellius B. IV f. 177r.; L&P III/2. n. 1640.
112 L&P III/2. n. 1605., Russell, 'The Search,' 185.
113 '[...] the prosperose successe off the turkes in takynge Belgrado, is verraye displeasant to the Kyngis Hyghnesse': BL Cotton MS Galba B. VII f. 124r.; *State Papers*, I. 74.; L&P III/2. n. 1680.
114 BL Cotton MS Galba B. VII. f. 154v.; L&P III/2. n. 1799.; Botlik, *VIII. Henrik*, 50.
115 *Négociations diplomatiques*, II. n. 153.; *Journal de Jean Barrillon*, II. 283-284.
116 *Journal de Jean Barrillon*, II. 300.
117 *CSP Spain*, II. n. 356.
118 Russell, 'Search,' 184.
119 *Calendar Venice*, III. n. 350.
120 '[...] the greate dangier that may ensue to cristendom [...] the victorie of the Thurk and the imminent p[eril] [...] realm of hungary is to be remembred.' To the French king: BL Cotton MS Caligula D. VIII f. 123r.; L&P III/1. n. 1696.
121 BL Cotton MS Galba B. VII f. 45r.; *State Papers*, I. 76.; L&P III/2. n. 1709.; BL Cotton MS Caligula D. VIII f. 145r., *State Papers*, I. 82.; L&P III/2. n. 1762.
122 L&P III/2. n. 1698-1699., 1702.,1707-1709.
123 Russell, *Peacemaking*, 121.
124 Harvey, *Wolsey*, 128.
125 BL Cotton MS Galba B. VII f. 156r.; L&P III/2. n. 1800.
126 Ibid.
127 Martin, *II. Lajos*, 19.
128 Creighton, *Wolsey*, 134.
129 Fletcher, Wolsey, 76.
130 *Calendar Venice*, III. n. 366.; Busch, *Drei Jahre*, 172.
131 Mon. Habs. II/1. n. 143.
132 BL Cotton MS Galba B. VII f. 153r.; Mon. Habs. II/1. n. 144.; L&P II/2. n. 1796.
133 TNA Exchequer E 30/866.; SP 1/23 p. 139.; BL Cotton MS Vitellius B. IV f. 204v.; L&P III/2. n. 1802.; Wryth, *An account*, 383-398. 394.
134 CSP *Spain*, II. n. 377.
135 Hall, *Chronicle*, 627.
136 '[...] vouloir avoir [...] le Roy dangleterre mon bon frere les affaires dudit Roy de Hongrie pour recommandez': BL Cotton MS Galba B. VII f. 154v.; L&P III/2. n. 1799.
137 Mon. Habs. II/1. n. 146.; Gwyn, 'Wolsey's Foreign Policy,' 769.; *A Chronicle of Calais*, 31.; Fletcher, *Wolsey*, 77.
138 TNA E 30/866.; Mon. Habs. II/1. n. 144.
139 *Journal de Jean Barrillon*, II. 326.; *Papiers d'État de Granvelle*, I. 239-41.; *State Papers*, I. 90.; L&P III/2. n. 1762.; *Calendar Venice*, III. n. 371.; Creighton, *Wolsey*, 133.
140 L&P III/2. n. 2036., 2139.
141 L&P III/2. n. 1946., 2129.
142 Chambers, 'Wolsey', 21.; Wilkie, *The cardinal protectors*, 86.
143 BL Cotton MS Vitellius B. IV. f. 102r-106v., 121r-24v, 137r-39r., 141r-44v.

144 '[...] legat a propose de attirer en nostre lighe les roys de Hongrie, Polloine': Mon. Habs. II/1. n. 150.; L&P III/2. n. 1838.
145 On his travel to England: Fedeles, A *pécsi*, n. 23.; Köblös, *Az egyházi*, 444. Balbus travelled to England between 28 November and 2 December.
146 Hall, *Chronicle*, 628.; Russell, 'The Search,' 189.
147 BL Cotton MS Nero B. IX f. 79r.: 'Ongaria 13. H. 8. Instrumentum Regis Ungariae ad tractandum cum H. 8. pro auxilio 3000 homm armator. contra Turcam. Dat 1521 fol. 113'.: The original was not found by Simonyi either. Simonyi, *Okmánytár*, I. 78. I did not find any other document related to f. 113.
148 *Consistorialia*, n. 26.
149 '[...] Kynge off Hungarye intendith to make a jorney with the Turke shortlye.': BL Cotton MS Vitellius B. IV f. 18r.; Ellis, *Original letters*, I. n. 99.; L&P III/2. n. 1654.
150 Nanni, *Epistolae ad principes*, I. n. 707.
151 Sanuto, XXXII. 21.; *Szerbia*, n. 476.
152 BL Cotton MS Galba B. VII f. 121r.; L&P III/2. n. 1632.
153 BL Cotton MS Vespasian F. I f. 49r. It is not registered in the L&P and it is not published elsewhere either.
154 '[...]Tyrannus Turcarum una cum copiis ac impedimentis Constantinopolim remeare, [...] pestis in eius exercitu magnopere seniat. [...] et vis frigoris ibi sub septemtrione acrius ac tempestivius insurgens ad mutanda castra eum impellat [...] Sub Turci autem recessu Rex Hungarie cum eius universo exercitu quem instructum iam habet Danubiam traiecit. [...] Reliquus exercitus instructus accinctusque vestigia hostis abeuntis insequitur. [...] Quod si fiat de victoria nostris, non valde dubitant, vel si omnino detrectaret, certamen ei vicissim longe maiora damna inferri que passi fuerimus. Estque nostris fixum et constitutum etiam usque ad Constantinopolim progredi, et de summa rerum pro fide ac religione dimicare'. Ibid.
155 '[...] tu, maxime Caesar, vosque bellicose Germaniae proceres, opem mature feratis, non tam de recuperanda Constantinopoli sit ulterius sperandum': Balbi, *Opera*, I. 549.
156 C. Tóth, '*Egy legenda*', 453.; *Documenta ad istoriam familiae Bátori*, I. n. 255.
157 C. Tóth, 'Egy legenda,' 453.; In the camp: DL 25 632.; To Bátori: DL 23 584.; *Szerbia*, n. 477.
158 Szakály A *mohácsi*, 17., *Nándorfehérvár* 1521, 150.; C. Tóth, 'Egy legenda', 453.
159 AT V.n. 435.; *Szerbia*, n. 475.; C. Tóth, 'A királyi,' 83.; C. Tóth, 'Egy legenda,' 453.
160 C. Tóth, 'A királyi pár', 83.
161 C. Tóth, 'Szapolyai', 991.
162 DL 23 587.; *Szerbia*, n. 476.; Pálosfalvi, *Nikápolytól*, 189.
163 C. Tóth, 'Egy legenda', 454.; Idem, 'A királyi,' 83.
164 Wenzel, 'Sanuto', 253.; C. Tóth, 'Szapolyai,' 991.
165 10 November: *Documente* VIII n. 76.; Dec. 2.: Ibid. n. 74.
166 C. Tóth, 'Egy legenda', 454.; *Helytartói oklt*. n. 11.
167 C. Tóth, 'Szapolyai,' 988.; *Documente* XV/1, n. 254.; DF 245 796., *Documente* II/3. n. 275.
168 *Documente* VIII. n. 78.
169 C. Tóth, 'Szapolyai,' 988.; AT V.n. 441.
170 DF 276 011.; *Helytartói oklt*., n. 1.
171 C. Tóth, 'Egy legenda, 455.
172 *Helytartói oklt*., n. 2.; C. Tóth, 'A királyi,' 86.
173 TNA SP 1/23 f. 62r.; L&P III/2. n. 1596. 664.
174 'Orator [...] fuit cum cardinale, qui satis eperte dixit ei, non esse tempus faciendi contra Turcos, nisi prius debelletur Gallorum rex, ne expeditio fiat contra infideles [...] monuit oratorem ut nomine regum suorum vellet inire [...] unum fedus contra Gallos [...] orator facile concessit': Mon. Habs. II/1. n. 151.; L&P III/2. n. 1858.
175 '[...] misitque eum dictus cardinalis ad me, nescio ob quam causam, ut simul conciperemus aliquos articulos pro dicto federe': Ibid.
176 '[...] plus facilement fere l'expedition contre les infideles': Mon. Habs. II/1. n. 159.; L&P III/2. n. 1887.
177 Mon. Habs., II/1 n. 165.; L&P III/2. n. 1905.
178 Mon. Habs. II/1. n. 162.; L&P III/2. n. 1892.; Bradford, *Correspondence*, 26.
179 BL Cotton MS Vespasian F. I f. 64r.; Simonyi, *Okmánytár*, I. 67-69.; L&P III/2. n. 1900.; Sommer, *Balbus*, I. 594.; Ortvay incorrectly dates it to 20 August. Ortvay, *Pozsony*, III. 227.
180 *Calendar Venice*, III. n. 377.
181 BL Cotton MS Vespasian F. I f. 64r.

182 ‘[...] tabellarius cum literis a Rege Hungariae et rursus aliis a Rege Poloniae ad me datis, summa rerum Hungaricarum haec erat. Regnum illud ad extremam desperationem redactum propriis opibus nec ad exiguum temporis aut defendi aut sustineri posse, Thurcum autem primo adventante vere cum omnibus copiis ex Asia et Europa conflatis iam non fines sed viscera et praecordia Hungariae invasurum. [...] haec illud accedit quod video [...] Dominationem Vestram pro sua singulari sapiencia et [...] pietate eo omnes conatus accionesque convertere ut induciis inter Caesarem et Gallum interpositis, [...] nec video cur si tadeo mihi illius Principis congressus fugiendus, cum quo forte paulo post aliqua concordia et pacificacio inibitur’: uo.
183 *Calendar Venice*, III. n. 395.
184 BL Cotton MS Galba B. VII 227r.; L&P III/2. n. 1978.
185 *Calendar Venice*, III. n. 403.; Sanuto, XXXIII. 45.
186 Bourilly, ‘Antonio Rincon’, 65.; Salles, ‘Un traite’, 49.; BnF MS Français 2971. f. 96.; and f. 188.
187 AT V.n. 199.; Ursu, *La* Politique, 21.
188 ‘[...] j'ay veu ce que vous m'avez escript en chiffres et entendu ce que l'ambassadeur de Hongrie vous a dit, que sont toutes bonnes choses et avez très bien faict d'avoir prins avec luy amitié, car j'espère qu'elle prouffitera et que on se pourra ayder de luy’: *Journal Jean de Barrillon*, II. 326.
189 ‘[...] quae res ad alias raciones meas accumulat ut animo ambigam sit ne mihi ad Caesarem iter per Galliam faciendum nec ne, utrique trahor diverse, nam si negligam Legationem Gallicam non satisfaciam illius Principes mandatis, a quo iussus sum implorandi auxilii gracia, eque Gallum ut Caesaream et maiestatem Regis Angliae adire, [...] His conscriptis appulit orator Caesaris, ex quo accepi Regem Galliarum degere ultra Pariseos et adhuc ut fertur remotius profecturum, unde deliberavi itinere Gallico dilato [...]’ BL Cotton MS Vespasian F. I f. 64r.; Simonyi, *Okmánytár*, I. 68.
190 ‘[...] nothyng that way wryttin to the ambassador of ungrya, and by him, of such contete as was thought whereunto and alleged the answer made by the ambassador veryfied the contrarye’: BL Cotton MS Galba B. VIII 227r.; L&P III/2. n. 1978.
191 Fedeles, A pécsi, 322.
192 Knauz, *Balbi*, 417.
193 *Calendar Venice*, III. n. 395., 405.
194 Köblös, *Az egyházi*, 444., 454. Acél only took it in lease in 1523 and Balbus is still addressed as provost in 1526. Arch. 62.; Knauz, *Balbi*, 182.
195 DF 228 274; Köblös, *Az egyházi*, 467.; Knauz, *Balbi*, 348-49.
196 Ábel, *Magyarországi*, 37.
197 *Die Korrespondenz Ferdinands I.*, I. n. 18.; Sommer, *Balbus*, I. 39.
198 *CSP Spain*, Suppl., II. 74. Neither the originals, nor their copies survived.
199 *CSP Spain*, Suppl., II. 77.
200 *CSP Spain*, Suppl., II. 61.

Gábor Pusztai

Onze man in Nagasaki
De gefantaseerde diplomatieke dienst van András Jelky in Japan

Abstract

The history of András Jelky was published in German in 1779 in Vienna and in Prague. Jelky was employed by the VOC and had sailed to the Dutch East Indies, had had adventures there and built a career. According to the book from 1779, he also worked as an emissary in Japan. In this article I will discuss the topic of the Dutch-Japanese relations in the 16th to 19th century and the potential role of Jelky.

Keywords: András Jelky, Dutch-Indies, VOC, Japan

In de tweede helft van de achttiende eeuw waren de meeste werknemers van de VOC buitenlanders.[1] Onder deze 51.800 buitenlanders was er ook een aantal Hongaren. In totaal waren er 118 Hongaarse werknemers van de VOC,[2] waarvan we maar van één enkele een gedetailleerde levensloop kennen. Deze ene werknemer is de Hongaarse kleermaker uit Baja die in de literatuur als András Jelky bekend is geworden.[3]

In 1779 verscheen bij uitgever Johan Georg Weingand in Wenen een boekje met de titel: *Geschichte des Herrn Andreas Jelky eines gebohrnen Ungars, welcher nach ausgestandenen vielen unglücklichen Zufällen, Schiffbrüchen, Sklaverey und Lebensgefahren unter den Wilden, endlich zu Batavia zu ansehnlichen Ehrenstellen gelangen ist*. Volgens dit verhaal werd Jelky in het Zuid-Hongaarse stadje Baja geboren en ging als kleermakersleerling naar Wenen om zijn ambacht beter te leren. Vandaar vertrok hij naar Parijs, maar heeft de Franse hoofdstad nooit bereikt. Hij werd namelijk in Rotterdam geronseld voor de VOC en kwam op een

schip terecht dat naar Oost-Indië voer. Nog op het Kanaal kwam het schip in zwaar weer terecht. De bliksem sloeg in de mast, waardoor er brand ontstond. Sommigen raakten in paniek en sprongen overboord, ook Jelky. De volgende dag werd hij door Engelse vissers uit het water gehaald en werd enkele dagen door hen verzorgd. Per ongeluk raakte ook een ander Nederlands schip aan de Engelse kust verzeild en Jelky meldde zich terstond bij de schipper en vroeg of hij mee mocht. Hij werd aan boord genomen, maar het schip voer niet naar Java, maar naar Suriname. Terug in Europa ging hij in Lissabon aan land en van hier vertrok Jelky weer richting Azië. Na verschillende avonturen zoals schipbreuk, een gevecht met zeerovers, slavernij in Noord-Afrika, een vlucht uit de slavernij enz. kwam hij uiteindelijk in 1758 in Batavia aan en werd inwoner van de stad. Hij mocht zijn kleermakerszaak openen, kon veel geld verdienen en trouwde. Vanwege een misverstand viel hij uit de gratie bij zijn belangrijkste beschermheer, Petrus Adrianus van der Parra, en moest weer het leger in. Vanwege een opstand op Ceylon moest hij als militair van de VOC naar zee, om de onlusten op het eiland tot bedaren te brengen. Na Ceylon volgden gevechtshandelingen op Ambon, Banda en Ternate. Aanvankelijk met succes, maar hij belandde desondanks in de handen van kannibalen en kon op het nippertje ontkomen dankzij de hulp van een schone inheemse vrouw. Jelky woonde samen met haar en hun twee bediendes op een verlaten plek. Helaas stierf de inheemse vrouw van Jelky al na een jaar. Hij kwam later met de hulp van een Chinese kapitein van een jonk weer naar Batavia. Hier werd hij door de inmiddels gouverneur-generaal geworden Van der Parra met veel eerbetoon ontvangen, en werd met een hoge rang in de burgerwacht en verschillende ambten beloond. Zo werd hij in opdracht van de VOC ook gezant in Japan. Na de dood van zijn vrouw vertrok hij in 1776 naar Europa en kwam via Amsterdam naar Wenen, waar hij zelfs door keizerin Maria Theresia en haar zoon Jozef werd ontvangen. Tot zover het verhaal van Jelky volgens het boekje uit 1779.

Jelky's avonturen op schrift

De geschiedenis van András Jelky moet erg populair zijn geweest, want het werd maar liefst binnen één jaar drie keer herdrukt. Twee drukken verschenen in Wenen[4] en eentje in Praag.[5] Bij de eerste twee uitgaven werd de auteur niet vermeld, maar bij de derde druk zien we de naam

Anton Ferdinand von Geissau (1746-1809) vermeld als schrijver.[6] Het is waarschijnlijk dat Jelky zijn verhaal aan hem of aan iemand anders heeft verteld en niet zelf op papier heeft gezet.[7] De eerste druk bestaat uit twintig, de tweede uit zestien genummerde pagina's en vertelt de avonturen van Jelky van Baja tot Batavia en tenslotte zijn aankomst in Wenen. De vierde druk verscheen met andere verhalen en anekdoten in één bundel in 1784 in Ofen en Pressburg[8] dat wil zeggen, in nu Boeda en Pozsony/Bratislava. In deze uitgave werd het levensverhaal van Jelky aangevuld met de gebeurtenissen van zijn vijf laatste levensjaren.[9] In het Hongaars werd het boekje pas in 1791 uitgegeven, in de West-Hongaarse stad Győr, onder de titel *Jelki Andrásnak, egy született magyarnak történetei* [De verhalen van András Jelky, een geboren Hongaar].[10] Het negenentwintig pagina's tellende boekje is een letterlijke vertaling van de Duitse uitgave.

Het verhaal van Jelky is dankzij schrijver, journalist, kunsthistoricus en criticus Lajos Hevesi (1843-1910) bewaard gebleven. In 1872 heeft hij het korte levensverhaal van Jelky uit 1791 tot een roman omgewerkt met de titel *Jelky András kalandjai*. Zijn boek kent tot op heden diverse bewerkingen en herdrukken. In alle varianten van het verhaal vinden we de passage over Jelky's Japanse diplomatieke missie die hij in dienst van de Verenigde Oostindische Compagnie zou hebben uitgevoerd.

Als diplomaat in Japan?

In de eerste druk, *Geschichte des Herrn Andreas Jelky, eines gebohrnen Ungarns* (Wien, 1779) kunnen we op pagina 18 over de missie in Japan het volgende lezen: ‘Sein Erstes Geschäft war die Gesandtschaft nach Japonien, allwo er durch kostbare Geschenke es dahin brachte, dass dem Ansuchen der holländischen Republick geneigt willfahret wurde.’[11] In de Hongaarse vertaling vindt de lezer dezelfde tekst. De Hongaarse vertaler István Sándor (1750-1815) die ook als schrijver en bibliograaf bekend stond en de auteur van de eerste Hongaarse nationale bibliografie *Het Hongaarse Boekenhuis (Magyar Könyvesház)* (1803) was, schreef op pagina 24 van het boekje uit 1791 het volgende: ‘Zijn eerste opdracht van belang was zijn gezantschap naar Japan, waar het hem door kostbare geschenken lukte de belangen van de Republiek te behartigen.’[12]

In het Duits en ook in het Hongaars waren deze uitspraken buitengewoon vaag. Om wat voor belangen ging het? Waarom moest hij kostbare

geschenken meenemen en voor wie? Deze vragen blijven in de tekst geheel onbeantwoord. De lezer moet met deze ene zin over Japan en de Nederlanders aldaar genoegen nemen. Latere schrijvers, die het verhaal van Jelky op papier hebben gezet, voelden aan dat deze informatie wat mager was en probeerden het aan te vullen of aan te dikken, maar meestal ging het vanwege het gebrek aan historische kennis helemaal mis.

Het schrijversduo Lászlóné Konrády en László Povázsay schreef in 1947 een nieuwe versie van de avonturen van Jelky met de titel *De avonturen van András Jelky (Jelky András viszontagságai)*. Op pagina 30 vinden we de volgende passage: 'Het eerst werd hij (Jelky) met de opdracht naar Japan gezonden, omdat de Japanse regering meer schepen naar Batavia moest sturen. Met geld en handigheid heeft hij zijn doel bereikt.'[13]

In deze periode (in de tweede helft van de 18de eeuw) voeren er überhaupt geen Japanse schepen naar Batavia. Het was voor Japanse onderdanen verboden Japan te verlaten. Japan heeft zich in die tijd geheel willen isoleren van de rest van de wereld. Slechts de Nederlanders mochten naar Japan varen.

Het verhaal van Jelky is in Hongarije vooral bekend vanwege de jeugdroman van Lajos Hevesi (oorspronkelijk Lajos Lőwy) (1843-1910). In 1872 verscheen *De avonturen van András Jelky, de jongen uit Baja, in vijf en half continenten. Gebaseerd op historische bronnen. Hongaars volksboek bijzonder voor de rijpere jeugd (Jelky András bajai fiú rendkívüli kalandjai ötödfél világrészben. Történeti kutforrások alapján. Magyar népkönyv különös tekintettel a serdültebb ifjuságra)*. Het boek werd erg populair en werd herhaaldelijk herdrukt. In de zesde herdruk, een uitgave uit 1904, staat het volgende over de diplomatieke missie van Jelky in Japan:

> Eerst werd Jelky tot bijzondere ambassadeur aan het hof van de Japanse keizer benoemd. Dat was de eerste keer in de geschiedenis van Japan en Nederland dat een Nederlandse ambassadeur naar Japan ging. In deze tijd was het enorme eilandenrijk van Oost-Azië afgesloten voor de Europeanen. Vreemdelingen mochten het land niet in, en de bewoners waren net zo vijandig tegenover vreemdelingen als de regering. Het leek erop dat men met Japan überhaupt geen zakelijke relatie kon aanknopen. Maar de Nederlandse regering hechtte er veel waarde aan dat de enorme Japanse markt voor de Nederlandse handel zou worden geopend. Daarom werd de ervaren en bekwame András Jelky als ambassadeur naar het hof van de Japanse keizer gestuurd. Hij introduceerde zich in de hoofdstad

> Jeddo met de glans en glorie die zijn ambt verlangde. De vorst en de regering werden van tevoren ingelicht over de rijke ervaringen van deze man en Jelky werd daarom met veel eerbetoon ontvangen. Een deel van de lijfwachten van de keizer werd onder hem gesteld, er werden ter ere van hem feestelijke diners gehouden, vuurwerk afgeschoten en keizerlijke jachten georganiseerd, de meest verschillende evenementen wisselden zich af, tijger- en olifantsgevechten werden gehouden, de hofdichters moesten nieuwe toneelstukken schrijven die de acteurs met veel inleving opvoerden ter ere van de Nederlandse gezant enz, enz. In Japan was nooit tevoren een dergelijk spektakel te beleven. Het doel was desondanks moeilijk te bereiken. De regering was niet bereid van de eeuwenoude isolatiepolitiek af te zien. Vergadering volgde op vergadering, audiëntie op audiëntie, en er vlogen maanden voorbij. Maar het gaf een grote voldoening toen er toch resultaat kon worden geboekt. Jelky kon de oude tegenstellingen bestrijden en de afkeer naast zich neerleggen. Toen hij door de keizer zelf en de ministers met geschenken beladen Japan heeft verlaten, had hij al het contract met Japan op zak, getekend door de keizer zelf en met het stempel van het Japanse Rijk erop. Op het contract was de vertegenwoordiger van het machtige Nederland vermeld, in de vorm van slechts een gewone naam: András Jelky. Wat anderen vaak hebben geprobeerd, maar wat hun nooit gelukt was, dat was Jelky wel gelukt. Hij kon het enorme rijk van Japan openen voor de Europese handel.[14]

De roman van Hevesi verscheen ook in 1955, maar in herwerkte vorm, door János Czibor. Naast grammaticale herzieningen waren er ook inhoudelijke veranderingen in de tekst:

> De Nederlandse regering heeft zijn bekwame diplomaat naar Japan gezonden, met de opdracht dat hij diplomatieke- en handelscontacten moest aanleggen tussen Nederland en Japan. Dit moest ervoor zorgen dat het enorme eilandenrijk van Oost-Azië deel werd van het internationale handelsnetwerk. Deze opdracht was zeker niet makkelijk. In die tijd was Japan al lang geïsoleerd van de Europeanen. Vreemdelingen mochten de grens niet passeren, zelfs nieuws sijpelde nauwelijks door uit deze geheimzinnige wereld. De Japanse keizer, de mikado, en zijn regering bekeken alle Europese toenaderingen met argwaan. Maar de Nederlandse regering wist te bereiken dat de Japanners haar gezant wilden ontvangen. Deze gezant was András Jelky. Toen het schip van Jelky na maanden de Japanse kust verliet, en hij het gesloten contract voor zich uitrolde, kon hij zelf ook amper geloven dat naast de statige handtekening van de mikado zijn Hongaarse naam stond omdat hij het machtige Koninkrijk (sic) van Nederland heeft vertegenwoordigd. Het was een enorm wapen-

> feit omdat velen voor hem tevergeefs geprobeerd hebben dit doel te bereiken. Maar hem was het gelukt en terecht werd zijn naam in de hele wereld geëerd in diplomatieke- en handelskringen.[15]

In de literatuur werd de legende van de diplomatieke missie van Jelky in Japan dus gevestigd. Het verhaal is met de nodige nationale trots opgesmukt en uitgebreid en dit heeft zich ook een weg gebaand in de wetenschappelijke wereld. De geograaf en wetenschapshistoricus János Kubassek schrijft in zijn artikel *De globetrotter kleermakersgezel (A világjáró szabólegény)* uit 2014 dat Jelky '(...) een officiële delegatie leidde naar Japan (...).'[16]

De vraag rijst natuurlijk in hoeverre de magere mededeling uit 1779 juist is, dat Jelky in Nederlandse diplomatieke dienst naar Japan werd gezonden. De bovengenoemde citaten van Hevesi zitten vol met gaten. Nederland was toen nog een republiek en geen koninkrijk, buitenlanders onderhandelden in Japan nooit met de keizer, maar met de shogun en de Nederlands-Japanse handelscontacten bestonden toen al meer dan 150 jaar. En de zogenaamde isolatiepolitiek moeten we ook met een korreltje zout nemen. In het volgende deel van dit artikel zal ik de Nederlands-Japanse contacten van de 17de en 18de eeuw behandelen en probeer ik het verhaal van Jelky in dit netwerk te plaatsen.

Nederlanders in Japan

Eén van de zogenaamde voorcompagnieën was de *Magelhaense Compagnie*[17] die op 27 juni 1598 vijf schepen uitzond: de *Liefde* (de vroegere *Erasmus*), de *Hoop*, de *Geloof*, de *Trouwe* en de *Blije Boodschap*. De schepen vertrokken van Goeree onder leiding van Jaques Mahu. Na zijn dood werd Simon de Cordes de schipper. De bedoeling was dat ze via de Straat Magellaan naar Azië zouden varen. Onderweg liep echter van alles mis. De *Hoop* verging in de oceaan, de bemanning van de *Trouwe* werd door de Portugezen neergesabeld of gevangengenomen, de *Blijde Boodschap* werd door de Spanjaarden in de haven van Valparaiso in beslag genomen, en de *Geloof* moest omkeren omdat de bemanning aan het muiten was geslagen en kwam in juni 1600 weer in Nederland aan. De *Liefde* kwam op 19 april 1600 aan de Japanse kust aan, bij het eiland Kioesjoe, in de Oesoeki-baai. Toen waren aan boord nog slechts 24 van de bemanning in leven.

De uitgave van de Franklin-Társulat uit 1908.

Na de dood van de schipper nam Jacob Janszoon Quackernaeck de leiding over. Het schip en zijn lading werden in beslag genomen door de landheer, en één van de machtigste krijgsheren van toen, Tokoegawa Ijasoe (1543-1616), die later ook shogun werd.

De overlevenden van de *Liefde* waren niet de eerste Europeanen in Japan. Japan was al eeuwen hiervoor bekend in Europa door de verhalen van Marco Polo (1254-1324), die vooral de enorme rijkdom van Zipangu (zo werd Japan door hem genoemd) beschreven heeft.[18] Columbus was ook op zoek naar de met goud gedekte daken van de Japanse kastelen. Toen hij op 24 oktober 1492 naar Cuba vertrok omdat hij van de inheemsen hoorde dat op dat eiland veel goud zou zijn, dacht hij dat Cuba Japan was.[19]

Columbus zette nooit voet aan wal in Japan, maar vijftig jaar later, op 23 juni 1543, kwamen drie Portugese schipbreukelingen aan boord van een Chinese jonk aan de kust van Japan, in Tanagasjima, aan. Eén van deze Portugezen was Fernaõ Mendes Pinto.[20] Na de schipbreukelingen kwamen in 1549 Portugese Jezuïeten naar Japan, onder leiding van Franciscus Xavér. Onder zijn leiding begon het missiewerk in Hirado, Jamagutsji, Kito en Foenai. De Jezuïeten hebben rond 1570 ca. 130.000 Japanners bekeerd tot het katholicisme. Tien jaar later was het aantal der bekeerlingen 170.000, rond 1590 waren al 200.000 van de toen 25-27 miljoen Japanners christen geworden.[21] De Jezuïeten deden niet alleen aan missie, maar hielden ook de zijdehandel met China in handen.[22] De haven van Nagasaki, waar de zijdehandel grotendeels plaatsvond, stond aan het einde van de 16de eeuw onder de leiding van de Jezuïeten.[23] In 1587 nam de situatie echter een voor de Portugezen ongunstige wending. In dat jaar kwamen Spaanse Franciscanen en Dominicanen naar Japan. Zij wilden vooral de bevolking bekeren en toonden weinig begrip voor de traditionele Japanse waarden en normen zoals het shintoïsme en boeddhisme. Volgens hen moesten de heidenen desnoods met geweld bekeerd worden zodat het enige ware geloof, het katholicisme, in Japan kon overheersen.[24] Dat zorgde voor de nodige spanningen tussen de Jezuïeten aan de ene kant en de Franciscanen en Dominicanen aan de andere kant, respectievelijk tussen Portugezen en Spanjaarden. Deze conflicten bekeken de Japanners met steeds groeiende argwaan. De feitelijke bestuurder van het land, Tojotomi Hidejosji, meende dat de Europeanen niet alleen vanwege de godsdienst naar Japan kwamen, maar eigenlijk spionnen waren die een grote invasie aan het voorbereiden waren. In dit vermoeden werd hij gesterkt door het zogenaamde *San*

Felipe incident. Het Spaanse schip, de *San Felipe*, liep in oktober 1596 op de klippen voor de kust van Japan. Men wilde van Manila naar Acapulco, maar werd door een tyfoon gegrepen en het schip dreef naar Japan af. De navigator van het schip, Francisco de Olandia, verklaarde met behulp van een wereldkaart voor de Japanse autoriteiten dat de Spaanse koning de halve wereld onder zijn gezag had en legde de plaatselijke daimjo, Hasjita Nagamori, uit dat bij expansie de eerste golf altijd de missionarissen zijn die straks door de conquistadores gevolgd worden.[25] Nagamori meldde het nieuws onmiddellijk aan Hidejosji die zijn vermoeden hierin bevestigd zag. Waarschijnlijk als reactie hierop werden op 5 februari 1597 in Nagasaki 26 christenen (6 Spaanse Franciscanen, 3 Japanse Jezuïeten en 17 Japanse christenen) geëxecuteerd (gekruisigd).[26] Na de dood van Hidejosji, één jaar later, werd de anti-christelijke houding van de Japanners milder. Na een bloedige slag bij Sekigahara op 20-21 oktober 1600, werd Tokoegawa Ijasoe de nieuwe leider van het land. Op dat moment waren de overlevenden van de bemanning van de *Liefde* al een half jaar in Japan. De Engelse stuurman van de *Liefde*, William Adams, maakte grote indruk op Tokoegawa. Adams kreeg een landgoed in Mioera, een huis in Edo en werd later ook samoerai met de rang van hatamoto (vaandrig).[27] Ook de Nederlanders Jan Joosten van Lodensteijn en Melchior van Sandvoort kregen gunsten van de shogun en mochten zich als handelaar in Edo vestigen.[28]

In 1602 werd de VOC opgericht. De Nederlandse expansie overzee richtte zich niet alleen op de handel, maar stond ook in het teken van de Tachtigjarige Oorlog tegen de Spanjaarden en Portugezen. Zo veel mogelijk schade toebrengen aan de vijand (ter zee, ter land, in Azië, Afrika of in Amerika) was één van de belangrijkste doelen. Hiertoe werd in 1603 in Patani een factorij opgericht. Het nieuws bereikte in 1604 Japan en Tokoegawa wilde contact opnemen met de vertegenwoordigers van de VOC. Victor Sprinckel, de leider van de VOC-factorij, hoorde in 1605 van Quaeckernaeck en van Van Santvoort dat de shogun bereid was een handelscontract met de Nederlanders te sluiten. In 1608 werd Van Santvoort naar Japan teruggestuurd om de komst van de Nederlandse schepen voor te bereiden. De eerste twee schepen, de *Roode Leeuw met Pijlen* en de *Griffioen*, kwamen in juli 1609 in Hirado aan. Tokoegawa gaf op 24 augustus 1609 de Nederlanders praktisch onbeperkt handelsrecht in Japan.[29]

De Nederlanders besloten op 20 september 1609 in Hirado een factorij op te richten waarvan het opperhoofd Jacques Specx werd. Hiermee waren officieel de handels- en diplomatieke contacten tussen Japan en Nederland tot stand gebracht. Het opperhoofd was niet alleen voor de handel, maar ook voor diplomatieke betrekkingen en militaire aangelegenheden verantwoordelijk.[30]

In 1613 kwamen ook de Engelsen naar Japan. Aan boord van de *Clove* arriveerde kapitein John Saris (1580-1643) op 12 juni 1613 in Hirado en de Engelsen kregen binnen korte tijd ook een handelsvergunning van de shogun.[31] Tokoegawa was voor de handel met de Nederlanders en de Engelsen, maar keek met argusogen naar de christelijke missie in zijn land. De uitoefening van de christelijke godsdienst werd steeds sterker beperkt en in 1613 verboden. Tokoegawa overleed in 1616, Adams vier jaar later, in 1620.

De Nederlanders en de Engelsen sloten een bondgenootschap tegen de gemeenschappelijke vijand en concurrentie, dus tegen de Spanjaarden en de Portugezen. Ze vielen op de zee tussen Manila en Japan Spaanse en Portugese schepen aan en roofden ze leeg. De buit probeerden ze in Japan te verkopen als handelswaar. De Nederlandse handelswaar die tussen 1615 en 1621 op de Japanse markt werd gebracht, bestond voor 60-90% uit soortgelijke geroofde goederen.[32] De Japanners probeerden in 1621 de activiteiten van de Nederlands-Engelse *defensievloot* aan banden te leggen. De Engelsen hadden hierna weinig profijt van hun aanwezigheid in Japan en verlieten in 1623 het land.[33] Eén van de concurrenten van de Nederlanders verliet dus vrijwillig het veld. De Spaanse, Portugese, Chinese en Japanse handelaren bleven voorlopig.

De volgende shogun, Tokoegawa Yemicu (1603-1651), nam in 1624 anti-christelijke maatregelen om de missieactiviteiten aan banden te leggen. In verband hiermee werd het de Spanjaarden en Portugezen verboden voet aan wal te zetten in Japan. In 1636 werden alle mestiezen met hun Japanse moeder het land uitgezet.[34] Yemicus vijandige houding tegenover christenen was meer dan duidelijk. Hij wilde dat het christendom uit Japan verdween en dat het shintoïsme en het boeddhisme weer de enige religie werden.[35]

De Nederlands-Japanse betrekkingen werden nog door enkele gebeurtenissen op de proef gesteld, zoals het Nuyts-incident[36] en de opstand van Simbara.[37] Maar er waren steeds minder concurrenten. Vanaf 1639 mochten van de shogun geen Portugezen meer Japan betreden. Vanaf 1635 mochten Japanners Japan niet meer verlaten en dat gold ook voor de

handelaars.[38] Van de handelsconcurrenten bleven dus alleen de Chinezen over.

Voor de Nederlanders leek het erop dat de zaken in orde waren. De concurrentie werd heel wat minder, de handel bloeide, er werd veel geld verdiend. In 1640 kwam Inoue Masasjige in opdracht van de shogun naar Hirado om de Nederlandse factorij te inspecteren en zag aan de gevel van een nieuw gebouw het opschrift 'Anno Domini 1639' staan.[39] De Japanner ontstak in woede omdat hij het opschrift als onverhulde christelijke propaganda zag. Er werd verordend alle gebouwen onmiddellijk te slopen, voortaan mochten de opperhoofden maximaal één jaar in Japan blijven[40] en de Nederlanders moesten in het volgende jaar, in 1641, Hirado verlaten en naar Desjima verhuizen, naar een kunstmatig eilandje in de baai van Nagasaki. Het personeel van de factorij bestond uit 10-20 personen. De schepen kwamen in augustus en vertrokken weer in oktober. In deze periode was het druk op Desjima, maar voor de rest was het vooral saai. Alleen de hofreis naar de shogun in Edo elk jaar (tot 1790 elk jaar, hierna tot 1850 om de vijf jaar) zorgde voor afwisseling (het betekende 2000 km en drie maanden reizen). Bij deze gelegenheden werden de geschenken (die de shogun op een wenslijst van tevoren meedeelde) gepresenteerd. Onder andere Arabische paarden, kamelen, windhonden, geweren, kanonnen, verrekijkers en boeken werden overhandigd in de hoop dat de shogun het handelscontract met de Nederlanders zou verlengen.[41] De uitoefening van het christelijke geloof was streng verboden.[42] Wapens mocht alleen het opperhoofd dragen.[43] Het leren van de Japanse taal was ook verboden voor de Nederlanders.[44] De handel bloeide: tussen 1651 en 1671 had de VOC het meeste profijt van de handel met Japan. In die tijd kwamen elk jaar zeven schepen naar Nagasaki.[45] Tussen 1642 en 1660 maakte de VOC 12 miljoen gulden winst dankzij de factorij op Desjima.[46] Hierna werd het steeds minder. De Japanners probeerden de uitvoer en ook de invoer aan banden te leggen. In 1720 betekende de handel met Japan voor de VOC 39% verlies.[47] Vanaf 1715 kwamen per jaar slechts twee schepen naar Desjima,[48] vanaf 1790 slechts één.[49] Vanaf 1768 leed de VOC in Japan alleen maar verlies,[50] maar desondanks bleven de Nederlanders in Desjima als enige Europeanen. De factorij werd pas na het optreden van de Amerikaan Matthew C. Perry in 1853 en de daaropvolgende overeenkomst van Kanagawa in 1854, in februari 1860 opgeheven. De Nederlandse gezant verhuisde naar Edo, maar in Nagasaki bleef een consulaat bestaan.[51]

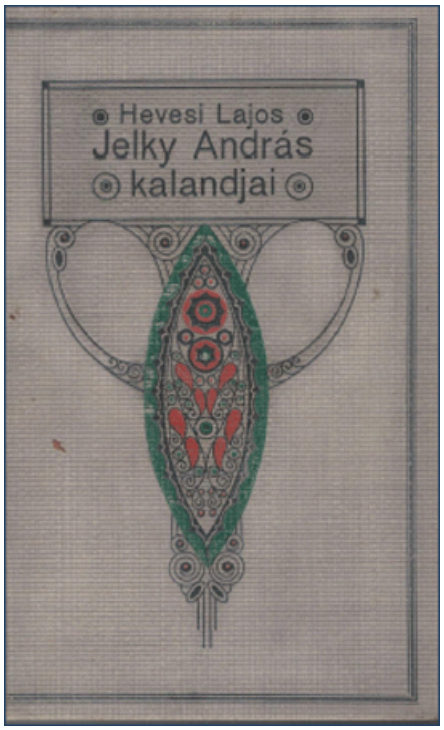

De uitgave van de avonturen van András Jelky uit 1911.

Conclusie

Jelky (die volgens de monsterrol onder de naam Jan Andries Jelleke in dienst van de VOC diende)[52] kwam op 22 april 1756 aan in Batavia met het schip *Blijdorp*. Twintig jaar later, op 26 oktober 1776, vertrok hij weer aan bord van de *Popkensburg* naar Nederland, waar hij op 18 juni 1777 afmonsterde.[53] Kon hij in deze twintig jaar (1756-1776) een diplomatische missie naar Japan leiden? Zoals we hierboven zagen was dit de tijd van de langzame ondergang. De VOC leed in die tijd alleen maar verlies.

De carrière van Jelky in Batavia begon in 1764, negen jaar na zijn aankomst in Azië. Toen werd hij officier van de burgerij: eerst vaandrig[54] en één jaar later luitenant.[55] Vanaf 1765 was hij *comissaris van huwelijkse en kleine gerichts-zaken*.[56] Vanaf 1767 werd hij heemraad van de stad.[57] Dit ambt bleef hij tot 1775 bekleden.[58] Hij had het dus erg druk met zijn administratieve baan in Batavia. Dat maakt het onwaarschijnlijk dat hij voor maanden of jaren naar Japan zou zijn gegaan. In de administratie van de VOC vind je zijn naam ook niet onder de naar Japan vertrokken of de van daar terugkerende VOC-dienaren.

Verder spreekt zijn vermeende verblijf ook tegen dat volgens de regels alleen Nederlanders in Japan mochten verblijven[59] en Jelky was (ook volgens de VOC-monsterrol) een Hongaar (‘ongaar bij de Stad Baja’)[60] dus hij had geen recht om op Desjima aan wal te gaan.

De Nederlandse diplomatieke belangen in Japan werden door het opperhoofd behartigd. Hij leidde de hofreis naar de shogun, hij was verantwoordelijk voor de onderhandelingen met de Japanners. Andere leden van het personeel van de factorij hadden dit recht niet. Dus als Jelky een diplomatieke missie heeft geleid in Japan, moest hij ook opperhoofd zijn. Maar zijn naam is op de lange lijst van de opperhoofden niet te vinden.[61] Samenvattend kunnen we dus vaststellen dat de kans dat András Jelky, alias Jan Andries Jelleke, een Nederlandse diplomatieke missie in Japan zou hebben geleid, uiterst miniem is. Waarschijnlijk is hij nooit in het land van de rijzende zon geweest.

* * *

In de bijlage wordt het oorspronkelijke verhaal van Jelky in Nederlandse vertaling afgedrukt. De vertaling werd gemaakt op basis van het Duitse origineel uit 1779. Het is naar ons weten de eerste keer dat deze tekst in het Nederlands verschijnt.

Bibliografie

Beasley, William G. 1995. *Great Britain and the Opening of Japan 1834-1858*. London/New York: Routledge.
Blussé, Leonard. 2005. 'Olifant in de porceleinkast, Pieter Nuyts (1598-1655) en zijn avonturen in het Verre Oosten.' Parmentier, Jan (red.). *Noord-Zuid in Oost-Indisch perspectief*. Zutphen: Walburg Pers.
Clavell, James. 1975. *Shogun*. London: Hodder&Stoughton.
Clulow, Adam. 2014. *The Company and the Shogun: The Dutch Encounter with Tokugawa Japan*. New York: Columbia University Press.
https://doi.org/10.7312/columbia/9780231164283.001.0001
Der ungarische Robinson, oder Geschichte, Abentheuer und Reisen des Andreas Jelky, eines erlernten Scheniders aus Baja: Eine wahre Begebenheit. 1827 Pesth.
Fish, Shirley. 2011. *The Manila-Acapulco Galleons: The Treasure Ships of the Pacific*. Bloomingon: AuthorHouse.
Gaastra, Femme S. 1991. *De geschiedenis van de VOC.* Zutphen: Walburgpers.

Geissau, Anton Edlen von. 1796. *Merkwürdige Aufmunterungsrede, welche Benjowsky gehalten für die Religion, den König und das Vaterland wider die Franzosen unverweilt die Waffen zu ergreifen*. Wien: Sammer.
Geissau, Anton Ferdinand von. 1779. *Etwas für alle zum Lesen im Frühling und Sommer: cverm. mit einem Auszuge aus der ostreichischen Geschichte und die wunderbare Geschichte des Herrn Andreas Jelky*. Wien: Weingand.
Geissau, Anton von. 1805. *Geschichte der Belagerung Wiens durch den König Mathias von Hungarn, in den Jahren 1484 und 1485*. Wien: Strauss.
Geschichte des Herrn Andreas Jelky, eines gebohrnen Ungars, Nebst andern kurzweiligen Anekdoten. 1784 Ofen/Pressburg: Floridus Diepold Benedikt und Compag.
Geschichte des Herrn Andreas Jelky eines gebohrnen Ungars, welcher nach ausgestandenen vielen unglücklichen Zufällen, Schiffbrüchen, Sklaverey und Lebensgefahren unter den Wilden, endlich zu Batavia zu ansehnlichen Ehrenstellen gelangen ist. 1779 Wien: Johann Georg Weingand.
Goor, J. van. 1994. *De Nederlandse Koloniën: Geschiedenis van de Nederlandse expansie 1600-1975*. Den Haag: SDU.
Hevesi, Lajos. 1872. *Jelky András kalandjai*. [Avonturen van András Jelky] Pest: Heckenast.
Hevesi, Lajos. 1904. *Jelky András rendkívüli kalandjai*. [Buitengewone avonturen van András Jelky] Budapest: Franklin.
Hevesi, Lajos. 1955. *Jelky András kalandjai*. [Avonturen van András Jelky] Budapest: Móra.
Hevesi, Lajos. 1961. *Die Abenteuer des András Jelky in drei Erdteilen*. Neu bearb. von János Czibor, übers. von József Takách, Illustration Lajos Kondor. Budapest: Corvina.
Hevesi, Lajos. 1964. *Przygody Andrasza Jelky*. [De avonturen van András Jelky] Warszawa: Nasza Ksiegarnia.
Hevesi, Lajos. 1968. *Abenteuer in drei Erdteilen*. Gekürzte Auflage, neubearb. Von János Czibor; übers. von József Takách. Berlin: Kultur und Vortschritt.
Hevesi, Lajos. 1969. *De avonturen van Andras Jelky in drie werelddelen*. Vertaald door Sylvia Moor & W. Visser. Amsterdam: Arbo.

Hevesi, Lajos. 1985. *Dobrodružstvi Andráse Jelkyho*. [De avonturen van András Jelky] (medewerker: János Czibor, vertaald door Jan Lichtenstein, geillustreerd door Eduard Hájek), Praha: Albatros.
Hevesi, Ludwig. 1879. *Des Schneidergesellen Andreas Jelky Abenteuer in vier Welttheilen*. 2. Aufl. Budapest: Franklin.
Hevésy, Ludvig. s.d. [190?]. *Räätälinkisälli Andreas Jelky'n merkilliset elämänvaiheet neljässä maanosassa*. [De wonderbaarlijke avonturen van András Jelky in vier werelddelen] Vertaald door Samuli S. Helsinki: Kustannusosakeyhtaö Kirja.
Hunter, J. & Sugiyama, S. (eds.) 2002. *The History of Anglo-Japanese Relations 1600-2000*. IV. Pelgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/9781403919526
Jansen, Marius B. 1992. *China in the Tokugawa World*. Cambridge, Massachusetts, London: Harvard University Press. https://doi.org/10.4159/harvard.9780674184763
K. Goodman, Grant. 2000. *Japan and the Dutch 1600-1853*. Richmond: Curzon.
Kanai, M. 1976. 'Nederland en Japan 1602-1860.' Meilink-Roelofsz, M.A.P. (red.) *De VOC in Azië*. Bussum: Fibula-Van Dishoeck.
Kohn Goodman, Grant. 2012. *Japan: The Dutch Experience*. London/New Delhi/New York/Sydney: Bloomsbury.
Kolumbusz, Kristóf. 1991. *Kolumbusz útinaplója*. [Het dagboek van Columbus] Budapest: Akadémia.
Konrády, L. & Povázsay, L. 1947. *Jelky András viszontagságai*. [De avonturen van András Jelky]. Budapest: Légrády.
Kshetry, Gopal. 2008. *Foreigners in Japan: A Historical Perspective*. Bloomington: Xlibris.
Kubassek, János. 2014. 'A világjáró szabólegény.' [De kleermakersgezel rond de wereld] Kubassek, János (red.) *Magyarok a Föld körül. Felfedezők, utazók, tudós kalandozók*. [Hongaren in de wereld. Ontdekkingsreizigers, wetenschappers]. Budapest: Kossuth.
Kuipers, Jan J.B. 2014. *De VOC. Een multinational onder zeil 1602-1799*. Zutphen: Walburg Pers.
Laver, Michael S. 2011. *The Sakoku Edicts and the Politics of Tokugawa Hegemony*. Amherts, New York: Cambria Press.
Levyssohn, J.H. 1852. *Bladen over Japan*. 's Gravenhage: Belinvante.
Murdoch, James. 1903. *A History of Japan*. Kobe: Cronicle.

Naam-Boekje Batavia. 1766 Amsterdam: Petrus Schouten, Reinier Otten.
Naam-Boekje Batavia. 1767 Amsterdam: Petrus Schouten, Reinier Otten.
Naam-Boekje Batavia. 1768 Amsterdam: Petrus Schouten, Reinier Otten.
Naam-Boek Batavia. 1775 Batavia: Egbert Heemen.
Newsom Crossley, John. 2016. *The Desmarinases: Early Governors of the Spanish Philippines*. London/New York: Routledge.
https://doi.org/10.4324/9781315615295
Nouët, Noël. 1990. *The Shogun's City*. London/New York: Routledge Curzon.
Opstall, Margot E. van. 1983. 'Japans-Nederlandse betrekkingen 1609-1856'.
Opstall, Margot E. van (red.) *Vier eeuwen Nederland-Japan*. Lochem: De Tijdstroom.
Parmentier, Jan & Laarhoven, Ruudje (red.). 2002. *De avonturen van een VOC-soldaat*. Zutphen: Walburg Pers.
Polo, Marco. 2003. *Marco Polo utazásai*. [De reizen van Marco Polo] Budapest: Osiris.
Pusztai, Gábor & Teszelszky, Kees. 2016. 'In de dienst van de VOC. Een voorlopige inventarisatie van Hongaren in dienst van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (1602-1795).' *Tropisch avontuur. Acta Neerlandica*. 16.12: 25-108.
Pusztai, Gábor. 2015. 'Een Hongaarse VOC-dienaar'. Gosker, M. & Monok, I. (red.) *Peregrinus sum*. Budapest/Amsterdam. 161-232.
Pusztai, Gábor. 2014. 'Bajától Batáviáig. Jelky András a Holland Keletindiai Társaság szolgálatában.' [Van Baja tot Batavia. Anrás Jelky in de dienst van de VOC] Bozzay, Réka (red). *Történetek a méfyföldről. Magyarország és Németalföld kapcsolata a kora újkorban*. [Verhalen over de Lage Landen. Hongaars-Nederlandse contacten in de vroegmoderne tijd] Debrecen: Printart-Press Kft., 524-576.
Sándor, István. 1791. *Jelki Andrásnak, egy született magyarnak történetei. A' ki, minek utána sok szerentsétlen eseteken, hajó töréseken, raboskodáson, és a' vad emberek között életének külömbféle veszedelmein által ment vólna, végtére Batáviában nevezetes tisztségekre hágott*. [De geschiedenis van András Jelky, een geboren Hongaar. Na vele ongelukken, schipbreuken, gevangenschap, gevaren onder wilde mensen, kreeg hij in Batavia een hoge baan] Győr: Steibig József.
Schwentker, Wolfgang. 1997. 'Barbaren und Lehrmeister: Formen fremd-kultureller Wahrnehmung im Japan des 19. Jahrhunderts' Auch, Eva-

Maria & Förster, Stig (Hrsg.) *'Barbaren' und 'Weisse Teufel'*. Paderborn/München/Wien/Zürich: Schöningh.
Siebold, Philipp Franz von. 1852. *Manners and Costumes of the Japanese in the Nineteenth Centuty*. London: Murray.
Solymos, Ede. 1957. *Jelky András a hiteles adatok fényénél*. [András Jelky en de betrouwbare bronnen] Baja: A Bajai Türr István Múzeum Kiadványai (1).
Solymos, Ede. 1983. *Ki volt Jelky András?* [Wie was András Jelky?] Baja: A bajai Türr István Múzeum kiadványai (25).
Szommer, Gábor. 2017. 'Rugalmas hollandok.' [Flexibele Nederlanders] *BBC History* 7.9: 39.
Túróczi, Tamás. 2017. 'Szamurájok és "déli barbárok"' [Samoerai en 'zuidelijke barbaren'] *BBC History*. 7,9:39.
Wennekens, Wim. 2008. *Gouden handel: De eerste Nederlanders overzee en wat ze daar haalden*. Amsterdam: Olympos.
Wunderbare Reise-Geschichte des Hrn. Andreas Jelky eines gebohrnen Ungars, welcher als Schneidergeselle in die Fremde gereiset, nach ausgestandenen vielen unglücklichen Zufällen, Schiffbrüchen, Sklaverey und Lebensgefahren unter den Wilden, endlich zu Batavia in Indien zu ansehnlichen Ehrenstellen gelanget und anjetzo wirklich in Wien sich befindet, allwo er die allerhöchste Gnade gehabt, beyden Kaiserl. Majstäten seine Geschichte zu erzählen, und von allerhöchst Denenselben beschenkt zu werden. 1779 Prag: Johann Ferdinand Edlen von Schönfeld.
Yukihiro, Ohashi. 1996. 'New Perspectives on the Early Tokugawa Persecution' Breen, John & Williams, Mark (eds.) *Japan and Christianity: Inpacts and Responses*. London: Macmillan. 53-60.
https://doi.org/10.1007/978-1-349-24360-0_4

Archiefbronnen

Nationaal Archief, Den Haag, Nummer toegang: 1.04.02, inventtarisnummer: 14225, folionummer: 235
Nationaal Archief, Den Haag, Nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 14225, folionummer: 235

Aanhangsel

***

GESCHIEDENIS VAN DE HEER ANDREAS JELKY een geboren Hongaar,
die na veel rampen en ongelukken, schipbreuken en gevangenschap, slavernij en gevaren onder de wilden, uiteindelijk in Batavia een eervolle baan kreeg.
WIEN
Johan Georg Weingand, 1779.

[3]

De vader van Andreas Jelky diende als soldaat onder de keizers Leopold, Jozef en Karel.[1] Hij was bij de laatste herovering van Belgrado[2] aanwezig. Na zijn ontslag uit militaire dienst vestigde hij zich in de Hongaarse stad Baja. Hier werkte hij met zijn drie zoons als kleermaker. De oudste van de zonen maakte in de keizerlijke hoofdstad Wenen carrière en mettertijd werd hij keizerlijke en koninklijke kleermaker. Vervolgens haalde hij zijn broer Andreas naar Wenen om bij hem als kleermaker te werken. Zodra Andreas voldoende over dit beroep had geleerd, raadde zijn broer hem aan naar Parijs te gaan om zich daar verder te ontwikkelen. Andreas luisterde naar de raadgeving van zijn broer en vertrok op 13 maart 1754 van Wenen naar Praag. Van daar ging hij naar Dresden, Leipzig en Neurenberg, om uiteindelijk in Erlangen aan te komen. Hij verbleef hier twee maanden en begon er zijn beroep uit te oefenen. Zijn broer, die van dit oponthoud hoorde, spoorde hem aan

[4]

zijn reis richting Parijs voort te zetten. Andreas ging dus weer op reis en kwam in Aschaffenburg aan. In die tijd was er in het Heilige Roomse Rijk een groot gebrek aan soldaten en het scheelde maar weinig of ook hij werd geronseld. Hij kon dit lot slechts door een list ontkomen. Een boerin

smokkelde hem in een mand op haar rug de stad uit, waarvoor hij haar één gulden betaalde. Nauwelijks was hij dit gevaar ontkomen, of hij raakte meteen in een ander verwikkeld. In Hanau, bij de stadpoort, werd zijn reispaspoort, dat hij de schildwacht toonde, in stukken gescheurd. Jelky werd door de soldaten naar de kazerne gebracht, waar hij samen met andere geronselde jongens naar Hannover zou worden overgebracht. Toen ze bij de Main kwamen, moesten de soldaten worden ingescheept, maar een deel van de manschappen, waaronder Jelky, moest worden achtergelaten omdat ze niet allemaal in het schip pasten. Ze moesten wachten tot het schip zou terugkeren. Jelky en een andere geronselde soldaat uit Bohemen maakten van de gelegenheid gebruik en slopen in het holst van de nacht het kamp uit en kozen het hazenpad. Na veel omzwervingen kwam hij aan in Bonn, waar hij een paspoort kreeg, waarmee hij doorreisde naar Nijmegen. Hier ontmoette hij een Hessenaar die hem vertelde dat hij van plan was naar Rotterdam te gaan, waar hij naast een neef ook veel goede kennissen had die Jelky aan een schip zouden kunnen helpen, dat naar Frankrijk zou varen. Jelky sloot zich dus bij de Hessenaar aan

[5]

en zo kwamen ze aan in Rotterdam. In een herberg werden ze door de herbergier, die de Hessenaar zijn neef noemde, op vorstelijke wijze onthaald.

Na vier dagen was de Hessenaar echter verdwenen en werd Jelky door de herbergier de rekening van 50 daalders gepresenteerd. Jelky protesteerde tevergeefs dat hij in de maling was genomen en toonde de herbergier zijn lege beurs, maar dat hielp allemaal niet. Hij moest dienst nemen als soldaat. Hij werd in uniform gestoken, kreeg een maandloon van 9 gulden en werd samen met 80 Duitsers en vele Nederlanders op een schip gezet dat klaarlag om naar Oost-Indië te vertrekken. Op 30 oktober 1775 vertrok het schip. Eén dag later, toen ze in het Kanaal voeren tussen Frankrijk en Engeland, trokken zich, na enige uren windstilte, aan de hemel donkere wolken samen en brak er plots een wilde storm los. Het bliksemde en donderde enorm en de bliksem sloeg in op het schip waarop er brand ontstond. De opvarenden waren enorm geschrokken en verloren de moed. De schipper gaf bevelen, probeerde de manschappen moed in te spreken en trachtte hen te overtuigen dat ze niet in paniek moesten raken. Sommigen wilden echter niet luisteren en gooiden zich in blinde paniek

overboord, zich vastklampend aan balken of planken. Ook Jelky pakte een balk beet en stortte zich in het water.

[6]

De hele nacht dreef hij in zee en zijn ledematen werden door de kou zo stijf dat hij de balk niet meer kon loslaten, hoewel hij dat graag had gedaan omdat hij al alle hoop op redding had opgegeven. De volgende dag, toen de storm ging liggen, werd hij samen met vele anderen door Engelse vissers uit het water gehaald. Eén van de vissers bood Jelky in zijn huis onderdak en verzorgde hem zo goed dat hij binnen korte tijd weer op krachten was gekomen. Als blijk van dank herstelde Jelky de kleren van de visser en zijn familieleden. Hij ging echter vaak naar het strand om naar een schip uit te kijken, waarmee hij weer de zee op kon. Uiteindelijk kwam zijn wens uit toen er een ander Nederlands schip, door onweer gedreven, aan de kust verscheen. Jelky ging terstond naar de schipper, vertelde zijn verhaal en vroeg of hij mee mocht varen. De schipper stond het toe, op voorwaarde dat Jelky onderweg de kleren van de matrozen zou herstellen. De eindbestemming van het schip was Suriname, een Nederlandse kolonie in Amerika. Na enkele weken kwamen ze daar inderdaad in de haven aan. Hier laadden ze tabak en andere handelswaren in en voeren weer terug, maar onderweg werd het schip door een grote storm zo beschadigd, dat de schipper dringende reparaties noodzakelijk vond. Daarom deden ze in februari 1756 de haven van Lissabon aan.

[7]

Hier kon Jelky de ruïnes en overblijfselen van de hoofdstad van Portugal zien, die op 1 november 1755 door een verschrikkelijke aardbeving was verwoest. Jelky vroeg aan de schipper zijn loon voor het werk dat hij onderweg verricht had, maar ontving als antwoord dat hij blij moest wezen dat hij aan boord eten kreeg. Hierdoor raakte hij in zeer diepe armoede en hij liep de hele haven rond en informeerde naar de aankomst en het vertrek van de schepen. Uiteindelijk hoorde hij dat in de komende dagen twee Maltese schepen naar Azië zouden vertrekken en na de nodige smeekbeden kon hij bereiken dat hij op het kleinere schip werd aangenomen. Na vier dagen vertrokken beide schepen bij gunstige wind. Na een tijdje moest het kleinere schip op bevel van de schipper naar rechts varen om uit te zoeken of er kapers in de buurt waren. Twee dagen lang

waren ze op verkenning, maar ze vonden niets. Ze waren reeds op de terugweg toen de stuurman opeens riep dat hij een afschrikwekkend schip vergezeld van twee kleinere schepen had gezien. De schipper had meteen in de gaten dat het zeerovers waren en beval snel er vandoor te gaan. Maar er kwam opeens een sterke wind op, waardoor de grote mast brak. Van vluchten was geen sprake meer, dus men greep de wapens. Maar de Turkse kapers omsingelden het schip en vielen het van alle kanten aan.

[8]

Ze veroverden het schip met geweld. De opvarenden die weerstand boden werden neergesabeld, de rest, waaronder Jelky, werd gevangengenomen. De kapers verdeelden onder elkaar de buit, de voorraden, het gereedschap en ook de gevangenen. Jelky werd naar het kleinere schip overgebracht. Op dit schip waren vierentwintig roeibanken, met twaalf roeiers op elke bank. Op dit schip roeide hij zeven weken, waarna hij aan land werd gebracht. Maar waar hij zich bevond wist hij niet omdat hij geen Turks sprak, en de naam van het land was voor hem een raadsel. Samen met de andere gevangenen werd hij naar een grote stad gebracht en op de markt te koop aangeboden. Men wilde voor hem een iets hogere prijs krijgen dan voor de anderen, daarom wilde niemand hem kopen. De kapers keken namelijk naar de handen van de gevangenen om de prijs vast te stellen. De lui die eelt op hun handen hadden, werden voor een lagere prijs verkocht omdat ze van lagere komaf zouden zijn. Maar de mensen die een zachte huid hadden, waren volgens hen van goeden huize, dus voor hen werd een hogere prijs gevraagd. Daarom werd Jelky naar een andere zeehaven, naar Bachna, overgebracht en aan een Turkse edelman verkocht. Deze Turk was vroeger ook kaper geweest, maar omdat hij al oud was, leidde hij een rustig leven aan land. Jelky werd dus slaaf in het huis van deze Turkse edelman. Maar de Turk, zijn meester, was zo goedmoedig en welwillend tegenover Jelky dat hij drie maanden lang nauwelijks de last van zijn slavenbestaan zou voelen.

[9]

Toch ging de opzichter, een grove en harde man, met Jelky, net als met de andere slaven, uitermate gruwelijk om. De meester voer bijna elke week naar één van de eilandjes in de buurt, waar hij zich met het vangen van vis vermaakte. Jelky moest hem bij deze gelegenheden begeleiden. Op een

dag beval de Turkse edelman, de baas van Jelky dat een fregat moest worden uitgerust en van proviand, rijst, koffie, water en andere levensmiddelen voor enkele dagen moest worden voorzien. Tegen de avond, toen men op het punt stond te vertrekken, kregen ze bericht dat een Turkse edelman uit de omgeving zich de volgende dag bij hun meester zou aanmelden. Hij zou op bezoek komen en ook blijven eten. De opzichter moest dus alleen met Jelky en een jongen uitvaren om vissen te vangen voor het diner van de volgende dag. Toen ze al ver weg van de kust lagen, gaf de opzichter bevel de zeilen te hijsen en begon onmiddellijk hierop zonder enige reden Jelky te slaan. Vervolgens haalde de opzichter de zeilen weer neer, waarbij hij met zijn bovenlijf buiten het schip hing. Toen Jelky dit zag, wist hij dat hij deze kans niet moest laten varen. Hij pakte de opzichter bij de voeten, tilde hem op en gooide hem zo in de zee. De opzichter vocht enige tijd met de golven, maar uiteindelijk zwom hij naar het schip. Hij was immers een uitstekende zwemmer.

[10]

Jelky echter pakte een mes en zei de opzichter dat hij hem in zijn handen zou steken als hij zich aan het schip zou vasthouden. Daarop verwijderde de opzichter zich van het schip en zwom naar het strand. De jongen op het schip dacht dat hij vervolgens aan de beurt zou zijn, viel neer voor de voeten van Jelky en beloofde hem trouwe dienst. Hierop beloofde Jelky de jongen veiligheid en gaf hij zijn fregat aan de gunstige wind over. Zeven dagen en zeven nachten zeilden ze bij gelijkmatige wind, waarbij ze elkaar afwisselden bij het slapen en waken. Op de achtste dag zagen ze een groot schip. Jelky meende dat het een kaperschip was en schrok zich te pletter, maar toen het schip dichterbij kwam, bleek het een christelijk schip te zijn. Alle twee hieven de handen omhoog en smeekten om hulp. Vanaf het schip maakte men met gebaren duidelijk dat ze dichterbij moesten komen. Ze zeilden naar het grote schip en werden aan boord genomen. Jelky werd ingedeeld bij de matrozen. Het was een Portugees koopvaardijschip, onderweg naar Macau. Na enkele maanden varen, in juni 1757, liep het schip gelukkig de haven van Macau binnen. Deze stad, aan de uiterste grens van China is Portugees bezit met belangrijke handelsactiviteiten. Hier bedankte Jelky de schipper voor zijn redding en hij kreeg toestemming te gaan waarheen hij maar wilde. Bovendien ontving hij

[11]

tachtig Spaanse matten[3] in contanten voor het fregat. In dezelfde haven lag een Chinees schip dat naar Kanton, een belangrijke stad in het Chinese Rijk, zou varen. Jelky sprak met de Chinese schipper af dat hij voor achttien Spaanse matten mee mocht naar Kanton. Er restte alleen nog de zaak met de Turkse jongen, die huilde en Jelky vroeg hem niet in de steek te laten, maar de Chinezen weigerden hem op het schip mee te nemen. Jelky verkocht de jongen dus aan de Portugezen voor zestig Spaanse matten. In Kanton aangekomen ging Jelky naar de Nederlandse consul, de heer De Vint. Hij vertelde zijn verhaal en nam dienst bij de Nederlandse troepen. In november van hetzelfde jaar vertrok hij met een Nederlands schip, de *Justitia*, naar Batavia. Deze stad ligt op Java en is de grootste en belangrijkste van alle Nederlandse nederzettingen in Oost-Indië. In januari 1758 kwam hij in Batavia aan en diende er twee maanden als soldaat. Na deze tijd vernam een van de machtigste mannen van de Verenigde Oostindische Compagnie, Petrus Albertus van der Parra,[4] dat Jelky kleermaker was. Vervolgens bood Van der Parra Jelky onderdak omdat hij wilde dat Jelky voor hem zou werken. Dat liep goed, zo goed zelfs dat Jelky nog in hetzelfde jaar vrijburger van de stad werd. Jelky trouwde met de dochter van een Engelse landpachter, Sequin, omdat hij door dit huwelijk zijn positie hoopte te verbeteren.

[12]

Maar dat pakte niet zo gunstig uit als hij hoopte. Zijn schoonvader weigerde hem alle hulp, ondanks zijn miserabele situatie. Maar dat was niet de enige tegenslag die hij had te verduren. Hij kreeg een opdracht om een fluwelen bruidsjurk voor een edele dame te maken. Hiervoor nam hij enkelen inlanders in dienst en werkte hij tot diep in de nacht door. Maar één van de inlanders stootte per toeval de lamp om, en de olie kwam op de jurk terecht. Jelky was diep ongelukkig en ging vroeg in de ochtend naar het VOC pakhuis om een stuk fluweel van negen ellen[5] lang uit te zoeken. In het register van het pakhuis liet hij de naam van Van der Parra vermelden. De jurk was op tijd klaar en de volgende dag vond Jelky geld om het geleende fluweel te betalen. Aan het einde van de maand werden de rekeningen voor alles wat hij en zijn familie uit het pakhuis hadden gebruikt zoals gewoonlijk aan Van der Parra gepresenteerd. De vrouw van Van der Parra ontdekte de zaak met het fluweel en werd erg boos,

hoewel de rekening al vereffend was. Zij meldde de kwestie meteen aan haar man. De schuldige werd opgespoord, Jelky wierp zich voor de voeten van Van der Parra, vertelde het trieste verhaal met de olielamp en vroeg om vergiffenis. Maar de woede van de vrouw was niet te temperen. Jelky was in ongenade gevallen en Van der Parra gaf het bevel dat Jelky weer dienst moest nemen als soldaat. De volgende dag vertrok hij al met een schip naar Crylan[6] waar de Hollanders weer met de koning van Candy in oorlog waren.[7]

[13]

Maar omdat Jelky een burger was, kreeg hij de rang van sergeant, met een maandloon van vierentwintig gulden.[8] Op die dag in begin 1760 vertrouwde Jelky zijn vrouw aan de hoede van zijn schoonvader toe en vertrok samen met een groep soldaten inderdaad uit Batavia. Drie maanden lang zat hij in het kamp op Crylan. Daarna kreeg hij de order van de bevelhebbende generaal van het eiland dat hij met een groep militairen een met kaneel geladen schip dat naar Batavia zou vertrekken naar het eiland Banda moest begeleiden. Op Banda aangekomen, kreeg hij het bevel een ander schip dat met nootmuskaat en andere handelswaar geladen was, naar Ambon te begeleiden. Daar stapte hij op een schip dat kruidnagels naar het eiland Ternate vervoerde, waar de Nederlanders enkele forten hadden. Hier werd Jelky bij de militairen ingedeeld die de vesting bewaakten. De Nederlanders kregen elk jaar van de koningen van de eilanden Ternate, Molyr, Machiam en Gilolo genaamd, een enorme hoeveelheid kruidnagels, waarmee zij vanwege hun monopolie een zeer voordelige handel konden drijven. Men zag dat er met de dag steeds meer kruidnagelbomen bijkwamen, en de Nederlanders vreesden dat in de toekomst ook andere landen hiervan hun deel zouden kunnen opeisen. Daarom sloten de Hollanders een verdrag met de koningen dat de overtollige kruidnagelbomen moesten worden omgehakt. Voor elke gevelde boom

[14]

betaalden de Nederlanders twaalf gulden. Om de uitvoering van deze overeenkomst te controleren, moest Jelky met vierentwintig Nederlanders en met 140 Moren[9] er heen varen. Vanwege de onervarenheid van de gids kwamen ze echter in het grensgebied van de naburige heidense koning

terecht. Dit gebied van de zwarten werd Papoea genoemd. Een heleboel Papoea's verzamelden zich en vielen de groep van Jelky aan. Zijn inheemse soldaten, die veel beter konden rennen dan de Europeanen, namen de benen in de doornige struiken, maar de meeste Nederlanders werden gedood. Negen van hen werden gevangengenomen en meteen van elkaar afgezonderd. Jelky, die zich ook onder de gevangenen bevond, werd aan één van de voornaamste bewoners overgeleverd en in een gevangenis gestopt die eerder op een kooi leek. De volgende dag werd hij door de zestienjarige dochter van deze belangrijke inlander bezocht. Zij bekeek Jelky grondig en scheen zeer begaan te zijn met zijn lot. Door gebaren legde zij aan hem uit dat hij binnenkort in stukken zou worden gesneden en opgegeten. Jelky viel op zijn knieën en vroeg om medelijden. De jonge vrouw gaf te kennen dat zij hem wel wilde helpen, indien Jelky geneigd was een tegenprestatie te leveren. Hierop zwoer Jelky haar eeuwige liefde en grote dankbaarheid. Op de negende dag bezocht de zwarte jonge vrouw hem opnieuw om hem te troosten en hem te verzekeren dat er

[15]

later hulp zou komen. Om middernacht zag hij dat de deur van zijn cel niet meer op slot was en de vrouw kwam met twee inheemsen binnen. De vrouw pakte Jelky's hand en leidde hem over een smal pad door het bos naar een rivier. Hier stapten ze in een bootje en voeren stroomafwaarts met de rivier mee waarbij de twee inlanders roeiden. Ze waren al een behoorlijk eind gekomen en niet meer ver van de zee, toen ze een moerassig gebied in gingen, waar ze in een meertje met laag water terechtkwamen. Jelky en de vrouw waadden door het lage water, de twee inheemsen trokken het bootje mee en richtten het neergebogen riet achter zich weer op om de sporen van hun vluchtweg te wissen. Ze kwamen uiteindelijk in een verlaten en onvruchtbaar gebied aan waar ze ver van iedereen dertien maanden doorbrachten. Een van takken gemaakte kleine hut was hun woning. De twee inheemsen, die hen op de vlucht ook hadden begeleid, dienden hen ook hier trouw. Kokosnoten, paradijsvijgen,[10] vissen, kreeften en schildpadden waren hun voeding. Jelky leed de hele tijd aan een psychische kwaal die uiteindelijk ook zijn fysieke vermogen aantastte. De trouwe vrouw probeerde hem zo veel mogelijk troost te bieden: was hij vrolijk, dan lachte ze, was hij treurig, dan huilde ze. In de dertiende maand van hun verblijf stierf ze zelf aan een ziekte, waarvan noch Jelky, noch de twee inheemsen haar

[16]

konden genezen. De zwarten probeerden Jelky te troosten en vroegen hem of ze van het dode lichaam van de vrouw wellicht een gerecht zouden toebereiden. Maar Jelky bad voor haar en begroef haar lichaam. De inheemsen dienden hem nog steeds, maar Jelky besloot het woeste gebied te verlaten en keek steeds uit naar een schip. Op de vijfde dag zag hij een Chinees schip in de verte, dat van Ternate naar Batavia voer. Hij maakte de lange bladeren van een pisangboom aan een stok vast en zwaaide ermee totdat de Chinezen hem zagen. Ze stuurden een bootje naar hem toe en brachten hem samen met de twee inheemsen aan boord. Met dit schip kwam Jelky in Batavia aan waarop hij meteen naar het Waterkasteel[11] ging en vroeg om een militair uniform. Hier hoorde hij dat de opperste bestuurder van de stad, de heer Messel,[12] reeds was overleden, en dat zijn opvolger één van de voormalige leiders van de Oost-Indische Compagnie, de heer Van der Parra, was. Jelky ging dus onmiddellijk naar de gouverneur en wierp zich voor de voeten van de man. Van der Parra herkende Jelky onmiddellijk, herinnerde zich zijn veel te streng gedrag tegenover hem en bleef lang onbeweeglijk zitten. Uiteindelijk wendde hij zijn gezicht af en weende bitter.

[17]

De gouverneur luisterde naar Jelky's verhaal, voelde zich schuldig aan zijn lot en gaf hem een geschreven bewijs dat Jelky op Nederlands gebied onder zijn bescherming stond. Van der Parra troostte hem en beloofde hem alles goed te maken wat hem was overkomen. Opgelucht door deze belofte begaf Jelky zich ijlings naar zijn schoonvader en omarmde zijn echtgenote en zijn dochtertje. Vervolgens stuurde de gouverneur hem veel flessen wijn, driehonderd flessen bier en vijfhonderd daalders[13] om hiermee de nodige huisraad aan te schaffen en weer op krachten te komen. Vanaf deze tijd toonde de gouverneur zich tegenover hem zeer welwillend en vaderlijk. Eerst ontving hij de rang van vaandrig in de burgerwacht en daarna werd Jelky tot voogd van alle mohammedaanse en heidense weeskinderen benoemd.[14] Hierdoor werd hem de opvoeding en het beheer van het vermogen van alle inheemse en Chinese kinderen toevertrouwd. Zijn weldoener stond hem ook toe twaalf huurrijtuigen te houden en deze te verhuren. Bovendien schoot de gouverneur Jelky het geld voor dat nodig was om deze wagens aan te schaffen met daarnaast de paarden,

zestig knechten en andere benodigdheden. Hierdoor maakte Jelky aanzienlijke winsten en werd een rijk man

[18]

omdat hij de verkregen rechten aan anderen met een groot voordeel verkocht. De gouverneur verleende bovendien nog meer gunsten aan Jelky. Hij mocht uit de kas van de gouverneur naar zijn eigen goeddunken onbeperkt geld lenen zonder rente. Alleen het geleende bedrag, het kapitaal moest hij terugbetalen, zonder opslag. Hierdoor verwierf hij zich binnen enkele jaren zo'n enorm vermogen dat hij een landgoed met veertienduizend huizen kocht. Door zijn zachte aard was hij door iedereen geliefd, of het nu mohammedanen of andere heidenen waren. Hij werd hierna kapitein-luitenant van de burgerij, lid van het stadbestuur en geheimraad van de Nederlandse gouverneurs. In deze positie moest hij de belangrijkste zaken van de Oost-Indische Compagnie en de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden behartigen. Zijn eerste belangrijkste opdracht was zijn gezantschap naar Japan, waar het hem dankzij kostbare geschenken lukte de belangen van de Republiek te behartigen. Een andere opdracht was om naar Banta,[15] de hoofdstad van een groot rijk op het eiland Java, te gaan om de zoon van de reeds zeer oude koning te kronen die zelf de Republiek gevraagd had de prins zijn plaats te laten innemen. De koning was voor die tijd onafhankelijk, maar in 1683 veroverden de Nederlanders zijn gebied[16] en

[19]

sindsdien zat hij in zijn koninklijke paleis opgesloten. Na de ceremonie kreeg Jelky van de oude koning een buitengewoon rijkversierde tabaksdoos cadeau, die in Wenen door velen gezien en bewonderd werd. Later werd Jelky opgedragen samen met enkele ingenieurs een geschikte plaats te vinden voor een fort op het eiland Palumba, dat in de inheemse taal Flamba heet. Hier had Jelky de gelegenheid een zeer bijzonder gebeuren te zien: de koning van dit eiland was net overleden en hij liet tachtig echtgenotes achter die volgens de traditie van dit volk na de dood van de koning allemaal verbrand moesten worden. De reden van deze traditie is het volgende: vroeger werden door de vrouwen van de koning zo veel opstanden aangesticht dat bijna geen enkele koning een natuurlijke dood was gestorven. Daarom werd door de wet bepaald dat in de toekomst de

koning alleen door een feestelijk verdrag met een vrouw kon trouwen, waarin werd bepaald dat zij na de dood van de koning ook moest sterven. Sinds die tijd was geen enkele koning meer overleden door gewelddadigheden, omdat het in het eigen belang van de vrouwen was het leven van de koning zo lang mogelijk te rekken. Deze treurige gebeurtenis waarbij Jelky aanwezig was, werd met pracht en praal uitgevoerd.

[20]

Onmiddellijk na de dood van de koning verzamelde zich een enorme menigte uit het hele land, waaronder ook de familie van de vrouwen van de koning, in de hoofdstad. Op de voorbestemde dag gingen de vrouwen, opgesmukt met gouden sieraden en edelstenen, in lange rijen naar de tempel. Naast elke vrouw liep een priester met een witte duif in de ene en met een dolk in de andere hand. Als de stoet bij een bepaalde plek kwam, stopten ze en de vrouwen namen afscheid van hun familie. De vrouwen deelden hun sieraden uit onder de familieleden bij wijze van afscheid. Daarna namen ze de witte duif van de priesters over en lieten die wegvliegen, terwijl ze deze woorden spraken: ‘Net als deze duif in de vrije lucht vliegt, verlang ik ernaar bij mijn echtgenoot de koning te zijn.’ Zodra deze woorden werden uitgesproken, stak de begeleidende afgodspriester de dolk in het hart van de vrouw naast hem. Nadat alle vrouwen op deze manier gedood waren, legde men de lichamen op de brandstapel en werden ze verbrand.

De gelukkige tijd van Jelky werd onderbroken door treurige gebeurtenissen die in het leven van elk mens voorkomen. Zijn echtgenote, met wie hij twee dochters had die nog steeds in leven zijn, overleed in 1772. Deze wond was nog niet helemaal geheeld toen de gouverneur, zijn weldoener, op 28 december 1775 stierf.

[21]

Vanaf die tijd verviel Jelky in een duistere zielstoestand die ook zijn uitwerking had op zijn algemene lichamelijke conditie. Hij werd zo zwak dat velen aan zijn herstel twijfelden. Bovendien verlangde hij er steeds meer naar nog eenmaal zijn vaderland en zijn familie te zien. Zijn dochters en zijn vrienden zagen dit verlangen en rieden hem aan dit plan uit te voeren. Jelky regelde hierop zijn zaken, vertrouwde zijn dochters aan zijn buren toe die goed voor hen zouden zorgen en vertrok met de twee Moren die

hij nog uit Pagous had meegenomen en in zijn huis had opgenomen, op 25 oktober 1776 met het schip Gokendorf[17] uit Batavia. Hij kwam op 31 december van hetzelfde jaar aan bij Kaap de Goede Hoop, waar hij en de twee Moren erg ziek werden. De laatste twee bezweken aan de ziekte, maar Jelky knapte zienderogen op. Hij zette zijn reis met het schip Serres[18] voort, dat uit China was vertrokken en waarvan de schipper de neef van zijn vrouw was. Met dit schip vertrok hij op 6 mei 1777 van de Kaap en arriveerde in Amsterdam op 30 augustus.

[22]

Van daar ging hij naar Engeland, om zijn schoonvader te bezoeken, die reeds in 1762 van Batavia naar zijn vaderland was teruggekeerd. Na een tijdje keerde hij weer naar Amsterdam terug en van daar reisde hij door naar Wenen, waar hij op 2 oktober van het afgelopen jaar[19] aankwam. Hij ging in het huis van zijn broer wonen waar hij zich nog steeds bevindt. In Wenen vond hij de allerhoogste genade om voor de twee koninklijke hoogheden[20] te mogen verschijnen en hier mocht hij zijn levensverhaal vertellen. Bij deze gelegenheid legde hij enkele rariteiten uit Indië voor de voeten van de koninklijke hoogheden, waarop hij een gouden penning en een gouden tabaksdoos cadeau kreeg.

Vertaald door Gábor Pusztai[21]

Eindnoten:

1 Rond 1770 was 80% van de soldaten en 50% van de zeelieden afkomstig uit het buitenland. Gaastra, *De geschiedenis van de VOC*. 81.
2 Voor een volledige lijst zie: Pusztai & Teszelszky, 'In de dienst van de VOC'. 25-108.
3 Over de naamvariaties Jelky, Jelleke, Jilka zie: Pusztai, 'Een Hongaarse VOC-die-naar'. 161-232.
4 *Geschichte des Herrn Andreas Jelky eines gebohrnen Ungars*. De Hongaarse vertaling van de Duitse tekst werd afgedrukt in Solymos, *Ki volt Jelky András?*, 9-17. De derde druk was Geissau, *Etwas für alle zum Lesen im Frühling und Sommer*.
5 *Wunderbare Reise-Geschichte des Hrn. Andreas Jelky eines gebohrnen Ungars*.
6 Anton Ferdinand von Geissau publiceerde graag over Hongarije. Naast het boek met het verhaal van Jelky schreef hij boeken over de belegering van Wenen ten tijde van Matthias Corvinus, en schreef ook over Móric Benyovszky. Geissau, *Geschichte der Belagerung Wiens durch den König Mathias von Hungarn, in den Jahren 1484 und 1485*. Geissau, *Merkwürdige Aufmunterungsrede, welche Benjowsky gehalten für die Religion, den König und das Vaterland wider die Franzosen unverweilt die Waffen zu ergreifen*.
7 Konrády & Povázsay, *Jelky András viszontagságai*, 39.; Solymos, *Ki volt Jelky András?*, 6.
8 *Geschichte des Herrn Andreas Jelky, eines gebohrnen Ungars, Nebst andern kurzweiligen Anekdoten*.
9 Op de laatste pagina van het boekje werd vermeld dat Jelky in 1778 naar Boeda verhuisde, hertrouwde en dat uit dit huwelijk een zoon werd geboren. Het werd ook vermeld dat Jelky op 6 december 1783 aan tubercolose [Lungensucht] overleed. Solymos, *Ki volt Jelky András?*, 24.

10 Sándor, *Jelki Andrásnak, egy született magyarnak történetei*.
11 *Geschichte des Herrn Andreas Jelky*. 18.
12 ‘Első foglalatossága vala a' Japóniába való követsége, holott a' drága ajándékok által azt végzé, hogy a' Hollandiai Respublikának keresete bé-tellyesíttetett.’ Sándor, *Jelki Andrásnak, egy született magyarnak történetei*. 24. De volledige tekst in het Nederlands, zie de bijlage van dit artikel.
13 ‘Legelőször Japánba küldték azzal a föladattal, hogy az ottani kormány minél több hajót irányítson Batávia felé. Pénzével és ügyességével célt ért.’ Konrády & Povázsay, *Jelky András viszontagságai*. 30.
14 ‘Először is a holland kormány rendkívüli követté nevezte ki a japán császár udvarába. Ilyen követségre ez volt a legelső példa Japán és Holland országok történetében. A kelet-ázsiai nagy sziget-császárság akkor hozzáférhetetlenül el volt még zárva az európaiak elől. Határait idegen át nem lépheté, a nép indulata ép oly ellenséges volt mint a kormányé, és úgy látszék, hogy ezen országgal egyáltalán nem lehet üzleti viszonyba lépni. A hollandi kormány azonban nagy fontosságot tulajdonított annak, hogy ezen óriási birodalom vására megnyittassék a hollandi kereskedelem számára, s ezért a bő tapasztalatú és világos elméjű Jelky András küldte mint teljhatalmazott követet a japáni császárhoz. András Jeddóban, Japán fővárosában azzal a fénnyel lépett föl, melyet az általa képviselt állás tekintélye igényelt. Az uralkodó és a kormánykörök, jóelőre értesítve ezen ember rendkívüli élményeiről, a legnagyobb kitüntetéssel fogadták őt. A császári testőrség egy része kizárólag az ő rendelkezésére volt bocsátva, tiszteletére díszlakomák, tűzijátékok, udvari vadászatok, tigris- és elefántküzdelmek, szóval a legköltségesebb látványosságok váltakoztak, az udvari költőknek új színdarabokat kellett írniok, melyeket az udvari színészek nagy buzgalommal adtak elő a hollandi követ mulattatására stb. stb. Soha azelőtt Japánban ilyen nem történt. Mindazonáltal eleinte a cél nehezen látszott elérhetőnek. A kormány nemigen volt hajlandó az évszázadok óta követett elzárkózási politikájától egyszerre lemondani. A hosszadalmas tanácskozások és kihallgatások egymást érték, és hónap hónap után múlt. Mily elégtétel, midőn végre András államférfiúi ügyességének mégis sikerült az öröklött ellenszenveket és balítéleteket leküzdeni! Midőn, a császár és a miniszterek által a legdrágább ajándékokkal elhalmozva elhagyta a japáni fővárost, hogy Batáviába visszatérjen, zsebében volt a Holland és Japán közt kötött kereskedelmi szerződés eredeti okmánya, a császár által saját kezűleg aláírva és a japáni birodalom pecsétjével megerősítve. Jelky András: ezen egyszerű magyar név képviselte rajta a hatalmas, gazdag Hollandot. Ezzel nagy dolog sikerült Andrásnak. Amiben már annyi jeles fő hiába fáradozott, azt ő képes volt megvalósítani. Ő megnyitotta Japánt az európai kereskedelemnek.’ Hevesi, *Jelky András rendkívüli kalandjai*. 294-295.
15 ‘A holland kormány a japán császár udvarába küldte leleményes követét, éspedig nem kisebb megbízással, mint hogy teremtsen diplomáciai és kereskedelmi összeköttetést Hollandia és Japán között és ezáltal kapcsolja be a világkereskedelmi hálózatba a nagy kelet-ázsiai szigetcsászárságot. Ez a megbízatás nem látszott könnyűnek. A japáni birodalom akkor már hozzáférhetetlenül el volt zárva az európaiak elől, határait idegen semmiképpen sem léphette át, hírek is alig érkeztek ebből a rejtelmes világból, és a japáni császár, a mikádó és kormánya ellenségesen fogadott minden európai közeledést. Mégis hosszú fáradozások árán a holland kormánynak sikerült legalább annyit elérnie, hogy a császári udvar hajlandónak mutatkozott, fogadni és meghallgatni a követét. Ez a követ Jelky András volt. Amikor hosszú hónapok után András hajója elhagyta a császárság partjait, és ő kigöngyölte maga elé a megkötött kereskedelmi szerződés okmányát, bizony maga is hitetlenkedve nézte, hogy a mikádó kicifrázott névaláírása mellett az ő egyszerű magyar neve képviselte a másik felet, az akkor hatalmas Holland Királyságot. Nagy dicsőséget jelentett ez az okmány, hiszen amiben annyi kiváló ember hiába fáradozott, azt Jelky András sikeresen megvalósította, és nevét méltán emlegették a diplomácia és a kereskedelem köreiben mindenütt a világon.’ Hevesi, *Jelky András kalandjai*. 298-299.
16 ‘hivatalos küldöttséget vezetett Japánba’ Kubassek, *A világjáró szabólegény*. 72.
17 De *Magelhaense Compagnie of Rotterdamse Compagnie* werd nog voor de VOC, in 1598 opgericht. De oprichters waren de uit Vlaanderen naar Rotterdam gevluchte handelaars Johan van der Veeken en Pieter van der Hage.
18 Polo, *Marco Polo utazásai*. 318.
19 Kolumbusz, *Kolumbusz útinaplója*. 20.
20 Kanai, *Nederland en Japan 1602-1860*. 194.
21 Túróczi, *Szamurájok és ‘déli barbárok’*. 33.

22 De Chinezen hebben in de tijd van de Ming dynastie, in 1549, de zeehandel met Japan verboden vanwege de piratenactiviteit van de Japanse vako-schepen. Parmentier & Laarhoven, *De avonturen van een VOC-soldaat*. 43.
23 Nagasaki werd in feite door de Japanse Omura aan de Jezuïeten cadeau gegeven. Kanai, *Nederland en Japan 1602-1860*. 197.; Túróczi, *Szamurájok és 'déli barbárok'*. 33.
24 Túróczi, *Szamurájok és 'déli barbárok'*. 33.
25 Fish, *The Manila-Acapulco Galleons*. 497-498.; Murdoch, *A History of Japan*. 288-289.; Laver, *The Sakoku Edicts and the Politics of Tokugawa Hegemony*, 60-61.; Newsom Crossley, *The Desmarinases: Early Governors of the Spanish Philippines*. 209.
26 Kanai, *Nederland en Japan 1602-1860*. 197.; Túróczi, *Szamurájok és 'déli barbárok'*. 34.
27 De historische roman van James Clavell (1921-1994) met de titel *Shogun* uit 1975 beschrijft het verhaal van Adams. De roman werd in 1980 ook verfilmd met Richard Chamberlain in de hoofdrol.
28 Kanai, *Nederland en Japan 1602-1860*. 199.
29 Ibidem. 200-201.
30 Ibidem. 201.
31 Kshetry, *Foreigners in Japan*. 55-57.
32 Goor, *De Nederlandse Koloniën*. 67.
33 Hunter & Sugiyama, *The History of Anglo-Japanese Relations 1600-2000*. 3.; Beasley, *Great Britain and the Opening of Japan 1834-1858*. XV.
34 Kanai, *Nederland en Japan 1602-1860*. 207.
35 Kohn Goodman, *Japan: The Dutch Experience*. 15.
36 Blussé, 'Olifant in de porceleinkast'. 119.; Goodman, *Japan and the Dutch 1600-1853*. 12-13.; Jansen, *China in the Tokugawa World*. 26.; Nouët, *The Shogun's City*. 78.
37 Yukihiro, 'New Perspectives on the Early Tokugawa Persecution'. 53-60.; Schwentker, 'Barbaren und Lehrmeister'. 105.; Opstall, 'Japans-Nederlandse betrekkingen 1609-1856'. 10.; Clulow, *The Company and the Shogun*. 128.; Kohn Goodman, *Japan: The Dutch Experience*. 15.
38 Ibidem.; Szommer, *Rugalmas hollandok*. 39.
39 Parmentier & Laarhoven, *De avonturen van een VOC-soldaat*. 45.
40 Kanai, *Nederland en Japan 1602-1860*. 208.
41 Kuipers, *De VOC*. 134.
42 Ibidem.
43 Siebold, *Manners and Costumes of the Japanese in the Nineteenth Century*. 122.
44 Goor, *De Nederlandse Koloniën*. 107.
45 Kanai, *Nederland en Japan 1602-1860*. 211.
46 Parmentier & Laarhoven, *De avonturen van een VOC-soldaat*. 46.
47 Opstall, 'Japans-Nederlandse betrekkingen 1609-1856'. 10.
48 Gaastra, *De geschiedenis van de VOC*. 127.
49 Kanai, *Nederland en Japan 1602-1860*. 213.
50 Opstall, 'Japans-Nederlandse betrekkingen 1609-1856'. 11.
51 Kanai, *Nederland en Japan 1602-1860*. 221.
52 Pusztai, 'Bajától Batáviáig'. 224-277.
53 Nationaal Archief, Den Haag, Nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 14225, folionummer: 235
54 *Naam-Boekje Batavia*, 1766. 33.
55 *Naam-Boekje Batavia*, 1767. 33.
56 Ibidem. 30.
57 *Naam-Boekje Batavia*, 1768. 29.; Pusztai, 'Bajától Batáviáig'. 224-277.
58 *Naam-Boek Batavia*, 1775. 28.
59 Wennekens, *Gouden handel*. 231.
60 Nationaal Archief, Den Haag, Nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 14225, folionummer: 235
61 Voor de volledige lijst zie: Levyssohn, *Bladen over Japan*. 21-23.
1 Bedoeld worden de keizers van het huis Habsburg van het Heilige Roomse Rijk. Keizer Leopold I (1640-1705) vanaf 1655 koning van Hongarije, vanaf 1658 keizer. Keizer Jozef I (regeerde van 1705 tot1711) en Karel VI (regeerde van 1711 tot1740) ook koning van Hongarije onder de naam Karel III.
2 De herovering van Belgrado op de Turken op 16 augustus 1717. De keizerlijke troepen werden door Eugen von Savoy aangevoerd.

3 Spaanse mat: peso, een zilvermunt van 8 real.
4 Petrus Albertus van der Parra (Colombo, 29 september 1714 - Weltevreden, 28 december 1775). Van der Parra maakte carriére in de kolonie. Hij was vanaf 1751 lid van Raad van Indië, vanaf 1752 president van het College van Heemraden, vanaf 1755 directeur-generaal van de VOC, vanaf 1761 Gouverneur-Genaraal. Zijn opvolger als Gouverneur Generaal werd in 1775 Jeremias van Riemsdijk (1712-1777).
5 Een el is een oude lengtemaat van ca. 70 cm.
6 Ceylon.
7 Het gaat waarschijnlijk om de opstand op Ceylon. De koning van Candy vocht tegen de VOC-troepen tussen 1760 en 1766.
8 Nu zou dat € 231,- waard zijn.
9 Met Moren wordt hier waarschijnlijk inlanders bedoeld.
10 Paradijsvijgen (Musa paradisiaca), ofwel bananen.
11 Het waterkasteel stond aan de westerzijde van de haven van Batavia en diende ter verdediging van de stad. Zie: *Batavia: De hoofdstad van Neerlands O. Indien*, Amsterdam/Haarlingen, Petrus Conradi/Volkert van der Plaats, 1782, 115.
12 Bedoeld wordt Gouverneur Generaal Jacob Mossel (Enkhuizen, 28 november 1704 - Batavia, 15 mei 1761).
13 De daalder was een zilveren munt en was in die tijd 30 stuivers dus anderhalve gulden waard. 500 daalders = ca. € 5.438,-
14 Het ging dus om alle niet-christelijke weeskinderen van Batavia.
15 Bantam.
16 Bedoeld wordt waarschijnlijk Agong of Agoeng, de sultaan van Bantam die tussen 1651 en 1682 regeerde.
17 Een schip met de naam *Gokendorf* bestond niet.
18 Een schip met de naam *Serres* bestond evenmin.
19 Bedoeld wordt het jaar 1778.
20 Bedoeld worden hier Maria Theresia van Oostenrijk (1717-1780) keizerin van het Heilige Roomse Rijk, tevens koningin van Hongarije en haar zoon, de latere Jozef II (1741-1790).
21 Met dank aan Annyke de Jong, Michiel van Kempen, Adrienne Zuiderweg en Jaap Doedens voor hun nuttige adviezen.

György Miru

László Teleki, the diplomat of the Hungarian war of independence*

Abstract

This paper gives an overview of the political career of László Teleki, the leading diplomat of the Hungarian war of independence. Based on the topics discussed in this volume, his efforts as a writer of literature will also be mentioned here, though his theatrical pieces met just modest popular acclaim. Teleki joined politics, and became a well-known and successful politician in support of reformists. Later, before the war with Austria, he was appointed to act as the ambassador of the independent Hungarian government to Paris. He had a key role in shaping Hungarian foreign policy, wanted to secure the independence of the country both during the war of independence and in emigration. This paper focuses on this latter period, when his correspondence clearly reflected his political commitment and approach, as well as changes in his personal relations.

Keywords: László Teleki, Hungarian foreign policy, emigration of 1848-1849

This paper makes an attempt to answer the question why the educated and clever Count László Teleki (1811-1861), who had been born into an aristocratic family, turned active in public life, and become a popular politician and socialite during the Hungarian Reform Age, folded up his political relationships in emigration until he found himself in solitude. In an overview of his political career, those key events will be in the focus that increasingly made him lose hope, and also changed his political habitude. Teleki had good aptitude, talent for politics, was in possession of the abilities that were necessary for the professional pursuance of diplomacy. Nevertheless, his self-sacrificing activities in favour of

Hungary's struggle for freedom did not bring about much success for the cause he was standing for.

I. 'Nothing more dreadful to me than an empty theatre'[1]

Before Teleki entered politics, he had the chance to try his talent in other fields, too. He felt attraction to the theatre. His sole completed theatrical work, titled *The Favourite* [*Kegyenc*], a drama of five acts, was published as a book in 1841, and then staged by the National Theatre of Pest in the autumn of the same year, but the performance was little resounded. Since his childhood, the author had been writing poems, comedies and even dramas for home presentation. He characteristically turned to subjects derived from history. The family was fond of the theatre, and financially supported domestic theatricals. At home, they often organized performances, and the family members were ready to take part in them. The adult Teleki kept his interest and sponsoring role in theatrical life.

His father, Count László Teleki Senior (1764-1821) was also a man of letters, as a young person he wrote dramas, poems, played music, and later he dealt with sciences, too. His essay on education remained just a manuscript, but during his life he witnessed the publication of his works on language cultivation, the organization of a scientific society and poesy. Three sons and a daughter were born from his first marriage. His elder half-siblings also took part in the education of László who had become an orphan at an early age: especially József (1790-1855), who later acted as his guardian, and had strong ties with László. József Teleki was a similarly educated man, he was appointed the first president of the Hungarian Academy, held the title of the governor general of Transylvania from 1842, and wrote the great work of history, *The Age of the Hunyadi Family in Hungary* [*Hunyadiak kora Magyarországon*], which eventually grew into a 12-volume piece. The mother of the playwright, Baroness Johanna Mészáros (1784-1844) was the daughter of a cavalry general, married to László Teleki in 1801. Later, as a widow, together with the male descendants of the Teleki family she decided to donate her late husband's library of books and manuscripts to the Academy - being herself a founding member -, and she was similarly willing to grant funds for the development of literature, the translation of written works and the staging of theatrical performance. Her younger child, Auguszta (1813-1876) was

married to Count Ottó Degenfeld-Schomburg (1801-1849), gave birth to two sons, but became a widow at a young age.

László shared his childhood among the family's palace in Pest, as well as the residences in Gyömrő and Szirák. Belonging to the Reformed denomination, the family spoke excellent Hungarian, still correspondence within the family was frequently written in German and French. Primarily, it was his private tutors who taught László, and later he became a student at the Sárospatak College (1828-1830), where he attended courses of law.[2] Teleki tried his hands on several dramas, but only *The Favourite* was completed. In 1826, he wanted to write a four-act drama under the title of *Battle of Mohács* [*Mohátsi ütközet*], and then in 1832 he read out excerpts from his drama about the rebellious Chief Kupa (Koppány). He was also planning to write a drama with the title of *The Betrayer* [*Az áruló*], and while in emigration he was preoccupied with the idea to expand a tragedy about the age of the Hunyadi family.

As occasioned by the various publications and stage performances, a number of reputed critics appraised *The Favourite*, with some of them ranking it as one of the most significant creations of 19th century Hungarian dramatic literature besides Katona's *Bánk bán* and Madách's *The Tragedy of Man*. However, the majority of the critiques condemned the piece for its mistaken dramaturgy of the drama taking place in the closing period of the Roman Empire. According to unfavourable reviews, it was against nature and reason that after the Emperor, Valentinian III abused or tried to abuse Senator Petronius Maximus' wife, the offended husband offered his own spouse to the Emperor as part of the work of revenge, and then following the revenge he wanted to restore their intimate relationship. Maximus' plan was built upon the logic and dramaturgy of a game of chance. In his great gambling game, where he subordinated everything to retaliation, he did play a role, and while it was gradually clarified to the audience what he was up to, the characters in the drama were not able to see the final goal. Still, amid the rising tension of this game and the strong sense of machination, Petronius Maximus' motivation, the way he relied on intrigue and blackmailing to use all other characters to reach his own end remained mostly unseen. Finally, against his intentions, revenge swept away nearly everyone in his surroundings, and the drama also made it obvious that in addition to revenge Maximus was also moved by his ambition and intent to seize power.

For its theoretical construction, Teleki rather created a conceptual narrative that failed to work on the stage, and where characters were in-

sufficiently individualized, independent with less varied motivations. The text was also less structured by personal characteristics and acts, but rather a well-elaborated parable arranged in dialogues, while the tragic nature of the drama revealed itself principally through the interpretation of the underlying thoughts. Many critics opined that the hero was ill-conceived, with his character being implausibly exaggerative. The language of the piece lacked ease, the drama itself turned out to be exuberant and complicated, including a lot of detours, and therefore the text was later shortened, reworked. In certain parts, the author managed to sensitively reflect the states of a peaceless mind, for instance Julia's voice in her dialogue with Maximus was fairly expressive. Similarly, in other respects, Julia's character was generally seen as the most successfully elaborated personages of the drama, probably because her fate was the most distant from the destinies that the author could experience. One of the reviewers claimed that Teleki showed his true excellence in representing political ethics, and the drama was broadly interpreted as a piece written against all forms of authoritarianism.[3]

II.'Europe has achieved freedom for us'[4]

Teleki's real talent evolved in politics. Having held offices briefly in the Council of Lieutenancy and the Chancellery, he went on a lengthy study tour to Western Europe that was set to close the educational project that had been designed by his father. As early as during his years as a student in Sárospatak, he visited the country assemblies of Zemplén County, and in 1830 he traveled to the Diet in Pozsony. Having returned home, he participated in the Transylvanian Diet of 1837-1838 as the delegate of the Fogaras District, where he intervened in the spirit of the opposition, which brought even his mentors into an embarrassing situation. In an atmosphere of political trials, the young man with his strong sense of justice stood up for the freedom of speech, the right of publicity and religious equality, but most of his speeches resounded the politics of grievance. Consequently, from 1837 he was regularly mentioned in the reports of secret police agents as one of the most active and extremist members of the opposition. He became entangled in a personal conflict with the Archduke Ferdinánd of Austria-Este, a candidate for the office of the governor general of Transylvania at that time, which put an end to his career as a government official. Still, at the next Transylvanian Diet he

represented Fogaras, but when his brother József was appointed to act as the governor general in 1842, he abandoned Transylvanian politics.

Hungarian political life, where reformists could better organize themselves, promised more success. Teleki was prevented from becoming a county delegate, and therefore in February 1840 he joined the group of young magnates led by Count Lajos Batthyány in the Upper House. He was a close friend of Batthyány, and in addition he became an illustrious member and keynote speaker of the Upper House, followed by his increasingly more important role in leading the entire opposition. In reformrelated issues, he basically agreed with the majority of the liberal opposition, but for his relentlessly pressing reforms, intransigency and exaltation of his speeches, sometimes grossness, his political approach was regarded as radical. Teleki became increasingly well-known and popular, he forged a close relationship even with Count István Széchenyi, was a favoured patron of saloons, an educated person and spirited speaker. Besides the meetings of the Diet and Pest County Assembly, he actively participated in the social organizations of the opposition: in addition to Count Kázmér Batthyány, he was the vice-president of Védegylet, an organization established with the goal to protect Hungarian industry, as well as the president of the National Circle. When the National Circle was combined with the Pest Circle, he was again elected to be the president of the new organization called the Opposition Circle. This latter Circle served as the organizational background of the newly established Opposition Party, where Teleki contributed to the formation of the party and the elaboration of its program. He provided financial support to the issue of opposition publications, and collaborated with Lajos Batthyány to have Lajos Kossuth elected as the county-deputy at the Diet of 1847-1848.[5]

After the political turn in March 1848, he did not undertake to occupy any office in the new government, such as that of the minister besides the King or the minister of religious affairs and public education, or the position of the Lord-Lieutenant, which was offered to him. He felt growing anger when seeing the moves of the Vienna policy-makers to hinder transformation. He joined the National Guards, and in spite of the restriction set forth in law he admitted Israelites in his unit. In April, with Pál Nyáry, he transformed the Opposition Circle, and several members of the Youth of March were elected into the board of the Radical Circle. On behalf of the Circle, he put forward a petition to the Government to require the prompt organization of an army of volunteers, because he perceived real dangers in the Croatian and Serbian movements that were

agitated by the Austrian bureaucracy slipping from power. Furthermore, he proposed that agents should be sent to enlighten and calm down people, especially nationalities.

At the first representative Parliament, he appeared as the representative of the Abony District, and in the debate of the address to the King he criticized the Government in relation to the Italian issue. He recognized Italian efforts for national unity and the goals of the national movements. Therefore, he took an accepting approach to Croatia's secession from Hungary in case it was wished by the Croatian nation as a whole, not just Jellačić, the 'agent of reaction'. Teleki argued that the country was to defend herself, and could not cooperate with the representatives of reaction and absolutism from Vienna, because that would put the alliance of the modernized, freedom-loving Europe at risk. In the debate about the army, he demanded the prompt establishment of the independent Hungarian armed forces, and that the legislative act having been passed by the Parliament on the responsible government should be made effective, with the Ministry to become a strong, independent and separate body of power. As it is expressed in the title of the subchapter, he reckoned that it was not us, Hungarians, but mankind that had achieved freedom for us, and therefore we were expected to become worthy of it, that is enforce our independence guaranteed by legislation.[6]

III. 'We are facing a harder duty than the French of '89 [...] Peoples now also want to live the life of nationalities.'[7]

On 29 August 1848, Teleki was appointed by Prime Minister Lajos Batthyány to represent Hungary in Paris, after he had ascertained the French government's will of acceptance. Having met László Szalay, the delegate of the Hungarian government in Frankfurt, the newly assigned diplomat arrived in Paris on 8 September. His principal task was to earn France's official recognition to Hungary, and cause the French to reciprocate the steps taken by Hungarian diplomacy. In the meantime, the conflict between Austria and Hungary sharpened, and therefore the Austrian chargé d'affaires delegated to Paris prevented a French ambassador from being sent out, and then early in September Austria objected to the establishment of independent Hungarian foreign services. Teleki was received cordially by Jules Bastide, Minister of Foreign Affairs and Cavaignac, interim Prime Minister, who he informed in relation to the situation at

home, the relationship of the Hungarian to Austria and the nationalities, but as a consequence of the Austrian counteraction his situation as Hungary's foreign representative turned unsupportable, and thereafter he was received only as a member of the Hungarian Parliament and just semiofficially. His mission was further aggravated by the fact that at that time French domestic politics were undergoing continuous changes.

Nevertheless, in this rather hopeless situation, Teleki was able to hold his ground excellently, mostly owing to his personal qualities, honesty, veracity, impulsiveness and individual skills. He tried to forge and maintain good relations with politicians, diplomats, representatives, he had access to circles of foreign policy, where he was considered to be a partner at negotiations, while his submittals were accepted. He also fostered significant social relations, he was a welcome guest to various saloons.

Due to his position, Teleki wished to rely primarily on the press to support the Hungarian cause and change the anti-Hungarian public sentiment. With the help of his colleagues, Frigyes Szarvady, József Irinyi and Doctor Mandl, he regularly had articles published in newspapers. Under the influence of de Gerando, who had already had imprescriptible merits in the preparation of Teleki's mission, *National* showed sympathy for the Hungarian cause. Gradually, other newspapers were brought around, such as the radical *Réforme*, Ledru-Rollin's newspaper and Victor Hugo's *Événements*, and even *Siècle* seemed to take a milder attitude. Teleki wanted the general European public to understand that the Hungarian were fighting for their freedom, and do not want to suppress nationalities. Owing to the articles published in the press, the anti-Hungarian sentiment of the French general public also weakened.

In Paris, he established contacts with Central and Eastern European emigrants, Polish, Romanian and south Slavic people, and in particular Prince Adam Czartoryski, who operated a diplomatic network. Teleki had a crucial role in convincing the Polish urging the disintegration of the Habsburg Empire that the Hungarian movement should be regarded as an ally rather than an enemy, and that they started to work out a compromise among the Serbian, Croatian and Hungarian. Teleki informed the Hungarian Government in relation to his proposal for alliances and confederation in his letters, while he considerably revised his position with respect to the rights to be granted to nationalities in Hungary. As reflected in his words quoted in the title of this subchapter, he realized that diverging national aspirations could be counterbalanced by a combination of individual and collective (national) rights. French foreign policy tended to prior-

itize the Italian cause, but when at the end of September a Russian diplomatic note made it clear to the French that the Russian were insistent on the Austria's possession of Lombardy, the Republic withdrew from supporting the Italian movement, while Austria announced that she would not tolerate any intervention in her domestic affairs.

At the end of December, Teleki issued a pamphlet to address the civilized peoples of Europe (*La Hongrie aux peuples civilisés*), and explained that Hungarian people were involved in a legitimate war of self-defense, and also fighting for European freedom, because having uproused the nationalities Austria aspired to restore her power with the help of the Tsarist Russia, which would entail Austria's subordination to Russia. During these activities, he took control of Hungarian diplomacy in the western countries from abroad. In the autumn of 1848, Kossuth, leading Hungary's war of self-defense, called him to coordinate the work of the foreign-based chargés d'affaires, and in addition Kossuth also instructed his own appointees to collaborate with Teleki. The ambassador to Paris sent Baron Lajos Splény to Turin, and then to Constantinople, László Szalay and then Ferenc Pulszky to London, Miklós Nemeskéri Kiss to Italy, and Wimmer to Berlin in August 1849. He conducted negotiations with the delegates of Venice and Piedmont. Later, Kossuth commissioned him to source arms, officers and funding. Principally, he negotiated with Polish officers concerning their potential involvement in Hungarian service, he sent Lieutenant-General Henryk Dembinski to Hungary, and announced a call to bring over Hungarian soldiers fighting in Italy.

Teleki made all efforts to interrupt Russian intervention; he wrote a pamphlet (*De l'Intervention russe en Hongrie*), and procured the interpellation of the French Minister of Foreign Affairs in the case, appraised the Minister's response in a public letter. Still, neither Drouyn de Lhuys, nor his successor, Tocqueville did in fact anything in spite of receiving Teleki very cordially. He announced the dethronement to the French Government, and then on 24 May 1849 he had an associated notice published in the press, in which he also emphasized the brotherhood of peoples. In all his reports and messages, he requested the appointment of his successor so that he could return home. He considered Turkish relations to be highly important, and was planning a journey to Constantinople. He did not agree with the circular issued by the new Minister of Foreign Affairs, Count Kázmér Batthyány on 10 June 1849, in which the fundamental principles of the negotiations with the nationalities were set out. In July, he traveled to London to conduct negotiations with Palmerston and

opposition members of the Parliament, but was unable to prevent the final outcome of the war of independence from occurring.[8]

The fall of the war of independence also brought about major changes in Teleki's personal destiny, as he lost his home and wealth, while his not fully official status became even more uncertain. On 22 September 1851, in his absence he was handed down a death penalty, his properties were seized, and he was even hanged symbolically. His brother, József helped to avoid financial difficulties. However, he did not discontinue diplomatic activities, but strived for maintaining, broadening his relations. His hotel room was repeatedly visited by Prince Jérôme Napoléon and the President himself. Teleki received people fleeing to France, and ensured that they could not be persecuted by the police. Soon, the emigrant society of the Hungarians in Paris was formed, where he became the president with Bertalan Szemere acting as the vice-president and István Gorove as the secretary. Nevertheless, tensions and conflicts surfaced among the emigrants.

In addition to helping refugees, he continued to represent the cause of the Hungarian freedom fight. He made a declaration to object to the execution of the Prime Minister of the first responsible Hungarian Government, Lajos Batthyány, and it was published in French and Belgian newspapers. He made consistent efforts to prevent the extradition of soldiers and politicians having fled to the territory of the Turkish Empire to the Austrians and Russians. On the categorical French and English action, the High Porte refused extradition, still satisfied demands for internment. Teleki tried to mobilize all his relations to free the interned, or shorten the duration of detention. He trusted that the then sharpening Turkish-Russian conflict would lead to a war. In the autumn of 1849, in the light of his weakening political relations he reckoned that it would be more efficient to try to influence the public opinion. On the other hand, in January 1850 he had negotiations in London with Palmerston, about whom he did not have an unfavourable opinion, and unlike Pulszky he thought that Palmerston could usefully act for the Hungarian cause. Still, by the spring of 1851 he had lost much of his hopes, and became rather disappointed with diplomats. For the release of the interned, he met and negotiated with President Louis Bonaparte on several occasions.

In his famous letter dated in September 1849, in Viddin, Kossuth informed the foreign chargés d'affaires, Count Gyula Andrássy, Teleki and Pulszky in relation to the closing period of the war of independence, and encouraged them to convince England that instead of the annexation of

the country Austria should be reinforced with an independent, constitutional Hungary as the most efficient means of counteracting Russian influence. Then from the place of his internment, Kütahya Kossuth tried again to urge his western chargés d'affaires to take active roles. Teleki organized and coordinated the measures of the emigration in the field of foreign policy from one of the most important diplomatic centers of Western Europe. Even Kossuth regarded him as his most valuable relation who was capable of independent initiatives.

Immediately after the war of independence, Teleki made an effort to convince Kossuth that he should issue a declaration to reassure nationalities by claiming that they were not insistent on Hungarian supremacy. Teleki himself conducted negotiations with them. On 4 January 1850 in London, in the company of György Klapka, Andrássy and Pulszky, and with the attendance of Polish, Russian and Romanian emigrants he participated in a meeting to promote the anti-absolutistic cooperation of the south-eastern European nations, where a proposal was made to set up a confederation committee. He familiarized himself with Kossuth's confederation concepts, and then during the summer an animated debate took place in association with the self-governing rights to be granted to the nationalities. Teleki maintained his position that the Serbian and Romanian peoples needed to be granted territorial autonomy. Kossuth turned this option down, because he thought that then other nationalities would demand similar rights, which would lead to the dismemberment of Hungary. Elaborated in the following year, his draft constitution did not propose territorial autonomy, but associational self-government to the domestic national minorities. On the other hand, Teleki repeatedly stated that nationalities would not accept either of these views, and therefore it was not reasonable to start planning constitutional institutions, but instead they should declare only the principle of universal suffrage.

In the spring of 1851, when the Romanian emigrant, Nicolae Bălcescu elaborated his draft for the confederation in writing, the debate about the nationality issue came to a new life among the emigrants in Paris. Now, Teleki seemed to be more permissive, and explained it to Sebő Vukovics that they should not deal with the province-based concept of autonomy any longer, but use the long-standing county system and naturally the individual localities as a framework to ensure the equality of the nationalities, while even the official languages should not be declared, as ‘all others will be disentangled by life’. Weeks later, he still thought that in case no agreement could be made on the details, only generalities should

be declared, notably that the principles of liberty, equality and brotherhood were understood in relation to both individuals and 'nations', no supremacy was demanded for the Hungarian, and national minorities could decide their own destinies by way of universal suffrage.

Similarly, Teleki was active in opposition of the German Confederation, because Prince Schwarzenberg, Austria's Prime Minister put forward his plan to the Dresden Conference summoned from 24 December 1850 that Austria with her entire empire, including the countries that belonged to the Hungarian Crown, should join the reorganized German Confederation. England and France took a stance against this plan. With collaboration from the emigrants in Paris, Teleki worked out a memorandum (*Mémoir sur le Projet formé aux Conférences de Dresde d'incorporer la Hongrie et ses parties annaxes à la Confédération Germanique*) in February 1851 on behalf of the Hungarian emigration, and submitted it to the French Government. He underpinned his objections with reference to the ethnic conditions in the Habsburg Monarchy and arguments concerning Hungary's historical separation, and expanded that the projected move would confound the balance of power in Europe, because Austria would be able to sustain her position only with the help of Russia, thus opening the way for the growing Russian influence.[9]

IV. 'Certainly, my friend, I am trying to forget this world'[10]

For his poor health and the costly life there, in the spring of 1851 Teleki left Paris, and moved to Switzerland, first to Geneva and then to Zurich to be around his friends, Pál Almásy, Mihály Horváth and Countess Lajosné Batthyány. It was not only the change of his place of residence, but also a feeling of hopelessness and powerlessness that made him gradually withdraw from emigration issues. In his letters written in spring and summer that year, he angrily flared out at Palmerston, stating that there had been gaps in the English diplomatic correspondence issued during the war of independence, and now Palmerston was doing nothing for the release of the people kept in detention in Turkey. At that time, Teleki did not have any trust in diplomats.[11]

In his absence, with a narrow margin of one vote in favour of him he was elected to be the president and board member of the emigrant society in Paris, but he resigned from this position in the summer of 1851, because he considered the given proportion of votes as a sign of distrust, and

saw several events at the general assembly that he could not agree with. The emigrants of Paris recognized Kossuth as the leader of the emigration, and took the Declaration of Independence as a virtual fundamental law, while confessing the principles of democracy and republicanism. Teleki perceived that the declaration expressed indirect dissatisfaction with his activities as the president. On the other hand, he feared that excessively radical manifestations could potentially make the presence of the emigrants in France uncertain. He opined that it was easy to speak out for democracy and the republic, but the truly burning issue was the way how the principles of democracy could be applied in relation to the nationalities.

Furthermore, he felt grievance about the enthusiastic re-admission of members who had earlier left the society, such as Zsigmond Thaly, Dániel Irányi and Frigyes Szarvady, whereas Szemere, a former vice-president was not elected to the board at all. Teleki did not have too a good relationship with the returning members. When it was revealed that Lajos Csernátony had been publishing in the semi-officially issued Hungarian newspapers of *Magyar Hírlap* and *Pesti Napló*, and publicly disclosed a number of confidential declarations of the emigration, which had deteriorated their situation in France, Teleki broke relations with him, and Csernátony was also excluded from the emigration. While Teleki had no knowledge of Csernátony's direct links to officials at the Vienna police, he asked Kossuth to discontinue correspondence with Csernátony, Szarvady and Bangya. Only Frigyes Szarvady, who was also publishing in domestic newspapers, as well as Dániel Irányi and Zsigmond Thaly took with Csernátony, and they also stood down from the emigration society, though not because of Csernátony's exclusion, but their moving to Brussels. While in fact Szarvady did not leave France, Teleki saw his relationship deteriorate with his former secretary. He did not have complaints about Irányi, still he assumed that Irányi criticized his view on the judgment of the domestic conservatives.[12]

After his leaving the French capital, Teleki loosened relations with the Hungarian living in Paris, and fully broke off contacts with Ferenc Pulszky. Pulszky went to Paris, and met Teleki there in January 1849, after he fled from Hungary, and then he traveled to London. Teleki maintained close relationship with him, they led frequent correspondence, and coordinated their work as chargés d'affaires, and moreover the ambassador to Paris had a weighty role in Pulszky's recognition as an official appointee of the Hungarian Government, and provided for Pulszky's finan-

cial support. In May 1849, Pulszky participated in the Paris negotiations concerning the nationality issue, while Teleki first visited London in the summer of 1849 and then in January 1850. It means that their relationship survived the Világos capitulation, though Kossuth more often contacted Pulszky from captivity than the increasingly desperate and passive Teleki.[13] The break-off was induced by a personal issue. At the end of the war of independence, Count Branicki, a wealthy Polish emigrant handed over 25,000 Francs to Teleki, presumably for the purpose of purchasing arms, and after the defeat he repaid the money, save for 5000 Francs, which had been spent by Pulszky. Later, in January 1850, on request of Lord Dudley Stuart, an English helper of the Hungarian cause, Teleki obtained the 20,000 Francs again to bring Kossuth off, but the plan was never realized, and was not even accepted by Kossuth himself. Teleki cried out when in the spring of 1851 he realized that Pulszky claimed to have secured the money together with Alajos Bikessy, and therefore in a hot-tempered letter he requested explanation from the London chargé d'affaires, with whom he aborted correspondence.[14]

In the process of Teleki's withdrawal and isolation, the key moment was when Kossuth pretermitted contacts with him. Initially, even if with longer pauses, they sent letters to each other consistently. Teleki tried to uphold hope in the exile in Turkey, assured Kossuth of his loyalty and support. On the other hand, he warned emigrants to keep their unity, and regard Kossuth as their leader. During the summer and autumn of 1850, they exchanged a number of letters, clarified several points of misunderstanding, and had debates on the rights and liberties to be granted to the nationalities. Although Kossuth closed this debate by stating that they would walk different ways, their contacts did not terminate, just became more sporadic. Kossuth more often turned to Pulszky, while from Paris it was rather Vukovics to send information. Early in 1851, Teleki repeatedly chose to add just a few sentences to Vukovics' letters sent to Kütahya, but later, in the spring and summer of the same year Teleki wrote several detailed letters to Kossuth, lastly on 27 June.[15]

During the summer, Vukovics described one of Kossuth's letters to Teleki that resounded the voice of criticism and dissatisfaction for the former ambassador to Paris. He desperately wrote to his friend that his immense work during two and a half years of peaceless and burdensome life Teleki dedicated to Kossuth and the cause had not yielded any result if Kossuth accused him of incapacity and treason. The detailed context of this latter judgment is not known, but there were such statements made by

some of the emigrants in relation to the ones who seemed to be more permissive in the negotiations, debates about the nationality issue. In any case, Teleki understood Kossuth's message as a reference to himself, for which he gave utterance to his deep satisfaction, and decided that he was to withdraw fully from the administration of emigration affairs. Moreover, Teleki was not able to accept that from his followers Kossuth expected unconditional obedience, because he insisted on the formulation of his own independent opinion.[16]

Teleki was clearly aware of the significance, popularity of Kossuth's personality, that he could be the one to maintain cohesion among the emigrants, and represent the Hungarian cause the most efficiently. In addition, Teleki had high hopes in Kossuth's role in forging an anti-absolutistic alliance of European democrats. For this reason, Teleki tried to hold off assaults on Kossuth in the press. He defended Kossuth against Prince Pál Esterházy, and planned to respond to Count Kázmér Batthyány, from which he was prevented by his illness. He even disadvised Szemere to stand out against Kossuth publicly, though inefficiently. On the other hand, Teleki did not agree with Kossuth's plans in connection with dictatorship, as he feared that they would lose the support of European democrats. He was increasingly disturbed by the tone of Kossuth's statements, as Kossuth was gradually pushing himself to the fore, and became much identified with the Hungarian cause in person, while he should have been only the advocate of the question.[17]

Kossuth's appointee in London, Miklós Nemeskéri Kiss, who also had good contacts with Teleki, regularly informed the former Governor, then staying in the United States, about the situation of the emigrants, and he even conveyed messages between Teleki and Kossuth, and tried to highlight the merits of Teleki's activities. To the open assaults on Kossuth, the emigrants in London responded with a declaration of loyalty, and called the other emigrant groups to join. Vukovics, who had trust in Kossuth, and acted in defense of him at the times of assaults, did not agree with the declaration, and rather gave support to the proposal that a two-member committee or the former members of the Parliament should exercise control over the leader of the emigration. Neither could Teleki and his friends in Switzerland accept the petition, because they looked to the clarification of principles instead of declarations of trust in certain persons in their way to strengthen unity. They objected to the reference to the title and powers of the Governor, and thought that the popularity of a single man could not replace the popularity of the cause of the whole nation.[18]

Teleki and his associates sharing the same principles were similarly revolted by Kossuth's letter written in Cincinnati, in which Kossuth called the emigrants on order, and protested against restrictions on his leading role. The former ambassador hoped that if Kossuth returned, in person he could be convinced about the harms of the ill-selected political approach. However, Teleki did not try to contact Kossuth, but rather inquired about the influence of his trip in the United States and Kossuth's political plans from Klapka, and was contemplating with his corresponding partners how a form of organizational could be given to the emigration, and curb Kossuth's ambitions for exclusive control. On the other hand, he thought that Kossuth would disregard his opinion, and would not want to be in contact with him. Andrássy also tried to mediate between the two politicians when - instead of himself - he proposed Teleki, as the most suitable person for the given diplomatic tasks, i.e. to act for the representation of the emigration in the United States. Teleki did not have a favourable view on Kossuth's relationship with Mazzini, and condemned his steps towards the outbreak of impetuous uprisings.[19]

The former diplomat became politically active again when the Russian-Turkish conflict broadened into an international crisis; he even left Switzerland to move to Paris. He reckoned that Austria's declaration of neutrality in December 1853 was just a tactical move, and in a memorandum he explicated to the French Minister of Foreign Affairs that Austria would support Russia, and the western powers should not be interested in conciliating Austria on their own side, because it would be more beneficial for them to have free scope against the empire of the Habsburgs. When, however, Austria entered a treaty with the great powers, the Hungarian emigrants lost that hope. During the crisis, Teleki had close cooperation with Klapka, who traveled to Constantinople, and Teleki started to nurture the idea of initiating political action together with Kossuth. Still, the emigrants in Switzerland - similarly to Klapka, Vukovics, Antal Vetter and Ödön Beöthy - were willing to collaborate with the former Governor on condition a committee were set up to consult his steps. Beöthy was asked to negotiate with Kossuth, who continued to insist on the one-man leadership, and for this reason contacts and cooperation were not established. Before that, in the spring of 1853 Teleki offered his condolences to Kossuth for the loss of his mother, where Kossuth explained that one of his former proclamations had been used by Mazzini in an action in Milan without Kossuth's knowledge. This text suggests that

Teleki could have given a response in which he explained why he disagreed with Kossuth.[20]

As it has been mentioned before, Teleki was in close contacts with Klapka during the Crimean crisis, they reconciled their activities. They got acquainted with each other at the London negotiations early in 1850, Teleki was positively impressed by the general, and their correspondence remained continuous until as late as September 1854. Thereafter, they met on several occasions, Klapka bought a house in Geneva, and Teleki was a frequent guest in the city. Once, in October 1856 they had a hassle with each other in the Geneva casino, which resulted in a duel, but thereafter they reunited. Teleki's duel hero mentality did not disappear in emigration: in the autumn of 1852, he also invited Haynau to duel, and when it was not accepted by the retired general, he published his letter of call to the duel in newspapers.[21]

During the years of reclusion, the one-time diplomat led intimate, friendly and confidential correspondence with Sebő Vukovics, who arrived in Paris in the spring of 1850 after hiding in Hungary. He lived close to Teleki in the nearby Montmorency district of the French capital, and when his friend left the city, as well as during his own long-term stay in London from 1852, they frequently exchanged letters. On several occasions, Teleki referred to the fact that he was in continuous correspondence with Kázmér Batthyány, too. Unfortunately, these letters have not survived, similarly to Vukovics' letters of responses. He did not approve the action of the former Minister of Foreign Affairs against Kossuth, but as he wrote they did not have any further dispute in this respect. The situation with Szemere turned out to be similar. Although Teleki objected to his stance against Kossuth, their relationship did not brake up, at the end of 1855 Szemere wrote to Vukovics that once Teleki had not showed up any more, had not responded, written to him. It may be true, because it is only until the summer of 1853 that their correspondence can be traced back. He was also in correspondence with Mihály Horváth, but as early as in the spring of 1852 Horváth complained that Teleki's letters are rather scarce and short. During the war of independence, Teleki had unbroken relations with Miklós Nemeskéri Kiss working at the diplomatic service in Paris, either in person, or via letters. Lajos Batthyány's widow also moved to Geneva in 1852, her children were taught by Mihály Horváth, and Teleki sometimes wrote letters to the Countess.[22]

From the early 1850s, Teleki suffered a series of adversities in his private life. In 1851, his elder brother, Ádám passed away, and then 1855

saw the loss of József, with whom he spent a longer period of time in Belgium in the summer of 1852, when he was already ill. He liked staying in Brussels with Baron Miklós Jósika and János Ludvigh. His friend, Baroness Auguszta Lipthay, the widow of Baron István Orczy also visited him on several occasions. Abroad, he met his younger sister, Auguszta, with whom he had increasingly frequent correspondence. Teleki seemed to be sympathetic when his sister married the private tutor of her children, Pál Bozó, who was 15 years younger than her. Teleki also lost friends and other associates in the emigration, such as Kázmér Batthyány in 1854, Cézár Mednyánszky in 1857. In this latter year, his third brother, Sámuel died, while the refugees started to seek permission to go home: László Szalay was granted amnesty in 1855, followed by Gyula Andrássy in 1857 - though Teleki had broken off with him earlier -, István Gorove also returned home, similarly to Almásy Pál in 1859. The Geneva colony had disintegrated by the autumn of 1853, still Miklós Puky, a good friend later, settled in the city. During these years, Teleki was restlessly wandering among the cities of France, Belgium and Switzerland, but found no place to stay for longer than a few months. He lived with an undulating spirit, retiredly, while struggling with physical and psychic pains.

V. 'No more truly loyal person on your side'[24]

Teleki was displaced from his reclusion and isolation by the changes in international politics. In the spring of 1858, he was invited by his former Italian emigrant friends in Paris to Turin, where Prime Minister Cavour explained his plans against Austria to him. Teleki suggested that in military issues Klapka should be consulted. The Hungarian general conducted several negotiations with politicians from Piedmont, and then Prince Jérôme Napoléon, too. He made agreements with the leaders of both countries that they would support the fight for Hungary's independence, the establishment of a Hungarian legion, and undertook to make contacts with Alexandru Cuza, Prince of both Moldavia and Walachia. With Teleki's acceptance, Klapka came to an understanding with Prince Cuza that for the war of liberation they would provide ammunition warehouses and military bases. Kossuth made arrangements in London with the Serbian Crown Prince, Mihailo Obrenovic, as in the meantime Kossuth was also involved in the negotiations. In his letter dated as of 19 March 1859, Teleki himself initiated the re-establishment of contacts, which was al-

lowed by the fact that his criticism had never reached the level of public and personal assaults. Kossuth cordially responded, and sent his memorandum addressed to the Italian and French government in relation to conditions of Hungarian military participation. With Teleki's agreement, he wanted to ensure that the Hungarian uprising and divergent army would not be left alone by the western partners. After that, their correspondence became regular, they consulted with each other consistently, were able to deepen their relationship, while the tone of their letters became increasingly friendly.

Following France's entry into war, on 5 May Napoléon III and Kossuth met in person, which had been organized by Klapka, but before that he and Teleki visited Kossuth in London to clarify the conditions of their cooperation. On the following day, Kossuth, Klapka and Teleki set up the Hungarian National Directorate, which meant that Kossuth moved away from his stubborn insistence on his sole leadership. The declaration of the Directorate on 22 June virtually accepted the provisions set forth in the draft constitution drawn up by Kossuth as the fundamental principle of the resolution of the nationality issue. Negotiations with the Romanian and Serbian had already been conducted along these principles, as Teleki had moved towards a compromise on his concepts concerning the nationalities. In the middle of May, he traveled to Geneva, where together with Klapka he worked on the organization of the Hungarian legion, while late that month he also negotiated with Cavour. On 8 June, he wrote another memorandum to the Emperor, in which he argued in favour of the launch of the Hungarian uprising and the overall destruction of Austria. Kossuth also appeared in Italy, and met Napoléon III on 3 July, and repeatedly demanded guarantees for the Hungarian participation, but the Emperor soon entered into armistice with Austria, thereby confounding both Italian and Hungarian expectations.

Teleki was still in Genova to make arrangements for the legion, but then his relationship with Klapka much deteriorated, and he felt overwhelmed by depression, disappointment. Months of aimless wandering came again. At the end of the year, he turned down Kossuth's request to undertake the representation of the emigration in Turin. Early in 1860, an agreement was made in London to give the duty to Pulszky. Teleki reunited with Pulszky only reluctantly, and maintained his unfavourable opinion in relation to Pulszky's character. His visit to Palmerston also convinced him that England was insistent on the survival of Austria. His negotiations with Prince Jérôme Napoléon in Paris did not give Teleki

more reason for enthusiasm. He did not accept the representation of the National Directorate in Paris, but on his proposal Kossuth appointed Miklós Nemeskéri Kiss. He remained in fact active only in building domestic relations. He organized the commission for the leadership of the movement, and the leaders themselves became his friends, relatives and acquaintances.

Garibaldi's successes gave a new impetus to the Italian unification movement. Cavour invited the members of the Hungarian National Directorate for a meeting, and on 11 September 1860 a new agreement was made promising support to Hungary's liberation. Teleki became more active, and made steps in particular to settle the nationality issue. He accepted to draft a memorandum addressed to Cuza in an effort to revive the negotiations conducted in the previous year, and also warned the leaders of the domestic movement to seek reconciled solutions with the nationalities. Due to the position of England and France, however, the information received from Cavour on 8 November cast a chill on the anticipations of war.[25]

Teleki's diplomatic activities were terminated by his private journey to Dresden at the end of November, and then his arrest and extradition to Austria. As a spectacular gesture, the Emperor Francis Joseph released him from captivity on condition that he would not leave the country, but refrain from politics. The loss of one of the respected leaders caused great difficulties to the emigration, which witnessed new opportunities at that time, while the surprising amnesty was hard to understand. Teleki perceived it as a heavy mental burden to clarify the events and his own role. Still, he did not keep a distance from politics, but the drama of his rugged life materialized in the domestic political scene. In the Parliament summoned again after 12 years, he was backed by the majority, and could feel the trust personally in him and the political activities of the emigration. At home again, he remained insistent on his program, and wanted to prevent all deals with the Habsburg monarch that could potentially impair the country's independence. Adherents in his party, as well as their friends and relatives whom he had supported in rising to the front ranks of domestic opposition tried to convince him that his consistent approach in refusing negotiations had become unsustainable under the changed political circumstances in Hungary. With his ruined health and nervous weakness, Teleki was unable to resolve this conflict by changing his conviction, and finally took his own life.[26]

Bibliography

Albert, G. (ed.) 1999. *Szemere Bertalan leveleskönyve (1849-1865)* [A Collection of Bertalan Szemere's Letters]. Budapest: Balassi.
Csorba, L. 2002. 'Egy barátság három próbája. Kossuth és Teleki [Three Trials of a Friendship. Kossuth and Teleki].' Hermann, R. (ed.) *Kossuth Lajos 1802-1894. Kossuth Lajos és kortársai* [Lajos Kossuth and his Contemporaries]. Budapest: Kossuth.
Erdődy, G. 1998. *Kényszerpályán: A magyar külpolitikai gondolkodás 1849-ben* [On a Forced Course. Hungarian Foreign Policy Thought in 1849]. Budapest: Argumentum.
Erdődy, G. 1988. *A magyar kormányzat európai látóköre 1848-ban* [The European Horizon of the Hungarian Government in 1848]. Budapest: Akadémiai.
Erdődy, G. 2017. '"Nemcsak Ausztria halt meg, Szent István Magyarországa is" Teleki László, a forradalmi magyar diplomácia irányítója ["Not only Austria dies, but Saint Stephen's Hungary, too." László Teleki, head of Hungarian diplomacy during the revolution].' Debreczeni-Droppán, B. (ed.) *'Tántoríthatlan elvhűség, sziklaszilárd jellem, lovagias becsület'. Teleki László gróf küzdelmes élete és rejtélyes halála* ['Steadfast Faithfulness to Principles, Stone-Wall Character, Chivalrous Honour.' Count László Teleki's Rugged Life and Mysterious Death]. Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum.
Fábri, A. 2017. '"Bárcsak tökéletes és hiba nélkül való lehetnék..." Teleki László gróf neveltetésének elvei, színterei, szereplői és dokumentuma (1821-1822) ["If I could be perfect and without mistakes." Principles, scenes, contributors and document of Count László Teleki's education].' Debreczeni-Droppán, B. (ed.) *'Tántoríthatlan elvhűség, sziklaszilárd jellem, lovagias becsület'. Teleki László gróf küzdelmes élete és rejtélyes halála* ['Steadfast Faithfulness to Principles, Stone-

Wall Character, Chivalrous Honour.' Count László Teleki's Rugged Life and Mysterious Death]. Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum.
Farkas, K. 2011. *Magyar függetlenségi törekvések 1859-1866* [Hungary's Independence Aspirations, 1859-1866]. Budapest: HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum.
Hajnal, I. 1987. *A Batthyány-kormány külpolitikája* [The Foreign Policy of the Batthyány Government]. Budapest: Gondolat.
Hermann, R. 2009. 'Fejezetek Teleki László gróf párizsi diplomáciai müködésének történetéből [Chapters from the history of the diplomatic activity of Count László Teleki in Paris].' *Századok*. 143.3: 669-702.
Horváth, Z. 1964. *Teleki László 1810-1861*. 2 volumes. Budapest: Akadémiai.
Jánossy, D. 1940. 'A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában 1851-1852 [The Kossuth emigration in England and America, 1851-1852].' Jánossy, D. (ed.) *A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában 1851-1852*. vol. 1. Budapest: Magyar Történelmi Társulat.
Jánossy, D. (ed.) 1940., 1944., 1948. *A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában 1851-1852* [*The Kossuth Emigration in England and America, 1851-1852*]. 2 volumes. Budapest: Magyar Történelmi Társulat.
Kemény, G.G. 1961. 'Teleki László.' Kemény, G.G. (ed.) *Teleki László válogatott munkái* [Selected Works of László Teleki]. 2 volumes. Budapest: Szépirodalmi.
Kemény, G.G. (ed.) 1961. *Teleki László válogatott munkái* [Selected Works of László Teleki]. Vol. 1. Budapest: Szépirodalmi.
Klapka, Gy. 1886. *Emlékeimből* [From my Memories]. Budapest: Franklin.
Kosáry, D. 1999. *Magyarország és a nemzetközi politika 1848-1849-ben* [Hungary and International Politics in 1848-1849]. Budapest: MTA.
Lengyel, T. s.d. [1942] *Gróf Teleki László*. s.l. (Budapest:) Franklin.
Miru, Gy. 2009. 'A szabadság elve és a nemzet elve. Kossuth Lajos és Teleki László vitája a közösségi autonómiák értelmezéséről [The principle of liberty and the principle of nation. The debate of Lajos Kossuth and László Teleki upon the interpretation of communal autonomies].' *Századok*. 143.3: 703-724.

Miru, Gy. 2005. ‘Teleki László és Kossuth Lajos levelezése emigrációjuk kezdetén [The correspondence of László Teleki and Lajos Kossuth at the beginning of their emigration].’ *Könyv és Könyvtár*. 27: 159-199.
M. Lovas, K. 2017. ‘Teleki László kultusza. Az író és a politikus az utókor szemében [The cult of László Teleki. Writer and politician in the eyes of posteriority].’ Debreczeni-Droppán, B. (ed.) *‘Tántoríthatlan elvhűség, sziklaszilárd jellem, lovagias becsület’. Teleki László gróf küzdelmes élete és rejtélyes halála* [‘Steadfast Faithfulness to Principles, Stone-Wall Character, Chivalrous Honour.’ Count László Teleki's Rugged Life and Mysterious Death]. Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum.
Óváry-Avary, K. 1931. ‘Teleki László gróf párizsi küldetése 1848-ban [Count László Teleki's mission in Paris in 1848].’ *Háborús Felelősség*. 2.6: 434-442.
Pulszky, F. 1958. *Életem és korom* [My Life and Age]. 2 volumes. Budapest: Szépirodalmi.
Romhányi, Gy. 1941. ‘Teleki László és Kegyence [László Teleki and the Favourite].’ *Irodalomtörténeti Közlemények*. 51.1: 40-60., 51.2: 139-153., 51.3: 250-258.
Sirató, I. 2017. ‘A “különc” gróf Kegyencze a színpadon [The “odd” Count's Favourite on stage].’ Debreczeni-Droppán, B. (ed.) *‘Tántoríthatlan elvhűség, sziklaszilárd jellem, lovagias becsület’. Teleki László gróf küzdelmes élete és rejtélyes halála* [‘Steadfast Faithfulness to Principles, Stone-Wall Character, Chivalrous Honour.’ Count László Teleki's Rugged Life and Mysterious Death]. Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum.
Szabad, Gy. 1967. *Forradalom és kiegyezés válaszútján (1860-61)* [At the Crossroads of Revolution and Compromise]. Budapest: Akadémiai.
Szabad, Gy. 1985. *Miért halt meg Teleki László?* [Why did László Teleki Die?] Budapest: Helikon.
‘A szabadságharc magyar diplomáciai levelei. 1848-1849. II. A megbízottak levelezése egymás között [Diplomatic correspondence of the Hungarian war of independence. 1848-1849. Letters exchanged among chargés d'affaires].’ 1930. *Háborús Felelősség*. 2.1-2: 81-111.
Szilágyi, M. & Vaderna, G. 2015. ‘Az irodalom rendi intézményrendszerétől a polgári intézményekig (kb. 1830-tól kb. 1905-ig) [From the premodernization institutional system of literature until civil institutions].’

Gintli, T. (ed.) *Magyar irodalom* [Hungarian Literature]. Budapest: Akadémiai.
Teleki, L. 1961. 'Kegyenc: Szomorújáték 5 felvonásban [The Favourite. Tragedy in five acts].' Kemény, G.G. (ed.) *Teleki László válogatott munkái* [Selected Works of László Teleki]. Vol. 1. Budapest: Szépirodalmi.
Velkey, F. 2017. '"Délután Teleki... kinek a lelkére beszélek" A Széchenyi-minta Teleki László élet- (és halál-)történeteiben ["Teleki in the afternoon... an appeal to his better self" The Széchenyi pattern in the life (and death) stories of László Teleki].' Debreczeni-Droppán, B. (ed.) *'Tántoríthatlan elvhűség, sziklaszilárd jellem, lovagias becsület'. Teleki László gróf küzdelmes élete és rejtélyes halála* ['Steadfast Faithfulness to Principles, Stone-Wall Character, Chivalrous Honour.' Count László Teleki's Rugged Life and Mysterious Death]. Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum.
Vértesy, J. 1917. 'Gr. Teleki László levelei Pulszky Ferenchez [Count László Teleki's letters to Ferenc Pulszky].' *Irodalomtörténeti Közlemények*. 27.2: 217-244., 27.3: 313-330.

Archival sources

Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár [National Archives of Hungary]
Kossuth-gyűjtemény időrendi része [Chronological Series of the Kossuth Collection] (R 90, I.)
Szemere Bertalan iratai [Bertalan Szemere Papers] (R 190, 5. tétel, 2. cs.)
Vukovics Sebő iratai [Sebő Vukovics Papers] (R 216, 1. cs., 1. tétel)
Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár [National Széchényi Library, Manuscript Collection]
Kossuth Lajos levelei Pulszky Ferenchez [Lajos Kossuth's Letters to Ferenc Pulszky] (Fond VIII/537., Fond 67/53., Fond 67/63.)

Eindnoten:

* This study was completed with the support of the OTKA/NKFIH grant no. K112335 awarded to the Hungarian Realms of Memory Research Group working at the University of Debrecen.

1 Teleki to his mother, 4 September 1840. Horváth, *Teleki László*, 1: 80.

2 Romhányi, 'Teleki László és Kegyence', 1: 40-54.; Horváth, *Teleki László*, 1: 27-45.; Fábri, 'Bárcsak tökéletes', 23-43.

3 Teleki, 'Kegyenc', 1: 211-306.; Siratő, 'A "különc" gróf Kegyencze', 215-225.; M. Lovas, 'Teleki László kultusza', 227-237., 249-252.; Szilágyi & Vaderna, 'Az irodalom rendi intézményrendszerétől', 608-611. See also Romhányi, 'Teleki László és Kegyence', 1: 59-60., 2: 139-150.; Lengyel, *Gróf Teleki László*, 18-22.; Kemény, 'Teleki László', 1: 16-26.; Horváth, *Teleki László*, 1: 78-102.

4 Teleki's speech in the Parliament on 18 August 1848. Kemény, *Teleki válogatott munkái*, 1: 447.

5 Romhányi, ‘Teleki László és Kegyence’, 2: 150-153.; Horváth, *Teleki László*, 1: 45-60., 1: 67-77., 1: 103-177.; Lengyel, *Gróf Teleki László*, 9-18., 22-39.; Kemény, ‘Teleki László’, 1: 26-45.; Velkey, ‘Délután Teleki’, 74-94.

6 Lengyel, *Gróf Teleki László*, 39-51.; Kemény, ‘Teleki László’, 1: 45-53.; Kemény, *Teleki válogatott munkái*, 1: 432-447.; Horváth, *Teleki László*, 1: 178-194.; Csorba, ‘Egy barátság’, 74-79.; Erdődy, ‘Nemcsak Ausztria halt meg’, 109-110.

7 Teleki to Lajos Kossuth, 14 May 1849. Kemény, *Teleki válogatott munkái*, 2: 27.

8 Óváry-Avary, ‘Teleki párizsi küldetése’, 434-442.; Lengyel, *Gróf Teleki László*, 52-96.; Hajnal, *A Batthyány-kormány*, 131-156., 179-181.; Kemény, ‘Teleki László’, 1: 53-78.; Horváth, *Teleki László*, 1: 197-290.; Erdődy, *A magyar kormányzat*, 95., 108-111., 116-121.; Erdődy, *Kényszerpályán*, 28-29., 37-39., 54-58., 86-93., 102-105., 120., 125-126.; Kosáry, *Magyarország*, 31-33., 45-57., 71., 78-87., 97-99., 163., 174-186., 258-269.; Miru, ‘Teleki és Kossuth’, 161-173.; Hermann, ‘Fejezetek’, 669-695.; Erdődy, ‘Nemcsak Ausztria halt meg’, 110-119.

9 Lengyel, *Gróf Teleki László*, 97-111.; Kemény, ‘Teleki László’, 1: 78-88.; Horváth, *Teleki László*, 1: 291-353.; Csorba, ‘Egy barátság’, 80-85.; Miru, ‘Teleki és Kossuth’, 173-191.; Hermann, ‘Fejezetek’, 695-702.; Miru, ‘A szabadság elve’, 703-724.; Erdődy, ‘Nemcsak Ausztria halt meg’, 119-122.; Teleki to Kossuth, 27 September 1850. Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár [National Archives of Hungary] R 90, I. 921.; Teleki to Sebő Vukovics, 16 May, 11 and 17 August, 13 September 1851. MNL OL R 216, 1. cs., 1. tétel.

10 Teleki to Bertalan Szemere, 23 July 1851. MNL OL R 190, 5. tétel, 2. cs.

11 Teleki to Sebő Vukovics, 16 May 1851. MNL OL R 216, 1. cs., 1. tétel; Teleki to Kossuth, 28 May and 27 June 1851. MNL OL R 90, I. 1232., I. 1273.

12 Teleki to Kossuth, 27 September 1850 and 17 April 1851. MNL OL R 90, I. 921., I. 1184.; Teleki to Sebő Vukovics, 8 and 20 July, 11 and 17 August 1851. MNL OL R 216, 1. cs., 1. tétel; Vukovics to Kossuth, 12 July 1851. MNL OL R 90, I. 1288.; The emigrant society in Paris to Kossuth, 16 July 1851. MNL OL R 90, I. 1296.

13 Pulszky, *Életem*, 1: 513-539.; ‘A szabadságharc magyar diplomáciai levelei’, 81-111.; Vértesy, ‘Gr. Teleki László levelei’, 2: 217-244., 3: 313-321.; Correspondence between Kossuth and Pulszky. MNL OL R 90, I. and Országos Széchényi Könyvtár [National Széchényi Library], Kézirattár [Manuscript Collection], Fond VIII/537., Fond 67/53., Fond 67/63.

14 Pulszky, *Életem*, 1: 484., 2: 15., 2: 34., 2: 57-58.; Teleki to Bertalan Szemere, 23 May 1851. Albert, *Szemere Bertalan leveleskönyve*, 21-23.; Hermann, ‘Fejezetek’, 685-687.

15 Miru, ‘Teleki és Kossuth’, 181-191.

16 Teleki to Bertalan Szemere, 15 August 1851. Albert, *Szemere Bertalan leveleskönyve*, 28.; Teleki to Sebő Vukovics, 21 August 1851. MNL OL R 216, 1. cs., 1. tétel.

17 Teleki to Sebő Vukovics, 27 October, 1 and 14 November 1851. MNL OL R 216, 1. cs., 1. tétel; Teleki to Bertalan Szemere, 30 October 1851 and 24 February 1852. Albert, *Szemere Bertalan leveleskönyve*, 34-35., 49-51.; Jánossy, ‘A Kossuth-emigráció’, 1: 345-361.; Lengyel, *Gróf Teleki László*, 112-117.; Kemény, ‘Teleki László’, 1: 89-91.; Horváth, *Teleki László*, 1: 357-361.

18 Jánossy, *A Kossuth-emigráció Angliában*, 2: 331., 2: 414., 2: 436., 2: 564-566., 2: 578-579., 2: 585-588., 2: 613-617., 2: 645-646., 2: 687-688., 2: 876-877.; Teleki to György Klapka, 17 February 1852. Klapka, *Emlékeimből*, 583-586.; Teleki to Sebő Vukovics, 6 and 31 March, 14 August 1852. MNL OL R 216, 1. cs., 1. tétel.

19 Kossuth to Miklós Nemeskéri Kiss, 15 February 1852. Horváth, *Teleki László*, 2: 290-295.; Teleki to György Klapka, 17 and 23 March, 3 August, 9 September 1852. Klapka, *Emlékeimből*, 586-587., 591-595.; Teleki to Sebő Vukovics, 17 April, 18 July, 25 December 1852. MNL OL R 216, 1. cs., 1. tétel; Mihály Horváth to Sebő Vukovics, 31 March 1852. Jánossy, *A Kossuth-emigráció Angliában*, 2: 735-740.; Teleki to Mihály Horváth, 4 June 1852. Kemény, *Teleki válogatott munkái*, 2: 94-96.; Gyula Andrássy to Kossuth, 13 October 1852. MNL OL R 90, I. 1986.

20 Teleki to Miklós Nemeskéri Kiss, 10 March 1853. Kemény, *Teleki válogatott munkái*, 2: 105-107.; Teleki to György Klapka, between 27 October 1853 and 26 March 1854. Klapka, *Emlékeimből*, 482-484., 600-618.; Teleki to Sebő Vukovics, 23 December [1853], 3 January and 13 February [1854]. MNL OL R 216, 1. cs., 1. tétel; Lengyel, *Gróf Teleki László*, 118-122.; Horváth, *Teleki László*, 1: 361-363., 1: 373-381.

21 Teleki to Sebő Vukovics, 18 August, 3 and 21 September 1852. MNL OL R 216, 1. cs., 1. tétel; János Ludvigh to Bertalan Szemere, 30 July 1857. Albert, *Szemere Bertalan leveleskönyve*, 224.; Horváth, *Teleki László*, 1: 388.; Velkey, ‘Délután Teleki’, 68-72.

22 Bertalan Szemere to Sebő Vukovics, 8 November 1855. Albert, *Szemere Bertalan leveleskönyve*, 100-101.; Mihály Horváth to Sebő Vukovics, 14 May 1852. Jánossy, *A Kossuth-emigráció Angliában*, 2: 830-832.

24 Teleki to Kossuth, 3 May [1860]. Kemény, *Teleki válogatott munkái*, 2: 173.

25 Lengyel, *Gróf Teleki László*, 128-152.; Kemény, 'Teleki László', 1: 92-98; Szabad, *Forradalom*, 19-22., 42-44., 48-49., 87., 114-149., 403-407.; Horváth, *Teleki László*, 1: 396-415., 1: 425-447.; Farkas, *Magyar függetlenségi törekvések*, 11-20., 34-36., 99.; Erdődy, 'Nemcsak Ausztria halt meg', 123-127.

26 Romhányi, 'Teleki László és Kegyence', 3: 254-258.; Lengyel, *Gróf Teleki László*, 153-173.; Kemény, 'Teleki László', 1: 99-114.; Horváth, *Teleki László*, 1: 448-464.; Szabad, *Miért halt meg*; Csorba, 'Egy barátság', 85-89.; Erdődy, 'Nemcsak Ausztria halt meg', 128.

Balázs Venkovits

Jenő Bánó
Travels of an Immigrant and his Path to Diplomacy

Abstract

This paper introduces a case study of Hungarian emigration to the Americas, which illustrates some of the general trends in migration at the turn of the century as well as a unique career path of a Hungarian immigrant in Mexico. By discussing and analyzing the life, diplomatic career, and publications of Jenő Bánó, the paper touches upon issues including the significance of travel writing in influencing migration, the use of migration propaganda, and relations between Hungary and the Americas.

Keywords: immigration, Mexico, United States, Porfiriato, travel writing, Jenő Bánó

At the turn of the 19th and 20th centuries an unprecedented number of people left Hungary looking for better opportunities abroad.[1] The great majority of them emigrated to North America and more specifically to the United States.[2] Similarly to several hundred thousand fellow emigrants, Jenő Bánó also left behind the mother country with the objective of finding employment in the United States that he hoped would enable him to return to his family in Hungary and start a new life. In all other respects, however, his career in North America differs greatly from that of the average Hungarian immigrant of the time: after a short stay in the United States, he moved to Mexico and started various business ventures, while he began to share his experience in North America in various publications. His activities as a traveler and travel writer not only helped Hungarians learn more about foreign lands and little-known regions, but his texts (rather consciously from Bánó's part) also boosted his career, as a few years later we encounter him no longer as a typical immigrant or a

plantation owner in Mexico, but as the consul general of the country in Hungary. Travel writing and Bánó's conscious career building plans related to it played a central role in him becoming a diplomat a few years after leaving Hungary and thus we see a unique transformation from immigrant to travel writer and diplomat.

From his very first publications, it seems to be Bánó's clear plan to improve the former negative image of Mexico (also clearly discernible in Hungary), to offer an alternative, more favorable approach to the country and its people that focuses on beauty and opportunities that might even be attractive for Hungarians. In line with this, he criticized former writers for their hostile attitude and made sure he would benefit from this alternative image presented:

> It is obvious that we are deceived at home as the small number of books written about Mexico, and in common use in Austria and Hungary, contain more malevolence towards Mexicans than honesty [...]. We Hungarians, while reading Austrian books on Mexico, might well remember when a few years ago our good friends wrote about us in a very similar fashion, moreover, the dear German Schulverein still likes to present us to foreigners as outlaws and semi-barbarians.[3]

It seems that he used travel writing to advance his own career in his new home: he made sure, as we will see, that Mexican President Porfirio Díaz himself would be informed about the positive treatment of Mexico in his books.[4] In one of his letters to his father, Bánó wrote: 'The publication of my work and its translation to Spanish later on can bring me a bright future in Mexico as it is probably the first work to introduce the local conditions benevolently and fairly.'[5] He viewed Mexico as a modern and civilized country with a friendly and welcoming population, an image not readily available before. Due to the overtly complimentary voice assumed and the praise received by Díaz, Mónika Szente-Varga refers to Bánó simply as a 'publicist of the Porfiriato.'[6]

The image presented by Bánó contrasted sharply not only with the former Western-European or US travel accounts emphasizing an undeveloped (uncivilized) country with a lazy and uneducated population, but also those written by Hungarians visiting the country earlier: these include former revolutionaries like Károly László, Pál Rosti or János Xántus, as well as the Hungarian participants of Habsburg Maximilian's Mexican venture (e.g., Ede Pawlowszki and Ede Szenger), who all visited and wrote about the country and its culture.[7] Despite some of the

individual differences, overall, these writers depicted Mexico as one lagging behind the United States and Western Europe, which regions were perceived as possible developmental models. Bánó demolishes such images consciously, which at the time nicely coincided with the plans of the Mexican government led by Porfirio Díaz and paved the way for Bánó's career in diplomacy.

Between 1876 and 1910, the Mexican government encouraged the settlement of foreigners (Europeans in particular) and for this purpose tried to advertise Mexico as a land of unlimited opportunities.

> Díaz and his supporters organized an international public relations campaign to reinforce the regime's apparent durability with a veneer of cultural credibility. For this they recruited foreigners and Mexicans to lobby opinion makers and policy makers abroad and to write foreign-language 'books, pamphlets, and articles that were directly or indirectly subsidized by Porfirian authorities.' They wanted to show the world that Mexico was becoming more European and less 'Indian,' more civilized and less dangerous.[8]

The main aim of the administration was to lure foreign investment to the country, together with European settlers, partly by improving the image of the nation abroad. This attracted several foreigners who in turn could witness and propagate modernization and improvement. The policies contributed to more friendly attitudes and positive images in travel accounts, for which Bánó's publications may be seen as perfect examples. However, similarly to earlier attempts, the overall immigration policy of the government failed because even though Mexico was presented as a more attractive place, other regions of the Americas were still perceived as more advantageous, and newly arrived immigrants did not get the support they were hoping for.

> As a receiving country, Mexico has played a marginal role in the great migrations of the last two centuries. Although rich in natural resources and economic opportunities, it was poor in available land and jobs for lower-class immigrants. Not even the Porfirian propaganda - persuasive as it was in luring foreign investment - could convince more than a tiny fraction of all Europeans who embarked for the Americas to try their luck in Mexico.[9]

Travel writers took note of modernization in the county. Infrastructure was improved, the Pacific Ocean was connected with the Gulf of Mexico

and major cities were linked with Mexico City. This made traveling faster, safer, and more reliable and made various parts of Mexico more accessible for travel writers as well. Similarly to the US, the railroad unified the country and improved commerce and the economy. Telegraph lines were laid, law and order was enforced in the countryside (with the *rurales*), the budget was balanced, and Mexico provided a welcoming atmosphere for investors in various fields.[10] According to Buchenau, 'Porfirian modernization led to a greater influx of foreigners. Entrepreneurs and professionals flocked to Mexico from Britain, France, Germany, Spain, and the United States, forming sizeable foreign-born communities in the larger cities.'[11] These investors (and travel writers) arriving into the country contributed to the modernization of Mexico while also promoting the Díaz regime.

Besides the obvious modernization of the country, however, they often ignored the negative aspects of the policies of the Díaz government: while noting the improvement in terms of commerce and trade, we also have to remember that almost everything was in foreign hands at the time,[12] Díaz crushed opponents cruelly, and his rule did not bring prosperity for the majority of Mexicans; peasants and workers lived under difficult circumstances and Indians were often starving. Therefore, while the Díaz government brought modernization for the higher classes, the masses often suffered and had major problems. It also has to be noted here that Mexico could not compete with the United States in luring immigrants to the country: the US was on the way of becoming the leading economic power in the world and was also inviting European workforce to the country.

Bánó's life nicely fits into this framework. In his books and other publications he provides accounts of the country, its famous sights, population, flora and fauna, similarly to former travel accounts. At the same time, he offers more insights into an immigrant's life in America, also including tips and guidelines for future migrants. Besides the themes present before as well in Hungarian travel writing, Bánó brings new topics into the Hungarian discourse on Mexico: he notes signs of modernization, demands a more positive representation of the population, and while the US still serves as a reference point in his Mexican accounts, it is often presented as a threat to Mexico and not a necessity for its development. Bánó in many ways turns the former approach inside out, but while his predecessors emphasized negative features only, Bánó also turned a blind eye to what he did not want to see and reported mostly

what presented Mexico in a favorable light, in harmony with the objectives of his publication. Bánó's travel accounts serve as an exciting case study for the links between travel writing, migration, and propaganda and on why and how travel accounts can change according to the background, preconceptions, and objectives of the writer.

Travels of an Immigrant and the Path to Diplomacy

An overview of Bánó's biography, career plans, and personal letters is important because it can help us decode some of the reasons why he wrote in a distinctively different style from former Hungarian writers.[13] Bánó was born in 1855 in Roskovány, in present day Slovakia. His father, József Bánó, was a Member and also Deputy Speaker of the Parliament for 9 years. While Bánó is usually categorized as a 'Central American traveler' in most publications, he traveled extensively elsewhere as well. He graduated from the Marine Academy in Fiume but later worked as an employee at the Hungarian Royal Railways where he retired from at an early age. He claimed that it was the death of his wife, Kamilla Münnich, in 1888 that prompted him to retire, to embark on a journey around the world, and eventually to emigrate to the United States, leaving behind his family in search of a new life.

Having said that, it is clear from his accounts that he left the country for economic reasons, looking for employment and a new and better life in the New World at the high tide of New Immigration. In his letters presented below, the real reason for leaving the country is highlighted several times and this is important because it influenced the way he saw the Americas and the manner in which he wrote. As he claimed, he was looking for a better future,[14] and just like other New Immigrants, he wanted to return home after saving enough money in the New World: 'If I am lucky, I can return to my homeland where we will enjoy the fruits of my work together [with my family].'[15]

After visiting various cities in Europe, Bánó left the Old Continent and arrived in New York in May 1889 traveling extensively in the United States (as recorded in his first book). He went to the Niagara Falls, Chicago, and San Francisco, among other places, providing short, postcard-like snapshots of cities and places visited. Bánó planned to settle in the United States, but after spending a month and a half in San Francisco he moved 'to the empire of the famous Aztecs, the present Republic of

Mexico, to personally see whether all those news about this beautiful country and its people are true.'[16] Bánó was actually referring to work and investment opportunities in Mexico, establishing coffee plantations in particular, that he had heard about.

After traveling from San Francisco to the Mexican border and then in various parts of Mexico, Bánó bought land and founded a coffee plantation in Oaxaca and named it Camilla after his late wife. Bánó later married a Mexican woman of Zapotec origin with whom he traveled extensively in Central and South America, including Venezuela, where he stayed and worked for a year, Cuba, Columbia, Costa Rica, Nicaragua, Honduras, San-Salvador, and Guatemala. Bánó wrote that the *Camilla* plantation was taken from him by his partner during this time by tricking Bánó into signing a paper while he was sick. Later, he established other plantations, called *Hungária, Hunnia*, and *Pannonia*, and also started to grow vanilla, sugarcane, and rubber trees. These plantations, however, were destroyed by a tornado before they could bring any profit.[17]

Looking for new opportunities after this financial disaster, Bánó moved to Mexico City. It was here that he met the President of the Republic and he was offered (unexpectedly, as Bánó himself wrote) the position of Consul General in the newly established Mexican Consulate in Budapest, a position he held between 1903 and 1912.[18] The job itself can be seen as an indication of his connections and may be attributed to his favorable publications about Mexico and a tendency on his part to emphasize the importance of commercial links and contacts between Mexico and Hungary. Thus, Bánó returned to Hungary after spending several years in the Americas. Later he worked as the Mexican consul in Egypt. During the First World War, he moved to Spain with his wife and settled in Barcelona. His second wife died in 1919 and Bánó himself passed away in 1927 in Malaga. He was a corresponding member of the Hungarian Geographical Society and honorary member of numerous foreign institutions and associations.[19]

Bánó wrote extensively about his journeys and life in the Americas. His first book, *Úti képek Amerikából*[20] [Images of a journey in America] documents his journey from Hungary to Mexico, from leaving his home through the transatlantic voyage to travels in the US and Mexico (until his arrival to Mexico City, before leaving for Oaxaca). In this book, we have a great opportunity to compare the images of the United States and Mexico and to see how the perceptions of Bánó shifted as his plans and life also changed. It is also important that the book has an appendix that

includes letters sent by Bánó to his father between 1889 and 1890 that provide some insights into the background of the journey and the development of Bánó's plans in the New World. These include explanations, motives for leaving Hungary, background information for Bánó's decisions, including the one to move to Mexico and start a coffee plantation. The letters include information usually not found in travelogues. Bánó also added a study on Mexican coffee and its cultivation, a former publication of his, which is an early work in a long line of articles aimed at presenting various produces and goods of Mexico.

Bánó's second book, *Mexico és utazásom a trópusokon* [Mexico and my travels in the tropics],[21] details his life and travels in Mexico, Cuba, Venezuela, and Central America. 'It is a simple travelogue,' Bánó notes, written in response to the success of the first publication. He claims in the introduction that *Úti képek* was criticized by a few people only and not because of its content but because of its political views (discussed below). *Mexico és utazásom* also includes former articles published in various journals and magazines as well as a translated Mexican review of his first book. The first part of the third major publication (*Bolyongásaim Amerikában* [My wanderings in America]) is basically a combination and reprint of the first two accounts and other publications with some revisions (grammatical as well as spelling), with photos of Díaz and other government officials added. The second part includes numerous exciting chapters on Mexican flora and fauna, Indians, life on the plantation, similarities between Mexicans and Hungarians, etc. All books include unique photographs as well that complement the text. Bánó also mentions a fourth volume in his autobiography, titled 'Epizódok amerikai életemből' [Episodes from my American life], which, however, was never published.

Bánó authored numerous shorter publications in various languages including Hungarian, Spanish, and German. The Hungarian articles were published in *Pesti Napló, Szepesi Lapok, Magyarország, Budapesti Hírlap, Magyar Kereskedők Lapja*, and other newspapers and magazines, while they were also included, often verbatim, in the books as well. They mostly concerned Mexican life, descriptions of Mexico and Mexicans, Indians, and introduced numerous Mexican goods. In these articles Bánó called attention to possible commercial opportunities for Hungarians.

Bánó's writing style is enjoyable, entertaining, often humorous, and the texts read well. The reader is familiarized with the transatlantic voyage, issues of the New Immigration, life in the US and Mexico, and

fascinating stories of everyday challenges faced by immigrants. Bánó not only introduces the readers to what it was like to live on the other side of the Atlantic but also provides a glimpse into the psyche of the immigrant and the questions always haunting him: did I make the right choice when leaving my family? Was it worth coming to America? Did I choose the right place for settlement? These questions made Bánó continuously ponder on his relationship with the home country and the new land, on questions related to travel, migration, and his future.

Criticism of the Imperial View - Images Revised with a Plan?

Bánó's novel approach towards Mexico was influenced by numerous factors. First and foremost, his status as an immigrant in Mexico during the Porfiriato affected his attitude towards the representation of the country in a crucial way. He knew that the publication of a favorable account could help the realization of his plans in the country (gaining government support), thus he was planning publication of his experience from an early stage of his stay in the New World[22] and he consciously worked on demolishing former negative images. Even if in certain aspects Mexico is mentioned as less civilized than Europe, there are no references to any kind of inferiority, and there is a strong emphasis on the future rise and development of the nation. His experience in the United States shaped his view of inter-American relations: having found no work, he was disappointed in the US; thus, he willingly emphasized the downsides of immigrant life there and contrasted them with opportunities in Mexico. While the United States still serves as third reference point, it is not seen as a masculine savior of feminine Mexico or a model to be followed without reservations any more, but as a threat to Mexico's unique culture and national identity. Such an attitude is also shaped by the similarities perceived by Bánó between Mexican and Hungarian history in terms of continuous struggles with great powers.

Bánó believed that both Mexico and Hungary had been misrepresented by Western, imperial powers before. ‘It is obvious that we are deceived at home,’ writes Bánó, calling attention to the malevolence of Europeans towards both his home country and adopted new home. While former Hungarian travel writers often identified with the imperial view of Western travelers and depicted Mexico as the periphery (introducing the West

as the center and the standard in terms of civilization, culture, and progress), Bánó rebels against such an approach.

The European imperial view is criticized and ridiculed throughout the accounts: 'This is what we are like here in Mexico, wild and heartless, and also, as they like to think in Europe, completely uncivilized.'[23] Bánó expresses his frustration with the attitude of imperial powers, their lack of knowledge and interest in Hungary. During one of the dinners on the transatlantic voyage, a language gap emerged between Bánó and his English fellow traveler. His comments clearly reflect Bánó's hurt feelings:

> [...] but no problem, you are lucky now that he is English and thus he spares you from further requests for information, [...] as he believes that this is normal for Hungarians, living there in Asia; he knows that you are Hungarian from the passenger list and he only suspects that Hungary is in Asia because he remembers to have studied this at school, and this is pretty likely too. [...] to suppose that you do not speak English would hurt his pride because he would never believe that a civilized man, let him be a Mezzofanti otherwise, does not speak English; he, however, knows no other language of course.[24]

This leaves its mark on Bánó's thinking and once he sees Mexico being treated the same way as Hungary, he feels sympathy and defends Mexico and Mexicans. Such a relationship and sense of common fate had not been expressed in Hungarian travel writing before.

Bánó even draws questionable parallels between Hungarian and Mexican history: while Mexicans were oppressed by the Spanish and lived under the influence of the United States, Hungary lived under foreign rule for centuries and now also suffers in the shadow of the Habsburg Empire. 'Similarly to us, Hungarians, who suffered under foreign influence for centuries, they also felt the Spanish yoke on their necks for hundreds of years;' Bánó then adds: 'just like we, after getting rid of our handcuffs, would like to enjoy the hardly-won freedom and we are looking for the love and respect of foreign nations, the Mexican is also content with freedom and strives to win the esteem of foreign countries.'[25] Bánó raises his voice to defend Mexico, while also commenting on his home country's status within the Austro-Hungarian Empire. He objects, for example, when seeing US maps where Hungary appears with the same color as Austria and is indicated only as a 'province.'[26] The letters published in the first book and various sections

of other publications reveal Bánó's opposition to coexistence with the Austrians as a result of the Compromise of 1867: 'I like the King, as the Apostolic majesty of Hungary, I consider his being holy and invulnerable, however, I do not like the union.'[27]

Bánó believes that Hungary loses her national character and identity as a result of the Compromise; she cannot enjoy national celebrations or express a sense of national belonging as the imperial symbol of the double-headed eagle always lures over the country. Hungary should not give in to foreign powers and Bánó clearly expresses his opinion: 'Long live the homeland! Long live independent Hungary!'[28] This attitude clearly influences Bánó's perceptions of Mexico as well. He demands fair treatment for Mexico and emphasizes the significance of preserving the unique identity (and independence) of the country. The former rulers, the Spanish, are not presented as heroes, their reign was characterized by destruction and genocide.[29] At the same time, US influence is also seen as harmful, unlike in the case of former travel writers. It is not a model to be followed any more, but becomes dangerous for the Mexican national character, just like Austria's rule over Hungary:

> [Mexicans] do not like the North Americans and still the neighbor's influence expands day by day; but in my humble opinion this with time can pose a threat for this young state that has just started to flourish and which as an independent republic is destined to a great role, if, however, they would unite with North America, the country would lose its originality, special characteristics, and nationality among the Anglo-Saxons - as it happened in California, New Mexico, and Texas - and it would be degraded to a secondary position within this enormous body.[30]

While László and Xántus, for example, perceived US influence and occupation as desirable for Mexico and Pawlowszki justified European intervention, Bánó considers foreign, especially US influence, to be dangerous, just as he believes in the same with regard to Austria and Hungary. In line with this, the Mexican-American War is not presented as a natural step benefiting the 'manifest' expansion of the US and the progress of the newly acquired region but it is seen as a huge loss for Mexico. American soldiers are depicted as murderers, while Mexicans as heroes fighting for their country: 'Happy is the nation that has such children.'[31] Bánó even defends Mexico from US expressions of superiority.[32] One cannot but think that this is also a defense of Hungary against similar attitudes.

His changing view of the United States, American citizens, and the inter-American relationship between Mexico and the United States was due not only to his critical attitude towards great powers but also to his former experience in the United States. His original plan was to find employment and settle down in the United States;[33] however, he did not get a suitable job and thus decided to move on to Mexico and try his luck there. This could result in a degree of disappointment in the United States as it did not fulfill his expectations (as a land of opportunities). At the same time, Mexico could give him what the US did not: good prospects for an immigrant. In the relatively short accounts on the US, many of Bánó's images revoke characteristic, former depictions of the country: fast development, growing industry and lively commerce, good transportation system, together with the surprisingly beautiful natural scenery. The population is presented as industrious, busy, and cultural and racial diversity is emphasized in major cities like New York and San Francisco.[34] While he is astonished by what he experienced in the United States, the former image depicted with reverent admiration is not present any more. Already at arrival he criticizes the customs, he is judgmental with Mormons,[35] while New York is described as interesting but not beautiful.[36]

As Bánó could not find a suitable job in the United States, the country is not presented as the land of opportunities anymore.[37] He actually calls attention to threats on immigrants[38] and no success stories are discussed regarding Hungarian-Americans: 'There are several other Hungarians in San Francisco but as I heard they all live under the most modest circumstances; California, the promised land - as we can see - does not really waste its blessings on our poor compatriots who wandered here wishing to get rich.'[39] He presents a completely different image with regard to Mexico: Mexican accounts emphasize Hungarian success, a welcoming environment and people, and good opportunities for immigrants.

Bánó is eager to share with his readers the examples of modernization and improvement in Mexico. He travels on and describes the various new railroads that he points out as new projects bringing progress for the cities and the country in general. He presents technology available in the country, together with signs of industrialization, mining, and great developments in agriculture. Mexico was depicted as a country offering business opportunities earlier as well but it was seen as an attractive place for American or English settlers and businessmen. This is also changed by Bánó, who introduces Mexico as an alternative destination for Hun-

garians, an even better one than the US. This was in line with the intentions of the Díaz government (even if probably they did not think of Hungarians in the first place). As we have seen, Bánó knew that such a publication could be beneficial for him and he actually sent his writings to Díaz. The review of his first book was republished in *Mexico és utazásom*, and it praises Bánó for the fair and positive treatment of Mexico. According to Díaz's letter, the Mexican President promised support for Bánó's endeavors.[40]

Bánó encourages Hungarian immigration to Mexico both indirectly by the complimentary depiction of the country and also more explicitly: 'This is Mexico, dear father, a really blessed country, and anyone who has a practical mind is destined to become rich here.'[41] Bánó goes even further and writes: 'It would be wiser for our Tóts [people of Slovak ethnicity living in the territory of Hungary], if they want to emigrate from the upper parts of our county, to come here and not to the unfortunate North America where they are looked upon as draft animals.'[42] While in the US he presents the difficult circumstances of Hungarian immigrants, in Mexico he emphasizes success. He writes about six Hungarians in Mexico City and claims that 'all my Hungarian compatriots have a successful life both in social and financial terms, and what is even more important, they are all loved and respected both by Mexicans and others.'[43] Hungarians have a much better status in Mexico than in the US and Bánó mentions the example of Samu Lederer, his influential friend and patron in Mexico City, who could not cope in the US but became successful in Mexico after moving there. Bánó also provides practical advice for Hungarian readers, offering growing tips for coffee, vanilla, rubber tree, etc., describing workers and their wages, the difficulties of immigrant life, and he also calls attention to the support granted by the government and realizable profits. It is in this sense that Bánó's books provide a mixture of a typical travelogue, a migrant narrative, and propaganda.

Bánó identifies with the policies of the Díaz government. He also notes that the demand for labor force cannot be satisfied by Indians only in the future, so emigration will be needed that can come either from Asia or Europe. 'I believe both me and the government would give the advantage to European emigration and will not bring in - only in greatest need - the Chinese, who have flooded California and the West coast of North America so much that Americans are trying to get rid of them by all means.'[44] Hungarians would be welcomed as immigrants in Mexico but

Bánó also admits at one point that 'one should not forget that although people are nice in Mexico and life is also pleasant, the conditions are not yet as established as in the civilized states of the Old Continent.'[45]

Bánó claims in his book that after reading his publications several Hungarians contacted him about opportunities in the country.[46] 'I am not surprised that many people want to emigrate from Hungary' [...] 'It seems that soon a Hungarian colony will be born under the Mexican sky for which [Hungarian Prime Minister] Mr. Kálmán Tisza will pass the death penalty on me and all my coffee *in contumaciam*.'[47] Bánó claims that he is not interested in the reactions of the government to his accounts: 'I do not care too much about them. Why don't they worry about how their sons could get by at home?'[48] Bánó's discussion of the issue of migration serves as a possibility for commenting on problems of the home culture just as the defense of Mexico against malevolent Western voices is used to make remarks on Hungary's similar treatment.

Mexico: Old Themes Adjusted, Novel Issues Introduced

On the way from San Francisco to Mexico City, Bánó crossed the US-Mexican border at El-Paso and continued his 'snapshots' of the landscape and various stops along the way. Throughout his Mexican accounts many of the usual images and topics reappear, but new elements are also added and a more positive attitude is presented in the texts. While he criticized the customs process in the United States, the very first impressions in Mexico are sympathetic. The officers are compared to their German colleagues, this time, however, the Mexicans are seen as superior in terms of their work and behavior:

> I have never seen more polite customs officers in my life than here in Passo del Norte (and the foreigners living here told me they were like this everywhere) and yet they strictly perform their duties; [...] This kind of behavior with which they treat everyone provides such a sharp contrast with the Austrian, but even Hungarian, and especially German officers [...] that I cannot help but ask myself the question: 'is it possible that the officers of Mexico who we - and especially the Austrians - like to think of as semi-barbarous, at home among the half-civilized, could acquire such polite and nice manners?'[49]

This short passage illustrates the fundamental change in the reputation of Mexico and Mexicans in Bánó's portrayal: for him, Mexicans are both reliable and kind, and the European (especially the Austrian) depictions are false and hostile.

Bánó emphasized progress in Mexico as his predecessors did in relation to the United States before: 'In the last few years - mostly after the influence of the clergy was broken - the country has made such significant progress in the field of industry, commerce, arts, and science that it has earned the respect of Europe a long time ago and especially deserves to be taken out of the line of *terra incognita* and to receive more attention from us as well than before.'[50] Industrialization and developing infrastructure, together with business opportunities, provide an attractive destination for immigrants in Bánó's texts. Mexico is described as a country 'moving forward by enormous steps'. Such accounts, however, do more than just take note of development that certainly took place in Mexico at the time. Bánó identifies with the policies of the Díaz government and projects his positive view of progress in the country to all aspects of life, remaining blind to problems of the nation.

Bánó emphasizes the role of Porfirio Díaz in Mexican modernization and praises him for his achievements and his strict rule of the country. The Mexican leader is acclaimed and supported throughout the books and even photos and stories are included of him, together with a letter from the President thanking Bánó for his attitude and the positive image of Mexico depicted in the Hungarian's first book.[51] Bánó offers no criticism of the Porfiriato and does not note problems of the Mexican population. This is not the only contradiction in his works. While Bánó criticizes the imperial powers for their treatment of Mexico (and Hungary), he also hails progress that the Díaz regime wanted to achieve with the involvement of US and Western European capital, workforce, and expertise (as, for example, in the case of the construction of railroads by the English).

While progress is represented for Bánó by industrialization and expanding commerce, nature and the natural environment still stand as central images of Mexico. Although it becomes less emphatic, Bánó writes about natural beauty and the abundance of nature and presents flora and fauna so different from Europe.[52] Still, the most dominant aspect of his descriptions focuses on Mexican modernization and business opportunities and the supporting political environment for prospective immigrants. His attitude towards modernization, opportunities in the country,

and his aim to provide an alternative depiction of the country, all shaped his view of the population.

The former stereotypical image of a lazy and uncivilized people and that of Mexico as a land of bandits is also revised in Bánó's texts. The Hungarian intended to make the country more attractive, express his sympathy towards the nation, as well as call attention to former misrepresentations. Bánó systematically refutes former negative depictions and constructs an image of a safe country with a hospitable population. This is clearly visible in his attitude towards the figure of the Mexican bandit that was, as we have seen, a central part of the image of the country in Hungarian travel writing. Mexico was always presented as hectic and dangerous, partly due to the bandits roaming the country. László, Xántus, and Rosti all wrote about stories of bandits attacking travelers and Maximilian's soldiers also projected a similar image. The Porfiriato set out to change this. To combat banditry in Mexico a new police force (the *rurales*) was established by Díaz and this certainly made the situation better and created order in the countryside, while also improving the image of the country abroad: 'Under Díaz the rurales achieved international acclaim as one of the most effective mounted police forces in the world. This was more often a matter of effective publicity than of actual fact, and a good part of this reputation resided in the glamour associated with the official rural police uniform, modeled after the charro outfit worn by the *Plateados*.'[53] Just as former travel writers exaggerated the presence of *ladrones* in Mexico, Bánó's treatment of the image of bandits is also more than simply taking note of changes and improvement in the country. He uses the commentary on improving safety to criticize former (imperial) travel accounts and tries to bring Mexico up to par with Europe:

> I have read and heard so many people talk against the Mexican conditions that after my arrival to the capital I hid one lethal weapon in all my pockets as I thought that I would have to protect my life from sneak attacks at least once a day. After staying here for a week or two, however, and after I got acquainted with the local conditions personally, the protective weapons were gradually left out from my pockets and by now I walk around bravely at any late night without any weapon and alone [...]. as I can be sure that neither a thug nor a scoundrel is looking to take my life or belongings.[54]

Mexico City in Bánó's view is one of the safest places in the world and is directly compared with Europe: 'When will there be such conditions regarding safety in that terribly civilized Europe?'[55] He extends his descriptions to the entire countryside and claims that even if he takes weapons with him it is to protect him from wild animals and not people.[56] The Hungarian expressly criticizes former travel accounts for their 'absurd' treatment of the issue of bandits and even makes fun of them.[57] Bánó mentions that the stories of attacks are only born from fantasy or a lack of knowledge of Mexico and he offers to defend Mexicans again: of course there are bad people everywhere in the world but to claim that there are bandits wherever you travel in Mexico is unfounded and such claims should 'make anyone at least a bit familiar with Mexican conditions smile.'[58]

Bánó's travel account introduces a novel attitude towards the entire populace. Most groups within society receive a favorable treatment, people are presented as kind, hospitable, as well as good workers. When he writes negatively about certain people or groups of people, these examples are treated as exceptions to the general rule. For example, he posits a certainly racist view with regard to the representation of the black and mulatto population. He claims that they are also good workers if treated strictly but they can easily turn into wild animals. 'In my opinion, the mulatto is the most dangerous type of person in the world; he is sneaky, greedy, drunkard and revengeful, with a great inclination to stealing and he does not have a guilty conscience even if he has to take the life of another human being [...].'[59] Bánó in racist remarks mentions that the 'Negro blood' is treacherous, but he also emphasizes that these kind of people *are not real Mexicans*, they can be found in Veracruz only, and there are just a few of them.

A novel approach is used by Bánó with regard to the comparison of the US and Mexican population as well. While in the case of the former travel writers US citizens were presented as superior (hard working, industrious, and civilized), Bánó's accounts are more sympathetic towards Mexicans and critical of US Americans:

> While the North American does everything with cold calculation and creates obstacles for the prosperity of the new settlers and laughs at their possible failures and applies the principle of 'help yourself' as extensively as possible, the Mexican receives the European with kind and obliging politeness and looks forward to his friendship as somebody from whom they can learn taste and many other good qualities.[60]

Unlike Americans, they also offer a helping hand if you are in trouble while they are not as cold as US citizens and they are also more inclined towards beauty and the arts. ‘The Mexican is honest and open and as hospitable as probably only the Hungarian among Europeans.’[61] He criticizes former depictions again several times, claiming that Mexicans are judged wrongly in Europe and they are mistakenly looked upon as semi-barbarous.[62]

The Native population of Mexico is presented by Bánó as the most fascinating group and he writes about them in various sections of his books. There is a genuine interest expressed by Bánó in Native tribes, their customs, myths, linguistic differences, and the process of transculturation.[63] A novel type of treatment is clearly discernible in their case as well: they are not lazy any more, but offer a cheap and reliable labor force mentioned several times (Bánó is actually working with them on his plantations); they are also open, kind, sensitive, and capable of studying and improvement as the example of Juarez and Díaz also indicates.[64] Even if sometimes they are presented as childish,[65] Bánó is sympathetic towards them, mostly compared to former depictions: ‘Our life among the Indians is safer than in the homes of Europe's best police chiefs.’[66]

Similarly to László, Bánó also distinguishes between Mexican and North American Indians, however, László's association is turned inside out. In the United States Bánó encounters Apaches and presents them in his first book as dangerous and wild, claiming that luckily such people will soon disappear: ‘It is fortunate that this group that cannot be tamed despite all the attempts of the United States decreases in number day by day maybe exactly due to its wildness.’[67] If you travel in both countries, Bánó claims, you can easily recognize the significant ethnographic differences between the two groups. While in the case of László the North American Indians were seen as heroic, brave, and to a certain extent superior, in Bánó's case the exact opposite is presented: ‘numerous civilized and uncivilized Indians also visit San Francisco; the former are represented by those from the Republic of Mexico, while the latter by those from Utah, Arizona, and South California.’[68]

In terms of his sympathy, Bánó goes as far as to contemplate the common Asian roots of Hungarians and Mexican Indians: ‘I do not intend to prove the Asian heritage of the ancestors of Mexicans, nor to look for the nest of their ancestors, but there is one thing I cannot keep away from my compatriots, and that is to mention that striking similarity that existed

in the ancient traditions of both Hungarians and Mexicans.'[69] Bánó offers several examples to illustrate his point: the Toltecs, just like the Hungarians, recognized seven chiefs as their leaders, had a principality where continuity was ascertained by inheritance, the blood oath is present in the history of both nations, etc.[70] Bánó notes that the national colors are red, white, and green, the turul bird (or eagle) is present as a main symbol, there are also linguistic similarities, and both people like paprika, goulash, chicken paprikash and stew.[71] While these are interesting, although rather doubtful and unsupported, thoughts and parallels and the depiction of Indians is favorable in all publications, Bánó's treatment of the Natives is just as one-sided (even if exactly the opposite way) as that of former travel accounts addressed in my dissertation. He did not take notice of (or did not share with his readers) the major problems of the Indian population during the Porfiriato and provided a falsely 'perfect image.'

As we have seen, Bánó's special approach to Mexico and his much more favorable treatment of the country was influenced by several factors: his career plans (knowing that these publications could benefit him), a degree of disappointment in the United States (in terms of immigration and opportunities), as well as a hatred of Austria and criticism of the imperial view. Later in his life in Mexico, as an employee of the Mexican government, it also became 'his duty' to present such an image of the country and to emphasize opportunities for cooperation. His publications fit the policies of the Diaz government as Bánó supported and propagated the Porfiriato and advertised it at home. The Hungarian expressed more sympathy with and openness towards Mexicans than those writing before him and this resulted in a revised image of the nation as well as paved the way for his diplomatic career.

Bibliography

Balázs, Dénes, et al. 1993. *Magyar utazók lexikona*. Budapest: Panoráma.
Bánó, Jenő. 1906. *Bolyongásaim Amerikában. Útleírások a trópusok vidékéről, a mexikói köztársaság tüzetes ismertetésével*. Budapest: Athenaeum.
Bánó, Jenő. 1896. *Mexikó és utazásom a trópusokon*. Budapest: Kosmos Műintézet.
Bánó, Jenő. 1890. *Úti képek Amerikából*. Budapest: ifj. Nagel Ottó.
Buchenau, Jürgen. 2005. *Mexico Otherwise. Modern Mexico in the Eyes of Foreign Observers*. Albuquerque: University of New Mexico Press.
Buchenau, Jürgen. 2001. 'Small Numbers, Great Impact: Mexico and Its Immigrants, 1821-1973.' *Journal of American Ethnic History*. 20: 23-49.
Foster, Lynn V. 1999. *Mexikó története*. Translated by Benedek Fazekas. Budapest: Pannonica.
Frazer, Chris. 2006. *Bandit Nation. A History of Outlaws and Cultural Struggle in Mexico, 1810-1920*. Lincoln: University of Nebraska Press.
Glant, Tibor. 2013. *Amerika, a csodák és csalódások földje. Az Amerikai Egyesült Államok képe a hosszú XIX. század magyar utazási irodalmában*. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó.
Glant, Tibor. 2010. 'Travel Writing as a Substitute for American Studies in Hungary.' *Hungarian Journal of English and American Studies*. 16: 71-84.
Torbágyi, Péter. 2004. *Magyarok Latin-Amerikában*. Budapest: Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága.
Torbágyi, Péter. 2009. *Magyar kivándorlás Latin-Amerikába az első világháború előtt*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Történettudományi Doktori Iskola.
Puskás, Julianna. 1982. *From Hungary to the United States (1880-1914)*, Bp., Akadémiai,
Puskás, Julianna. 2000. *Ties That Bind, Ties That Divide. 100 Years of Hungarian Experience in the United States*. New York: Homes and Meir.
Szente-Varga, Mónika. 2007. *Migración húngara a México entre 1901 y 1950*. Puebla: Instituto de Ciencias Sociales y Humanidades.

Szente-Varga, Mónika. 2012. *A gólya és a kolibri: Magyarország és Mexikó kapcsolatai a XIX. századtól napjainkig*. Budapest: Áron Kiadó.
Szente-Varga, Mónika. 2017. *El baúl de las nomeolvides. Relaciones húngaro-mexicanas*. Budapest: Dialóg Campus Kiadó.
Venkovits, Balázs. 2009. 'Letters from a Revolutionary. Károly László in Mexico and the USA.' *The Round Table* 2.1.
Venkovits, Balázs. 2010. 'Writing with Devotion, Drawing with Light. Images of the Americas in Nineteenth Century Hungarian Travelogues.' Grzegorz Moroz and Jolenta Sztachelska (eds.): *Metamorphoses of Travel Writing: Across Theories, Genres, Centuries and Literary Traditions*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing. 104-112.
Venkovits, Balázs. 2011. 'Describing the Other, Struggling with the Self. Hungarian Travel Writers in Mexico and the Revision of Western Images.' *Journeys: The International Journal of Travel and Travel Writing* 12.2: 28-47. https://doi.org/10.3167/jys.2011.120202
Venkovits, Balázs. 2014. 'A császárságnak buknia kellett. Habsburg Miksa és a magyarországi Mexikó-kép alakulása.' *AETAS Történettudományi folyóirat* 29.2: 28-46.
Venkovits, Balázs. 2014. 'Revisiting the Legacy of János Xántus. An Inter-American Approach.' Ruttkay Veronika, Gárdos Bálint (eds.): *HUSSE 11: Proceedings of the 11th Conference of the Hungarian Society for the Study of English*. Budapest: L'Harmattan. 495-510.
Venkovits, Balázs. 2015. 'Migration, Travel Writing and Propaganda. Hungarians in Porfirian Mexico.' *IdeAs. Idées d'Amérique* Online. 6. https://doi.org/10.4000/ideas.1182
Venkovits, Balázs. 2017. 'Viajeros, migraciones e identidad. La imagen de América Latina y la literatura de viajes en Hungría en el siglo XIX.' Ursula Prutsch, João Fábio Bertonha, Mónika Szente-Varga (eds.): *Soldados, aventureros, utopistas y emigrantes. Del Imperio Habsburgo y de la Monarquía Austrohúngara a las Américas*. Madrid: Iberoamericana Vervuert. 35-58. https://doi.org/10.31819/9783954876242-002

Eindnoten:

1 This version of the paper is the product of several earlier essays and presentations: a former version of this text first appeared in my doctoral dissertation, while a modified text was published in *IdeAs*. It also served as the basis of a chapter in my book on Hungarian travelers to Mexico published in 2018 by Debrecen University Press. I would like to dedicate this publication to our daughter, Laura: it is great to have you here with us!
2 For more information on the Hungarian aspects of New Immigration see: Puskás, *From Hungary to the United States and Ties That Bind*.
3 Bánó, *Úti képek*, 77-78. Translations are mine.
4 Torbágyi, *Magyarok Latin-Amerikában*, 264.
5 Bánó, *Úti képek*, 198.

6 Szente-Varga, *A gólya és a kolibri*, 47.
7 On earlier Hungarian travelers see, for example: Venkovits, *A császárságnak buknia kellett* and *Revisiting the Legacy of János Xántus; Describing the Other, Struggling with the Self: Writing with Devotion, Drawing with Light; Letters from a Revolutionary*.
8 Frazer, *Bandit Nation*, 90.
9 Buchenau, 'Small Numbers', 44.
10 Foster, *Mexikó története*..
11 Buchenau, *Mexico Otherwise*, 92.
12 Lynn, *Mexikó története*, 134.
13 The biographical overview is based on Bánó's autobiography and list of publications available in the manuscripts division of OSZK and Balázs, *Magyar utazók lexikona*, 34-35.
14 Bánó, *Úti képek*, 115.
15 Bánó, *Úti képek*, 116.
16 Bánó, *Úti képek*, 7.
17 Bánó, *Bolyongásaim Amerikában*, 337ff.
18 For details see Torbágyi, *Magyar kivándorlás*. For changes in diplomatic, economic, and cultural relations see: Szente-Varga, A *gólya és a kolibri*, 28-44.
19 See Bánó's autobiography in OSZK.
20 Bánó, *Úti képek*.
21 Bánó, *Mexico és utazásom a trópusokon*.
22 Bánó, *Úti képek*, 131, 198.
23 Bánó, *Úti képek*, 186.
24 Bánó, *Úti képek*, 19.
25 Bánó, *Úti képek*, 79-80.
26 Bánó, *Úti képek*, 20.
27 Bánó, *Úti képek*, 192. Such statements seem to be unique in Hungarian travel writing on the Americas and show that Bánó clearly broke away from Hungary.
28 Bánó, *Úti képek*, 114.
29 Bánó, *Mexico és utazásom*, 58.
30 Bánó, *Úti képek*, 96.
31 Bánó, *Úti képek*, 98.
32 Bánó, *Mexico és utazásom*, 90.
33 Bánó, *Úti képek*, 121.
34 Bánó, *Úti képek*, 28, 59.
35 Bánó, *Úti képek*, 43-44.
36 Bánó, *Úti képek*, 30.
37 For changes in the perceptions of the United States in Hungarian travel writing see the publications of Glant.
38 Bánó, *Úti képek*, 25.
39 Bánó, *Úti képek*, 68.
40 Bánó, *Mexico és utazásom*, 25.
41 Bánó, *Úti képek*, 139.
42 Bánó, *Úti képek*, 195.
43 Bánó, *Úti képek*, 108.
44 Bánó, *Úti képek*, 195. Bánó's statement is a clear reference to the Chinese Exclusion Act passed in the United States in 1882 and renewed in 1892.
45 Bánó, *Úti képek*, 189.
46 Bánó, *Mexico és utazásom*, 183.
47 Bánó, *Úti képek*, 191.
48 Bánó, *Úti képek*, 195.
49 Bánó, *Úti képek*, 77.
50 Bánó, *Úti képek*, 79.
51 Such praising remarks of Díaz were not unique for Hungarian travel writing. Marie Robinsion Wright, for example, dedicated her work *Picturesque Mexico* (Philadelphia: J.P. Lippincott, 1897) to the Mexican President with the following words: 'To Senor General Don Porfirio Diaz, the illustrious President of Mexico, whose intrepid moral character, distinguished statesmanship, and devoted patriotism make him the pride and glory of this country is dedicated this volume, describing a beautiful and prosperous land, whose free flag never waved over a slave, and whose

importance as a nation is due to the patriot under whose administration Mexico now flourishes and holds its proud position among the republics of the world.'

52 Bánó, *Úti képek*, 153.
53 Fazer, *Bandit Nation*, 85.
54 Bánó, *Úti képek*, 101.
55 ibid.
56 Bánó, *Úti képek*, 141.
57 Bánó, *Mexico és utazásom*, 108.
58 Bánó, *Mexico és utazásom*, 92.
59 Bánó, *Úti képek*, 17.
60 Bánó, *Úti képek*, 178.
61 Bánó, *Úti képek*, 95.
62 Bánó, *Úti képek*, 138.
63 See for example Bánó, *Bolyongásaim*, 305ff.
64 Bánó, *Úti képek*, 106 and 79.
65 Bánó, *Bolyongásaim*, 316 and 182.
66 Bánó, *Úti képek*, 159.
67 Bánó, *Úti képek*, 70.
68 Bánó, *Úti képek*, 59.
69 Bánó, *Bolyongásaim*, 310.
70 Bánó, *Bolyongásaim*, 310-312.
71 Bánó, *Bolyongásaim*, 328.

Maarten J. Aalders
Een groot Nederlander
J.P.Ph. Clinge Fledderus (1870-1946)

Abstract

This article dives into a part of the life and personal history of J.P.Ph. Clinge Fledderus (1870-1946), consul of the Kingdom of the Netherlands, who played a crucial role in organizing relief for Hungary in the Interbellum and the organization of the possibilities for Hungarian children to recover from the effects of post-war famine and malaise after the First World War by giving them a holiday of some months in the Netherlands. A commemorative marble plaque for him still can be found on the front of the building at the Üllői út 4 in Budapest.

Keywords: Dutch diplomacy, Clinge Fledderus, Interbellum, post-war child-relief

Op 27 april 1947 werd onder het toeziend oog van een kleine schare belangstellenden aan de muur van Üllői út 4 te Boedapest, waar het Nederlandse consulaat was gevestigd, een marmeren gedenkplaat onthuld, waarop in het Hongaars geschreven staat:

> J.P.Ph. Clinge Fledderus, consul-generaal van het Koninkrijk der Nederlanden van 1911-1946, heeft in dit gebouw zijn zegenrijke arbeid verricht. Aangebracht door de burgers van de residentiele hoofdstad Budapest als teken van de dankbaarheid van de geredde Hongaarse kinderen en het gehele volk van Hongarije.

Onthulling gedenkplaat Fledderus, Üllői út 4.

De hier afgedrukte foto, uit het Archief Fledderus, is bij die gelegenheid genomen.[1] We zien de kranslegging door Johannes Dijck (Joop) Fledderus (1912-1997).[2] Op het lint, dat de kleuren van de Nederlandse vlag heeft, staat in het Hongaars: *Voor mijn vader. De vertegenwoordiger van de Regering van het Koninkrijk der Nederlanden in Hongarije*. Dit lint is nog steeds aanwezig in het Archief Fledderus.[3]

De gedenkplaat betreft dus de J.P.Ph. Clinge Fledderus (1870-1946), decennialang consul-generaal van het Koninkrijk der Nederlanden in Hongarije. Kort na zijn overlijden, op 17 november 1946, werd er in de kerk aan het Kálvin tér te Boedapest een gedenkdienst gehouden.[4] Het orgel werd bespeeld door Lajos Ákos; Jenő Sebestyén, hoogleraar aan de Theologische Academie te Boedapest, sprak een herdenkingsrede uit, en dr. Sándor Joó, predikant in Boedapest, verzorgde de Bijbellezing, in het Hongaars en in het Nederlands. De zang werd verzorgd door Kornélia Lorenz, die Nederlandse liederen ten gehore bracht. Kinderen van de Julianaschool, ooit met Nederlands geld gesticht, zongen het Nederlandse volkslied. Met het zingen van het Hongaarse volkslied werd de plechtigheid besloten.

In die zelfde tijd was er sprake van dat er een straat naar Jan Clinge Fledderus zou worden vernoemd.[5] Naar eigen zeggen was het zijn zoon Joop die hiervoor een stokje stak. ‘Dat leek me echt niet nodig, want vader was heel bescheiden in die dingen.’[6] Andere bronnen echter melden dat een voorstel daartoe door de gemeenteraad niet werd aanvaard.[7] In plaats daarvan kwam genoemde gedenkplaat.

De onthulling van de gedenkplaat vond plaats op een schitterende dag, zo schreef Joop aan zijn moeder.[8] De Üllői út was versierd met Nederlandse, Hongaarse en hoofdstedelijke vlaggen, zo vervolgde hij zijn brief. De gedenkplaat zelf werd van een ‘fraaie draperie’ voorzien en met een ‘vlag als gordijn toegedekt’. Om 11.00 uur kwamen de genodigden naar het consulaat, Nederlanders en Hongaren, en om 11.30 uur verzamelde het gezelschap zich voor de gedenkplaat, waar ook burgemeester József Kővágó arriveerde. ‘Padvinders vormden een carré, ik had een paar stoelen laten klaar zetten voor de oude dames’, aldus Joop. De plechtigheid begon met het zingen van het Nederlandse volkslied, ook nu weer door het kinderkoor van de Julianaschool. Een kleine jongen declameerde een ‘prachtig vers’, daarna sprak ds. Joó en onthulde de burgemeester de gedenkplaat. Joop zelf sprak een acht minuten lang durend dankwoord, in het Hongaars en uit het hoofd, zoals hij zijn moeder een beetje trots meldde. Vervolgens werden er kransen opgehangen. Na afloop dronk men in het consulaat nog een ‘tokayer uit onze kristallen glaasjes’ en presenteerde Joop Amerikaanse sigaretten. Ook waren er bonbons.

Lint gebruikt bij de kranslegging (Archief Fledderus)

De plaat hangt er nog steeds en heeft dus de regiemwisselingen na de Tweede Wereldoorlog en meer overleefd. Wel zijn foto's bekend waarop de gedenkplaat aan de zijwand van de deuropening van het gebouw hangt in plaats van op de gevel, en duidelijk is ook dat de plaat tegenwoordig wat hoger hangt dan toen hij in 1947 werd geplaatst. Hij is zelfs enige tijd verwijderd geweest. Omdat er plannen waren voor uitbreiding van de metro was er sprake van dat het pand aan de Üllői út zou worden gesloopt en werd de gedenkplaat naar Nederland gebracht. Toen later bleek dat het pand niet gesloopt werd maar gerenoveerd, was het aan de inspanningen van de toenmalige ambassadeur G.W. de Vos van Steenwijk te danken dat de steen in 1984 werd teruggeplaatst. Uitdrukkelijk noemt de ambassadeur in dit verband ook de medewerking van de burgemeester van Boedapest en de gemeentelijke diensten.[9]

Daarmee rijst de vraag wie deze Fledderus was en wat hij voor de Hongaarse kinderen gedaan heeft dat zijn gedenkteken nog steeds te bewonderen valt.[10] Hier volgt een korte biografisch georiënteerde schets.

Jan Petrus Phillippus Clinge Fledderus werd geboren op 16 november 1870 te Hellendoorn als zoon van Lambertus Johannes Fledderus (1833-1891), predikant, en Anna Catharina van Riemsdijk (1836-1908). De familie Fledderus was een Drents predikantengeslacht. De oudst bekende voorvader is Lucas (Luchien) Egberts uit het dorp Vries, van 1609-1652 predikant te Vledder. Deze nam de naam Fledderus aan toen hij daar predikant werd.[11] Zijn zonen, kleinzonen en een achterkleinzoon werden eveneens predikant. In 1828 werd Jans grootvader Johannes Dyck (of Dijk) Fledderus (1806-1878) predikant te Makkum, vervolgens in 1833 te Oldeberkoop. Hij was gehuwd met Maria Lambertina Clinge (1812-1896). Hun zoon Lambertus Johannes (de vader van Jan) werd predikant te Hellendoorn.

Lambertus Johannes (1833-1891) was de oudste in een gezin dat uiteindelijk zeven kinderen zou tellen.[12] Vernoemen was belangrijk in deze familie. Veel namen werden doorgegeven aan een volgend geslacht, en meestal is een toelichting overbodig. Anders ligt dat met de naam Clinge. De namen die Jan droeg waren afkomstig van zijn overgrootvader, predikant onder meer te Vledder, Johannes Pieter Philippus Clinge (1779-1851).[13] Jan kreeg volgens de burgerlijke stand van Hellendoorn de volgende namen mee: Jan Petrus Philippus Clinge, hetgeen zonder meer duidelijk maakt dat Clinge een van zijn vier voornamen was. Het waren ook de namen van een van de broers van zijn vader. Maar hij tekende altijd met J. Clinge Fledderus. Jan was zijn roepnaam.

Het was op zich geen onbekend verschijnsel: kinderen met voor- en achternaam te vernoemen naar de grootvader van moederszijde of een andere nabije verwant. De achternaam werd in feite als voornaam toegevoegd, maar dit gebruik leidde soms tot het ontstaan van een dubbele naam, in dit geval Clinge Fledderus.[14] Het is daarbij niet duidelijk of Jan vernoemd werd naar zijn oom of naar zijn overgrootvader.

Omdat Jans oom ongehuwd bleef en Jan kennelijk nooit registratie van de dubbele naam heeft aangevraagd, is de naam Clinge Fledderus met het overlijden van Jan in 1946 uitgestorven.[15] Opvallend is in dit verband ook dat op de rouwkaart die werd verzonden naar aanleiding van zijn overlijden alleen de achternaam (J.P.PH.C.) Fledderus staat vermeld. Kennelijk besefte de familie heel goed dat de naam Clinge Fledderus nooit officieel geregistreerd is.

Jan Fledderus groeide op in Hellendoorn, de enige standplaats van zijn vader, die daar in 1858 beroepen werd. Naar verluidt had deze een spraakgebrek waardoor de toeloop bij de kerkdiensten enigszins beperkt bleef. Dat zal ook zijn kansen op de arbeidsmarkt van predikanten niet groter hebben gemaakt. Het is een opvallend detail, hoewel niet bekend is van welke aard dat spraakgebrek was. Maar zijn pastorale kwaliteiten waren kennelijk groot, want 'hij was bij de gemeente zeer gezien en bij velen geliefd'.[16] Tevens was hij lid van de Algemene Synodale Commissie van de Nederlandse Hervormde Kerk en secretaris van het Provinciaal Kerkbestuur van diezelfde kerk in de provincie Overijssel. Hij was dus een invloedrijk predikant! Interessant is dat na het overlijden van Jan in 1946 een van de mensen die hem goed gekend heeft, opmerkte dat hij een merkwaardig hoge stem had. Was dat ook het 'gebrek' van zijn vader?[17]

Geen van de kinderen van Lambertus Fledderus zou predikant worden. Zijn eersteling overleed kort na zijn geboorte, zijn zoon Johannes Dyck werd kandidaat-notaris, zijn zoon Frans Willem werd leraar klassieke talen aan het gymnasium te Deventer, Jan werd, net als zijn broer, kandidaat-notaris, zijn zoon Cornelis studeerde rechten en werd bankier, zijn zoon Lucas Jacobus stierf voordat hij volwassen was. Drie dochters bleven ongetrouwd, te weten Henderika (Deventer, onderwijzeres); Anna Catharina Christina (Deventer) en Maria Lambertina Roelina (Hellendoorn, lerares Nederlands). Dochter Engelina Gijsberta huwde met Bonne Ruijs (of Ruys), een bekende boomkweker te Dedemsvaart.[18]

Vanaf 1 januari 1891 was Jan Fledderus werkzaam bij het juist opgerichte Weduwen- en Wezenfonds voor burgerlijke Ambtenaren.[19] Hij kwam dus, net als zijn oom Cornelis Fledderus (1852-1906), te werken bij

het Ministerie van Financiën. Enkele weken nadat hij daar begonnen was, kwam zijn vader te overlijden.[20] In de jaren dat hij op het ministerie werkzaam was, volgde hij de opleiding tot kandidaat-notaris, in die tijd geen academische studie. Het was een privéopleiding, afgesloten door een driedelig staatsexamen. Een klassieke vooropleiding was dan ook niet vereist. Had Jan geen gymnasium gedaan?[21] Hij komt in ieder geval niet voor in het bevolkingsregister van Deventer, waar zijn broer Cornelis het gymnasium bezocht. Evenmin wordt zijn naam genoemd in het *Deventer Dagblad* onder de scholieren die examen deden of bevorderd werden. In dat geval was het notariaat een goed alternatief. In 1892 slaagde hij voor de eerste twee delen van het examen, in 1893 voor het derde deel. Dat laatste deel was berucht: nogal wat gegadigden lukte het niet daarvoor te slagen. Jan slaagde op 18 mei 1893. Achter zijn naam in het *Jaarboekje voor het notarisambt* staat vermeld: Den Haag, waar hij toen woonde.[22] Jan was kandidaat-notaris, maar van een lidmaatschap van de *Broederschap van Candidaat-Notarissen in Nederland en zijne Koloniën* vond ik geen sporen.[23]

Daarmee lag de weg naar het notarisambt voor Jan open: zodra hij drie jaar als kandidaat-notaris had gewerkt, kon hij bij de Kroon solliciteren naar een baan als notaris. Maar vele kandidaten moesten lang wachten op zo'n benoeming: er waren meer gegadigden dan vacatures, en het was niet zeker dat zo'n benoeming er ooit zou komen. Jans broer Johannes Dijck Fledderus bijvoorbeeld is zijn leven lang kandidaat-notaris gebleven.[24] Zo waren er veel meer. Wilde Jan dat risico niet nemen? In ieder geval, met ingang van 15 februari 1894 werd hem door de secretaris-generaal van het Ministerie van Financiën eervol ontslag verleend als tweede klerk van bovengenoemd pensioenfonds.[25] Hij had een andere baan gevonden en zou voortaan werkzaam zijn in het bank- en verzekeringswezen. Overigens was dat voor een (kandidaat-)notaris geen grote stap: ook de notaris hield zich in die tijd bezig met bankzaken. Maar op nog een andere manier bleef Jan met deze carrièrestap dichtbij zijn vorige baan, want het betrof de *Nederlandsche Maatschappij van Zekerheidsstelling voor Ambtenaren en Beambten*, opgericht in 1891 en gevestigd te Amsterdam.[26] Voor veel functies werd een borg gevraagd, maar niet iedereen had de benodigde som gelds beschikbaar. Deze bank verstrekte borgsommen aan al wie dat nodig had en de rente kon betalen. In de loop der jaren begon deze instelling zich ook toe te leggen op het verstrekken van hypotheken. Jans oom Cornelis Fledderus was een van de stichters van deze maatschappij.[27] Het is aannemelijk dat hij Jan heeft gewezen op de

mogelijkheden van een carrière-switch: van de ambtenarij naar het bedrijfsleven. Maar hij bleef wel in de financiële sector werkzaam.

Het werd voor Jan een internationale carrière, want deze maatschappij had in ettelijke Europese hoofdsteden een kantoor, 'meestal in de vorm van een aparte instelling', soms bekend als Allgemeine Cautionsbank.[28] Ik vond kantoren genoemd in Amsterdam, Boedapest, Brussel, Wenen, Berlijn, Parijs en Rome.[29]

Deze maatschappij combineerde de kantoren graag met een consulaatfunctie, waardoor een internationaal netwerk ontstond, dat wellicht niet alleen voor bankzaken werd gebruikt. Van een van de voorgangers van Jan in Boedapest is althans bekend dat hij werkzaam was als spion voor de Engelsen en de Fransen. Gesuggereerd wordt dat dit gebeurde in opdracht van minister Wim Treub.[30] Jan 'maakte reizen door geheel Europa', zo vermeldt het enige biografische artikel dat over hem verscheen enigszins raadselachtig.[31]

In 1920 dreigde de bank failliet te gaan, mede omdat de markt voor borgtochten veranderd was als gevolg van nieuwe wetgeving. Bovendien was er veel concurrentie in het verzekeringswezen. Maar de onderneming werd voortgezet als de *Internationale Handel- en Crediet maatschappij te Amsterdam*, waarbij de doelstelling werd uitgebreid.[32] Deze onderneming ging in 1929 als gevolg van de beurskrach failliet, al die jaren was Treub president-commissaris.[33] Of Jan de overstap naar de *Handel- en Crediet Maatschappij* heeft meegemaakt, is niet helemaal duidelijk.[34] Vooralsnog lijkt dat waarschijnlijk: in 1929 werd hij benoemd tot kanselier der 1ste klasse bij het gezantschap te Boedapest. In 1936 ging hij met pensioen. In 1943 werd zijn pensioenuitkering op last van de Duitsers stopgezet en kwam hij in financiële problemen.[35]

Carrière en huwelijk

Terug naar het begin van zijn carrière. Waar Jan de eerste jaren na zijn ontslag als ambtenaar (1894) verbleef, is niet duidelijk. Hij vertrok direct naar het buitenland, zo is bekend uit een latere sollicitatie. Van 1898-1903 was hij werkzaam als directeur van de Allgemeine Cautionsbank te Boedapest en Wenen, om daarna naar Rome te verhuizen.[36] Daar werd hij, conform het beleid van de bank, ingeschakeld als viceconsul, een onbezoldigde functie. In 1907 kreeg hij eervol ontslag als viceconsul omdat hij door de bank werd overgeplaatst naar Berlijn.[37]

Kort voor zijn vertrek naar Berlijn trad Jan in het huwelijk met de Utrechtse notarisdochter Elizabet Dwars (1880-1970).[38] Van zijn kant waren als getuigen aanwezig zijn broer Johannes Dyck Fledderus en zwager Bonne Ruijs. Van haar kant was Elisa Henricus Willem Brandt Corstius, aanwezig, kunstschilder en zwager van de bruid, en mr. Johan Drost, rechtskundig adviseur. Haar vader was in 1905 overleden, haar moeder was bij het huwelijk tegenwoordig. Of er ook nog een kerkelijke inzegening van het huwelijk heeft plaatsgevonden heb ik niet kunnen achterhalen. In het algemeen, zo is mijn indruk, waren Fledderus en zijn vrouw niet erg kerkelijk ingesteld.[39] Toen zijn zonen in 1921 in Deventer woonden in verband met hun middelbare school, stond in de rubriek kerkgenootschap vermeld: geen.

Hierna begon een nieuwe levensfase. De jonggehuwden waren beiden al enigszins op leeftijd toen ze trouwden. Jan was 36, Elizabet was 27. In verband met het werk van Jan verhuisden ze naar (een voorstad van) Berlijn, waar Jan directeur werd van de Allgemeine Cautionsbank.[40] In vijf jaar werd het echtpaar drie kinderen geboren: Lambertus Johannes, geboren 25 september 1908, Egbert Jan, geboren 30 januari 1910, en Johannes Dyck, geboren op 10 februari 1912.

Reeds voor de geboorte van zijn jongste zoon was Jan overgeplaatst naar Boedapest, waar hij dus voor de tweede keer directeur werd.[41] Tevens werd hij benoemd tot consul-generaal. In beide functies was hij de opvolger van zijn broer Cornelis, die tamelijk onverwacht naar Italië verhuisde om daar directeur van het filiaal én consul te worden.[42] Jan schreef een sollicitatiebrief aan de gezant te Wenen, jhr. W.M. van Weede van Berencamp, en vroeg in een separate brief belet.[43] Van Weede kreeg van een medewerker een schriftelijk advies, waarin deze stelde dat hij Jan Clinge Fledderus hoger achtte dan diens jongere broer Cornelis Fledderus. Men zal onder de in Boedapest ‘verblijf houdende Nederlanders niet licht iemand vinden die voor de vervulling van het consulaat even geschikt is’.[44]

W.A.F. baron Gevers, gezant te Berlijn, schreef een mooie aanbevelingsbrief aan de Nederlandse minister van Buitenlandse Zaken.[45] Toen ook de gezant te Wenen met een positief oordeel over Fledderus bij de minister kwam, was de zaak snel beklonken.[46] Bij Koninklijk Besluit van 7 december 1911 werd Jan Clinge Fledderus benoemd tot consul-generaal van het Koninkrijk der Nederlanden in Boedapest, hij zou dat blijven tot aan zijn dood in 1946.[47] Het zouden spannende jaren worden. Aan het begin van zijn carrière stond de Balkanoorlog op het punt uit te breken (8

oktober 1912), en in 1914 brak de Eerste Wereldoorlog uit. Fledderus en zijn vrouw waren in 1916 onder meer betrokken bij de Nederlandse Ambulance in Boedapest, een tijdelijk hospitaal, betaald met Nederlands geld en gerund door Nederlandse artsen en verpleegkundigen.[48] Aan het eind van zijn carrière brak de Tweede Wereldoorlog uit.

In maart 1919 kwam het onder leiding van Béla Kun in Hongarije tot de eerste communistische staat buiten de Sovjet-Unie. Hij zou 133 dagen standhouden. In tegenstelling tot vele andere diplomaten bleef Fledderus in Boedapest. Wel zorgde hij ervoor dat de daar aanwezige Nederlanders, onder wie zijn vrouw en kinderen, naar Nederland konden vertrekken, 'wat na veel onderhandelingen toegestaan werd'. Hij begeleidde de groep Nederlanders tot Wenen en keerde toen zelf naar Boedapest terug.[49] Het was ook mede door zijn toedoen dat de Revolutionaire Raad van Kun buitenlands onroerend goed met rust liet, zo wist zijn jongste zoon later te vertellen. Hij werd er onder meer door Griekenland en Denemarken voor onderscheiden.[50]

Het regime van Kun viel begin augustus van datzelfde jaar 1919, en Kun zocht een goed heenkomen, eerst naar Oostenrijk, later naar de Sovjet-Unie. Enkele dagen later trokken de Roemeense troepen Boedapest binnen. Fledderus zelf reisde eind augustus 'doodmoe en wat overspannen', naar Nederland.[51] Daar vond de hereniging met vrouw en kinderen plaats. Maar van uitrusten zou niet veel komen. Fledderus constateerde namelijk dat er in Nederland relatief veel aandacht voor Berlijn en Wenen was, maar weinig voor Boedapest. Terwijl de in Nederland bekende Hongaarse theoloog Géza Antal, gehuwd met de Nederlandse schrijfster A.S.C. Wallis, in de kerken aandacht vroeg voor Hongarije, benaderde Fledderus het Rode Kruis.[52] Deze organisatie stelde hem een som gelds ter beschikking om die te besteden ten behoeve van Hongarije.[53] Tevens deed Fledderus een oproep in de pers om geld te doneren. Het leverde binnen twee weken *f* 30.000,- op.[54] Hij was vooral getroffen door het gebrek aan 'chirurgische artikelen, verbandstoffen en medicijnen' in de ziekenhuizen, en hij richtte zich daarom in het bijzonder tot hen die 'aan een gelukkige operatie leven en gezondheid' hadden te danken. Ook werd er voedsel en kleding verzonden. Behalve dat hij geld inzamelde, richtte Fledderus een comité op: het *Comité tot Steun aan Noodlijdenden in Hongarije*, dat nauw met het Rode Kruis samenwerkte.[55] Die organisatie leverde de penningmeester. Geld dat voor Hongarije bestemd was zou strikt gescheiden blijven van het geld voor Oostenrijk, sprak men af.

Waar geen sprake was van een expliciet aangegeven bestemming, zou de verdeling half om half zijn.

De verdeling van de goederen tussen Boedapest en Wenen was opvallend ongelijk: Een eerste trein met hospitaalgoederen, deels door het Rode Kruis ter beschikking gesteld, deels door Clinge Fledderus vertrok op 7 november 1919.[56] Zelf reisde Clinge Fledderus en zijn gezin terug op 17 november 1919 met twintig wagons voor Wenen en zes voor Boedapest. De scheve verhouding bleef gedurende het eerste half jaar van 1920 bestaan. Het Rode Kruis meende namelijk dat de nood in Wenen schrijnender was dan in Boedapest, en dat was blijkbaar ook de publieke opinie.[57] De redacteur van de *Haagsche Courant* voegde aan de berichtgeving over het door Fledderus opgerichte comité dan ook de opmerking toe dat men zijn gift moest verdelen: twee derde voor Wenen, een derde voor Boedapest.[58]

Maar dat was nog niet alles. Clinge Fledderus stond ook aan het begin van de kinderactie, waardoor tussen 1920 en 1930 ruim 28.000 Hongaarse kinderen enige tijd in Nederland konden verblijven om aan te sterken. Jan bezocht in die weken Johanna Kuyper te 's-Gravenhage, die hij nog kende uit de tijd dat zij met haar zuster werkzaam was voor de Nederlandse ambulance in Boedapest (1916). Tijdens die ontmoeting ontstond het plan van de ‘kindertreinen’.

Toen en later voelde Clinge Fledderus zich zeer betrokken bij het wel en wee van Hongarije. Bij de onthulling van de gedenksteen aan het pand in de Üllői út herinnerde J.D. Fledderus aan de woorden van zijn vader, toen deze voor de laatste maal Hongarije verliet (31 maart 1945): ‘Op dit ogenblik, nu ik Hongarije ga verlaten, heb ik het gevoel dat ik mijn werkelijke vaderland vaarwel zeg’.[59]

Bibliografie

Aalders, Maarten J. 2017. ‘Henriëtte Kuyper en de Nederlandse ambulance naar Boedapest’, *Historisch Tijdschrift GKN.* (december 2017) 36: 19-36.
Aalders, Maarten J.; Orsolya Réthelyi (red.). 2018. De *‘kindertreinen’ - Voorwerpen en herinnering. Tentoonstellingscatalogus bij de workshop Migratie, literatuur en identiteit. De ‘kindertreinen’ tussen Hongarije, Nederland en Vlaanderen in de eerste helft van de twintigste eeuw / A ‘gyermekvonatok’ - Tárgyak és emlékezet. A Migráció, irodalom és identitás: A ‘gyermekvonatok’ Magyarország, Hollandia és Flandria között a huszadik század első felében című workshop kiállítási katalógusa*. Budapest: ELTE.
Aardweg, H.P. van den (red.). 1938. *Persoonlijkheden in het Koninkrijk der Nederlanden in woord en beeld* (Amsterdam 1938) s.v. Clinge Fledderus.
Besten, M.A. den. 1996. *J.P.Ph. Clinge* Fledderus. Groningen: TEAM 4 architecten 1996.
Bie J.P. de en J. Loosjes. s.d. *Biographisch Woordenboek van Protestantsche Godgeleerden in Nederland*, 6 delen. 's Gravenhage: Martinus Nijhof, aldaar dl 3:57.
Duinkerken, Ben. 2012. *Gelijkheid bevredigd. Een korte kroniek van het Nederlandse notariaat. Een geschiedenis vanaf de Oudheid tot heden geschetst in cultuurhistorische perspectieven*. Deventer: Kluwer.

Dulk, Leo den. 2017. *Mien Ruys. Tuinarchitect 1904-1999. Zoeken naar de heldere lijn. De complete biografie*. Rotterdam: De Hef Publishers
Gergely Ferenc. ‘Száz vonat aranyvetélőként jár Európa átokverte földjén. Részlet a holland - magyar gyermekmentő akció történetéből, 1919-1928’, *Confessio. A Magyarországi Református Egyház Figyelője*, 1987/4, 12-22.
‘Het Weduwen- en Weezenfonds voor burgerlijke Ambtenaren.’ 1891. in: C. Middelkoop (red.), *Jaarboekje voor de ambtenaren der directe belastingen, invoerrechten en accijnzen, van het kadaster, den waarborg, enz, in Nederland* 57: 208.
Houte de Lange, C.E.G. ten, en A.D. de Jonge. 2007. *Het dubbele namen boek*. Amsterdam: Balans.
Jaarboekje voor het notaris-ambt. 1894. Leyden: De Breuk & Smits.
Slijkerman, Diederick. 2016. *Enfant terrible. Wim Treub (1858-1931)*. Amsterdam: Balans.
Van Oss' Effectenboek. 1922. ‘s Gravenhage: S.F. van Oss: 10:188-191 en 281-284.
Vredenburch, W.C.A. van. [1927] *Een en ander over de Hongaarsche Kinderactie in Nederland*. 's-Gravenhage.

Kranten

‘Binnenland.’ *Leeuwarder Courant*. 15-04-1919.
‘De Hollanders uit Boeda-Pest.’ *Provinciale Overijsselsche en Zwolsche courant*. 10-04-1919.
Fővárosi Közlöny [Officiële Orgaan van Budapest Hoofdstedelijk Gemeente] 1946 (Jaargang 57, nr. 55) 1377-1378; 1947 (Jaargang 58, nr. 2 en 6) 17 en 125.
‘Hongarije eert nagedachtenis van verdienstelijken Nederlander.’ *Trouw*. 27-11-1946.
‘Korte berichten.’ *Algemeen Handelsblad*. 11-04-1919.
‘Laatste Berichten.’ *Rotterdamsch Nieuwsblad*. 16-04-1919.
Nederbragt, J.A., ‘Een groot Nederlander’, *De Standaard*, 24 mei 1947.

Archieven

Familieadvertenties Centraal Bureau voor Genealogie.
Familiearchief Fledderus, privébezit.

Nationaal Archief Den Haag

Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Buitenlandse Zaken: B-dossiers, nummer toegang 2.05.38, no 1066, *Stukken betreffende personeel en werkzaamheden van de Nederlandse consulaire vertegenwoordigingen te Wenen, Boedapest, Fiume, Praag, Linz, Brünn en Triëst [dossier B136]. 1880-1916*. Afgekort: NL-HaNA, BuZA / B-dossiers, nr. 2.05.38, inv. 1066, *Stukken personeel*.
Nationaal Archief, Den Haag, Nederlandse diplomatieke vertegenwoordiging in Hongarije, nummer toegang 2.05.386, inventarisnummer 6, *Informatie over J.P.Ph. Clinge Fledderus, Nederlands consul-generaal in Boedapest van 1911 tot 1946*.
Nationaal Archief, Den Haag, toegang 2.05.386, inventaris no 170, *Restauratie en terugplaatsing van de gedenksteen van consul-generaal Clinge Fledderus op het voormalige gebouw van het Consulaat-Generaal der Nederlanden 1981-1984*.
Nationaal Archief, Den Haag, Nederlands Gezantschap in Griekenland [standplaats Athene], nummer toegang 2.05.304, inventarisnummer 37: *Correspondentie inzake het terugzenden van Griekse onderscheidingen van Jhr. H.M. van Haersma de With, voormalig ambassadeur te Parijs en J.D.Ph. Clinge Fledderus, voormalig consul-generaal te Boedapest*, 1946 respectievelijk1948. Verkort: NL-HaNA, Gezantschap Griekenland, 2.05.304, inv.nr. 37.
Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Buitenlandse Zaken te Londen (Londens Archief), nummer toegang 2.05.80, inventarisnummer, 3748, Stukken betreffende het verlenen van steun aan Nederlanders via de Zweedse autoriteiten, Hongarije, 1943-1945.

Internet

‘Fledderus holland konzul márványtáblájának leleplezése’ in Magyar Nemzeti Filmalap Zrt., Filmarchívum. Filmhíradók Online: https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=6434.
www.wiewaswie.nl

Eindnoten:

1 Ik dank Peter Dilling, Piet Geljon, Ferenc Postma en Orsolya Réthelyi, die een eerdere versie van dit artikel kritisch hebben bekeken. Voor het Archief Fledderus zie noot 3.
2 Hiervan zijn filmbeelden bewaard gebleven in de database ‘Filmhiradók Online’ van de Magyar Nemzeti Filmalap Zrt. filmarchief: https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=6434.
3 Allerlei archivalia betreffende Clinge Fledderus en zijn familie bevonden zich de laatste jaren bij zijn kleinzoon Bart Fledderus (1949-2018) te Winsum (Gr.). Enkele dozen kwamen bij mij terecht. Enkele andere dozen berusten momenteel (oktober 2019) bij Jaap Scholten te Boedapest. In dit archief trof ik ook een uitnodiging aan deze onthulling bij te wonen: 27 April 1947, aanvang 11.30 uur.
4 In het Archief Fledderus zit een uitnodiging deze kerkdienst bij te wonen, er zitten enkele foto's in van deze kerkdienst, met een beschrijving van de gang van zaken uit een Hongaarse krant, door haar zoon J.D. (Joop) Fledderus (1912-1997 vertaald in het Nederlands ten behoeve van zijn moeder, de weduwe Fledderus-Dwars.
5 Zie het bericht daarover in ‘Hongarije eert nagedachtenis van verdienstelijken Nederlander, *Trouw*, 27 november 1946, naar aanleiding van genoemde kerkdienst.
6 M.A. den Besten, *J.P.Ph. Clinge Fledderus*, 13. Het is in feite een interview met de jongste zoon van Fledderus, J.D. Fledderus.
7 Volgens het eerste voorstel ingediend op 21 december 1946 door Ervin Papp, met een lijst getekend door 300 mensen, zou de Orom utca, waar de familie Fledderus gewoond had, naar Jan Clinge Fledderus vernoemd worden. Op 18 januari 1947 werd een nieuw verzoek ingediend en geaccepteerd dat een gedenkplaat geplaatst zou worden in de Orom utca. Een maand later heeft Ervin Papp verzocht ‘in overleg met de Nederlanders’ om de gedenkplaat op het gebouw van het consulaat op Üllői út 4 te laten plaatsen ‘waar Jan Fledderus zijn werkzaamheden uitgeoefend heeft’. *Fővárosi Közlöny* [Officiële Orgaan van Budapest Hoofdstedelijk Gemeente] 1946 (Jaargang 57, nr. 55) pp. 1377-1378; *Fővárosi Közlöny* 1947 (Jaargang 58, nr. 2 en 6) pp. 17 en 125.
8 Archief Fledderus, van J.D. Fledderus aan E. Fledderus-Dwars, 27-04-1947.
9 Zie hierover de correspondentie in: Nationaal Archief, Den Haag, Nederlandse diplomatieke vertegenwoordiging in Hongarije, nummer toegang 2.05.386, inv.nr. 170, *Restauratie en terugplaatsing van de gedenksteen van consul-generaal Clinge Fledderus op het voormalige gebouw van het Consulaat-Generaal der Nederlanden 1981-1984*.
10 De vondst van zijn archief biedt vele mogelijkheden om hem voor het historisch voetlicht te brengen.
11 Zie hierover de stamboomgegevens in het Archief Fledderus en www.wiewaswie.nl.
12 Na Lambertus Johannes kwam zijn zuster Pompeja Johanna Diederika, die huwde met Henricus Coenradus Prins, grondeigenaar en gemeenteraadslid te Ooststellingwerf. Dochter Roelina Henderika bleef ongetrouwd, Johanna Petronella Philippina Clinge trouwde met Klaas Sipkes Heep, notaris te Marrum. Daarna werd weer een zoon geboren: Johannes Pieter Philippus Clinge (wiens beroep ik nog niet heb kunnen achterhalen), gevolgd door Margaretha, die trouwde met

ds. J.F.A.M. Cleveringa (1841-1914), predikant onder meer te Leermens (Gr.). De laatste in deze rij van zeven was Cornelis (1852-1906). Hij was referendaris bij de generale thesaurie bij het Ministerie van Financiën, later rijksbetaalmeester in dienst van datzelfde ministerie. Tevens hield hij zich met bancaire zaken bezig: in 1891 begon hij met anderen een 'maatschappij voor zekerheidsstelling' (waarover later meer) en was minstens bij twee financiële firma's als commissaris betrokken.

13 Bij de geboorte van zijn dochters in 1808, 1810 en in 1812 heette hij Jean Pierre Philippe Clinge. Gegevens burgerlijke stand Oostburg.

14 C.E.G. ten Houte de Lange en A.D. de Jonge, *Het dubbele namen boek*, 25-27.

15 Zoals blijkt uit de databank www.wiewaswie.nl.

16 Over Lambertus Johannes Fledderus zie J.P. de Bie en J. Loosjes, *Biographisch Woordenboek van Protestantsche Godgeleerden in Nederland*, 3:57.

17 Ontleend aan een artikel van J.A. Nederbragt, 'Een groot Nederlander', *De Standaard*, 24 mei 1947, geschreven naar aanleiding van de onthulling van het monument in de Üllői út in Boedapest.

18 Zie over hem http://resources.huygens.knaw.nl/bwn1880-2000/lemmata/bwn2/ruijs. De befaamde tuinarchitecte Mien Ruys was hun dochter, Jan Clinge Fledderus was haar oom. Zie over haar Wikipedia, s.v. en Leo den Dulk, *Mien Ruys. Tuinarchitect 1904-1999*.

19 De aanstellingsbrief is in het Archief Fledderus bewaard gebleven. Zie ook 'Het Weduwen- en Weezenfonds voor burgerlijke Ambtenaren', 208. Dit fonds is 'krachtens de Wet van 9 Mei 1890 (St bl. n°. 79 Verz. No 48) den 1 Jan. 1891 in werking getreden.' Jan woonde op het moment van zijn benoeming in Hellendoorn. Volgens opgave van de gemeente Hellendoorn vertrok hij 29 januari 1891 naar Den Haag. Daar heb ik hem niet kunnen terugvinden.

20 † Hellendoorn, 19 januari 1891.

21 Ik dank D.D.R. Meijer, conservator bij de Stichting tot Bevordering der Notariële Wetenschap voor zijn hulp. Hij wees me onder meer op Ben Duinkerken, *Gelijkheid bevredigt. De Wet op het Notariaat was in 1878 vernieuwd*.

22 *Jaarboekje voor het notarisambt*, 1894. Hij staat genoteerd als J.P.P.C. Fledderus. NB: de achternaam Clinge werd toen kennelijk nog niet door hem gevoerd. Of was het louter om ruimte te besparen?

23 Ook wie een ander beroep koos, was welkom als lid. In deze jaren was de latere minister M.W.F. Treub voorzitter van deze vereniging. Hij zou een belangrijke rol spelen bij de bank waar Jan Clinge Fledderus vanaf 1894 zou werken. Zie over hem Diederick Slijkerman, *Enfant terrible. Wim Treub (1858-1931)* (Amsterdam 2016).

24 Zie de overlijdensadvertentie naar aanleiding van zijn overlijden, d.d. 5 juni 1914, Verzameling CGB, familieadvertenties. Hij was werkzaam bij het kantoor van notaris H.G. van Everdingen te Buren.

25 Archief Fledderus, Ontslagbrief d.d. 9 februari 1894.

26 Zie voor het archief van deze maatschappij het Nationaal Archief, Den Haag, Nederlandse Maatschappij tot Zekerheidsstelling van Ambtenaren en Beambten te Amsterdam, 1894-1932, nummer toegang 2.18.17.04. De naam van Clinge Fledderus staat niet in de inventaris genoemd. Ongetwijfeld bevat het archief rapporten en verslagen van zijn hand.

27 Andere stichters waren blijkens de stichtingsakte J.L. van Verre, D. de Jongh van Polsbroek, J.J. le Fèvre de Montigny, en C.J. Schouten.

28 Slijkerman, *Wim Treub*, 115-116.

29 *Van Oss' Effectenboek*, 1922, 188-191 en 281-284. Slijkerman, *Wim Treub*, stelt dat deze bank in de meeste Europese hoofdsteden een vestiging had. Ik vond er in *Van Oss' Effectenboek*, 1922, niet meer dan de in de tekst genoemde.

30 Slijkerman, *Wim Treub*, 151, 185-187. Zie ook 115-116.

31 Aardweg (red.), *Persoonlijkheden in het Koninkrijk der Nederlanden in woord en beeld*.

32 *Van Oss' Effectenboek*, 1922, 188-191. Over de teloorgang van de Maatschappij tot Zekerheidsstelling zie in het bijzonder blz 191, waar een fragment uit het eerste jaarverslag is opgenomen.

33 Slijkerman, *Wim Treub*, 306-307, 311. Blijkens *Van Oss' Effectenboek* over 1922, 189, vormde A.P. Fontanier samen met J. Post van der Burg Jr. de directie.

34 In het Hongaarse register van bedrijfskantoren vinden we jaren lang zijn naam bij verschillende bedrijven als directielid genoemd.

35 Zie daarover Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Buitenlandse Zaken te Londen (Londens Archief), nummer toegang 2.05.80, inventarisnummer, 3748, *Stukken betreffende het*

verlenen van steun aan Nederlanders via de Zweedse autoriteiten, Hongarije, 1943-1945, correspondentie van verschillende betrokkenen.

36 Ontleend aan zijn sollicitatiebrief naar de post van Consul-Generaal te Boedapest, d.d. 13 november 1911, van J. Clinge Fledderus aan jhr W.M. van Weede van Berencamp, gezant te Wenen. Zie hieronder. In het Archief Fledderus zit een brief van directeur J.J. le Fèvre de Montigny en vice-directeur J.L. van Verre jr d.d. 25 maart 1899, waarin Jan bedankt wordt voor zijn inspanningen om een filiaal in Wenen op te zetten. Een en ander ging gepaard met een 'stoffelijk blijk onzer appreciatie'. Waaruit dat bestond heb ik niet kunnen ontdekken.

37 Hij werd aangesteld per Koninklijk Besluit van 12 december 1904, no 18. Een afschrift van het KB om hem het gevraagde ontslag te verlenen in het Archief Fledderus, KB van 1 augustus 1907, no 96.

38 www.wiewaswie.nl en Burgerlijke Stand Utrecht.

39 Vgl Nederbragt, 'Een groot Nederlander', *De Standaard*, 24 mei 1947: hij sprak er nauwelijks over.

40 Aanvankelijk woonden ze blijkens de geboorte-akten van hun zonen in Schöneberg, later in Steglitz.

41 Zijn vrouw bleef tot en met de bevalling van J.D. Fledderus (Joop) in Steglitz (Berlijn) achter en kwam pas later naar Boedapest. Zie Den Besten, *Clinge Fledderus*, 3.

42 NL-HaNA, BuZA / B-dossiers, nr. 2.05.38, inv. 1066, *Stukken personeel*, W.N. van Weede van Berencamp aan de minister van Buitenlandse Zaken, 6 en 30 oktober 1911 en het KB van 10 november 1911, no 44.

43 NL-HaNA, BuZA / B-dossiers, nr. 2.05.38, inv. 1066, *Stukken personeel*, van J. Clinge Fledderus aan W.M. van Weede van Berencamp, 13 november 1911 (2x).

44 NL-HaNA, BuZA / B-dossiers, Nr. 2.05.38, inv. 1066, *Stukken personeel*, van? aan W.M. Weede van Berencamp, 15 november 1911.

45 NL-HaNA, BuZA / B-dossiers, Nr. 2.05.38, inv. 1066, *Stukken personeel*, van W.A.F. Gevers aan de minister van Buitenlandsze Zaken, 15 november 1911.

46 NL-HaNA, BuZA / B-dossiers, Nr. 2.05.38, inv. 1066, *Stukken personeel*, van W.M. Weede van Berenkamp aan de minster van Buitenlandse Zaken, 20 november 1911.

47 NL-HaNA, BuZA / B-dossiers, Nr. 2.05.38, inv. 1066, *Stukken personeel*. De benoeming geschiedde bij Koninklijk Besluit, KB, 7 december 1911, no 41. Eerder vermeldde ik dat hij zijn taak in 1943 neerlegde, maar dat is niet helemaal duidelijk. Toen stopte in ieder geval zijn pensioenuitkering, zie noot 35. Zie Maarten J. Aalders és Orsolya Réthelyi (red.), De *'kindertreinen' - Voorwerpen en herinnering. Tentoonstellingscatalogus bij de workshop* Migratie, literatuur en identiteit. De 'kindertreinen tussen Hongarije, Nederland en Vlaanderen in de eerste helft van de twintigste eeuw / *A 'gyermekvonatok' - Tárgyak és emlékezet. A Migráció*, irodalom és identitás: A 'gyermekvonatok' Magyarország, Hollandia és Flandria között a huszadik század első felében *című workshop kiállítási katalógusa* (Budapest 2018). Hij verliet in 1945 met zijn familie en andere Nederlanders het bezette Boedapest. Zie Den Besten, *J.P.Ph. Clinge Fledderus*, 10. Nederbragt, 'Een groot Nederlander', *De Standaard*, 24 mei 1947, vermeldt als datum van vertrek 31 maart 1945 en als datum van aankomst in Nederland 1 augustus 1945.

48 Zie Maarten J. Aalders, 'Henrëtte Kuyper en de Nederlandse ambulance naar Boedapest', *Historisch Tijdschrift GKN*, december 2017, no 36, 19-36.

49 Zie hierover de *Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant*, 10 april 1919 (met een uitvoerige berichtgeving over de toestand in Boedapest), *Algemeen Handelsblad*, 11 april 1919, *Rotterdamsch Nieuwsblad*, 16 april 1919 e.a. Twee leden van het gezelschap, J. Idsinga en mevr. E. Fledderus-Dwars, werden door de Koningin uitgenodigd over hun bevindingen te komen vertellen, *Leeuwarder Courant*, 15 april 1919. Een uitnodiging van het hof per telegram van 12 april 1919 bevindt zich in Nationaal Archief, Den Haag, Nederlandse diplomatieke vertegenwoordiging in Hongarije, nummer toegang 2.05.386, inventarisnummer 6, *Informatie over J.P.Ph. Clinge Fledderus, Nederlands consul-generaal in Boedapest van 1911 tot 1946*.

50 Ontleend aan Den Besten, *Clinge Fledderus*, 4. Correspondentie over terugzenden van de versierselen in Nationaal Archief, Den Haag, Nederlands Gezantschap in Griekenland [standplaats Athene], nummer toegang 2.05.304, inventarisnummer 37, *Correspondentie inzake het terugzenden van Griekse onderscheidingen van Jhr. H.M. van Haersma de With, voormalig ambassadeur te Parijs en J.P.Ph. Clinge Fledderus, voormalig consul-generaal te Boedapest, 1946 respectievelijk 1948*.

51 Nederbragt, 'Een groot Nederlander', De Standaard, 24 mei 1947.

52 Of beiden elkaar in deze maanden hebben ontmoet, weet ik niet. In het archief van het Nederlandse Rode Kruis (Nationaal Archief Den Haag) ontbreken notulen uit 1919, evenmin is er veel correspondentie uit die tijd bewaard gebleven. In de mappen over de hulpverlening aan Oostenrijk en Hongarije komt Fledderus niet voor.

53 *Provinciale Drentsche en Asser courant*, 30 oktober 1919. Kennelijk naar aanleiding van een persbericht van Clinge Fledderus, gedateerd oktober 1919. Een exemplaar daarvan trof ik aan in het Archief Fledderus. Met de hand bijgeschreven: binnen 2 weken 30.000,-

54 De naam van Fledderus wordt door Gergely niet genoemd. Maar zie Van Vredenburch, *Kinderactie*, 3. Zo ook in het gedenkboek van de Liga, F. Rottenbiller, *Az Országos Gyermekvédő Liga Harminc évi működése 1906-1936* (Budapest 1936) 25.

55 Zie *De Maasbode*, 31 oktober 1919, *Haagsche Courant*, 1 november 1919. Ik vond de volgende namen: Jhr Dr. Mr. E.A. van Beresteijn, douairière O. van Beresteijn-Tromp, mr. H.C. Dresselhuijs, mevrouw Eschauzier-Pabst, mevrouw H. de Graaf-van de Moore, mevrouw H. Kasteleijn-Beijerinck, W. barones van Lijnden-von Schmidt auf Altenstadt, jhr. W.F.A. van Pestel, H.J.A. Raedt van Oldebarneveldt, mevrouw Th. Raedt van Oldebarneveldt-Maarseveen, mevrouw Verbroek-Maronier, graaf B. de Batthyány, gravin B. de Batthyány-barones de Seillière, O. Benedek Lammers, E. Weress de Otorda. De spelling van de namen is niet in beide kranten gelijk. Dit comité wordt ook wel genoemd: Hollandsch Steuncomité voor Hongarije. Een eerste oproep om geld te geven vond ik in het *Algemeen Handelsblad*, 25 oktober 1919, ‘Hongersnood in Hongarije’, door graaf Béla de Batthyány e.a.

56 Zie een berichtje in de *Provinciale Noordbrabantsche en 's Hertogenbossche Courant* van 8 november 1925.

57 *Het Nederlandsche Roode Kruis van 1917-1920*, 78, 84-85.

58 *Haagsche Courant*, 1 november 1919.

59 Jan Clinge Fledderus, naar zeggen van zijn zoon J.D. Fledderus, opgenomen in *De Standaard*, 24 mei 1947, op dezelfde bladzijde als het artikel van Nederbragt, ‘Een groot Nederlander’.

Éva Mathey

Nicholas Roosevelt in *A Front Row Seat* Hungary in the 1930s As Reflected in the Memoirs of an American Diplomat

Abstract

As Nicholas Roosevelt put it in the foreword of his memoirs a 'combination of circumstances gave [him] the front row seat at numerous important [...] events in Europe during the interwar period,' which made it possible for him to 'study history in the making' both as a journalist working for acknowledged dailies of the time, such as *The New York Times* and *The New York Herald Tribune*, and as a diplomat who served at various European posts in Europe including Hungary between 1930 and 1933. Due to both of these positions Hungarians considered Roosevelt a highly influential person, who could possibly air and expose Hungary's situation in the international community after World War I, and help further the revision of the Treaty of Trianon. Drawing on his memoirs, diplomatic exchanges, as well as a selection of his newspaper and magazine articles, the essay proposes to reflect on how Roosevelt viewed Hungary, and whether his various forms of written narratives could have any effect and exert any influence in this regard.

Keywords: Nicholas Roosevelt, American diplomat, American-Hungarian relations, interwar period

Nicholas Roosevelt served as U.S. minister to Hungary between 1931 and 1933. He was a career diplomat who spent a considerable amount of time in Central Europe in various capacities and on different diplomatic missions, therefore, he had obtained a deep understanding of and knowledge about the region. Due to his experience he deservedly earned the recognition as the expert on Central European affairs.

The diplomat writer and writer diplomat: Nicholas Roosevelt's career

Nicholas Roosevelt, journalist, diplomat, and author received prominent education majoring in History at Harvard, one of the most competitive and prestigious American universities. Well before he earned his degree and finished his studies, young Roosevelt got the opportunity to get involved in international relations, and pursued a remarkable career both in diplomacy and journalism.

In 1914 Roosevelt assumed the position of an embassy attaché and began to work as the secretary to Special Assistant of U.S. Ambassador to Paris John Work Garrett. Prior to American entry into World War I, between 1916 and 1917, he served in Europe as secretary of a special mission of the American International Corps. During the Great War Roosevelt distinguished himself as an infantry captain, and later as assistant chief of staff of the 81st Division (also known as the Wildcats). Following the armistice on November 13, 1918 - partly in recognition of his merits - he had been honored to join the American Delegation to Negotiate Peace and, as one of the ten presidential aides, he accompanied President Thomas Woodrow Wilson to the Paris Peace Conference.[1] This short and, as Roosevelt evaluated it in his memoirs, rather eventless interlude[2] ushered one of the most significant turning points throughout his professional life. Professor of History Archibald Carry Coolidge of Harvard fame, one of the experts of the Inquiry invited his former student to join his field mission to Vienna for the American Delegation to Negotiate Peace, which was 'assigned [...] for the purpose of proceeding to Austria [...] to observe political conditions in Austria-Hungary and neighboring countries;'[3] furthermore advise the American delegation and prepare policy proposals for them pertaining to the countries of the region.[4]

In 1919 Roosevelt 'hailed the opportunity,'[5] and thereby he joined the Allied Military Mission to Vienna and Budapest. 'The collapse of the Austro-Hungarian Empire meant a complete reorientation in central and eastern Europe. Vienna,' as Roosevelt believed, 'would be the best place to see history in the making. To a would-be historian this was a chance of a life-time. To be there under Coolidge would be particularly interesting as he had a scholarly knowledge of Europe and was wise and shrewd in appraising conflicting claims, statements, and influences.'[6] Therefore, the

work with Coolidge could considerably enhance Roosevelt's understanding of the real nature of the Central European problems.

Roosevelt had proven right: soon after he commenced his mission in Vienna, in March 1919 he was instructed to go to Budapest in the company of Professor of International Law Philip Marshall Brown, another renowned member of the Coolidge Mission. Upon their arrival in Budapest on March 17, 1919 Hungarian communist leader Béla Kun assumed power, thus Roosevelt could eyewitness the red revolution and take-over in the Hungarian capital from the front row seat.[7] Roosevelt's stay in Europe temporarily ceased in May 1919 when Secretary of State Robert Lansing unexpectedly recalled the members of the Coolidge Mission from Europe, thus Roosevelt returned home. Of this he remembers in the following way: 'Glad as I was to get home and to turn my back on the problems of [E]astern Europe which we had watched so futilely, my interest in the area persisted, and in the succeeding years I welcomed the occasional contacts with friends from Austria and Hungary.'[8]

Following the war, Roosevelt started his career as a journalist: in 1921 he joined the staff of *The New York Tribune*. His comprehensive knowledge of and his extended experience in European political and economic affairs made him an excellent choice as a foreign correspondent for several other newspapers, including, for example, the *Neue Freie Presse*, the Paris-based *Le Temps*, and *De Haagsche Post* in the Hague.[9] From 1923 Roosevelt assumed the position of senior editorial staff member and correspondent at *The New York Times*, which eventuated the opportunity for him again to go to Central Europe to report about the financial and economic issues of the region.

Following a rather short, yet stormy interlude in the Philippines (he was nominated for Vice Governor but never assumed the position), the U.S. State Department assigned him a new mission in Central Europe - primarily due to Roosevelt's unquestionable and highly recognized expertise on and vetted interest in Central European affairs. In 1930 President Herbert Hoover appointed him U.S. minister extraordinary and plenipotentiary to Budapest, Hungary. '[I]n addition to obtaining information about Hungary, the department wanted me to study the economic conditions in the neighbor nations and co-ordinate this information in compact, nontechnical form. [...] This broader scope of my mission gave it an added interest [...], says Roosevelt in his memoirs;[10] especially with view to the fact that he arrived in Central

Europe shortly after the economic crisis set in, severely affecting the economy of Hungary and that of the successor states. In 1933 Roosevelt resigned his post, and, thus, he concluded his career in foreign service. He continued to work in public life and devoted his life to journalism writing for the *New York Herald Tribune*, and then again *The New York Times*,[11] and he became an acclaimed author of numerous monographs. The list of Roosevelt's books is rather extensive: besides the ones discussing political issues including *The Philippines: A Treasure and a Problem* (1926), *The Restless Pacific* (1928), *American and England?* (1930), *The Townshend Plan* (1936), *A New Birth of Freedom* (1938), and *Theodore Roosevelt: The Man As I Knew Him* (1967), Roosevelt, as an ardent advocate of conservationism, penned *Conservation: Now or Never* (1970), as he occasionally also published in more popular genres, for example, *Creative Cooking* and *Good Cooking*. The present essay proposes to analyze his memoirs, *A Front Row Seat*, published by the University of Oklahoma Press in 1953.

As is explained above, throughout his career Roosevelt as a diplomat and as a writer truly had the chance to eyewitness history 'from a front row seat,'[12] and to chronicle[13] great twentieth-century events and turning points of European history (such as, for example, the dismemberment of Austria-Hungary, the negotiations of the Paris Peace Conference, revolutions, and the consequences of the Great Depression). 'A combination of circumstances gave me a front row seat at numerous important international and national events during the last forty years. About most of these I wrote at a time, often in diaries and letters, occasionally in books, usually in newspapers and magazines, and for several years in diplomatic dispatches to the Department of State.'[14] Roosevelt had proven to be an excellent writer and journalist; his recollections duly demonstrate his expertise and talent in both fields.

Roosevelt's memoirs - though it offers its readers the sum total of his recollections and experiences filtered through his personal views and opinions - are by no means fiction, 'flawed, imperfect,' or 'unverifiable history.'[15] *A Front Row Seat*, composed in good taste and with a refined flair of words, reads as an authentic historical source, the work of a journalist and diplomat who watched and reported about the events of history with the shrewd eyes of a 'recording observer.'[16] As Roosevelt explained: 'The interrelationship between journalism [writing] and history is closer than many newspapermen - and nearly all historians - admit. Much of today's news will be history tomorrow.' Therefore,

following the non-negotiable ideals of credibility and authenticity, he strongly believed that as a journalist and writer he could do a lasting service to historiography.[17]

Hungary at the beginning of the 1930s, as Roosevelt saw it from a 'front row seat'

When in 1931 Roosevelt assumed his position as U.S. minister to Budapest, he arrived in a region which he knew well. This familiarity, however, had not generated any attachment to this place throughout the years at the legation in the Hungarian capital. His cold, reserved attitude and his critical opinion are reflected in the respective chapters of his memoirs as well as his diplomatic correspondence with the State Department, and are demonstrated in a somewhat exaggerated way by the following lengthy quote:

> [...] Budapest in the thirties was still a gay capital. It was not, of course - and never had been - a cosmopolitan center like Vienna, rich in tradition and in monuments of past greatness. Rather it was a provincial town, with few old historical landmarks. The more I saw of Budapest, the more I realized that the skyline of Buda, dominated by the Royal Palace, was symbolic of the nation - an imposing façade designed to give the illusion of magnificence and strength. The palace was an impressive tribute to the Hungary of the Magyar's dreams - a spacious and imposing residence for a great emperor or all-powerful king of a mighty nation. But it was - and had been since it was built - an empty shell in which no king had lived for more than a night. The modern statues of Hungary's historical heroes on the bastion adjoining the palace were arresting - from a distance. But they represented Hungarian heroes of old as modern protagonists would like them to look - big, strong, fierce warriors, riding great Roman steeds - whereas in actual life they were probably no larger than their rather small, stocky descendants, and rode the same kind of tough, scraggy ponies still to be found on the Hungarian plains - as different from the Roman and the imperial Austrian horses as mongrel hound from blooded bird dog. Externally the Hungarians - especially those of the upper class - were Westernized. But in many ways they retained Oriental traits - the love of face, the unquestioning acceptance of caste and position, the preference for pleasant pretenses over unpleasant truths.[18]

For Roosevelt contemporary Hungary was but a bygone world existing only in the imagination of the Hungarians who refused to face the political and historical changes and the geopolitical consequences of World War I, where semi-feudal social relations still prevailed. Roosevelt's judgement on Hungary was partly fed by his assumptions of the consequences of the Trianon Peace Treaty, and subsequently his views on Hungarian revisionist aspirations to rectify the frontiers of historic Hungary.

The revision of the Hungarian peace treaty comprised one of the most important issues on the political agenda in Hungary during the period between the world wars. Notwithstanding the fact that official Hungary had a rather limited scope of action in this regard, Hungarians directed their revisionist policies through various semi-official and popular channels, mainly towards Britain and France, and, interestingly, the United States of America. The revisionist expectations towards the U.S. were based on wishful thinking. Hungarians considered America as *arbiter mundi* and the symbol of justice and fair play, and based on some misconceptions and false beliefs, mostly pertaining to, among others, the idea of national self-determination as in proclaimed in Wilson's Fourteen Points and the resolutions of the 1921 American-Hungarian separate peace entertained unfounded expectations - with no regard to political and diplomatic realities.[19] This explains why American ministers to Budapest during the interwar years enjoyed such an attention. Nicholas Roosevelt was no exception.

Roosevelt was regarded as 'the best-informed American in Central Europe,'[20] who, due to his profession, secured wide-spread contacts with American political and business circles as well as an extended social network, thus, social capital. Therefore, duly reflecting the contemporary hierarchical social relations, Hungarians considered Roosevelt as 'the important American connection' and expected him to further the Hungarian cause, most importantly the revision of the Trianon borders. As is argued in the September 23, 1933 issue of *8 Órai Ujság* [Eight o'clock news]: 'Mr. Roosevelt is not only a diplomat but also a journalist who writes striking articles for the best American reviews and dailies. His sympathy therefore not only means that he communicates the favorable impressions gained in Hungary in an official quality but he gives even greater publicity to the same.'[21] Several of Roosevelt's cordial statements suggest that he often paid diplomatic lip service when he offered 'the publicity of the American papers in the interest of Hungary.'[22] At the same time he carefully avoided becoming a 'well-meaning American'

giving unsolicited advice and opinion that might be misunderstood by Hungarians.[23] His memoirs and diplomatic correspondence reveal that Roosevelt had a cautious and critical view of the Hungarian attempts at the revision of the Treaty of Trianon. Roosevelt's attitude fell in line with the policy of the U.S. State Department which explicitly instructed the American ministers to Budapest to refrain from giving any statements and opinion on the Hungarian question.[24]

Roosevelt had understood the 'fundamentals of the Danubian problem'[25] well. He was in Paris when the post war settlement was in the making. He experienced 'the messianic quality'[26] of President Wilson's arrival in Paris, the enthusiasm Wilson's speeches had aroused, and the hopes they incited among the peoples of Europe, including Hungary as well. At the same time Roosevelt had no illusions about the peace makers, 'the Commissioners (principal members of the American delegation including Wilson, Colonel Edward M. House, General Tasker Bliss, Mr. Henry White, and Secretary of State Robert Lansing) [who] seemed ineffective,' as Roosevelt explains mainly due to President 'Wilson's lone-wolf technique'[27]: 'whatever initiative these men had was stymied by Mr. Wilson's individualistic method of work.'[28] As a consequence, 'national interests were in constant and often irreconcilable conflict, points were yielded only reluctantly, and then only in exchange for concessions which could be profitably paraded by the beneficiary. The resulting treaties thus foredoomed to be unsatisfactory.'[29]

While Roosevelt was aware of the problems of the peace treaties, at the same time he saw the dismemberment of the Austro-Hungarian Monarchy as inevitable: as 'the cards of history were stacked against Austria and Hungary, and the people of those countries were destined to pay heavily for the mistakes and blind spots of the Habsburgs.'[30] The fall of the Habsburgs had shaken both Austrian and Hungary inflicting attrition, devastation, despair, and decay.[31]

Roosevelt was concerned about the Hungarian military, despite the fact that the Treaty of Trianon imposed strict limitations on its size. He understood that Hungary had not accepted the peace treaties 'except through force.' He knew that Hungarians aimed to regain their lost territories; therefore, he grew increasingly concerned that the potential and suspected 'development of Hungary's military establishment could materially affect the peace of Europe.'[32] Though he felt sympathy for Hungarians over the loss of historic Hungary, at the same time he clearly saw the dangers of Hungary's revisionist policies. The essence of his

opinion concerning revisionism was summed up in a straightforward manner in the introduction which Roosevelt wrote to Regent Miklós Horthy's memoirs in 1956. The program, he says, 'to try to restore to Hungary the boundaries it had had before the Habsburg [E]mpire broke up' was 'a policy' which 'however commendable to Magyars, ran counter to the nationalist aspirations and fears of non-Magyars, and was doomed to failure.'[33]

The strong nostalgic attachment to and longing for historic Hungary influenced the everyday life in Hungary both at the political and the social levels. As the lengthy quote above shows this Hungary of the 1930s for Roosevelt seemed a very different place, a bygone world, where 'feudalism survived,' where the old, deeply-rooted and rigid concepts of rank and title unquestionably overruled everything[34] - a world, therefore, which Roosevelt viewed rather critically. The American diplomat, for example, dealt with and commented on the Habsburgs as well, including the last king of Hungary, King Charles IV and his unsuccessful attempts to return to the throne - taking issue with monarch who against the political realities, Roosevelt explains, still entertained the idea that the 'throne of Hungary was his by divine sanction as well as by legal right.'[35]

The American minister had critical observations about the members of the upper classes of the aristocracy, the heads of the magnate families who, as Roosevelt contends, 'seemed to be the survivors of a social system which was rapidly dying;' and whose genuinely paternalistic attitude towards the peasants - who would kneel down by the roadside and take off their hats in reverence when the lord of the manor rode by[36] - proved to be absolutely incongruent with the American's view of the world. He could never get used to such a social structure, indicative of which he accounts of several anecdotes in his memoirs.

'But the difference in points of view between the feudalism of eastern Europe and our own Western world was brought home to me by mere chance when I had been invited by the Regent to take part in a wild-boar hunt in mid-winter.'[37] His company was standing hours in the snow, in the freezing cold. Anticipating this to happen, Roosevelt had a bottle of hot tea with some rum in his backpack. He did 'what any American would have done without giving it a thought,' and offered a cup to the gun bearer who was assigned to him. He was surprised, removed his hat and continued to hesitate to accept it. 'It was obvious that this was the first time that he had been offered anything by those whom he was attending. When finally he took the cup and drank it, he still seemed

incredulous, as if I had done something that just was not done by our best people, and as if he might be reproved for abetting my unconventionality.'[38] Roosevelt found the everyday manifestations of these rigid, hierarchical social relations - among them behavioral patterns and obligatory polite gestures to be rather awkward and definitely a nuisance. He could not come to terms with the extent to which people took prestige and pride in belonging to someone or serving someone. For example, Roosevelt became a true trial for the legation driver because of his insistence on opening the door of the car for himself. 'Repeatedly, he made cordial and polite efforts to teach me the error of my way, but finding that I was impervious, he resorted to the expedient of having the handle of the door tightened in such a manner that I could not open it from the inside.'[39]

Roosevelt's above outlined critical views were somewhat balanced by his opinion of few - in his judgment - outstanding members of the Hungarian political elite, including, for example, Horthy[40] and then Minister of Foreign Affairs Count Pál Teleki. Roosevelt held Teleki in high esteem. Teleki's intelligence and integrity made him an outstanding exception; and 'by intellectual discipline,' Roosevelt argued, he was a Western European:'[41] 'Where other Hungarians sought to convince by impassioned speeches and extravagant arguments, he was cool, clear, and frank. He neither evaded nor denied facts which more biased Hungarians would have brushed aside angrily because they affected Hungary adversely.'[42] Moreover, Roosevelt was astonished by the magnitude of the Apponyi phenomenon: the personality of the honorable and exceptional Count Albert Apponyi, whom Roosevelt acknowledged as 'the most distinguished of the Hungarian aristocrats, both in character and intellect.'[43]

Conclusion

Roosevelt returned home in 1933. His experience in politics and diplomatic service in Central Europe and Hungary amply paid off professionally in his career as a journalist and writer, as well as personally since he nurtured friendly relations with several Hungarian politicians long after his diplomatic service in Hungary ceased.[44] Unlike Roosevelt, his successor John Flournoy Montgomery became a true admirer of Hungary during his mission in Budapest, he shared Roosevelt's fairly critical

attitude toward Hungarian political issues in general, and treaty revision and the policies devised to achieve this goal in particular, and he also sensed clearly how powerful and dangerous a force revisionism was in Hungary during the 1930s.[45]

Roosevelt's memoirs - written in enjoyable prose and with great critical insights - offers us the opportunity to learn more about the perplexed nature of Hungarian history during the 1930s through the eyes of an American diplomat ‘from a front row seat’, and proves to be an informative and compelling piece of reading for historians for history enthusiasts alike.

Bibliography

Frank, Tibor. Ed. 2003. *Discussing Hitler: Advisers of U.S. Diplomacy in Central Europe, 1934-1941*. Budapest: CEU Press.
Garraty, John A. and Carnes, Mark C. 1999. *American National Biography*, XVIII. Oxford: Oxford University Press.
Horthy, Miklós. 1957. *Memoirs*. New York: Robert Speller & Sons.
Lynn, Katalin Kádár. 2007. *Tibor Eckhardt: His American Years, 1941-1972*. Boulder and New York: East European Monographs.
L. Nagy, Zsuzsa. 1990. 'Amerikai diplomaták Horthy Miklósról, 1920-1944,' *Történelmi Szemle* 3-4: 173-196.
Martin, Philip. 2018. *Memoirs - Fact, Fiction, or Truthiness?* Great Lakes Literary. http://www.greatlakeslit.com/memoirs.
Mathey, Éva. 2013. 'The revision of the treaty of Trianon: unfounded political aspirations of Hungary concerning the United States.' Virágos, Zsolt K. (ed.) *Hungarian - American Ties. Essays and Studies in Intercultural Links and Contacts*. Debrecen: Debrecen University Press. 187-199.

Mathey, Éva. 2014. ‘Az amerikai kormányzati körök és a magyar revízió kérdése a két világháború között.’ [Official America and the question of the revision of the treaty of Trianon between the world wars]. *Aetas* 29: 3: 109-126.
Mayer, Arno J. 1967. *Politics and Diplomacy of Peacemaking. Containment and Counterrevolution at Versailles*, 1918-1919. New York: Knopf.
Montgomery, John Flournoy. 1947. *Hungary. The Unwilling Satellite*. New York: The Devin-Adair Company.
Montgomery, John Flournoy. 2004. *Magyarország, a vonakodó csatlós*. Frank, Tibor. (ed.) Budapest: Zrínyi Könyvkiadó.
National Cyclopedia of American Biography. Current Volume F. 1939-42, New York, James T. White & Co., 1942. 324-325.
Roosevelt, Nicholas. 1953. *A Front Row Seat: A Sparkling Narrative of the History-Making Events in Which Mr. Roosevelt Has Participated, and the Notable Figures He Has Known, Especially the Roosevelt Family*. Norman: University of Oklahoma Press.
Saxon, Wolfgang. February 18, 1982. ‘Nicholas Roosevelt, diplomat,’ *The New York Times Biographical Service*.
https://www.nytimes.com/1982/02/17/obituaries/nicholas-roosevelt.
U.S. Department of State, Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, The Paris Peace Conference, 1919. Vol. II. Washington, D. C., US Government Printing Office, 1947.
U.S. Department of State, Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, The Paris Peace Conference, 1919. Vol. XII. Washington, D.C., US Government Printing Office, 1947.
White, Hayden. 1987. *The Content of the Form: Narrative Discourse and Historical Representation. Baltimore: The Johns Hopkins University Press*.

Archival sources

John F. Montgomery Papers. Sterling Memorial Library, Yale University.
Nicholas Roosevelt Papers. Syracuse University Library, Syracuse University, Syracuse, NY, USA.
Box 3, Series VII. Correspondence.

Box 4, Series I.
Box 5, Series I. Correspondence.
William R. Castle, Jr. Papers. Herbert Hoover Presidential Library, West Branch, Iowa, USA.
William R. Castle, Jr. Diaries. Houghton Library, Harvard University, Cambridge, MA, USA.

Eindnoten:

1 *The National Cyclopedia of American Biography*, 324-325; Garraty and Carnes, *American National Biography*, XVIII: 828-829; Saxon, 'Nicholas Roosevelt, diplomat,' 245.
2 Roosevelt, *A Front Row Seat*, 91: 'Life in Paris as an inactive aide of an invisible President soon palled.'
3 Mayer, *Politics and Diplomacy of Peacemaking*, 369; Secretary of State Robert Lansing to Professor Archibald C. Coolidge, *U.S. Department of State, Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, The Paris Peace Conference, 1919*, II: 218.
4 See the documents in *U.S. Department of State, Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, The Paris Peace Conference, 1919*, XII.
5 Roosevelt, *A Front Row Seat*, 91.
6 Roosevelt, *A Front Row Seat*, 91.
7 Roosevelt, *A Front Row Seat*, 101.
8 Roosevelt, *A Front Row Seat*, 118.
9 *The National Cyclopedia of American Biography*, 324-325; Garraty and Carnes, *American National Biography*, XVIII: 828-829. As a foreign correspondent of *Neue Freie Presse* Roosevelt fostered a close friendship with its owner and editor-in-chief, with 'the vigorous, pugnacious, highly intelligent' Dr. Moritz Benedict; of whom Roosevelt jovially commented in his memoirs as follows: 'It used to be said that, next to Dr. Benedict, the old Emperor Franz Josef was the most powerful man in Austria.' In Roosevelt, *A Front Row Seat*, 94.
10 Roosevelt, *A Front Row Seat*, 187.
11 Garraty and Carnes, *American National Biography*, XVIII: 828-829.
12 Roosevelt, *A Front Row Seat*, vii.
13 Saxon, 'Nicholas Roosevelt, diplomat,' 245.
14 Roosevelt, *A Front Row Seat*, vii.
15 Martin, *Memoirs - Fact, Fiction, or Truthiness?* Great Lakes Literary, http://www.greatlakeslit.com/memoirs (March 7, 2018). See also White, *The Content of the Form*.
16 Roosevelt, *A Front Row Seat*, viii.
17 Roosevelt, *A Front Row Seat*, viii.
18 Roosevelt, *A Front Row Seat*, 188.
19 Mathey, 'The revision of the treaty of Trianon: unfounded political aspirations of Hungary concerning the United States', 187-199; Mathey, 'Az amerikai kormányzati körök és a magyar revízió kérdése a két világháború között', 109-126.
20 *The National Cyclopedia of American Biography*, 324.
21 *8 Órai Ujság* [Eight o'clock news], September 28, 1933. Box 5, Series 1. Correspondence, *Nicholas Roosevelt Papers*, Syracuse University Library, Syracuse University, Syracuse, NY, USA.
22 *8 Órai Ujság*, September 28, 1933. Box 5, Series I. Correspondence, *Nicholas Roosevelt Papers*. See also 'Mit remélhet Magyarország Amerikától?' [What may Hungary expect from America?]

Pesti Hírlap, October 12, 1930 in Box 3, Series VII. Correspondence, *Nicholas Roosevelt Papers*. See also 'Október [...] az új amerikai követ. Beszélgetés a New York Times szerkesztőségében Nicholas Roosevelttel' [October [...] the new American minister. A conversation with Nicholas Roosevelt in the headquarters of The New York Times], *Az Est*, October 12, 1930 in Box 3, Series VII, *Nicholas Roosevelt Papers*.; Imre Déri, 'Roosevelt követ beszél terveiről s Magyarországról' [Roosevelt on his plans and Hungary], *Amerikai Magyar Népszava*, September 27, 1930 in Box 3, Series VII, *Nicholas Roosevelt Papers*; Emil Lengyel, 'Old Budapest Goes American,' *New York Herald Tribune*, March 31, 1931, 15 in Box 3, Series VII, *Nicholas Roosevelt Papers*.

23 Roosevelt, *A Front Row Seat*, 100.

24 See William R. Castle, Jr. to Joshua Butler Wright, March 8, 1929, *William R. Castle, Jr. Papers*, Herbert Hoover Presidential Library, West Branch, Iowa, USA. See also William R. Castle, Jr.'s diary entry on November 22, 1922, *William R. Castle, Jr. Diaries*, Houghton Library, Harvard University, Cambridge, MA, USA. These documents were available for the author with the courtesy of Associate Professor Tibor Glant of the University of Debrecen.

25 Roosevelt, *A Front Row Seat*, 94.

26 Roosevelt, *A Front Row Seat*, 90.

27 Roosevelt, *A Front Row Seat*, 112.

28 Roosevelt, *A Front Row Seat*, 112.

29 Roosevelt, *A Front Row Seat*, 112-113.

30 Roosevelt, *A Front Row Seat*, 118.

31 Roosevelt, *A Front Row Seat*, 92.

32 Nicholas Roosevelt to Secretary of War Patrick J. Hurley, January 14, 1931. *The William R. Castle, Jr. Papers*.

33 The draft of Roosevelt's introduction to the book attached to Nicholas Roosevelt to Robert Speller, the publisher of Horthy's memoirs, April 25, 1956. Box 4, Series I. *Nicholas Roosevelt Papers*. See also Horthy, *Memoirs*.

34 Roosevelt, *A Front Row Seat*, 188.

35 Roosevelt, *A Front Row Seat*, 122.

36 Roosevelt, *A Front Row Seat*, 189.

37 Roosevelt, *A Front Row Seat*, 200.

38 Roosevelt, *A Front Row Seat*, 200.

39 Roosevelt, *A Front Row Seat*, 190.

40 Roosevelt offers many comments and observations about Horthy and his family, mostly pointing at the differences in character between them and the members of high aristocracy. See Roosevelt, *A Front Row Seat*, 192, 193, 201.

41 Roosevelt, *A Front Row Seat*, 202.

42 Roosevelt, *A Front Row Seat*, 201.

43 Roosevelt, *A Front Row Seat*, 202.

44 For example with Tibor Eckhardt, a Hungarian politician who lived in exile in the United States after 1941. For more see Kádár-Lynn, *Tibor Eckhardt*.

45 Frank, ed., *Roosevelt követe Budapesten*, 11-65. See also Montgomery's comments on golf, traveling, cuisine, viticulture, social life in Hungary in Box 1, Budapest Diplomatic Corps Exchanges, 1933-1937, *The John F. Montgomery Papers*. MS 353. Sterling Memorial Library, Yale University. Hereafter cited as *The John F. Montgomery Papers*. See also L. Nagy, 'Amerikai diplomaták Horthy Miklósról.'

Róbert Barta

A Historian in the Service of the Foreign Office C.A. Macartney (1895-1978) and his writings on Hungary[1]

Abstract

This study is focusing on the life of C.A. Macartney as a diplomat and a historian especially on his writings on Hungary and the Hungarian history. The importance of this point goes back to the fact that he published a good number of books and articles on Hungary between the period of 1926 and 1978. It has been proved that this very rich publication activity of him basically influenced the attitudes of the English-speaking intellectual world towards Hungary and the Hungarians. In the life of Macartney the career as a diplomat and his so-called graphomaniac historian activity were closely connected. Although he was an expert of modern Hungarian history and worked for the British Foreign Office as a member of the Foreign Office Research Department (FORD) during WWII years, he also had a very well-grounded knowledge on the history of Austria and the Habsburg Empire. With his diplomatic activity and historical skill Macartney inspired generations of English-speaking historians, intellectuals and decision-makers in the subject of Hungary and the Hungarians. This fact well indicates the long-term importance and influence of C.A. Macartney as a pro-Hungarian historian and diplomat.

Keywords: C.A. Macartney, Foreign Office, British Historians on Hungary, Horthy regime

Introduction

The name of Carlile Aylmer Macartney is mostly known, in the Hungarian and international community of historians, due to his active political, diplomatic and propagandistic ‘lobby’ activity in favour of Hungary between 1938 and 1945. Similarly, his books that were used in British and American universities for decades, made him well known.[2] Profes-

sionals, dealing with the modern British-Hungarian diplomatic relations and political history, have already touched upon various aspects of the work of the Scottish-Irish originated historian[3] and his connection to Hungary. Nevertheless, no Hungarian, comprehensive and scholarly biography was created about "Macartney Elemér".[4] Primarily, this paper wishes to introduce the work of Macartney as a Foreign Office employee and a historian, with a special focus on writings in connection with Hungary. The relevance of the above-mentioned is that Macartney published continuously from 1926 to 1978.[5] Many of his works written as an expert were published in several editions, provably influencing the contemporary opinion about Hungary among countries and people reading them in English. In this regard, the relation between Gyula Szekfű[6] and Macartney should be examined, since the two careers intertwined multiple times while Macartney's perspective as a historian was significantly influenced by the work of the Hungarian historian.[7]

Macartney: the historian and a diplomat

During the career of the continuously publishing Macartney - who in this regard can be called graphomaniac - the historic, diplomatic and public functions were tightly linked. Between 1921 and 1925, he started off as a British vice-consul[8] in Vienna, and during this time he had already been to Hungary many times, firstly, around Pécs, Baranya as a guest of university professor Sándor Krisztics, and the Hungarian National Association.[9] During his years in Vienna he managed to build a friendship with Iván Hindy, the military attaché of the Hungarian embassy, who was the commander of Budapest as a general at the end of 1944. Macartney dedicated[10] his most well-known work - *October Fifteenth* - to Hindy, who was sentenced to death by the people's court in 1946. Because of this, Macartney is still often put in a radical political context. As an employee of *the Encyclopaedia Britannica* - between 1926 and 1928 -, the *League of Nations Union* and the *Intelligence Department of the League of Nations* - between 1928 and 1934 - he extensively published works, popularizing the *League of Nations*.[11] Due to this extensive amount of published material, many publications in connection with Hungary resulted.[12] From these writings we may conclude that Macartney had a strong social sense. His liberal position and reform thinking appear in some of his later writings about Hungary. In this context, Macartney

repeatedly judged the Horthy system due to the lack of the land reform and the inadequate social policy. At the same time, the critics of Macartney highlight that the British historian-diplomat was too pro-Hungarian in his works, depicting a relatively positive picture about the Horthy regime, because of which he got close to the historic practice represented by Gyula Szekfű. His relationship with Gyula Szekfű started in the beginning of the 1920's in Vienna, where Szekfű as the staff member of the former Austro-Hungarian archive - by this time he was the commissioner of the disposal from the Hungarian side - introduced him the ways of studying Hungarian historical sources.[13] In the 1920's both of them were writing entries for The Encyclopaedia Britannica and were in correspondence. During the spring of 1929, Macartney was asked by Szekfű to accept the leadership of the Hungarian department to be founded at the University of London, but this could not be achieved due to the financial issues, caused by the global economic crisis. Because of other factors, such as contemporary British home affairs and research policy debates, the Hungarian department came into existence only a few years later and without Macartney. However, their professional relationship and friendship survived.[14] Later in 1943, Szekfű - because of his anti-Nazi stance - was thinking about emigration to England through Turkey hoping that - with the help of Macartney - he might get a job as a professor in Oxford. Nothing came of this idea eventually, since the Hungarian Ministry of Foreign Affairs did not fund Szekfű's journey to Istanbul.[15] There was also a question whether Macartney had the power at that time to help his fellow professor by granting him a position at a university. Anyhow, their professional relationship provably survived the storms of the war, since Macartney wrote a review about Szekfű's work *Állam és Nemzet* [State and Nation] in the *English Historical Review* of 1947.[16]

Between 1938 and 1946, Macartney worked as a public official in the service of the *Foreign Office*, first as an associate of the *Foreign Research and Press Service* (F.R.P.S.) - lead by Arnold Toynbee - then, from 1943, as the employee of the *Foreign Office Research Department* (F.O.R.D.).[17] Since the 1930's, the Foreign Office regularly consulted with him about Eastern European and Hungarian affairs which was a common procedure in its functioning, since they were keeping record of the temporarily inactive members of the diplomatic apparatus, using their expertise. As a Foreign Office man, one may call him graphomaniac, but according to the contemporary British laws all his longer writings had to

be authorized by the Foreign Office. The works created as an official can be put in a well-defined thematic group. Between 1938 and 1946, he wrote nearly 120 shorter or longer memorandums about Eastern Europe and Hungary for the Foreign Office. As an employee of the F.O.R.D. - between summer 1943 and autumn 1946 - he added side notes, of different lengths, to almost every diplomatic report in connection with Hungary (*Minutes*). This meant more than 300 *Minutes* in three years, all of these proving that Macartney had accurate and up-to-date information about Hungarian affairs.[18] In the beginning of 1940, the leading officials of the Foreign Office discussed Macartney's work, visitation in Hungary and freshly made memorandum in a voluminous material. It is clear from the archive of the foreign affairs that Macartney has been indispensable by that time in Hungarian and Eastern European affairs, however, his actions were criticized by the British Foreign Office.[19] In 18 November 1940, Macartney sent a letter from the All Souls College to the Foreign Office in which he analysed an earlier speech of István Csáky - Hungarian Foreign Minister - claiming that Hungary cannot openly commit itself on British friendship, but Budapest must be encouraged to draw closer to England. Philip B. Nichols - counsellor of the Foreign Office - commented in the side notes, written to Macartney's opinion, that England cannot simply ignore the fact that Hungary joined the Tripartite Pact, and if Macartney prepared for a pro-Hungarian speech Nichols would want to see the manuscript beforehand, since he resented the handwriting of Macartney.[20] On November 4, 1942 in a note addressed to Leo Amery, Macartney criticised the sharply anti-Hungarian Yugoslav broadcast of the BBC, but at the same time he mentioned that in the light of the Újvidék (Novi Sad) Massacre it is partly understandable. In his notes, he asked the foreign affairs to reduce the anti-Hungarian tone of the BBC. He personally did not want to have to do anything with it to avoid being accused of Hungarian-friendship and sympathy towards the Kállay government. Leo Amery, who served as a minister of India and Burma Affairs, forwarded the request to Anthony Eden the Minister of Foreign Affairs with the comment: *'He himself is a good friend of both nationalities (i.e. Jugoslavs and Hungarians), though undoubtedly pretty pro-Magyar, and feels the danger to the future reconstruction of South Eastern Europe if mutual bitterness is allowed to go too far.'*[21] The historian of the All Souls College played a decisive role in the Eastern European British plans of spring 1943[22] which, at the end, was not successful. But the failure of this was not up to Macartney, since the Red

Army occupied the area. As an employee of the Foreign Office Research Department and because of official request, he wrote a 34 pages long memorandum[23] - using typewriter - in November 1944 about the national minorities of Hungary. It is clearly visible from his writings that he had thorough historical knowledge about the ethnic situation in the Carpathian Basin. He combined this knowledge well with experiences gathered as an expert of minorities. He gave a similarly extensive and accurate analysis about the Soviet dominance experienced in Hungary in the summer of 1945.[24] From 1943, he edited the weekly press reviews of the Foreign Office (*Reports & Bulletins of Axis Controlled Europe*) - in connection with the region - and later he played a major role in the composition of the *Handbook* about Hungary (1944-1945).[25] Furthermore, he closely cooperated with important organisations of the British Foreign Office and Intelligence, such as the *Political Intelligence Department* (P.I.D.) and the *Warfare Executive Committee* (W.E.C.) during World War II. In this function of his, he was the one - although pro Hungarian - who interrogated Miklós Horthy - from British part - in July 17 and 18, 1945 while Horthy was a prisoner of war in Luxemburg.[26]

Macartney's career, as a historian and a professor, is mainly connected to the *All Souls College* in Oxford. Between 1936 and 1965, he was a *Research Fellow* and after 1976 until his death in 1978 a *Fellow Emeritus*. Between 1951 and 1957, he had classes at *Edinburgh University (Montagu Burton Professor of International Relations)*. At the end of 1946, Macartney left the foreign affairs service and he dedicated all his time to his scholarly work. Most of his private library (826 items, 112 of which were in Hungarian including numerous works from Gyula Szekfű, dedicated to Macartney) can currently be found in the *Lancaster University Library*.[27]

C.A. Macartney's writings and Hungarian connections cannot be narrowed down to his publishing in connection with Hungarian history. Apart from his most well-known work (*October Fifteenth. A History of Modern Hungary 1929-1945*), he published dozens of monographs, essays and articles about Hungary. His collection of publications between 1915 and 1978 include 80 items, some of which gave Macartney international popularity.[28]

During his publishing and public life, Macartney held many lectures in connection with Hungary, by the request of the Royal Institute of International Affairs (Chatham House).[29] He had been in Hungary more than 20 times between 1921 and 1971 and from 1940, in the Foreign

Office's administration, he was considered the number one expert on Hungary. Still, the British and Hungarian public opinion could know him better through BBC broadcasts until 1943. These appearances on the radio generated controversial effects and reactions, and after them Macartney was clearly treated as a pro-Hungarian Horthy regime supporter.[30] This became the reason of political and personal breakup with Robert Seton-Watson, who was considered a pro-Czech, pro-Serbian, and pro-Romanian. The relationship between the two 'lobbyists of Eastern Europe' ended permanently when Macartney, in the early autumn of 1938, published two articles in the *Times*, in which he claimed that the Hungarian-Slovak hostility can be settled if the Great Powers fulfil Hungary's needs - which according to him were legitimate - in connection with the southern regions of Upper Hungary.[31]

A strange irony of their conflict-affected relationship is that it was Hugh Seton-Watson, son of Robert Seton-Watson, who wrote probably the fairest short biography about Macartney three years after his death.[32]

Macartney's writings about Hungarians and the Hungarian history

In the concluding historic work *Hungary*, published in 1934, and later in its edited and extended version (1962), and in the works *Problems Of The Danube Basin* and *October 15th*, Macartney did not only provide historical analysis but tried to depict the so-called Hungarian national character as well. His 376 pages long work *Hungary* - published in 1936 in Hungarian - starts with the statement that the region of the Carpathian Basin was constantly under attack, and the defence against these built in to the Hungarian national character. However, the inevitable and involuntary defence does not appear as a part of the decline depicted by Szekfű but it strengthens the survival skill of Hungary in a positive sense. Macartney dedicated almost a hundred pages to the schematic overview of the Hungarian history, from the foundation of the state until 1931, especially highlighting the 19th century, where the national fight was held against the Habsburgs and the issues of nationalities were linked to the defence of the Hungarian state's integrity.[33] Further on, the volume describes the constitutional, institutional and socio-historical aspects of Hungary, with thematic overview and a serious critic. The author states that the country has no written constitution and, in practice, the power of

the Holy Crown, as a law, is applicable through the institutions and administrative structures of the country. Macartney dedicated twenty pages to the overview of the Hungarian churches, emphasizing that there is no - and never has been - an Established Church but still, the churches, especially the catholic, have a special role because of its function in the education. The protestant churches, especially the Reformed Church, are described as a 'Hungarian religion', mentioning Sárospatak as an example, which he visited in February 1946.[34] The author introduces the history-shaping power of the Hungarian aristocracy through the history of the Esterházy family, emphasizing that Hungary is one of the few countries around the world where the role of the aristocracy barely decreased.[35] Macartneys's opinion regarding the Hungarian gentry's class was controversial and nuanced. According to the British historian, it is a positive aspect that this class identified itself with the Hungarian nation for a long time and they provided the main body the Hungarian national movement. However, in his opinion they were narrow-minded, their class was closed, they tried to get to a superior position above everyone else, and they were also the ones trying to take actions the most forcefully against the ethnic groups. A good indicator of the gentry's influence, according to the author, is the career of Miklós Horthy and Gyula Gömbös in the 1930s. The citizenship of Hungary is presented from the point of view of the urban development, the history of the merchant classes, and the introductions of the urban classes of German origin. Concerning the Jewish population of Hungary, Macartney examines the relationship of the Hungarian state and the Jews through the corresponding laws, but neither does he take a side in their role in the country's history nor does he evaluate the coexistence.

In connection with the introduction of Hungarian peasantry and working class, the description of the peasantry was longer (29 pages), emphasizing that Hungary is a rural country where the faith of the peasantry is inseparable from the aristocracy and nobility, even if it had never been in power throughout the history. During the introduction of the laws concerning the peasants and the peasant movements, the sympathy of the author is without doubt. The Land Act of 1920, the following land reform novella, the peasant party of István Szabó Nagyatádi, Gaszton Gál and Tibor Eckhardt, are all observed through this positive focus point. Similar methods of analysis appear in connection of the working class. The Hungarian working class, according to Macartney, is barely respected and young who always have to fight for their rights. He considered the

Hungarian trade union movement, the Bethlen-Peyer pact[36] and the social security act a positive outcome, which was the reason of successful integration of the working class into the society by 1934.[37] In the 1920s, Macartney, as an employee of the League of Nations, was said to be an expert of ethnic minority issues. No wonder he dedicated a whole chapter to this problem. After the listing and short historical overview of the ethnic groups of Hungary, (with a special focus on the Germans, mentioning - with a peculiar logic - the effects of the numerus clausus) the author emphasizes that the official policy towards ethnic groups barely differs from the one before 1914. In his opinion, the whole question is neuralgic because it links closely to Hungarian minorities living abroad and to the revisionist policy of Budapest. Additionally, any alteration in the borders can change the ethnic ratio of the region. This argument is further discussed in a separate chapter, about the problem of the revision, which is essentially a correct historical analysis, however the final conclusion is a bit naïve, since, according to Macartney, a western type national modernization can redefine the relationship of the state and nation in each country of the region and can bring border permeability.[38] The review of the contemporary Hungarian foreign policy is also balanced and thorough, clearly showing that the author has diplomatic experience. The foreign affairs of Hungary after the Treaty of Trianon are analysed through the double objective of searching for an ally and breaking the isolation. The situation after 1933 is also mentioned which sheds light on the assumption that Budapest is fluctuating between Italy and Germany. Yet, the conclusion is similarly naïve, thinking that the German threat can bring the small countries of the Danube basin together, granting Hungary territorial concessions in this constellation.[39] At the end of the volume, Macartney - as a flash-forward - depicts the hopeful future of Hungary from mainly economic historical point of view. This was also caused by the economic consolidation of the Bethlen government which he wrote about in a small separate article, published in Munich in the *Egész Látóhatár*, a Hungarian literature and political journal.[40] The reason for the independent chapters in the *Hungary* about the form of government and the issues around the king might be found in the fact that Macartney was as serious expert, not only in Hungarian history, but in the early modern and modern Austrian as well. As a historian, it was logical that he was interested in the joint past and the turning points of the two nations. For this reason he dedicated 74 pages - in his 908 pages long monograph of the Habsburg Empire published in

1969 and edited in 1971 - to a comprehensive description about the Compromise.[41] Nowadays, the volume is reprinted and it can be seen as the forerunner of the approach of emphasizing the history of empires over the national one, putting the central institutions of the Monarchy, the central apparatus of the state, the elite of the empire, the royal edicts and provisions and its consequences into the focus.[42] Macartney emphasizes that he did not want to write national history,[43] since that would definitely distort the image, but the part of Hungary in the empire was described in a separate chapter.[44]

In his opinion, by signing the Compromise *'the existence of the Habsburg Monarchy and the inclusion of Hungary within it, were vital to the very existence of Hungary, since without it the centrifugal forces would operate quite unchecked. Hungary must therefore support the Monarchy, and offer the Monarch such support as to make it worth his while to forgo what the centrifugal forces could offer."*[45] However, he did not consider the Compromise a universal long lasting solution for the problems of the Monarchy and the region. It was more like an ad hoc agreement in the current situation between the court of Vienna and the Hungarian elite which the political leaders of other nationalities - having no better solution - accepted.[46] In the opinion of Macartney, for the Hungarians in 1867, in this respect, the national and ethnic minority issues (nationalism) were more important than any social, economic or foreign affair. Before jumping to the conclusion that Macartney only comments the Compromise in a summary in all his historical works in connection with Hungarians, two more aspects should be taken into consideration. First, Macartney was not only the expert of the Hungarian but the Austrian history as well (outstanding German skills, Austrian diplomatic service), knowing well the Austrian home policy at the time of the Compromise. Second, almost every - shorter or longer - work of him about Hungary, served an educational purpose because of which the language has been simplified by the request of the publisher.

In 1970, in a longer essay, Macartney summarized his standpoint in connection with the Compromise.[47] First of all, he thought that the clarifications of the historical conceptions are essential, so he separated and defined the meaning of the Compromise and the dualism. He claimed that, until the Compromise was nothing more than a bilateral agreement, between the Hungarian king of Habsburg origin (Franz Joseph) and the representatives of the Hungarian nation (based on the 1867/12. article), the dualism - based on the above-mentioned law - meant a wider political

system, determining the political structures of the Habsburg Monarchy up until 1918. The countries of the Hungarian Crown and the former Hereditary Lands had different structure and independent statehood, making them two political identities before the year 1867, but they always had common affairs. Macartney emphasises that the Pragmatica Sanctio had already contained these common affairs.[48] In his opinion, the real question is whether the Compromise gave a real solution for the problem or is it only an attempt to answer. During his overview, detailed information is given about the direct background of the Compromise and the oppressive and unsustainable system of the neo-absolutism. In this respect, Macartney claimed that the beginning of the Risorgimento (i.e. the war with the Kingdom of Sardinia-Piedmont and the peace in Villafranca), the role of the German-Austrian opposition in the empire, and the actions of the Hungarian opposition are equally important. However, he emphasized that the latter two were divided into factions. The leading power of the Hungarian Opposition, the strengthening Deák party (in Macartney's words) from 1855, rejected the separatism, accepted the Pragmatica Sanctio, but according to Macartney even Deák thought that the preceding concessions about the common affairs are excessive. The 1859 defeat of the Austrian Army in Lombardy accelerated the rhythm of the agreement policy but in Macartney's opinion Franz Joseph did not connect this defeat to the ‘gesture policy’ towards Hungarians, because his main goal was to keep the Monarchy together.[49] The concessions made (October Diploma, February Patent) meant a constitutional reform mostly for the Austrian provinces. Still, the federal constitutional reform, led by the elite aristocracy of the empire, failed. In this respect, the actions and program of the Federal Noblemen's Party - led by the Czech count Jaroslav Clem-Martinitz - were total failures between 1859 and 1861. Furthermore, between 1861 and 1865 the Austrian-German wing, which represented a powerful program of centralisation, strengthened so much that the operation of the Imperial Diet was not only boycotted by the Hungarians but by the Czech, Croatians and Polish as well. According to Macartney, the only rift between the Hungarian and Austrian side by 1866 was that Franz Joseph only supported the idea of an imperial parliament. However, the basis for negotiation had already been there concerning the common affairs and the April Laws.[50] Macartney, on the other hand, emphasizes that it was not Deák and his party who wrecked the federalist ideas of the Polish, Czech

and Croatian political leaders, but the deep and diverse mutual conflicts between the Slav elite of the empire.[51]

The historian described Count Gyula Andrássy's important role in the creation of the Compromise. The count, as a Hungarian aristocrat with property in Upper Hungary and with liberal principles, suggested the Hungarian-Austrian (German) cooperation against the Slavic danger. This - summarized by the British historian - could be the foundation of the dualist system.[52] He claimed, with a peculiar parallel, that in the Austrian home policy, the federalists and the centralists of the empire were both attacking the pro-Compromise Habsburg court, such as the Kossuth party attacked Deák in Hungary, even using the same reasons: we are forced to make too many compromises.[53]

His work, *October Fifteenth. A History of Modern Hungary 1929-1945*, was published in 1956 in two volumes - in Hungarian only in 2006 - and appeared as a university textbook for decades in the British and American higher education. In this 519-page-long work, the author reveals the history of the Horthy regime in unprecedented depth and with thoroughness through his diplomatic and personal experiences, in a way that has never occurred in British literature.[54] In the creation of the volume, the author was not only helped by experiences like diplomatic service for the Foreign Office, but also by his travels to Hungary and by his continuous and continuously maintained connections with part of the intellectual and political elite of the Horthy regime. After 1945, Macartney was in continuous relationship with the 'official' historians of Hungary apart from those who emigrated. However, his political stance can only be observed in the help provided to Hungarians arriving to England after the repression of the revolution of 1956. The author expresses his criticism multiple times about the Horthy regime in the sketched tableau, from the background of Trianon until the fall of the Szálasi period. Although the volume concentrates more on the introduction of the general home policy of the time, Macartney does not avoid showing the contemporary Hungarian economy, society and connections of the social classes to the world of politics. In this matter, he rightfully emphasizes (coherently integrated with the strong social skills experienced in his historical point of view) that the political representation of the poor and politically oppressed worker-peasant classes decreased (mostly because of the reduction of the suffrage and the creation of the unified governing party-*Egységes Párt*) to the minimum and became marginal during the consolidation of Bethlen.[55] By looking at the foreign affairs of the 1920s,

Macartney considers the anti-bolshevism and anti-communism of the system and the revisionist goals equally important, while emphasizing that this anti-communism and anti-bolshevism of the contemporary Hungarian elite laid on a socially widespread consensus caused by the failure of revolutions in 1918-19. Coming along this way, Macartney, using some criticism, emphasizes that there was no real alternative to the German orientation in the Danube Basin, not even in the first year of the Gömbös government, since the Italian-Austrian-Hungarian approach could not counteract it.[56] Macartney undoubtedly had sympathy for Miklós Horthy. He highly valued his temperate conservatism, his uprightness, but most likely the fact that - in his opinion - the Hungarian governor never insisted categorically on taking and keeping the political power, he was persuaded by his surroundings.[57]

Summary and Outlook

Macartney was received - as a member - into the Hungarian Academy of Sciences after the war. He proudly used this title until his death, even though he had been deprived of the title due to communist pressure in 1949. In 1946, he retired from Foreign Office service but kept on the active relationship with Hungarians. He visited Hungarian organisations in the USA multiple times and travelled to Austria after the repression of the revolution of 1956 to help Hungarians in refugee camps. As a leader of the *Anglo-Hungarian Society* before the war and later and as the president of the *Anglo-Hungarian Fellowship*, he had a great role in making the integration of the Hungarian refugees in England successful. Neither his personality, nor his works and actions were uncontroversial. This can be found mostly in his relationship with Robert Seton-Watson, who always considered Macartney slightly anti-Semitic and largely pro-Hungarian. However, Macartney, at one of his last conferences (Haifa, April 1972), proved him to be wrong in his lecture about Hungarian foreign affairs and the Jewish question, which lecture was followed by steady appreciation.[58]

The historian-diplomat Macartney undoubtedly made a great effort to make the Horthy regime nuanced and less hostile in the eye of the British public opinion. This was achieved mostly by his service in the Foreign Office and the radio speeches. He aimed to be objective, professional and accurate in his historical writings (like in the introduction and evaluation

of the Compromise). The sympathy towards Hungarians appears in many of his other works. The professor of history of the All Souls College kept up his connections with Hungary but, by this time, these were mostly professional rather than political ones.

Bibliography

Barta, R. 1994. ‘Oxfordi Magyar Liga a Magyar Önrendelkezésért.’ [Oxford Hungarian League for Hungarian Self-Determination] *Debreceni Szemle* 1994/3: 370-376.

Bán, D.A. 1996. *Pax Britannica. Brit külügyi iratok a második világháború utáni Kelet-Közép Európáról, 1942-1943*. [Pax Britannica. British Foreign Office Papers on the post WWII East Central Europe, 1942-1943]. Budapest: Osiris.

Beretczky, Á. 2005. *Scotus Viator és Macartney Elemér: Magyarországkép változó előjelekkel (1905-1945)*. [Scotus Viator and Mcartney Elemér: Hungary's Image with Various Signs (1905-1945]. Budapest: Akadémiai.

Brewin, C. 1994. ‘Arnold Toynbee and Chatham House.’ Bosco, A. & Navari, C. (eds.) *Chatham House and British Foreign Policy 1919-1945. The Royal Institute of International Affairs during the interwar period*. London: Lothian Foundation Press.

Czigány, L. 1995. ‘Trianon angol kritikusa. Száz éve született “Macartney Elemér.”’ [The English Critic of Trianon. 100th Anniversary of Macartney Elemér's Birth]. *Magyar Nemzet*. 1995. 1.19: 14.

Dénes, I.Z. 2015. *A történelmi Magyarország eszménye. Szekfű Gyula a történetró és ideológus*. [The Idea of Historical Hungary. Szekfű Gyula the Historian and the Ideologist]. Pozsony: Kalligram.

Egy angol professzor beszélgetései Horthy Miklóssal. 1993. [An English Professor's Conversations with Miklós Horthy] *Élet és Tudomány*. 1993/36:1128-1130.; 1993/37: 1160-1162.

Evans, R.J.W. 1979. *The Making of the Habsburg Monarchy, 1550-1700: An Interpretation*. Oxford: Clarendon Press.

Evans, R.J.W. 2004. ‘The Making of October Fifteenth: C.A. Macartney and his Correspondents.’ Péter, L. & Rady, M. (ed.) *British-Hungarian Relations since 1848*. SSEES Ocassional Papers 62. London: University College. 259-271.

Hungary Basic Handbook. 1944. London. Part I.: Historical, Political and Social. March, 1944.; Part II.: Economic Survey. May, 1944.; Part III.: Supplement. Who's Who. January, 1945. (Chapter II. and V. of the 1st volume, with the contribution of C.A. Macartney).
Keyserlingk, R.H. 1986. 'Arnold Toynbee's Foreign Research and Press Service, 1939-43 and its Post-War Plans for South-East Europe.' *Journal of Contemporary History*. 21: 539-558. https://doi.org/10.1177/002200948602100403
László, P. 2004. The Political Conflict between R.W. Seton-Watson and C.A. Macartney over Hungary. Péter, L. & Rady, M. (ed.) *British-Hungarian Relations since 1848*. SSEES Ocassional Papers 62. London: University College.167-193.
Lojkó, M. 1999. 'C.A. Macartney and Central Europe.' *European Review of History*. 6/1. https://doi.org/10.1080/13507489908568220
Macartney, C.A. 1934. *Hungary*. The Modern World. A Survey of Historical Forces. Foreword by H.A.L. Fischer. London: Ernest Benn Ltd. Hungarian edition: Macartney, C.A. 1936. *Magyarország*. Budapest: Révai Világkönyvtár.
Macartney, C.A. 1934. *National States and National Minorities*. Issued under the auspices of Royal Institute of International Affairs. London: Oxford University Press.
Macartney, C.A. 1937. *Hungary and Her Successors (1919-1937). The Treaty of Trianon and its Consequences*. Oxford: Oxford University Press.
Macartney, C.A. 1938. 'The Lives of St Gerald, The Composition of the Zágráb and Várad Chronicles and their relationship to the longer narrative chronicles.' *Studies of the Earliest Hungarian Historical Sources. 1-2. Études sur l'Europa Centre-Orientale. Ostmitteleuropäische Bibliothek* 18. Dirigées par Emeric Lukinich. 456-507.
Macartney, C.A. 1938. 'Grievances of Minorities: The Case of Hungary. A letter by C.A. Macartney.' *The Times*. 1938. Oct. 7.: 10.
Macartney, C.A. 1938. 'Carlile Aylmer Macartney, Magyar and Slovak. The rival claims: an opportunity for just revision.' *The Times*. 1938. oct. 26. 5-16.
Macartney, C.A. 1939. *The Danubian Basin*. Oxford Pamphlets of World Affairs. 10. Oxford: Oxford at the Clarendon Press. New edition: 1941. Hungarian edition: Macartney, C.A. 1943. *A Dunamedence problémái*.

[Problems of the Danube Basin] Cambridge.1942. Barker, E.(ed.) Current Problems 12. Budapest: Keresztes.
Macartney, C.A. 1940. 'The Hungarian Texts Relating to the life of St. Stephen.' IV (recte part V) *Studies of the Early Hungarian Historical Sources III-IV. (recte part IV.)* The interpretation of the Chronicon Posoniense and the Genealogy of Almus on (!) the Chronicon Budense. *Études sur l'Europa Centre-Orientale, Ostmitteleuropäische Bibliothek*, 21/a, Dirigées par Emeric Lukinich.
Macartney, C.A. 1940. 'The relations between the narrative Chronicles and other historical texts. The Attila Saga, The Hun Chronicle, and T.' *Studies of the Early Hungarian Historical Sources III/1-2. Études sur l'Europa Centre-Orientale. Ostmitteleuropäische Bibliothek* 21. Dirigées par Emeric Lukinich.
Macartney, C.A. 1947. 'État et nation by J. Szekfű.' *English Historical Review*, 1947, 62/243: 264-265.
Macartney, C.A. 1951. 'Unrecognised components of the Chronicon Budense. VII: The Origin, Structure and the Meaning of the Hun Chronicle.' *Studies of the Earliest Hungarian Historical Sources VI*. Oxford: Oxford University Press.
Macartney, C.A. 1952. A bethleni konszolidáció. [The Consolidation of the Bethlen Era] *Egész Látóhatár. Irodalmi és politikai folyóirat*. 3.2: 33-36.
Macartney, C.A. 1956-1957. *October Fifteenth. A History of Modern Hungary 1929-1945*. I-II. Edinburgh: Edinburgh at the University Press. Hungarian edition: Macartney, C.A. 2006. *Október tizenötödike. A modern Magyarország története 1929-1945*. I-II. Budapest: Gede testvérek.
Macartney, C.A. 1969. *The Habsburg Empire 1790-1918*. London: Faber Finds. Reprinted with Correction 1971.
Macartney, C.A.& Palmer, A.W. 1969. *Independent Eastern Europe*. London: Macmillan.
Macartney, C.A. 1970. 'The Compromise of 1867' Hatton, R. & Anderson, M.S. (eds.) *Studies in Diplomatic History. Essays in Memory of David Boyne Horn*. London: Longman.
Macartney, C.A. 1974. 'Hungarian Foreign Policy during the Inter-War Period, with Special Reference to the Jewish Question.' Vago, B. &

Mosse, G.L. (eds.) *Jews and non-Jews in Eastern Europe 1918-1945*. New York/Jerusalem: Keter Publishing House.
Macartney, C.A. 1999. *Studies on Early Hungarian and Pontic History. Varirorum collected studies*. Czigány, L. & László, P. (eds.) Aldershot: Ashgate Variorum.
Macartney, C.A. 2009. *Hungary. From Ninth Century Origins to the 1956 Uprising*. New Brunswick/London: Aldine Transactions. A Division of Transaction Publishers. The volume is the reprint of the 1962 edition.
Major, R. 1961. 'Macartney a magyar zsidókról.' [Macartney's Standpoint on the Hungarian Jews] *Látóhatár füzetek*. Munich.
Pál, M. 2004. '"Jó estét kívánok, itt Macartney Elemér beszél." C.A. Macartney és a BBC magyar adása.' ['Good Evening! Here is Macartney Elemér Speaking.' C.A. Macartney and the Hungarian Broadcast of the BBC]. Frank Tibor (ed.) *Angliától Nagy-Britanniáig. Magyar kutatók tanulmányai a brit történelemről*. [From England to Great Britain. Hungarian Historical Studies on British History]. Budapest: Gondolat.
Péter, L. 1998. *Az Elbától keletre. Tanulmányok a magyar és kelet-európai történelemről*. [East of Elbe. Studies from Hungarian and East European History]. Osiris: Budapest.
Ránki, Gy. 1978. 'Találkozásaim Macartney Elemérrel.' [My Meetings with Macartney Elemér]. *Élet és Irodalom*, 1978. 7/8: 6.
Seton-Watson, H. 1981. Carlile Aylmer Macartney 1895-1978. *Proceedings of The British Academy*. LXVII. London: Oxford University Press.
St Germain, M.S. 1981. *The C.A. Macartney Collection*. Lancaster: Lancaster University Press.

Archival sources

Bodleian Library, Oxford, *Carlile Aylmer Macartney Papers*. Western Manuscripts, Weston Library, MSS, Eng. Box 12.
Széchenyi National Library, Budapest. *Correspondence of József Balogh and C.A. Macartney*. Manuscripts, 1/2064.

Library of the School of Slavonic and South East European Studies, University College, London (UCL - SSSEES). *Correspondence with C.A. Macartney*. Seton-Watson Papers. SEW 17/15/5.
The National Archives (TNA), London-Kew, *Hungary between 1938 and 1946. Foreign policy files*. Foreign Office files, FO/371/2300-5900.
The British Library (BL) London, League of Nations Union (LNU). LNU Leaflets, Miscellaneous, Pamphlets. Vol. 1-10. 1923-1942.
Library of Royal Institute of International Affairs (RIIA) London, Macartney, C.A. 1931. *The Situation in Hungary. October 12th 1931*. The 25-page-long typed version of Macartney's lecture and the following debate.. 8/161.
RIIA Macartney, C.A. 1931. *Political Relations in the Balkans. 2nd February 1931*. The 24-page-long typed version of Macartney's lecture and the following debate. 8/120.
RIIA Macartney, C.A. 1931. *Hungary and the Present Crisis. 2nd February 1931*. The 24-page-long typed version of Macartney's lecture and the following debate. 8/551.
RIIA Macartney, C.A. 1936. *Ruthenia: A Problem of the Future. 27, February 1936*. 16-page-long version of Macartney's lecture and 11-page-long typed version of the following debate. 8/399.
RIIA Macartney, C.A. 1937. *Some Aspects of Present-Day Hungary. 2nd December 1937*. 18-page-long version of Macartney's lecture and 12-page-long typed version of the following debate. 8/475.
RIIA Macartney, C.A. 1946. *Conditions in Hungary. 1946, March, 18, 1946*. The 10-page-long typed version of Macartney's lecture and the following debate. 8/1209.

Eindnoten:

1 The paper is the edited and extended version of a presentation from the conference, Diplomat writers-writer diplomats held by the Department of Netherlandish Studies at the University of Debrecen. The necessary research for the paper was made with the support of the Relationships of the Hungarian aristocracy in the 16-20th, NKFI K 120197 tender, and within the framework of the Kuno Klebersberg Research Scholarship (September-October, 2016).

2 Macartney, *October Fifteenth*; Macartney, *The Habsburg Empire 1790-1918*.

3 Evans, 'The Making of October Fifteenth: C.A. Macartney and his Correspondents', 259-271. Seton-Watson, 'Carlile Aylmer Macartney 1895-1978', 411-432. Beretczky, *Scotus Viator és Macartney Elemér: Magyarország-kép változó előjelekkel (1905-1945)*; Lojkó, 'C.A. Macartney and Central Europe'; Czigány, 'Trianon angol kritikusa. Száz éve született "Macartney Elemér"; László, "The Political Conflict between R.W. Seton-Watson and C.A. Macartney over Hungary", 167-193; Ránki, "Találkozásaim Macartney Elemérrel".

4 The British and Hungarian public opinion could meet the Hungarian version Macartney's name in the Hungarian BBC broadcasts. In depth about him on the radio: Pál, "Jó estét kívánok, itt Macartney Elemér beszél". C.A. Macartney és a BBC magyar adása', 340-357.

5 Macartney, *Studies on Early Hungarian and Pontic History. Varirorum collected studies*. The volume contains 17 papers of Macartney about the Early and Late Middle Age Hungary, as well as the obituary of Seton-Watson and a 7 pages long chronological list of Macartney's works from 1915, selected by the editors.

6 Szekfű Gyula (1883-1955) a Hungarian historian and leading ideologist of the Horthy regime. From 1945 to 1948, he was the Hungarian ambassador to Moscow. His main work: *Három nemzedék* (Three Generations). 1920.

7 See also: Correspondence of József Balogh and C.A. Macartney. National Széchenyi Library Manuscripts, 1/2064., and Dénes, *A történelmi Magyarország eszménye. Szekfű Gyula a történetiró és ideológus*, 364. 450.

8 This is when his controversial relationship with Robert Seton-Watson started. See also: *Correspondence with C.A. Macartney*. The file contains 15 letters from the period between 1921 and 1938, 14 of which were written by Macartney to Seton-Watson. More about the letters: Lojkó, 'C.A. Macartney and Central Europe', 44.

9 About the contemporary British connections of Sándor Krisztics and the Hungarian National Association: Barta, 'Oxfordi Magyar Liga a Magyar Önrendelkezésért', 371.

10 Macartney, *October Fifteenth. 'To the honoured memory of Iván Hindy, General. † August 26th 1946.'*

11 Fanshave & Macartney, *What the League Has Done 1920-1936*; League of Nations Union. (LNU) 195. March 1936. 94.; LNU Miscellaneous. 1. *Austria. What the League Has Done for Austria*. 1934. LNU Pamphlet (with the contribution of C.A. Macartney); LNU Miscellaneous. 2. *The League and Human Welfare*. March, 1939. LNU Pamphlet, 155. Rochester, (Chapter 4 - The Relief of Refugees - with the contribution of C.A. Macartney. 60-81); LNU Miscellaneous. 2. *Five Years Treaties 1919-1923*. LNU Pamphlet, 156. London, September, 1924. (with the contribution of C.A. Macartney 12.); LNU Miscellaneous. 2. *The International Federation of League of Nations Societies*. LNU Pamphlet, London, April, 1933. (with the contribution of C.A. Macartney 20.); LNU Miscellaneous. 3. *The Union at Work*. LNU Pamphlet, 252. London, July, 1923. (with the contribution of C.A. Macartney); LNU Miscellaneous. 4. *The League Cares for the Homeless*. LNU Pamphlet, London, 1928. (with the contribution of C.A. Macartney); LNU Miscellaneous. 4., *Minorities by C.A. Macartney*. LNU Pamphlet, 268. London, January, 1929. (C.A. Macartney's 40-page-long paper mentions Hungary and Hungarians 11 times: 8., 10., 17., 18., 25-29., 31., 37.); LNU Miscellaneous. 4. *A Memorandum on the Protection of Minorities*. London, 1934. (30-page-long recommendation for the British government, with the contribution of C.A. Macartney); LNU Miscellaneous. 6. *Treaty Revision and the Covenant of the League of Nations*. LNU Pamphlet, 353. London, August, 1933. (with the contribution of C.A. Macartney. Hungarian references: 9-13.); LNU Miscellaneous. 7. *The Assembly at a Glance*. LNU Pamphlet, 373. London, October, 1934. (with the contribution of C.A. Macartney. Hungarian references: 10-11.); LNU Miscellaneous. 7. *The League of Nations and the Coal Problem by C.A. Macartney*. LNU, Pamphlet, 384. London, May, 1935. 29.; LNU Miscellaneous. 8. *Refugees and the League*. LNU Pamphlet, 389. London, September, 1935. 60. (using C.A. Macartney's *Refugees*); LNU Miscellaneous. 8. *The Minorities Problem. Report by the Executive Committee of the League of Nations Union*. LNU Pamphlet, 427. London, June, 1942. 8. (with the contribution of C.A. Macartney. Hungarian references: 2-3.); LNU Miscellaneous. 10. *Social and Economic Planning by C.A. Macartney. Report on the Industrial Advisory Committee Conference (February 19-21, 1935.)*. LNU Pamphlet, 383. London, May, 1935. 95. (C.A. Macartney's prologue).

12 Macartney, *Hungary*; Macartney, *National States and National Minorities*.

13 Partly because of Szekfű's encouragement, Macartney contributed actively to the publishing of the sources of the early Hungarian history in English, between 1938 and 1951: *Studies of the Earliest Hungarian Historical Sources. 1-2.: The Lives of St Gerald, The Composition of the Zágráb and Várad Chronicles and their relationship to the longer narrative chronicle., Studies of the Early Hungarian Historical Sources III/1-2. The relations between the narrative Chronicles and other historical texts, The Attila Saga, The Hun Chronicle, and T., Studies of the Early Hungarian Historical Sources III-IV. (recte part IV.): The Hungarian Texts Relating to the life of St. Stephen. IV (recte part V): The interpretation of the Chronicon Posoniense and the Genealogy of Almus on (!) the Chronicon Budense, Studies of the Earliest Hungarian Historical Sources VI: Unrecognised components of the Chronicon Budense. VII: The Origin, Structure and the Meaning of the Hun Chronicle*.

14 Czigány, 'Trianon angol kritikusa. Száz éve született "Macartney Elemér"', 14.

15 Dénes, *A történelmi Magyarország eszménye. Szekfű Gyula a történetró és ideológus*, 364.
16 Macartney, 'État et nation by J. Szekfü', 264-265.
17 On the *Foreign Research and Press Service* (F.R.P.S.) and the *Foreign Office Research Department* (F.O.R.D.) more details: Bán, *Pax Britannica. Brit külügyi iratok a második világháború utáni Kelet-Közép Európáról, 1942-1943*; Brewin, 'Arnold Toynbee and Chatham House', 137-161 (C.A. Macartney mentioned: 132. 136. notes: 147., 212., 234., 248.). Keyserlingk, 'Arnold Toynbee's Foreign Research and Press Service, 1939-43 and its Post-War Plans for South-East Europe', 539-558. (C.A. Macartney mentioned: 553: 21. and 71. notes)
18 The files dealing with Hungary and the Hungarian foreign affairs between 1938 and 1946 (FO/371/2300-5900) in *The National Archives* (TNA) of London/Kew contain 355 archive documents in which memorandums and minutes by Macartney - written by or contributed to - can be found. Apart from that the collection of the *Bodleian Library Western Manuscripts* of Oxford (*Weston Library*) contains the copies of Macartney's memorandum and private letters made for the Foreign Office (*Carlile Aylmer Macartney Papers*, MSS, Eng. Box 12.)
19 *Activities of Mr. Macartney*. TNA FO/371/24429/ 316-430.
20 *Mr. C.A. Macartney to Mr. Nichols. Speech by Count Czaky (sic!) on Hungary's dependence upon the Axis*. TNA FO/371/24431. C 12800/12482/21.
21 *Jugoslav-Hungarian relations*. TNA FO/371/5243. C 11783/5243/21.
22 *Confederation in Eastern Europe*. TNA FO/371/35261. U 716/58/72, U/723/58/72, U/2011/58/72, U/2079/58/72.
23 *The Minorities of Hungary*. TNA FO/371/39289. C 16272/21.
24 *Political Situation: Soviet Domination of Hungary. Foreign Office Minute Macartney. 29 August 1945*. TNA FO/371/48467. R 15313/26/21. 75-76.
25 *Hungary Basic Handbook*. London. Part I.: Historical, Political and Social. March, 1944., 99. Part II.: Economic Survey. May, 1944., 56. Part III.: Supplement. Who's Who. January, 1945., 108 (Chapter II. and V. of the 1st volume, with the contribution of C.A. Macartney).
26 *Report on Admiral Horthy*. TNA War Office WO204/12489. In Hungarian: *Egy angol professzor beszélgetései Horthy Miklóssal*, 1128-1130, 1160-1162.
27 St Germain, *The C.A. Macartney Collection*.
28 Macartney, *National States and National Minorities*; Macartney, *Hungary and Her Successors (1919-1937). The Treaty of Trianon and its Consequences*. Macartney, *The Danubian Basin*. Macartney & Palmer, *Independent Eastern Europe*.
29 Macartney had six lectures in the Chatham House (Royal Insitute of International Affairs-RIIA) between 1931 and 1946. The topics were mostly travel reports of Hungary. For more details: Macartney, *The Situation in Hungary. October 12th 1931, Some Aspects of Present-Day Hungary. 2nd December 1937, Conditions in Hungary. 1946, March, 18, 1946, Ruthenia: A Problem of the Future. 27, February 1936, Political Relations in the Balkans. 2nd February 1931, Hungary and the Present Crisis. 2nd February 1931*.
30 *Propaganda to Hungary*. TNA FO/371/30965 C.5358.; *Czechoslovak criticism of the BBC propaganda broadcast to Hungary*. TNA FO/371/30965 C.6701/116/21.; *BBC Surveys of European Audiences: Czechoslovakia, Poland and Hungary*. TNA FO/371/34383 C. 3345/50/62.; *Hungarian Broadcast from London*. TNA FO/371/26624 C. 4270/2240/21.; *Hungarian Broadcast from BBC*. TNA FO/371/26624 C. 5898/2240/21.; *Jaroslav Císař notes for Seton-Watson on the radio broadcast of Macartney* (2-page-long typed text, no date, probably October-November 1941). UCL-SSSEES, Seton-Watson Papers, SEW 14/1/1.
31 Grievances of Minorities: The Case of Hungary. A letter by C.A. Macartney, The Times, 1938. Oct. 7, 10; Letter of C.A. Macartney, 19 September 1938. The letter was only published by The Times after the signing of the Munich Agreement, due to political pressure. Carlile Aylmer Macartney, Magyar and Slovak. The rival claims: an opportunity for just revision, The Times, 1938. oct. 26, 5-16.
32 Seton&Watson, *Carlile Aylmer Macartney 1895-1978*.
33 Macartney, *Hungary*. The Magyars in History, 35-126.
34 Macartney, *Hungary*, 155. Macartney was in Hungary between January 22 and February 12, 1946 (Budapest and Sárospatak). See more: *Organizations in Liberated Hungary. Ministry of Information-Related papers*. TNA FO 930/262.
35 Macartney, *Hungary*, 147.
36 The Bethlen-Peyer Pact signed in December, 1921 was a political agreement between the right wing Prime Minister Count István Bethlen and the leader of the Hungarian Social Democrats, Károly Peyer.

37 Macartney, *Hungary*, 223-270.
38 Macartney, *Hungary*, 332.
39 Macartney, *Hungary*, 352.
40 Macartney, 'A bethleni konszolidáció', 33-36.
41 Macartney, *The Habsburg Empire 1790-1918*, 495-568. Chapter 11: Eight Years of Correction.
42 The impact of Macartney's historical views in connection with the Habsburg Empire can be found in Robert J.W. Evans's and Péter László's works, who was the student of the professor of the All Souls College, University of Oxford. See: Evans, *The Making of the Habsburg Monarchy, 1550-1700: An Interpretation; Péter, Az Elbától keletre. Tanulmányok a magyar és kelet-európai történelemből*.
43 Macartney, *The Habsburg Empire 1790-1918*. xii.: '*But the tribal histories [...] cannot be completely satisfactory even for their own tribes, for the political, social and economic development of each people was bound up with and largely conditioned by that of the others, without some knowledge of which it does not even make a sense*.'
44 Macartney, *The Habsburg Empire 1790-1918*, 687-739. Hungary under Dualism, 1867-1903.
45 Macartney, *October Fifteenth*, 11.
46 Macartney, *The Habsburg Empire 1790-1918, 567.: 'The Compromise was not even in intention a general settlement of the problem of the Monarchy, still less of that of Central Europe. It was an ad hoc agreement between Francis Joseph and the Hungarian leaders, other parties intervening with more or less effects, under which each "compromised" by making certain sacrifices of rights and aspirations in the interest of security.'*
47 Macartney, 'The Compromise of 1867', 287-300.
48 Macartney, 'The Compromise of 1867', 288.: Pragmatic subjects, common interests.
49 Macartney, 'The Compromise of 1867', 291.: '*After this there began the story of Franz Joseph's retreat towards constitutionalism, his object being to find an ally which would help him to hold the Monarchy together at the least cost of his authority. It was zigzag course, during which one such ally after another was tried and proved ineffective. It is often written [...] that this concessions to Hungary began on the morrow of the armistice of Villa Franca. This is not the case [...] Francis Joseph was still entirely against any concessions to any group of Hungarians*.'
50 Macartney, 'The Compromise of 1867', 295.
51 Macartney, 'The Compromise of 1867', 296.
52 Macartney, 'The Compromise of 1867', 296.: '*You take care of your Slavs [...] and we take care of ours /the version barbarians - for the Slavs - is not authenticated, although it would have been characteristic enough/ a lapidary formulation of what is usually said to have been the philosophic basis of Dualism*.'
53 Macartney, 'The Compromise of 1867', 296-297.: '*[...] in Hungary [...] a considerable party still thought that Deák was going too far in conciliation, and even more in Austria, from the federalists headed by Belcredi, on the one hand and the German centralists on the other*.'
54 In details about the circumstances of writing the volume, see: Evans, 'The Making of October Fifteenth.' C.A. Macartney and his Correspondents', 259-271.
55 '*The political subjugation of the dispossessed agrarian classes, threequarters accomplished when the new franchise was introduced, was soon completed, those few deputies of genuine small peasants or labourer origin as had survived the Party fusion being, with a handful of exceptions, digested and quietly excerted by the simple process of dropping them all of the list of Party candidates*.' Macartney, *October Fifteenth*, 1: 66.
56 '*It is important for the understanding of Danubian politics of the day to be clear that neither Gömbös, nor for that matter many of the Austrians who followed it through that an Italian orientation, even if it involved temporary renunciation of the Anschluss or even opposition to it, really constituted an anti-German policy*.' Macartney, October Fifteenth, 1:138.
57 '*He was upright, honourable and courteous, generous, open-hearted and affecttionate... Nor, in the writer's opinion, is there any real foundation for the accusations brought against him of ambition and vanity. He had not elbowed or intrigued his way towards power; it was pressed on him by others, who assured him that it was his duty to accept it, as being the fittest man for it*.' Macartney, *October Fifteenth*, 1:52-53.
58 Macartney, 'Hungarian Foreign Policy during the Inter-War Period, with Special Reference to the Jewish Question', 125-136. See also: Major, 'Macartney a magyar zsidókról'.

Tibor Glant
1956 at Ten and Beethoven's Tenth
Edward Alexander and Hungary, 1965-66[1]

Abstract

This article looks at Edward Alexander, an American diplomat who served in Hungary between 1965 and 1969, and his various writings. An Armenian-American man of letters, Alexander served in psychological warfare in World War II, then joined cold war radios and later the Foreign Service. Our focus is on the years 1965-67, when he served as Press and Cultural Affairs Officer at the Budapest Legation. Available sources include his official diplomatic reports, his rather large Hungarian state security file, a lifetime interview conducted under the aegis of the State Department in the late 1980s, a book on Armenian history, and a semi-autobiographical intelligence thriller he penned in 2000. These sources allow for a complex evaluation of his performance in Hungary and of his writing skills on account of his attempt to fictionalize his own exploits.

Keywords: Cold War, Edward Alexander, Hungary, United States

American diplomats have been known for sharing their experiences with the general audience in the form of memoirs, and some have also ventured into the realm of fiction and non-fiction alike. From US-Hungarian relations in the Cold War period, two such author diplomats stand out: William Seth Sheppard and Edward Alexander. Sheppard served at the Budapest Embassy during the time of the first phase of the normalization of bilateral relations (1969-73) and then as Hungarian Desk Officer in DC. Since retirement, he has penned a series of exciting and creative crime stories featuring Robbie Cutler, a diplomat-detective. Alexander had an illustrious diplomatic career (1964-80) and then authored three books: a memoir, a thriller, and a history book. As for sources, we also have a lengthy oral history interview, his own diplomatic

reports, and his extensive Hungarian state security file available. Because of the diversity of genres he tried his hand at and the abundance of primary sources, he is the subject of the present paper.

Life[2]

Edward Alexander was born into an Armenian-American family in New York City in 1920. It transpires from his later writings that he was repeatedly harassed (both as a child and later as a diplomat) on account of his ethnic background and developed a firm double identity of being American first, but Armenian above all. He studied music (B.A.) and journalism (M.A.) at Columbia. In World War II he served in the Psychological Warfare Division of the Allied Forces in Europe and worked on Nazi propaganda. After the war he managed Sir Lawrence Olivier's Shakespeare movies in the New World.

In 1950 he was invited to join the Voice of America (VOA) radio staff to develop its trans-Caucasian broadcasts in Armenian, Azerbaijani, Georgian, Tartar, and Uzbek. Soon afterwards he assumed control of the Armenian division of VOA, which he operated until 1959. He then moved to Berlin to run the cultural programs of the Radios in the American Sector (RIAS). RIAS had its own symphony orchestra conducted by Ferenc Fricsay, who had studied under Bartók, Dohnányi, and Kodály before moving West after the war. Alexander pushed RIAS towards playing more American music, especially jazz. He entered the Foreign Service in 1964 and got appointed to Budapest as of 1965.

In less than a year he learned to speak Hungarian and arrived in Budapest, with his wife, in late July 1965. He served there until 1969 as both Cultural Affairs and Press Secretary. He was recalled to Washington to serve as Deputy Area Director for the Soviet Union and Eastern Europe in the United States Information Agency (USIA). He then worked as Public Affairs Officer in East Berlin between 1976 and 1979 and retired a year later. He was called upon to advise the State Department throughout the 1980s. He launched his writing career after full retirement, during the early 1990s. He lives in Bethesda, MD today and is unavailable for further interviews.

Writings

His first book is an entertaining memoir titled *The Serpent and the Bees: A KGB Memoir* from 1990.[3] The Armenian proverb cited on the cover reads, 'The serpent draws poison and the bee draws honey from the same flower.' The 'serpent' represents the KGB, while the 'bees' stand for Armenian culture that survived Turkish, Russian, and Soviet rule. (Armenia gained full independence in 1991.) The book also serves as trauma therapy for Alexander: the KGB used an Armenian agent to try to turn him. This story began in his RIAS days and ended only with his retirement in 1980. During his stay in Budapest he was invited to visit Soviet Armenia, although the KGB clearly knew who he was and what he had worked on at VOA. And while the author devotes a whole chapter to his work in Budapest, it is easily the least informative piece among our primary sources.

In his second book, Alexander ventured into the field of history writing to tell the story of a young Armenian trying to take revenge for the Armenian genocide committed by the Turks in 1915. Published in 2000, *A Crime of Vengeance: An Armenian Struggle for Justice* is a well-documented account of one of the most popular crime and conspiracy theory stories of the 1920s.[4] On March 15, 1921, in Berlin, a young Armenian by the name of Soghomon Tehlirian assassinated Talaat Pasha, the mastermind behind the 1915 pogrom. There is some evidence to suggest that, besides the Armenian Revolutionary Federation, both the British and Soviet secret services were involved, of course for very different reasons. Eventually, Tehlirian was acquitted on the grounds of temporary insanity and became a national hero for Armenians around the world. Incidentally, the last pogrom against Armenians took place in the Azeri capital of Baku in January 1990.

Alexander's Armenian identity transpires even more clearly in his third and so far latest book, *Opus*, which was also published in late 2000.[5] It is a semi-autographical intelligence thriller about an Armenian-American soldier-turned-diplomat searching for the lost manuscript of Beethoven's Tenth symphony from the final days of World War II to his tour in Budapest in the late 1960s. The story opens with our hero, Phil Faljian, serving as an MFAA officer in Berlin after the war and being told about the manuscript (which, of course does not exist). The story then continues in Hungary, East and West Berlin, Soviet Armenia, and Moscow. The verifiable incidents recited in the book loosely correspond to Alexander's

reports from Budapest with a one-year delay. This book also serves as trauma therapy for the author: unlike in real life, here the Soviet-Armenian officer is more Armenian than Soviet and we are treated to fantastic trips and meetings all along. Faljian-Alexander sneaks into East Germany just to be able to see a surviving Vermeer in Dresden and meets KGB Director Yuri Andropov in Budapest and even in his office in Moscow. And although Alexander writes quite well, this book is difficult to enjoy without in-depth understanding of his life and service in Budapest. When read in that context, however, it is one the most entertaining books ever written by a former American diplomat.

Washington and Budapest in the 1960s

As has been mentioned, Alexander served in Budapest between 1965 and 1969. The first 18 months (July 1965 to December 1966) stand out as the most eventful, and exciting, period in his tour. Therefore, in the second part of this article we are taking a closer look at the various projects the Armenian-American diplomat was involved in at this time. To understand that, we need some background.

US-Hungarian relations hit rock bottom as a result of the 1956 Hungarian Revolution and War of Independence. The underlying reason for this was that the Soviet-supported Kádár regime blamed 'American imperialism' in general and the CIA in particular for the 'unfortunate October events' of 1956 and was afraid of any American cultural influence in the country. Accordingly, public discourse on American issues was centrally controlled, American Studies were suppressed, and people in touch with American diplomats were monitored and harassed.[6] Heavily censored travel writing served as the only public source of information on the New World, while diplomats and intelligence agents were trained secretly, using translations of Soviet materials well into the 1970s.[7] American diplomats found this suppression of information disturbingly successful: Borhi cites a 1961 legation report noting that prominent writer Ágnes Nemes Nagy had no idea that T.S. Eliot and Ezra Pound were Americans and she had never heard of four-time Pulitzer Prize winning poet laureate Robert Frost.[8] Thus, a paranoid Hungarian Communist Party leadership viewed all American attempts at cultural diplomacy as subversive action (in their language, 'penetration'), while anything American was welcomed by the general Hungarian public.

Bilateral relations suffered a dramatic setback on February 13, 1965, when supposedly 'Asian' student rioters at a 'spontaneous' demonstration against America's conduct in the Vietnam War broke into the US legation and caused considerable physical damage to the building. It was in late July 1965, less than six months after the attack, that Edward Alexander arrived in Budapest to serve as the First Secretary for Press and Cultural Affairs of the Legation. His primary commission was to build cultural ties with a Hungarian government that cited American conduct in Vietnam as the main reason for rejecting such advances. His was an uphill task: although the Soviets and Americans signed a formal, bilateral cultural exchange agreement in 1958, Hungary would refuse to take a similar step until as late as 1977.[9]

Alexander's stay in Budapest was quite eventful: attacks on the Legation building continued, his chief of mission died in office, he welcomed the first ever US Ambassador to Hungary, hosted Isaac Stern and Kirk Douglas, reported on the first ever lecture on abstract expressionist painting in Hungary, supervised American reporting on the 10th anniversary of 1956 inside Hungary, opened up the USIA Library, started showing American films at the Legation, and attended to Cardinal Mindszenty. All this took place while the US fought her 'uncivil wars' at home and Vietnam abroad, and while the Six-Day War, the joint Warsaw Pact intervention against the Prague Spring, and the defection of ambassador-designate János Radványi almost ruined East-West relations yet again. He left Budapest just as the actual normalization of US-Hungarian relations was getting underway.[10]

Diplomat in Budapest, 1965-66

Arbitrary though this time frame may seem, it was Alexander himself who created it. Between October 1965 and December 1966, he prepared 'Monthly Cultural Reports' for the State Department. By the latter date, however, he had come to the conclusion that the 'preparation of the report was extremely time-consuming, demanding careful perusal of countless newspapers, magazines, books, film and theater schedules, radio listening, television watching and every kind of activity which contributed to the sum total of its monthly content.' Indicative of the difficulties an undermanned legation in a hostile political environment was facing is the following remark, 'Increased contacts and activities, as well as detailed

reporting on political-cultural events has pre-empted the time and effort devoted earlier to the cultural report.'[11]

The American diplomat was hardly exaggerating when he also noted in the same report,

> even without formal or informal agreements, and even in Eastern Europe, American culture cannot be ignored or excluded. The films attracting the most crowds are American. The books that are snapped up on the first day of publication are translations of American novels and short stories. The plays that pack them in night after night are American. The concert artists that are cheered and never allowed to leave the stage are American, and the disc jockeys of Radio Budapest play the same records as their American counterparts.

So what were these 'increased contacts and activities' that Alexander was involved in, and how could he reconcile his two, fundamentally different positions at the Legation?

Alexander's two commissions pushed him into two different directions. As Cultural Affairs Officer, he had to work on spreading American culture in a communist country that approached the matter with paranoid fear. At the same time, as Press Secretary, he had to soothe Hungarian fears of possible American abuse of the tenth anniversary of 1956. And just as the anniversary approached, his chief of mission died in office. By the end of the year, bilateral relations had been raised from the lowest level of temporary *Charges d'Affaires* to that of the highest, the Ambassadorial. To borrow a term form modern internet usage, during his stay in Budapest, Alexander repeatedly 'trolled' the Kádár regime and was occasionally 'trolled' back.

In a separate article I have already introduced and evaluated his performance as Press Secretary in 1966. He relentlessly fought, and sometimes successfully cut, communist red tape in support of American journalists. Arguably the most telling incident was retold in one of his May 1966 reports as follows: Kitty Havas of the Foreign Ministry asked Alexander over and over again to convince American journalists not to 'dramatize' the anniversary 'anymore than necessary.' The American diplomat responded, '[E]very medium kept a morgue of background material for just such occasions, but... for the tenth anniversary of the Revolt, some would obtain new material which should allay the MFA's [Ministry of Foreign Affairs] fears because if Hungary had really

achieved the aims of 1956, as is often heard in Budapest, all stories would reflect such progress.'[12]

As could be expected, the fall of 1966 brought tension and relief alike for the Hungarian Foreign Ministry. Tensions escalated as the anniversary approached, and insecurity peaked when the head of the American diplomatic mission, Elim O'Shaughnessy, suddenly passed away in September. An early October UN meeting between Secretary of State Dean Rusk and Hungarian Foreign Minister János Péter yielded much needed relief when the American diplomat suggested to his counterpart that ambassadors should be exchanged. Alexander later claimed that Hungary and Bulgaria were the last two European countries without ambassadorial representation in the US, which explains the move. Eventually, the anniversary passed without incident. Alexander's position at the (now) Embassy also changed with Martin Hillenbrand being appointed as the first ever American ambassador to Budapest in 1967.[13]

The 1988 oral history interview, his reports, *Opus*, and the Hungarian state security files shed light on his work as Cultural Affairs Officer in Budapest. In the interview, he identified three major issues: the possible return of the Holy Crown of Hungary (which at that time was not on the table), violent protests against American conduct in Vietnam, and Cardinal Mindszenty. Still, what he claimed to be most proud of was the opening of the USIA library in the Legation building, on March 21, 1966. He had asked for Hungarian space in vain, so he decided to use the building of the diplomatic mission to house the library.[14] He was 'trolled back' when Hungarian state security agents spread sneezing powder during a film showing held in the Library.[15]

Alexander was taken aback by the Hungarian regime's treatment of Zoltán Kodály, whose American trips in 1965 and 1966 were largely ignored by the press. So the American diplomat used Sir Isaac Stern's much awaited Hungarian performance to send a message by involving Kodály and his wife. The ageing Hungarian composer even challenged the violinist to play a new piece of his that was just being published, which Stern did after the intermission of a successful concert at the Music Academy on November 3, 1965.[16]

Alexander also cultivated pop and rock musicians, much to the dismay of state security. In addition, in 1965-66 he supervised the copyright agreement between Artisjus of Hungary and CBS for the production of *My Fair Lady* in Budapest. On February 16, 1966, Alexander reported on the opening night of the musical, which took place five days before in the

Budapest Operetta Theater. There was ‘considerable build-up in the daily and theatrical press,’ the performance sold out, and ‘the highly responsive audience missed none of the humor, enjoying itself tremendously.’ The short theatrical review, which also pointed to ‘minor mishaps’ and ‘opening night jitters,’ was followed by an in-depth report on post-performance conversations at *Fészek* (Nest, the Hungarian Artists' Club). Alexander was invited by Tamás Ungvári, who translated the musical into Hungarian, and had ‘the most substantive conversations’ with his host.

They happened to have seen the same West Berlin production of the musical in German, and discussed the difficulties of translating it into Hungarian: ‘Ungvári explained that whereas Berlin has a rich slang vocabulary, Budapest has little, not having been the major urban center for several centuries.’ He criticized his own work, ‘pointing out that there were at least five sentences of pure gibberish because he could find no good Hungarian equivalents.’ Ungvári also openly voiced his admiration for American culture on account of an essay he wrote on playwright Arthur Miller: ‘You must realize that the United States is the only country in the world for us. It is the object of our dreams, and when President Kennedy was killed, it was no less shattering for us than for you.’ The Hungarian translator inquired about the possibility of extending the two-year contract for the play, and when he was told that it was the job of the Hungarian cultural attaché in the US capital, he burst out, ‘Idiots, all idiots. Our Foreign Ministry always appoints fools to those jobs. No, our hopes lie with the American Cultural Attaches here. We can never expect our own people to lift a finger for us.’ The American diplomat summed up various rumors about Ungvári, too, concluding that if he is the ‘scoundrel’ his critics claim him to be, ‘he is a knowledgeable and influential scoundrel.’[17]

The American diplomat loved painting and was disturbed by the propagandistic nature of socialist realism. So he decided to ‘troll’ Hungarian authorities on three separate occasions. In August 1965, he sponsored and reported on the first ever public lecture in Hungary on contemporary nonfigurative, pop and abstract art in America. It was delivered by Paul Mocsanyi, director of the Arts Center of the New School for Social Research in New York. Alexander's report reads, in part, as follows: By the time he started to lecture, ‘the small auditorium was packed with many standing in the rear.’ He opened by remarking that the last time he had been in that very room, then the seat of the Hungarian Supreme Court, was the trial of Mátyás Rákosi in 1936, which he covered

for the Havas News Agency. As for the lecture, Alexander notes that he 'never shied away from the unpleasanter [sic] aspects of his theme, explaining, for instance, the relation between some paintings and the depression.' The official host of the event tried to cut off questions afterwards, but Mocsanyi declared that he 'would answer questions on art, politics, current events or anything else having to do with the United States.' After a few minutes of awkward silence the event was terminated but the audience showered the lecturer with handshakes, congratulations, and questions.[18] This was a classic case of communist red tape. The lecture was neither banned nor publicized. It was scheduled for early August, a time when nobody is in Budapest. It was moved around and rescheduled on zero notice (from August 2 to 4, then to a different time and venue on the latter date), and no questions were to be asked by the audience. Still, the full house attendance marked another victory for the American diplomat.

Alexander also made friends with Imre Bak, a graduate of the Hungarian Academy of Fine Arts and regular visitor to the new USIA Library, who tried to organize an exhibit of contemporary Hungarian abstract art at Ferihegy Airport, and prepared a prospectus titled 'New Strivings - 1966: Introducing Young Painters' (*Új Törekvések* in Hungarian). They took their home-made catalogue to the Ministry of Culture for approval, where an official 'took one look at the prospectus and was appalled. He was invited to see the paintings themselves, and when he did, he reportedly staggered out of the studio muttering about the insanity of modern art.' The exhibit was, of course, banned before opening night. Meanwhile, the Guggenheim in New York City asked for a sample of their work. Seeing their low quality prints, Alexander offered to take Kodachrome pictures of their paintings, invited them to his own home to study the USIA slide collection on contemporary American painting, and asked State for even more up-to-date materials.[19] The group of artists in question was the *Zuglói Kör* (Zugló Circle). Bak went on to earn international fame by 1971. This was another hard-earned success on the American diplomat's part: without the Library and his language skill he never would have been able to help the group as Bak, his contact, did not speak English. And Hungarian art history might have taken quite a different turn without him.

Finally, Alexander offered his take on 'official' Hungarian art. In October 1966 Műcsarnok hosted an exhibition of 244 pictures from nine of Hungary's most prominent contemporary artists working at home. Alexander reported on the heated debate in the print press on the merits of

abstract art, with conservatives opposing it as ‘malfunctions of culture’ and a ‘degeneration of the creative spirit.’ The exhibit, he was told, reflected a compromise between the conservatives and liberals sitting on the Ministry of Culture's jury. What he saw was one-sided: ‘One of the most striking things in the entire exhibit was an immediate sense of familiarity with the pictures surrounding the viewer.. On closer examination it became evident why: Szabo's still lifes [sic] were drawn from Cezanne, Konfar's heavily brush-drawn heads were inspired by Rouault, Reich's simple lines and satyrs with pipes of pan were a combination of Chagall and Picasso.’ Most of the paintings exhibited reminded him of ‘some painter of the French school from the early part of our century.’ Among the odd exceptions he mentions József Vati, who ‘was represented by an immense fresco, measuring 15 by 30 feet, depicting students, workers and collective farm workers in a style of socialist realism that would have had Andrei Zhdanov rubbing his hands with glee.’ He found two of László Ridovics's paintings ‘show-stoppers for different reasons,’ one (*Vietnamese Mother* - holding a dead child) for artistic value, the other (*1956* - depicting a freedom fighter between two AVOs hanged) for subject. Still, ‘nowhere was there evidence of the many western schools of painting that have arisen since before World War II.’ His conclusion rings true of any totalitarian regime: ‘The controversy will certainly not abate but neither will the plight of the Hungarian artist improve so long as the regime retards his development to the degree that cultural freedom fighters are compelled to defend a position today which was not only defended but won by western counterparts almost four decades ago.’[20]

Alexander met László Országh, the founder of American Studies in Hungary, when the Debrecen professor was conducting research for his survey of American literary history as a Ford Foundation grantee in the US capital. In the summer of 1965 they compiled a list of some 100 volumes for a reference library for Lajos Kossuth University, Debrecen, to promote Országh's broader project. The books were withheld for five months by the authorities, who at one time cited ‘wrapping problems’ (or, packaging difficulties) as the excuse not to deliver the books. The packages were eventually delivered in mid-November 1965, but Alexander was not granted permission to visit Debrecen or put USIA stamps into the volumes. Országh, however, was allowed to thank him, and the book came out in 1967.[21]

Alexader's greatest claim to fame as a diplomat in Hungary came during Hollywood film star Kirk Douglas's April 1966 visit to Hungary.

Douglas was a household name in Hungary, too, on account of *Spartacus* (1960), which he himself had produced and starred in. The Spartacus story was a classic class struggle epic that communists championed, but there was a lot more to this Kubrick classic. As producer, Douglas insisted that screenwriter Dalton Trumbo (one of the famous Hollywood Ten) be fully credited in the movie, thus breaking down the blacklist that had been in effect for much of the 1950s. Therefore, he was twice the hero when he came to Budapest during a tour of the Soviet Bloc. His three demands in each country were to learn a local folk song, lecture a large student body, and meet the local Communist Party boss. Alexander described him as 'a real difficult person. Edgy, prickly. But cooperative, too.' Douglas' first request was easy to meet, the second one unlikely, the third one well-nigh impossible. And yet, in the end it was only Douglas' third request that ended up being met in Budapest. There was no official protocol for presenting an American movie star to a communist dictator, so this time Alexander had to improvise. He took Douglas to *Mátyás Pince*, since he knew that Kádár would have dinner there on occasion. He struck gold as the Hungarian communist dictator was indeed there that night with his wife. The American diplomat walked up to him, introduced himself in Hungarian, and asked the party boss if he wanted to meet Douglas. When they clarified that it was indeed the Kirk Douglas of *Spartacus* fame, Kádár agreed. The three-day visit also featured a lecture to some sixty guests from the world of Hungarian film and television, instead of a presentation in front of a large student body. Douglas was so happy with the meeting with Kádár that he chose not to learn a folk song. Alexander's ingenuity became a legend in American diplomatic circles since none of his fellow diplomats could arrange for a meeting between their local party bosses and the American actor.[22]

Thus, with the American Library opened, the tenth anniversary in the books without a major incident, and an agreement in place to elevate bilateral relations from the lowest to the highest level, the first eighteen months of Ed Alexander's tour of duty in Hungary had come to an end. In 1967 he was finally granted a Soviet visa to visit his parents' homeland, Armenia, and the first US Ambassador arrived in Hungary just as Cardinal Mindszenty threatened to walk out of his safe haven in protest. Edward Alexander was an enigma for Hungarian state security who simply could not decide whether he was CIA or not. His file is thrice the size of those of his two mission chiefs (O'Shaughnessy and Hillenbrand)

combined. When it was closed in 1969, upon his departure from Budapest, the final verdict read: ‘not a spy’.[23]

So Why Should We Read Him?

First of all, as a trained journalist and a cultured individual, Alexander writes very well. He is also a natural born storyteller, and, as evidenced by his books introduced above, he can do so in at least three different styles. As for his exploits in Hungary, he was a unique witness to cultural changes in Hungary in the mid-1960s, just as the new ‘culture tzar’ György Aczél was taking over. His reports on Kodály, Bak and the Zugló Circle, Országh, and Mocsanyi have contributed hitherto unknown information on the age and open up a new area of cultural diplomatic studies for future generations. And you should also read him if you like puzzles: the narratives above have been pieced together from press, intelligence and diplomatic reports, a thriller, a memoir, and an oral history project.

Bibliography

Abádi Nagy, Z. 2009. ‘Anglisztika-amerikanisztika a mai Magyarországon.’ Frank T. & Károly, K. (eds.) *Anglisztika és amerikanisztika. Magyar kutatások az ezredfordulón*. Budapest: Tinta. 13-31.

Alexander interview. 1998. Edward Alexander interviewed by Hans Tuch, July 26, 1988, The Association for Diplomatic Studies and Training, Foreign Affairs Oral History Project, Information Series, Copyright 1998. 34 pages: [illegible] (accessed July 25, 2016).

Alexander, E. 1990. *The Serpent and the Bees: A KGB Memoir*. New York and London: University Press of America.

Alexander, E. 2000. *A Crime of Vengeance: An Armenian Struggle for Justice*. Lincoln NE: iUniverse.

Alexander, E. 2000. *Opus*. Bloomington IN: Xlibris.

Andrási, G. 1991. ‘A Zuglói Kör (1958-1968).’ *Ars Hungarica*. 19:1: 47-64.

Balogh, M.G. 2014. ‘From “the Bastion of Imperialism” to “the Greatest Capitalist Economy”: How Détente Changed the Hungarian State

Security's Perception of the United States.' Lecture at the OAH conference in Atlanta, 2014.
Borhi, L. 2016. *Dealing with Dictators. The United States, Hungary, and East Central Europe, 1942-1989*. Bloomington: Indiana UP. Trans. Jason Vincz.
Bónis, F. 2001. *Élet-pálya. Kodály Zoltán*. Budapest: Balassi Kiadó-Kodály Archívum.
Glant, T. 2010. 'Travel Writing as a Substitute for American Studies in Hungary.' *Hungarian Journal of English and American Studies* 16:1-2: 171-184.
Kodályné interview. 2017. Kodály Zoltánné (Sarolta Péczely) interviewed by Tibor Glant, Februray 10, 2017, Budapest.
Kovrig, B. 1991. *Of Walls and Bridges. The United States and Eastern Europe*. New York: New York UP.
Magyarics, T. 1996. 'Az Egyesült Államok és Magyarország: 1957-1967' *Századok* 130: 3: 571-612.
Medalis, Ch. 2009. *American Cultural Diplomacy, the Fulbright Program, and U.S.-Hungarian Higher Education Relations in the Twentieth Century*. Ph.D. diss. Columbia University.
Országh, L. 1967. *Az amerikai irodalom története*. Budapest: Gondolat.

Archival Sources

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (Hungarian State Security Archives), Budapest: ÁBTL 3.1.5. O-13448/1-3. Personal File on Edward Alexander.
Archives II, College Park, MD: National Archives and Records Administration: RG 59 General Records of the Department of State, Central Foreign Policy Files, 1964-66, Box 340. Alexander's reports from Budapest, 1964-66.

Eindnoten:

1 This essay is an expanded version of a lecture with the same title delivered at the 'Diplomat Writers, Author Diplomats' conference held at the University of Debrecen on October 20, 2107.
2 Biographical information presented here is based on Alexander Interview (see Bibliography for details) and the bio on the Authors' Guild website: http://members.authorsguild.net/ealexander/ (accessed July 13, 2018).
3 Alexander, *The Serpent*.
4 Alexander, *A Crime of Vengeance*.
5 Alexander, *Opus*.
6 Abádi Nagy, 'Anglisztika-amerikanisztika a mai Magyarországon', 15-16.
7 On travel writing see my article: 'Travel Writing as a Substitute for American Studies'. The statement about the training of diplomats and spies is based on Balogh, 'From "the Bastion of

Imperialism" to "the Greatest Capitalist Economy": How Détente Changed the Hungarian State Security's Perception of the United States'.

8 For background see: Borhi, *Dealing with Dictators*, the reference to Nemes Nagy is from pp. 167-8. See also: Kovrig, *Of Walls and Bridges*, and Magyarics, 'Az Egyesült Államok és Magyarország: 1957-1967'.

9 Borhi, *Dealing with Dictators*, 203, and 281-284; and Medalis, *American Cultural Diplomacy*, esp. 155-156, and 194-196.

10 Borhi, *Dealing with Dictators*, 194-218; and Kovrig, *Walls and Bridges*, 103-116.

11 'Cessation of Monthly Cultural Report,' Budapest Embassy to State, December 22, 1966, 1 page, RG 59 General Records of the Department of State, Central Foreign Policy Files, 1964-66, Box 340, Folder: CUL - CULTURE HUNG 1/1/64, Archives II, Maryland. This folder has all the monthly reports, too.

12 'NBC Team Completes Filming Documentary on Hungary,' Budapest Legation to State, May 5, 1966, 2 pages, NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Foreign Policy Files, 1964-66, Box 340, Folder: CUL 6 HUNG 1/1/64.

13 Borhi, *Dealing with Dictators*, 206-209; Alexander Interview, 15.

14 Alexander Interview, 16-19 and 24-25.

15 Pál Iglói's report dated January 19, 1968, 2 pages: ÁBTL 3.1.5. O-13448/2, 176-7. The incident took place two days before, and the typed evaluation states, 'in terms of disruption, the operation was successful, although it was not appreciated by the audience at all. The applause at the end of the screening proves that most of the people attending these events are pro-American.'

16 Alexander Interview, 19-20; 'Media Coverage of Composer Kodaly's American Visit,' Budapest Legation to the State Department, September 26, 1965, 2 pages, RG 59 General Records of the Department of State, Central Foreign Policy Files, 1964-66, Box 340, Folder: CUL 6 HUNG 1/1/64. Also: author's interview with Kodály's widow, February 10, 2017; and Bónis, *Élet-pálya: Kodály Zoltán*, 51-52.

17 'Premier of "My Fair Lady",' Budapest Legation to State, February 16, 1966, 3 pages, RG 59 General Records of the Department of State, Central Foreign Policy Files, 1964-66, Box 340, Folder: CUL 10-5 Hung 1/1/64. Underline in the original.

18 'Visit of New York Art Director, Paul Mocsanyi,' Budapest Legation to State, August 17, 1965, 3 pages, RG 59 General Records of the Department of State, Central Foreign Policy Files, 1964-66, Box 340, Folder: CUL 10-5 Hung 1/1/64. On Mocsányi's life see: http://newschoolhistories.org/people/paul-mocsanyi/ (accessed July 13, 2018).

19 'Information Material for Young Artists' Group,' Budapest Legation to State, August 1, 1966, 2 pages, RG 59 General Records of the Department of State, Central Foreign Policy Files, 1964-66, Box 340, Folder: CUL 10-5 Hung 1/1/64. On the group, only in Hungarian, see: Andrási, 'A Zuglói Kör (1958-1968)'. Alexander consistently misspelled Bak's name with a double 'K.'

20 'Painting Exhibit Reveals Condition of Hungarian Art,' Budapest Legation to State, November 14, 1966, 3 pages, RG 59 General Records of the Department of State, Central Foreign Policy Files, 1964-66, Box 340, Folder: CUL 10-5 Hung 1/1/64. For the record, the nine artists were: Kálmán Csohány, Gyula Konfár, Károly Raszler, Károly Reich, László Ridovics, Simon Sarkantyu, Béla Stettner, Zoltán Szabó, and József Vati. The debate, which coincided with the 10th anniversary of the 1956 revolution, was conducted in *Kortárs* ('conservatives' a.k.a. hard liner communists) and *Élet és Irodalom* ('liberals' a.k.a. reform communists).

21 For details see Alexander's reports: 'USIA/IAS: Books for Professor Laszlo Orszagh,' Budapest Legation to the Secretary of State, July 10, 1965, 1 page, and 'Books for Professor Orszagh,' State to Budapest Legation, August 3, 1965, 1 page, RG 59 General Records of the Department of State, Central Foreign Policy Files, 1964-66, Box 340, Folder: CUL 10-5 Hung 1/1/64; 'Books Bound by Red Tape,' Budapest Legation to State, August 7, 1965, 2 pages, RG 59 General Records of the Department of State, Central Foreign Policy Files, 1964-66, Box 340, Folder: CUL 9 HUNG 1/1/64; 'Institute Approves Book Presentation to Debrecen,' Budapest Legation to State, September 21, 1965, 3 pages, RG 59 General Records of the Department of State, Central Foreign Policy Files, 1964-66, Box 340, Folder: CUL 9 HUNG 1/1/64; 'Book Presentation Made to Debrecen,' including a copy of Országh's letter of thanks to Alexander, Budapest Legation to State, November 16, 1965, 2 pages and 'Film and Photo Materials for Professor Orszagh,' Budapest Legation to State, December 14, 1965, 2 pages, RG 59 General Records of the Department of State, Central Foreign Policy Files, 1964-66, Box 340, Folder:

CUL 9 HUNG 1/1/64. The finished product was Országh's iconic literary history of the US, *Az amerikai irodalom története* (Budapest: Gondolat, 1967), which was printed in 7,700 copies.

22 Alexander Interview, 20-3.

23 ÁBTL 3.1.5. O-13448/3, last page.

Michiel van Kempen

Een postkoloniale spagaat
Een publieke rede in de VN en een geheim telexbericht
Albert Helman als diplomaat

Abstract

Albert Helman, pseudonym of Surinamese Lou Lichtveld (1903-1996), was a prominent writer of the Dutch-Caribbean. Around 1960 he decided to opt for a job as a diplomat at the Netherlands embassy in Washington and the United Nations in New York. Since his native country, Suriname, was still a part of the Netherlands, it could not lead its own foreign policy. Lichtveld advised the government in Suriname, but worked along the lines of the Foreign Department of The Netherlands in The Hague. This position was extremely complicated: we see him struggling with his loyalties when he has to present the Dutch standpoint in the UN in the case of the apartheid-policy in South-Africa

Keywords: Suriname, The Netherlands, Albert Helman, decolonization, apartheid, United Nations

Een schrijver wordt diplomaat

Binnen het Nederlandstalige literaire landschap neemt Albert Helman (1903-1996) een bijzondere plaats in: hij is de eerste schrijver uit ‘de West’ - de (voormalige) Nederlandse gebiedsdelen in het Caraïbisch gebied: Suriname en de Antillen - die in de 20ste eeuw een vooraanstaande positie wist te verwerven met een groot literair oeuvre. Hij is ook de auteur van de eerste moderne roman over de slavernij: *De stille plantage* uit 1931, een boek dat zowel binnen de Nederlandse als de Surinaamse letteren een canonieke status heeft verworven: het haalde 25 drukken, werd voor toneel bewerkt, werd opgenomen in allerlei reeksen en wordt ook tot de dag van vandaag nog met regelmaat herdrukt.

Lou Lichtveld spreekt de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties toe, 1 november 1963. Foto: United Nations

Dat hij naast de schrijverij nog ongelooflijk veel andere domeinen de zijne mocht noemen - het componeren, het vertalen, de journalistiek, de taalkunde, de geschiedschrijving, de filmgeschiedenis, de volkskunde - is uiteengezet in de omvangrijke biografie die in 2016 verscheen onder de veelzeggende titel *Rusteloos en overal*. Die verschillende domeinen brachten hem in contact met tal van de groten der aarde in de 20ste eeuw: Béla Bartók, Joris Ivens, George Orwell, Yehudi Menuhin, Frida Kahlo enz. enz. Nog niet genoemd is een domein waarin hij misschien niet zijn allerbeste kwaliteiten heeft tentoongespreid, maar wel enkele van zijn meest opmerkelijke: de politiek en de diplomatie. Dat is tegelijkertijd ook wel een wereld waar je Lou Lichtveld (zoals de burgernaam van Albert Helman luidde) niet zou verwachten. Zijn leven lang heeft hij in krasse statements in teksten en tal van interviews afgegeven op politici, diplomaten en ambtenaren, maar dat weerhield hem er niet van zelf aan het begin van de jaren '60 van de 20ste eeuw het pad van de diplomatieke carrière te gaan bewandelen. Van alle paradoxale wendingen in het complexe leven van Helman, was deze wel de opmerkelijkste. Die stap was des te opmerkelijker, daar zijn eigen ministerschap van Onderwijs en

Volksgezondheid in zijn geboorteland Suriname slechts anderhalf jaar geduurd had en was geëindigd in groot tumult in de Surinaamse volksvertegenwoordiging, pers en samenleving. Die rumoerige tijd is al vaak beschreven en blijft hier verder buiten beschouwing.[1] Hier wordt alleen een schets gegeven van Helmans/Lichtvelds diplomatieke carrière, die zich afspeelde op drie fronten: de ambassade van het Koninkrijk der Nederlanden in Washington, de Nederlandse vertegenwoordiging bij de Verenigde Naties in New York en zijn rol als *ambassador on call* met als standplaats Trinidad & Tobago. Eerst wordt beschreven hoe 'de wilde Helleman' in de diplomatie verzeild raakte, vervolgens wat zijn voornaamste bemoeienissen in het diplomatieke veld zijn geweest en dan wordt ingezoomd op de merkwaardigste episode van die jaren: zijn toespraken tot de Verenigde Naties.[2]

Na Lichtvelds ministerstijd, van 1949 tot 1951, werd hij ambteloos burger, een periode die een nieuwe periode van grote schrijfactiviteit inleidde met vier romans in enkele jaren tijds en vervolgens een hele reeks toneelstukken en bewerkingen van theaterteksten. Verder bemoeide hij zich met tal van besturen en commissies in de Surinaamse samenleving en werd hij in 1954 benoemd tot voorzitter van de Rekenkamer - tot zijn eigen verbazing, want hij kon zijn eigen belastingbiljet nog niet eens invullen. Met die benoeming was hij dan toch toegetreden tot het verfoeide gilde van de ambtenaren, zij het dan ook in de rang van hoofdambtenaar ter beschikking van de minister-president van Suriname. Hij was benoemd voor het leven, maar dat leven zou slechts zeven jaar duren.

In de zomer van 1960 bracht Helman/Lichtveld twee maanden in Nederland door. Hij was meegereisd als adviseur van de Surinaamse minister van Onderwijs en Volksontwikkeling, zijn vriend A.J. Morpurgo, en hij hield zich vooral bezig met zaken van cultuur en onderwijs.[3] Er moesten zaken gedaan worden met de Nederlandse Onderwijsminister Jo Cals en er werd frequent overlegd over de Rijksraad voor Culturele Aangelegenheden. Daarmee kwam Lichtveld ook terecht in delicate diplomatieke verhoudingen: de Surinaamse gecommitteerde voor Surinaamse Zaken en de gevolmachtigd minister voor Suriname konden moeilijk samen door één deur. Voor Lichtvelds toekomst was echter belangrijker wat er gebeurde op het ministerie van Buitenlandse Zaken: hier werden de plooien gladgestreken om hem een diplomatieke baan in Washington te bezorgen. Hij bezocht het Unesco-hoofdkwartier in Parijs en woonde de eerste zitting van de Caraibische Commissie in San Juan, Puerto Rico, bij. Kortom: hij werd klaargestoomd voor het diplomatenleven. Dat zou dan

vallen onder verantwoordelijkheid van het Nederlandse ministerie van Buitenlandse Zaken. Suriname, als deel van het Koninkrijk der Nederlanden, kende wel sinds het Statuut voor het Koninkrijk van 1954 autonomie in het bestuur van alle binnenlandse aangelegenheden, maar had geen leger en ook geen eigen Buitenlandse Dienst.

Wat bezielde de artistiek zo begaafde en tegelijkertijd ook zo polemische natuur Albert Helman om zich op het glibberige ijs van de diplomatie te begeven? Hij moet er allereerst een manier in gezien hebben om te ontsnappen aan de Surinaamse samenleving, die voor hem als kosmopoliet toch wel erg klein was. Verder realiseerde hij zich zeer goed, dat het voor hem, nu hij tegen de 60 begon te lopen, zaak werd zijn schaapjes op het droge te brengen. En dan was er natuurlijk de nooit aflatende nieuwsgierigheid naar het onbekende en de tomeloze ambitie van de 'kleine Indiaan'. Hij had in zijn jeugdjaren gezien hoe zijn vader was opgeklommen tot de hoogste rang in het overheidsapparaat: Koloniaal Ontvanger, zeg maar: Hoofd van de Belastingdienst. Maar hij had er zich ook groen en blauw aan geërgerd dat iemand uit de 'gekleurde stand' daar ook zijn plafond bereikte. Minister was hij zelf al geweest. Voorzitter van de Rekenkamer wàs hij, al besefte hij ook heel goed dat hij daar een *lame duck* was, die veel kon zeggen en controleren, maar in de praktijk nauwelijks iets kon bereiken. Minister-president zou er voor hem nooit in zitten. Maar een vet betaalde baan aan de belangrijkste ambassade van het Koninkrijk der Nederlanden: die in Washington, stond hem wel aan.

In Suriname kreeg men al gauw lucht van de ambities van Lichtveld, en *De West*, het dagblad van zijn grootste politieke opponent D.G.A. Findlay, hoonde in december 1960: 'Naar wij vernemen, zal de heer L. Lichtveld, die verstand van alles schijnt te hebben, de minister van Algemene Zaken adviseren inzake de afdeling Buitenlandse Betrekkingen.'[4] De horzel in de nek van Lou was goed geïnformeerd. In de zoektocht om de Nederlands-Caraïbische gebiedsdelen een sterkere positie te geven in het internationale krachtenveld, stelde de Surinaamse premier S.D. Emanuels in het najaar van 1960 aan de Nederlandse minister van Buitenlandse Zaken Joseph Luns voor om Lichtveld voor een half jaar te stationeren bij de Organisatie van Amerikaanse Staten, OAS, waarna hij zou worden afgelost door een Antilliaanse afgevaardigde. Maar de Antilliaanse regering voelde er niet voor.[5] Wel vertrok Lou op 15 september voor de VN naar New York, vermoedelijk als waarnemer voor de regering.[6] Andere missies volgden en de facto leidde hij dus het bestaan van een diplomaat. De formalisering ervan liet niet lang op zich wachten:

vanaf april 1961 trad hij in dienst bij het Rijksdeel Suriname als adviseur van de minister-president op het stuk van buitenlandse betrekkingen en werd hij gedetacheerd bij de Nederlandse ambassade in Washington.[7] Hij mocht zich Gevolmachtigd Minister noemen en kwam in een klassieke entourage van diplomaten terecht, een wereld waarin er een stevig beroep werd gedaan op zijn spijsverteringsorganen.[8] Helemaal comfortabel voelde de schrijver er zich niet, hij kon maar moeilijk wennen aan het politieke jargon en kreeg de kans op de ambassade een amusante voordracht te houden over de ambtelijke taal.[9]

In de diplomatieke dienst van Nederland deed zich medio 1962 een koerswijziging voor: de Surinaamse positie in de buitenlandse dienst werd aanzienlijk versterkt - een vriendelijk gebaar zijdens Den Haag naar zijn oud-kolonie toe, want formeel bleef de buitenlandse politiek na het Statuut een zaak van Nederland. Nu kreeg de koninkrijksdelegatie bij de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties in plaats van een waarnemend gedelegeerde een volwaardig gedelegeerde van Suriname. Voor de post droeg de Surinaamse regering dr L.A.M. Lichtveld voor, Albert Helman.[10]

Op 12 september 1962 begon de Zeventiende Algemene Vergadering der Verenigde Naties; Lou Lichtveld maakte deel uit van de Nederlandse delegatie, benevens zijn Antilliaanse confrère die in het interbellum de West mee op de literaire kaart had gezet: Cola Debrot, auteur van de novelle *Mijn zuster de negerin* (1935).[11]

Wat deed hij als diplomaat, behalve dineren? Voor Suriname kon hij als waarnemer internationale conferenties bijwonen en de Surinaamse regering daarvan verslag uitbrengen - behalve de zittingen van de *Assemblée Générale* van de Verenigde Naties met name ook die van de Organisatie van Amerikaanse Staten (OAS). Verder moest hij raad geven in alle zaken die de regering dienstig leken.[12] Zo adviseerde hij over economische kwesties als de bauxietvoorkomens in Saramacca, de multinationals Alcoa, Suralco en Billiton en de strategische belangen van de VS hierbij, en de steun die Suriname misschien kon krijgen uit het Amerikaanse *Alliance for Progress*-programma. De Surinaamse premier Emanuels wilde graag een onderhoud met president Kennedy - hij had blijkbaar de smaak te pakken nadat Eisenhower Suriname had aangedaan - maar Lou Lichtveld raadde het hem af, omdat zo'n afspraak een degelijke voorbereiding vereiste. Verder adviseerde hij over zaken als ruiterstandbeelden (maar er staat er nog altijd niet één in Paramaribo) en hij zorgde ook voor het eerste contact met het Summer Institute of Linguistics, dat in

Suriname een grote rol zou gaan spelen bij de vastlegging van de volkstalen. Later zag Lichtveld in dat hij daarmee een grote fout had gemaakt: Suriname had er een spionage-organisatie mee in huis gehaald.[13] Veel zoden aan de dijk zetten al zijn inspanningen niet: later herinnerde hij zich dat hij vanuit Suriname op geen enkele brief en op geen enkel voorstel antwoord kreeg.[14] Dat was wel wat gechargeerd, maar ook weer niet heel ver bezijden de waarheid.

Na vier jaar verruilde Helman Washington en New York voor het Caraïbische eiland Tobago. Op 15 oktober 1965 werd beslist dat Lichtveld zich Buitengewoon en Gevolmachtigd Ambassadeur mocht noemen telkens wanneer de minister van Buitenlandse Zaken hem als hoofd van een delegatie of als zelfstandig gedelegeerde nodig had. Vanwege zijn uitstekende beheersing van het Spaans kon hij opgeroepen worden voor missies in Latijns-Amerika. Hij ressorteerde onder de ambassade van Port of Spain, maar mocht zich op Tobago vestigen. Hij verkreeg dus een officiële status om hem van diplomatieke immuniteiten te verzekeren. Zo is hij *ambassador on call*, en maakt hij als waarnemer reizen naar talloze conferenties en congressen in de Amerika's.[15] Na acht jaar gewekt te hebben voor de Buitenlandse Dienst van het Koninkrijk der Nederlanden, kreeg hij op 1 mei 1969 eervol ontslag.

Puntdicht

Dat de *schrijver* Albert Helman er in het bestaan van een druk rondreizend diplomaat bij inschoot, besefte hij zelf natuurlijk heel goed. In een puntdicht zette hij zichzelf zo neer:

Zelf

Ik ben precies een dromedaris,
Ik draag mijn kunst ter
Versiering, als bult.
De rest is functionaris.[16]

De rusteloze geest van Lou zoekt een uitweg bij de maandenlange en vaak langdradige VN-zittingen. Hij pent heel wat af tijdens het bidsnoer van speeches.[17] Als de Speciale Politieke Commissie op 5 december 1962 niet doorgaat en de eerste voorzitter van de PLO, Ahmad al-Shukeiri, als

eerste opstapt, geeft dit Lou een sarcastische half-rijmende Sinterklaasbrief in over het Israëlisch-Palestijnse conflict. Blijkbaar bevalt het genre hem, want elk jaar schrijft hij zo'n gedicht, dat soms ook gestencild wordt verspreid. Blijkbaar moest de slaapverwekkende lengte van de VN-sessies op papier zijn tegenhanger krijgen. Hij schrijft ook scabreuze kwatrijnen, zoals dit op de secretaris-generaal van de VN:

Oe Thant

Mystiekem verraadt hij het Westen aan 't Oosten
besluipt hij in Thailandse aura gehuld
zijn web van intriges en... laat zich betasten;
maar schrikt door de schim van Dag Hammerskjöld

Of over de gedelegeerde van Mali:

Ze is een beauté, spreekt heel mooi Frans,
is daarbij slank, maar... veel te blank, -
tóch « zwarte » tegen wil en dank -
dus: honi soit qui « Mali » pense![18]

De vele ledige uren doorgebracht in diplomatieke dienst, brengen Albert Helman en Marnix Gijsen ertoe een brief binnen de diplomatieke wereld te doen rondgaan, waarin zij vragen om literaire bijdragen van Nederlandse en Belgische diplomaten. Als secretaris zal Maarten Mourik optreden.[19] Het verzoek zal leiden tot de bloemlezing Per *diplomatieke koerier* die in 1965 uitkomt bij A.J.G. Strengholt met werk van twintig diplomaat-schrijvers.

Guyana

Lou Lichtveld/Albert Helman heeft zijn aanwezigheid bij de VN dus bepaald niet ervaren als het meest opwindende wat hem maar kon overkomen. Groot is de inbreng van Lichtveld in het diplomatieke veld niet geweest. We zien hem eigenlijk maar zeer zelden actief binnen de publieke VN-fora. Dat was wèl het geval toen hij het Nederlandse standpunt over het heikele onderwerp van de Zuid-Afrikaanse apartheidspolitiek moest verwoorden - een kwestie die we hierna uitvoerig uit de

doeken zullen doen. Verder heeft hij tweemaal de plenaire vergadering van de VN mogen toespreken: op 15 december 1965 leest hij de felicitatiegroet voor aan het adres van (Brits) Guyana dat heeft bekendgemaakt dat het een half jaar later zijn onafhankelijkheid zal uitroepen en op 20 september 1966 begroet hij het nieuw toegetreden land. In deze gevallen ging het natuurlijk niet om diplomatiek gevoelige zaken en het lijdt geen twijfel dat de schrijver Helman in deze verklaringen veel sterker de vrije hand heeft gekregen dan in de verklaringen over apartheid die door de ambtenaren en juristen van het Nederlandse ministerie van Buitenlandse Zaken tot op de komma waren dichtgetimmerd.

De felicitatiegroet aan Guyana opent, na de plichtmatige felicitaties van de eerste alinea's, met een groots perspectief op het noord-oosten van Zuid-Amerika, op een wijze die al een voorafschaduwing lijkt te geven van het grote essay over de 'vijf Guyana's', *De foltering van Eldorado*, dat Helman in 1983 zal publiceren:

> When, more than four centuries ago, the five great colonial powers of those days approached the then so-called 'Wild Coast of the Guyana's', they chased away the Caribs and the Arawaks living on that territory where the soil still keeps its secrets about its original inhabitants, and they carved up the land among themselves. Fortunately this operation by which they created a number of Guyana's, Portugese, French, Dutch, British and Spanish Guyana, and even sub-divisions like the colonies of Berbice, Demerara and Essequibo, left no tangible scars because they made this division according to the course of the rivers.
> In the low-lands, the Netherlands, history has taught us a plain but terrific truth: that mountains may separate, but rivers do not exist to divide, only to unite people, and that water is the most natural way to establish contact and commerce among men. This being the case, the most central part of the old Guyana's, Surinam, extends its very cordial congratulations to its neighbour country, the newly independent state of Guyana, across the river that does not separate both countries, but certainly will prove to be a symbol of their intimate contact and friendship.[20]

In dit laatste liet Helman zich wel erg in zijn eigen retoriek meeslepen: de grensrivier tussen Suriname en Guyana, de Corantijn, gaf en geeft tot op de dag van vandaag aanleiding tot territoriale conflicten tussen beide landen, ingegeven door de onduidelijkheid van de bovenstroom van de rivier, alsook door onenigheid over waar exact de grens loopt in de gehele

rivier. Uiteindelijke inzet van de conflicten is uiteraard wie er kan beschikken over de voorkomens van natuurlijke delfstoffen.[2121]

Apartheid

Van grotere inhoudelijke betekenis zijn Lichtvelds interventies geweest in het debat dat aan het begin van de jaren '60 in de Verenigde Naties gevoerd werd over de apartheidspolitiek van Zuid-Afrika. In de internationale politiek was de apartheid een *hot issue*, waartegen breed front werd gemaakt en dan met name met VN-resoluties waarin werd opgeroepen tot een economische boycot van Zuid-Afrika. Maar het Koninkrijk der Nederlanden, aangevoerd door de aartsconservatieve minister van Buitenlandse Zaken Joseph Luns, volgde die lijn niet. Zo kwam Nederland met die opstelling internationaal geïsoleerd te staan. De kwestie is des te interessanter, daar de woordvoerder namens Nederland Lou Lichtveld was. Hij, zelf afkomstig uit een van Neerlands voormalige koloniën, had een reputatie opgebouwd als fel strijder tegen alles wat riekte naar onderdrukking en fascisme: tegen het totalitaire Sovjet-Rusland (na een vroege flirt met het communisme), tegen het monarchistische Spanje van dictator Franco, tegen nazi-Duitsland, tegen de reactionaire krachten die in Mexico president Lázaro Cárdenas del Rio bedreigden. In zijn Washingtonse tijd - de jaren van de heksenjacht op communisten, bekend als het McCarthy-ism - werd Lichtveld zelf ook scherp door de Amerikanen in de gaten gehouden, omdat men hem nog altijd verdacht van communistische sympathieën.

Op 19 oktober 1962 sprak Lou Lichtveld namens Nederland een verklaring over de Zuid-Afrikaanse apartheid uit in de Speciale Politieke Commissie van de VN. In zijn speech benadrukte hij de Nederlandse afkeer van het apartheidssysteem. Hij wees er daarbij op hoe het Europese deel van het Nederlandse koninkrijk eeuwenlang een vluchthaven was geweest voor mensen met afwijkende meningen. Ook voegde hij daaraan toe:

> In de tweede plaats zijn twee van de drie delen waaruit het Koninkrijk bestaat, namelijk Suriname (waar ik vandaan kom) en de Nederlandse Antillen, bewoond door een samengestelde bevolking van blanken en gekleurden, mensen afkomstig uit vier van de vijf werelddelen, die vreedzaam samenleven en tegenover niets zo afwijzend staan als tegenover enigerlei vorm van rassendiscriminatie.[22]

Hij noemde het pijnlijk dat het juist nakomelingen van Nederlanders waren die de apartheid uitoefenden en wees erop dat het woord 'apartheid' niet in het Nederlands bestaat. Voorstander van uitstoting van Zuid-Afrika uit de 'familiekring der naties' was hij echter niet: dan zou er een nationale apartheid ontstaan en de duivel zou met Beëlzebub worden uitgedreven. Ook collectieve sancties zouden er niet toe leiden dat het lot van de gekleurde bevolking zou verbeteren. Nederland verwachtte alleen heil van een onophoudelijke duidelijke veroordeling van de apartheid, en een voortgezette dialoog.[23] Na zijn aanhef over de vredelievende landen van het Koninkrijk die rassendiscriminatie verwerpen, stond die conclusie haaks op zijn betoog - de stem van Den Haag liet zich horen.

Bij de 20ste zitting van de Verenigde Naties, die eind 1965 begon, werd het debat over de apartheid voortgezet. Op 6 december herhaalde Lichtveld het standpunt van drie jaar eerder: Nederland bepleitte een verandering met vreedzame middelen, was wel vóór een wapenembargo van Zuid-Afrika maar betoonde zich tegenstander van economische sancties omdat die meer schade, ook aan andere landen, toebrachten, dan goed deden.

Op 15 december 1965 veroordeelden de VN de apartheidspolitiek als een bedreiging van de vrede. Nederland was een van de landen die zich van stemming onthielden en het enige land dat een 'Explanation of vote' gaf; Lou Lichtveld sprak die uit.

Toch is daarmee niet het laatste woord over deze kwestie gezegd. In het privé archief van Albert Helman bevindt zich namelijk een handgeschreven briefje van twee velletjes, gericht aan de minister-president van Suriname, op dat moment J.A. (Jopie) Pengel. Het draagt de aanduidingen 'Code' en 'Confi[dentieel]' en is gezien de toevoegingen aan begin en einde van de woorden 'Quote' en 'Unquote' klaarblijkelijk gecodeerd per telex overgebracht. Het briefje kwam mij als biograaf van Albert Helman pas na voltooiing van de biografie onder ogen. Hoewel het niet gedateerd is, is het duidelijk dat het dateert van 15 december 1965, dezelfde dag dat de VN de resolutie aannamen vóór de economische boycot van Zuid-Afrika. Omdat het gedetailleerd inzicht geeft in de politieke verhoudingen en afwegingen van dat moment, en de merkwaardige positie van Lichtveld daarbinnen, geef ik de tekst ervan hier in extenso weer:

> Gouverneur Suriname
> Code
> Confi

> Quote. Voor Minpres van Lichtveld.
> Heb als Suriname's afgevaardigde in de koninkrijksdelegatie heden geweigerd medewerking te verlenen aan uitvoering der vlak voor de stemming over resolutie tegen apartheid uit Den Haag ontvangen instructie.

Deze instructie kwam op de volgende drie punten neer:

> Een. Te stemmen tegen alle afzonderlijke in stemming te brengen operatieve paragrafen, met name ook paragrafen 2,4 en 7. Paragraaf 2 stelt, dat de situatie in Zuid Afrika een bedreiging vormt voor internationale vrede en veiligheid. Gezien zowel gebeurtenissen in Rhodesië en Zuidwest Afrika als recente Nederlandse houding ten aanzien van deze landen, kan moeilijk meer volgehouden worden dat de situatie door Zuid-Afrika's apartheidspolitiek geschapen, niet zozeer verergerd is dat wij ontstaan van zulk een bedreiging kunnen blijven ontkennen.
> Voorts meen ik dat het ongerechtvaardigd is te stemmen tegen paragraaf vier. Daarin wordt immers alleen de aandacht gevestigd op de (aangetoonde) toenemende handel van 'the main trading partners of the Republic of South-Africa' (Nederland komt pas op de tiende plaats) en worden deze handelspartners verzocht stappen te ondernemen onder auspiciën van de V.N. 'towards disengagement from South Africa.'
> In paragraaf 7 wordt de aandacht van de Veiligheidsraad gevestigd op de bedreiging voor vrede en veiligheid en gewezen op sancties als enig overgebleven middel om vreedzame oplossing van het probleem te bewerkstelligen.
> Twee. Ons te onthouden bij stemming over de resolutie in haar geheel. Hiermede zouden wij dan de schijn moeten ophouden van daadwerkelijke medebestrijding van het apartheidsregiem. Onder gegeven omstandigheden komt dit evenwel neer op lippendienst, zonder enige andere daad dan (reeds vroeger ingesteld en door Nederland aanvaard) gedeeltelijk wapenembargo Zuidafrika, door geen buitenlandse mogendheid bedreigd, kan echter zijn sterk toenemende bewapening alleen voor binnenlands gebruik bedoelen, zodat een door de Veiligheidsraad alsnog in te stellen algeheel wapenembargo thans zinvoller zou zijn.
> Drie. In een stemverklaring onze houding goed te praten. In feite zal hierdoor de Nederlandse positie als 'handelspartner van Z. Afrika' alleen maar in een schriller daglicht komen te staan, gezien de tegenstemmen en uiteindelijke onthouding voor de zoveelste maal, ondanks de veranderde toestand in het zuiden van Afrika.

> Door laatste-moment-beslissing van Den Haag bleef mij geen kans op nader overleg en geen andere keus dan duidelijke distantiëring binnen sfeer der Nederlandse delegatie, de gevolgen in publieke sfeer voor rekening van Den Haag latend. Meen gehandeld te hebben in geest van Surinaamse regering en bevolkingen overzeese rijksdelen.
> Hoewel stemming reeds voorbij, zou ik alsnog gaarne uw accoord ontvangen. Unquote.

De intentie van Lou Lichtveld van dit briefje is duidelijk: tegenover de minister-president van Suriname wil hij duidelijk maken dat Suriname als 'gekleurd land' vertegenwoordigd in de VN - zij het dan ook niet formeel maar enkel door zijn aanwezigheid als spreker van Surinaamse afkomst - niet als een mak lammetje achter de Nederlandse diplomatie wilde aanhollen. Tegelijkertijd is hij een Nederlands diplomaat, hij spreekt niet namens Suriname, hij spreekt al helemaal niet op persoonlijke titel, maar is de woordvoerder van de buitenlandse politiek van Nederland. Hij heeft dus ook donders goed geweten dat elke opstelling waarbij de zaken anders geformuleerd zouden worden dan Den Haag zou willen hem de kop als diplomaat zou kosten.

Wat is er nu exact gebeurd? Daarvoor moeten we dit telexbericht vergelijken met de 'explanation of vote' die Lichtveld op 15 december 1965 uitsprak in de Algemene Vergadering van de VN. Over paragraaf 2 staat er geen woord in die stemverklaring. Volgens diezelfde verklaring kan Nederland zich wèl vinden in paragraaf 4 - om de druk op de handelspartners van Zuid-Afrika te verhogen. Volgens de laatste instructie vanuit Den Haag moest Lichtveld zich tégen die paragraaf uitspreken. Verder staat er in Lichtvelds rede dat Nederland zich onthoudt van stemming over paragraaf 7 (over de sancties als enige drukmiddel), terwijl de instructie uit Den Haag was om tégen te stemmen.

Wat het tweede punt uit het briefje betreft: Lichtveld geeft de suggestie dat hij het niet eens is met de instructie uit Den Haag dat Nederland zich moet onthouden van de stemming over de resolutie als geheel. Toch is dit wel wat er gebeurde, het staat ook met zoveel woorden in de stemverklaring: 'My Delegation abstained on the resolution as a whole, *and will do so now again*.' Opvallend is dat het gecursiveerde deel niet in de uitgetikte tekst van de 'Explanation of vote' staat, maar er met potlood is bijgeschreven in Lichtvelds handschrift.

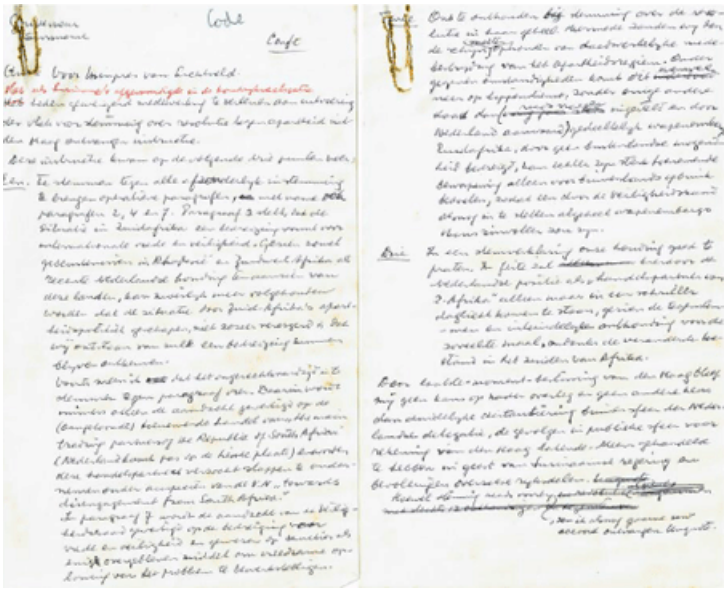

Telexbericht van Lou Lichtveld aan de Surinaamse premier Pengel

Het heeft er dus alle schijn van dat dit een haastige toevoeging is - geheel in overeenstemming met de late Haagse instructie. Anders dan Lichtveld meldt aan Jopie Pengel heeft hij de instructie om zich te onthouden van stemming over de apartheidsresolutie als geheel, wel degelijk uitgevoerd.

Het derde punt uit het telexbericht tenslotte: volgens de Haagse *last-minute*-instructie zou Nederland in een verklaring zijn houding moeten goedpraten. Lichtveld zegt in het bericht aan Pengel dat hij daartegen is. Maar het gebeurde wel zoals Den Haag het wilde: de stemverklaring werd wèl uitgesproken. Door Lou Lichtveld/Albert Helman dus.

Het vreemdste is wel de openingszin van de laatste alinea van het bericht. Lichtveld is het bericht begonnen met te zeggen dat hij geweigerd heeft de instructies van Den Haag inzake de apartheidsresolutie uit te voeren. Aan het eind zegt hij: ‘Door laatste-moment-beslissing van Den Haag bleef mij geen kans op nader overleg en geen andere keus dan duidelijke distantiëring binnen sfeer der Nederlandse delegatie, de gevolgen in publieke sfeer voor rekening van Den Haag latend.’ Wat hij hier

zegt is hij dat hij zijn onvrede over de Haagse instructie wel geuit heeft *binnen* de delegatie (dus zeg maar: ten burele van de delegatie), maar impliciet geeft hij wel toe dat de instructie is uitgevoerd, immers: de 'gevolgen in de publieke sfeer' blijven voor rekening van Den Haag. Tegenover de Surinaamse premier doet hij hier een poging om zichzelf uit te kronkelen onder een standpunt dat hij moest uitspreken maar dat hij niet zelf deelde - voor een ieder die Lichtveld gehoord heeft in de Algemene Vergadering van de VN natuurlijk een gotspe. Lichtveld wàs *his master's voice*.

Hoe Lichtveld nog kon opmerken dat hij handelde 'in de geest van de Surinaamse regering' is totaal onbegrijpelijk, tenzij als een retorische inpalmstrategie. Het standpunt van de Surinaamse en regering zal wel niet ver afgelegen hebben van Lichtvelds persoonlijke opvatting over de apartheidskwestie, maar zeker weten we het niet: archiefstukken zijn in de grote brand van de ministeries van Buitenlandse Zaken en van Algemene Zaken in Paramaribo op 1 augustus 1996 verloren gegaan. In Helmans archief bevindt zich geen enkel document dat kan aantonen dat premier Pengel wèl gereageerd heeft, in lijn met de al geciteerde verzuchting van Lichtveld dat hij nooit reactie kreeg vanuit Paramaribo.

Wat het telexbericht van Lou Lichtveld aan Jopie Pengel duidelijk maakt is hoe Lichtveld als kritische Surinamer die namens Nederland het woord moest voeren over postkoloniale kwesties in de VN in een spagaat was terechtgekomen. In interviews heeft hij later, terugkijkend op deze periode, verwoord hoe hij zich ergerde aan het paternalisme waarmee ministers als Luns en Biesheuvel zich over de gebiedsdelen-overzee uitlieten. Barend Biesheuvel, als vice-premier belast met Koninkrijkheids-aangelegenheden, kwam in Paramaribo schouderklopjes uitdelen: het komt best in orde met Suriname. Lou Lichtveld:

> Op dat moment dacht ik: vent, als ik nu een revolver had, dan schoot ik je dood. Dat soort uitspraken als van Biesheuvel was voor mij het toppunt van discriminatie. [...] Het benadrukken dat je weliswaar Surinamer bent, maar het toch zo slecht nog niet doet.[24]

Dat Lou Lichtveld het Nederlandse standpunt inzake apartheid moest verdedigen en dat hij op andere momenten moest verkondigen dat met het Statuut voor het Koninkrijk een einde aan het Nederlandse kolonialisme was gekomen - hij zag zelf, terugblikkend, niet dat hij *mis*bruikt werd:

Wel gebruikt. Het was mijn job, ik was ambtenaar van de Buitenlandse Dienst. Dan moet je doen wat je wordt opgedragen. Het leven is op z'n tijd nu eenmaal dubbelslachtig en gecompliceerd.[25]

Bibliografie

Anoniem. 1962. ‘Diplomaat Lichtveld is nog schrijver Helman.’ *Het Parool*, 28 mei.
Helman, A. 1985. *Wederkerige portretten. Een alternatieve autobiografie*. Zutphen: Terra.
Kagie, R. 2006. *De eerste neger*. [Amsterdam]: Mets en Schilt.
Kempen, M. van. 1993. ‘Albert Helman viert zijn 90ste verjaardag: Mister Lou, how much?’ *Weekkrant Suriname*, 4 november.
Kempen, M. van. 2015. ‘Het land gaat naar de bliksem; Albert Helman over de Surinaamse onafhankelijkheid en de militaire coup.’ *Oso; tijdschrift voor Surinamistiek en het Caraïbisch gebied*. 34.1/2: 64-73.
Kempen, M. van. 2016. *Rusteloos en overal. Het leven van Albert Helman*. Haarlem: In de Knipscheer.
Loor, A. 1996. ‘De politieke carrière.’ In: *Kompas*, 1, 40, 5.11: 24-29. (Albert Helman-nummer).
Meel, P. 1999. *Tussen autonomie en onafhankelijkheid. Nederlands-Surinaamse betrekkingen 1954-1961*. Leiden: Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde. (Caribbean Series 19.) (Diss.)
Meel, P. 2014. *Man van het moment. Een politieke biografie van Henck Arron*. Amsterdam: Prometheus/Bert Bakker.

Ramsoedh, H. 1995. ‘Helmans politieke kruistochten.’ *Oso, tijdschrift voor Surinamistiek*, 14.1: 22-36. (Albert Helman-nummer).
Soedamah, L. 2014. *Suriname compleet? Een studie over de mogelijke bijdrage van het volkenrecht aan de oplossing van de Surinaamse grensgeschillen*. Oisterwijk: Wolf Legal Publishers. (Diss.)
Verre, T. van 1980. *Tony van Verre ontmoet Albert Helman. Uit het leven van een dwarsliggende Indiaan*. Bussum: De Gooise Uitgeverij.

Eindnoten:

1 Zie Van Kempen, *Rusteloos en overal*, 376-403, waar ook na alle oudere literatuur verwezen wordt. Over Helmans politieke carrière verder Ramsoedh 1995, Loor 1996 en Van Kempen 2015.
2 De jaren dat Helman diplomaat was heb ik in detail beschreven in mijn Helman-biografie (Van Kempen, *Rusteloos en overal*: 486-524). Ik haal hier enkele bewerkte passages uit die biografie aan, maar zoom met name in op zijn VN-bemoeienissen aan de hand van documenten die in de biografie niet aan de orde komen.
3 Archief Albert Helman, (AAH), Nederlands Literatuurmuseum Den Haag, doos 1294, Regeringsresolutie dd. 13 juni 1960.
4 *De West*, 15 december 1960.
5 Meel, *Tussen autonomie en onafhankelijkheid*, 172.
6 Brief Lou Lichtveld aan zijn zoon Peter Lichtveld vanuit Paramaribo, dd. 27 augustus 1960.
7 Benoemingsbrief, dd. 13 maart 1961, in AAH, doos 1294. In een brief Directie Buitenlandse Dienst aan Lichtveld, dd. 16 maart 1961, wordt hij aangeduid als ‘tijdelijk ambtenaar van de Buitenlandse Dienst voor onbepaalde tijd.’ Zijn salaris bedraagt *f* 14.400,- per jaar, plus onkosten- en representatievergoeding van *f* 3.600,- 's jaars en eenmalig een bedrag van *f* 2.500,- aan uitrustingskosten. Per koninklijke beschikking dd. 18 maart 1961, mag hij zich Gevolmachtigd Minister noemen; ook brief Joseph Luns, minister van Buitenlandse Zaken, aan W.F.M. Lampe, Gevolmachtigd Minister van de Nederlandse Antillen, dd. 2 februari 1961 (AAH, doos 1294).
8 Brief Lou Lichtveld aan zoon Peter Lichtveld vanuit Washington, dd. 23 april 1961.
9 Van Verre, *Tony van Verre ontmoet Albert Helman*, 88.
10 ‘Meer buitenlandse posten voor Surinamers’, in *NRC*, 28 juli 1962.
11 *De Ware Tijd*, 24 augustus 1962.
12 Correspondentie en nota's over de hierna genoemde onderwerpen in AAH, doos 1281, Map Persoonlijk/Reg. Suriname V.N.-tijd. Stukken zijn verder aanwezig in het Nationaal Archief, Den Haag, toegangnr. 2.19.114, nr. 1070.
13 Brief van taalkundige Joseph E. Grimes aan de Surinaamse Onderwijsminister A. Cameron, dd. 17 mei 1965. Helman noemt de ‘grote fout’ in Van Kempen, ‘Albert Helman viert zijn 90ste verjaardag: Mister Lou, how much?’
14 Van Verre, *Tony van Verre ontmoet Albert Helman*, 88.
15 Deze reizen heb ik in de Helman-biografie uitvoerig beschreven: Van Kempen, *Rusteloos en overal*, 516-524.
16 Geciteerd in Anoniem, ‘Diplomaat Lichtveld is nog schrijver Helman’. Een andere versie staat in Helman, *Wederkerige portretten*, 82.
17 Hierna genoemde teksten AAH, doos 1284 en 1285, mappen VN.
18 AAH, doos 1282, map met versjes.
19 AAH, doos 1287, Map Diversen VN.
20 Citaat uit ‘Statement by Dr. L.A.M. Lichtveld in the Plenary on September 20, 1966’ (Agenda item 20). Particulier Archief Michiel van Kempen, map VN Regering/BZ van Lou Lichtveld.

21 Peter Meel bespreekt de grensconflicten Guyana in zijn biografie van Henck Arron (Meel, *Tussen autonomie en onafhankelijkheid*, 81-83 en 318-325). Soedamah, *Suriname compleet?* behandelt deze grensconflicten binnen een juridisch kader.
21 Peter Meel bespreekt de grensconflicten Guyana in zijn biografie van Henck Arron (Meel, *Tussen autonomie en onafhankelijkheid*, 81-83 en 318-325). Soedamah, *Suriname compleet?* behandelt deze grensconflicten binnen een juridisch kader.
22 Ik citeer hier Lichtvelds Nederlandse tekst, AAH, doos 1287, map Diversen VN. Daarin bevindt zich ook de Engelse vertaling die hij heeft uitgesproken. Het Surinaamse dagblad *De Ware Tijd* van 22 oktober 1962 deed verslag van Lichtvelds lezing. In oktober 1963 motiveerde Lichtveld nogmaals zijn stem voor de Special Political Committee (*De Ware Tijd*, 12 oktober 1963).
23 Statement uitgesproken door Lichtveld in het Special Political Committee bij de 20ste zitting van de VN op 6 december 1965 (AAH, doos 1284, map VN).
24 Kagie, *De eerste neger*, 198.
25 Ibidem.

Liesbeth Dolk

Allemaal Gelogen
Feit en fictie in *Bougainville* (1981) van F. Springer

Abstract

In this article I briefly introduce the Dutch diplomat and author Carel Jan Schneider (Batavia 1932-Den Haag 2011) and his literary work. Under his pseudonym F. Springer he published fourteen books: novels and short stories. His work has been translated into French, German, Thai, Danish, Bulgarian, Slovak and Japanese. In 1995 Springer was awarded the prestigious Constantijn Huygens Prize for his complete works of fiction.

In my article I will touch upon the following questions: did Schneider's profession as a diplomat influence his way of writing and to what extent are fact and fiction interwoven in his work?

Keywords: diplomacy, literature

De auteur F. Springer, pseudoniem van Carel Jan Schneider, werd in 1932 geboren in de voormalige kolonie Nederlands-Indië, het huidige Indonesië. Toen hij tien was, landden Japanse troepen in de archipel en werd hij in Bandoeng op West-Java geïnterneerd, eerst samen met zijn moeder en twee jongere broertjes in een vrouwenkamp, later alleen als jongen van twaalf in een jongenskamp. Zijn vader werd krijgsgevangen gemaakt en te werk gesteld aan de Birma-spoorweg.

Het gezin overleefde de Japanse interneringskampen en keerde in 1946 terug naar Nederland. Daar ging Schneider naar het gymnasium, studeerde rechten en werd in 1958 bestuursambtenaar in Nieuw-Guinea, het immense eiland dat na de souvereiniteitsoverdracht in 1949 ‘ons laatste stukje tropisch Nederland in de Pacific’ was geworden. Toen Nederland onder internationale druk Nieuw-Guinea in 1962 moest verlaten, ging

Schneider de Buitenlandse Dienst in. Zijn ruim vijfentwintigjarige loopbaan als diplomaat bracht hem naar de Verenigde Staten (New York), Thailand (Bangkok), Bangladesh (Dacca) en Iran (Teheran). Vanaf 1979 was hij ambassadeur in onder andere Luanda (Angola) en Oost-Berlijn in de voormalige DDR.

De herinneringen aan personen en gebeurtenissen uit het veelbewogen leven van deze wereldburger waren de bouwstenen voor de verhalen die hij vanaf 1958 publiceerde. ‘Ik schrijf vanuit die herinnering.’ zei hij eens. ‘Ik vind het moeilijk om echt te fantaseren, ik kan niet zomaar een verhaal uit de lucht trekken. Mijn fantasie gaat pas werken vanuit mijn eigen belevenissen en belevenissen van anderen die mij ter ore zijn gekomen.’[1]

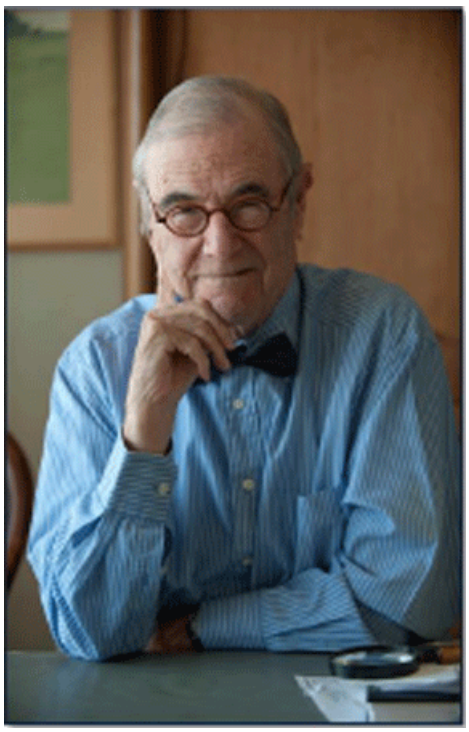

Carel Jan Schneider, 2010. © Hans Kleijn.

Schneider was een verhalenverteller *pur sang*. Een goed verhaal vertellen zonder de lezer een moment te vervelen, daar ging het hem om, en dat was, zei hij altijd, 'al moeilijk genoeg.' 'Langdradigheid,' schreef hij, 'is de ergste zonde. De tijd glijdt eenieder van ons door de vingers en er wordt al zoveel geouwehoerd'.[2] Zijn tijdloze verhalen laten zich ogenschijnlijk moeiteloos en zonder grote woorden vertellen, maar intussen gaan ze over de grote dingen van het leven: liefde, schuld, verraad, dood, vriendschap, verloren illusies. Ze zijn geschreven met een mengeling van milde ironie, humor, een sfeer van weemoed en verlangen en het vermogen zichzelf te relativeren. 'Jezelf bijna weg relativeren,' noemde hij dat later zelf eens, 'jezelf vooral niet te serieus nemen.'

Schneider was een scherpzinnig waarnemer met een zeer goed geheugen. Aan een korte aantekening had hij doorgaans genoeg om er vele jaren later weer een duidelijk beeld bij te zien. Zijn hele werkende bestaan noteerde hij in zijn agenda's dagelijks een paar trefwoorden: een naam, een karakterschets, een sfeeraanduiding, enkele woorden uit een conversatie. Misschien zou hij ooit behoefte krijgen om er over te schrijven? Springer keek altijd over zijn schouder mee.

Als bij toeval (al noemde hij het zelf wel eens badinerend 'zijn boze oog') verbleef hij voor zijn werk in landen waar radicale, verstrekkende politieke en historische omwentelingen aan de gang waren of net hadden plaatsgevonden. Dat maakte hem wereldwijd getuige van gebeurtenissen die een tot dan toe bestaand evenwicht ingrijpend verstoorden: de toestand in het chaotische Bangladesh kort na de bloedige vrijheidsoorlog met Pakistan, de islamitische revolutie in Teheran, de val van de Berlijnse Muur. De paleontoloog Tijs Goldschmidt karakteriseerde het hierboven genoemde fenomeen van 'sprongsgewijze evolutie' ooit eens als een *punctuated equilibrium*. Schneider noemde hij in deze context een *punctuated equilibrium hopper*: iemand die springt van het ene na het andere uit het lood geslagen land.[3]

De standplaatsen van diplomaat Carel Schneider vormen vaak de levensechte decors voor de verhalen van auteur F. Springer, zoals in zijn romans Bougainville (1981), *Teheran, een zwanezang* (1995) en *Quadriga, een eindspel* (2010). In die verhalen schuiven werkelijkheid en verbeelding voortdurend over en langs elkaar heen. In welke mate en op welke manier beïnvloedde Schneiders beroep Springers schrijverschap en hoe zijn feiten en fictie met elkaar verweven?

Bougainville: spel van werkelijkheid en verbeelding

In augustus 1972 arriveerde Schneider als Tijdelijk Zaakgelastigde ('*Chargé d'Affairs of the Netherlands*') in Bangladesh, het land dat anno 2018 weer in het nieuws was vanwege de tienduizenden Rohinya uit Myanmar die er asiel zochten. In 1972 bevond het voormalige Oost-Pakistan zich nog in de nasleep van een maandenlange, bloedige onafhankelijkheidsstrijd tegen West-Pakistan. De burgeroorlog had miljoenen doden gekost en een hele infrastructuur vernietigd. In de straten van de hoofdstad Dacca[4] stierven mensen van de honger. Een jaar daarvoor, in augustus 1971, had ex-Beatle George Harrison in Madison Square Garden in New York twee, nu historische, *Concerts for Bangladesh* georganiseerd, benefiet-concerten om geld in te zamelen voor humanitaire projecten ten behoeve van het volk van Bangladesh. Met deze over de hele wereld uitgezonden concerten zette Harrison het land voor lange tijd op de kaart.

Charismatisch en populair leider in de Bengaalse onafhankelijkheidsoorlog was Bangabandhu Sjeik Mujibur Rahman, een man die ook in Europese kranten veel geportretteerd werd in zijn karakteristieke zwarte tuniek met lange witte mouwen. (Zijn leiderschap zou van korte duur zijn: vier jaar later werd hij in zijn eigen huis tijdens een militaire staatsgreep vermoord.)

Niet lang na de onafhankelijkheid kwamen vanuit Europa in het kader van de ontwikkelingshulp stromen hulpgoederen op gang. Europese regeringen vestigden daartoe in Dacca hun ambassades. Dat was niet zo eenvoudig. Door gebrek aan alles, ook kantoorgebouwen en woningen, vond ambassadepersoneel uit verschillende landen voorlopig onderdak in het enige operationele hotel in Dacca: het historische Hotel Intercontinental, een luxueus eiland temidden van een oceaan van armoede.

De Nederlandse Tijdelijk Zaakgelastigde hield er, in afwachting van een eigen woning, na zijn aankomst voorlopig kantoor in *room 702*. Dat waren twee kamertjes *en suite*, waarbij de kaptafel dienst deed als zijn werktafel.

Ansichtkaart Hotel Intercontinental, Dacca, uit 1972. Coll. archief C.J. Schneider.

De kaptafel in room 702, 1972. Coll. erven C.J. Schneider.

Zittend op de rand van het bed, de telefoon op zijn nachtkastje, probeerde hij (‘een hopeloos werkje,’ vertelde Schneider later, want behalve in het hotel werkte vrijwel nergens de telefoon)[5] contact te krijgen met de splinternieuwe Bengaalse ministeries. Als onderdeel van de ontwikkelingshulp had hij als vertegenwoordiger van het Nederlandse volk namelijk iets te bieden aan het volk van Bangladesh: een grote zak met geld, maar ook praktische zaken als Fokker-vliegtuigen en zelfs een baggerzuiger. De laatste was hard nodig om de vele dichtgeslibde rivieren en kanalen in Bangladesh uit te baggeren en deze waterwegen, zo belangrijk voor de infrastructuur van het land, weer bevaarbaar te maken en te houden.

Een hoogtepunt voor de diplomaat was, laat op een avond in oktober 1972, een ontmoeting met de Grote Leider Sjeik Mujib zelf, in zijn kantoor enkele straten van het Intercontinental. De ontmoeting was tot stand gekomen dankzij Mujib's Chief of Protocol, Arshad-uz Zaman, met wie Schneider toevallig tenniste op een particuliere baan vlakbij het hotel. Van het handen schudden met de Leider werd een foto gemaakt, die de volgende dag op de voorpagina van de Engelstalige kranten *Morning News* en *The Bangladesh Observer* stond.

Carel Schneider ontmoet Sjeik Mujibur Rahman, Morning News, 28 October 1972.

In Dacca maakte Schneider aantekeningen en *mental notes* van deze en andere pregnante gebeurtenissen, maar pas op zijn diplomatieke standplaats Teheran, vijf jaar later, begon hij serieus iets van zijn Dacca-ervaringen op papier te zetten, al had hij toen nog geen idee waar die toe zouden leiden. Na Bangladesh waren er nog twee gebeurtenissen geweest die het schrijfproces echt op gang hadden gebracht. De eerste was de aankoop van boeken over de familie van de Nederlandse auteur Multatuli die hij tijdens een verlof in Den Haag bij een antiquaar uit de schappen trok: *Multatuli en de zijnen* (1937), door dr. Julius Pée en *De Waarheid over Multatuli en zijn Gezin* door De Schoondochter (1939). De tweede gebeurtenis was een reünie van zijn middelbare school, waar hij voor het eerst weer het meisje tegenkwam op wie hij in de vierde klas heimelijk verliefd was geweest. Langzamerhand werden drie narratieve draden met elkaar verweven: zijn ervaringen in Bangladesh in 1972-73, de verhalen die hij in 1975 las over Multatuli's entourage, en de middelbare school-reünie in 1977. Uiteindelijk zou hij er nog een vierde draad doorheen weven: herinneringen aan zijn vroege kindertijd in Malang, Nederlands-Indië.

Het manuscript liet hij vervolgens nog weer enige tijd rijpen in een la: had hij voor dit boek de juiste toon en de juiste vorm gevonden? *Bougainville* werd uiteindelijk in 1981 gepubliceerd, bijna tien jaar na zijn verblijf in Dacca. Het is een zorgvuldig gecomponeerde roman, verspringend in tijd en ruimte. In dit artikel beperk ik mij tot de romanfragmenten over Schneiders tijd in Bangladesh.

De Franse auteur en politicus André Malraux schreef in *La condition humaine* over een geschapen ‘werkelijkheid’: ‘Ce n'etait ni vrai, ni faux, mais vécu,’ waarmee hij wilde zeggen: de beschreven ‘werkelijkheid’ is niet ‘waar’ of ‘onwaar’, maar dit is hoe ík die werkelijkheid ervaren heb. Springer kon het met die uitspraak eens zijn, maar, zei hij,

> een aantal feiten moet kloppen, en in die werkelijkheid kan jij dan je verhaal situeren. Je verhaal moet in dat opzicht volstrekt geloofwaardig zijn, zodat de lezers zullen zeggen: ‘Ja, inderdaad, zo was het daar toen! Dus dan zal de rest ook wel...’ Verneukeratief hè? Het verhaal is de waarheid. [...] Ik gebruik vooral de herinnering als inspiratiebron. Al schrijvend wordt die als authentiek beleefde herinnering tot een mooi verhaal, tot fictie. Allemaal gelogen, en toch echt gebeurd.[6]

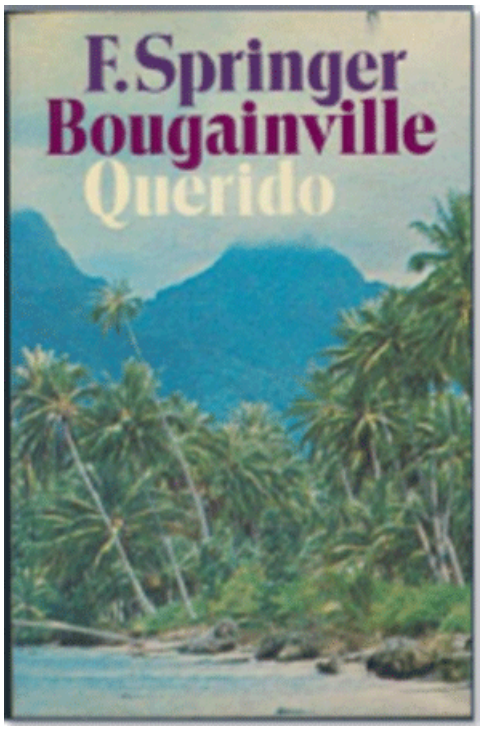

Omslag Bougainville, eerste druk, 1981.

Dat laatste gold zeker voor het verhaal dat Springer in *Bougainville* vertelt over de afgifte in Chittagong, een grote haven aan de Golf van Bengalen ten zuidoosten van Dacca, van de door het Nederlandse volk aan het volk van Bangladesh geschonken baggerzuiger. De feiten kloppen: het Duitse vrachtschip Uhlenfels verliet op 26 augustus 1972 de haven van Rotterdam met aan boord een zogenaamde snij-kopzuiger voor Bangladesh.[7] Toen dit gevaarte in Chittagong aankwam, was Schneider als Tijdelijk Zaakgelastigde - nog steeds werkend vanuit zijn hotelkamer in Dacca - verantwoordelijk voor de verdere afhandeling. Springer maakt van die herinnering een mooi verhaal en beschrijft de aankomst van de zuiger met een scherp oog voor het absurde:

> De telefoon ging en een man van de Bangladesh douane vroeg mij op zakelijke toon hoe ik mij voorstelde de aan mij geadresseerde baggerzui-

ger, tweehonderd ton of daaromtrent, in ontvangst te nemen. Natuurlijk wist ik wel dat er zo'n geschenk van Nederland aan Bangladesh, in het kader van de ontwikkelingshulp, onderweg was, maar er was zoveel onderweg en hoe nam je zo'n vaartuig in ontvangst? De man van de douane herhaalde nog even voor de zekerheid het adres: *Chargé d'Affaires of the Netherlands, room 702, Hotel Intercontinental, Dacca*, en morgenmiddag kwam dat gevaarte in Chittagong aan, op het dek van een Duits vrachtschip en als ik het niet meteen loste, zou dat duizend dollar per uur extra liggeld betekenen en wat moest ik in die hotelkamer eigenlijk met die zuiger van tweehonderd ton doen? Dat laatste vroeg hij maar even uit curiositeit. (Kort lachje, alles in keurig Engels.) Maar ja, een ervaren diplomaat vang je toch niet op zo'n onbenullig detail, zei ik wanhopig tegen mezelf. Nu bleek weer het nut van cocktailparty's, zelfs in een uitgemergelde stad als Dacca, waar anderen en ik elke avond blij en opgewekt met een glas Seven-Up rondwandelden. Vorige week nog had ik bij zo'n gelegenheid de commandant van de Bangladesh marine ontmoet, in een mooi uniform, dat wel, maar een vloot had hij op het ogenblik niet tot zijn beschikking, zei hij, dus daarom kon hij al zijn tijd geven aan de opbouw van de nationale binnenwaterenorganisatie, die verantwoordelijk was voor het bevaarbaar houden van de myriaden rivieren en kanalen waaraan het land rijk was. Veel van de grotere vaarwaters waren dichtgeslibd (schuld van de Pakistanen, die de laatste jaren hun oostelijke provincie opzettelijk hadden verwaarloosd), vandaar dat de commandant van de marine belangstelling had voor Nederland, dat hem aan baggermachines kon helpen. De admiraal was al weg van zijn kantoor toen ik belde, maar in mijn fietstaxi begaf ik mij op weg naar de 'Cantonment', een kazernecomplex, voorbij het vliegveld, waar hogere militairen en ministers woonden. De admiraal zat aan de thee met zijn vrouw en kinderen en was zeer vereerd, zei hij, met mijn onverwachte bezoek, maar dat was snel voorbij, toen ik hem vroeg of hij morgenochtend voor elf uur namens mij de eerste door het Nederlandse volk aan het volk van Bangladesh geschonken baggerzuiger in ontvangst wilde nemen, want dat ik daarvoor natuurlijk in mijn hotelkamer geen voldoende instrumentarium tot mijn beschikking had, (haha lachten wij), terwijl het karwei voor hem als hoofd van de marine annex chef van de binnenvaartorganisatie (voor wie de zuiger bestemd was) natuurlijk 'peanuts' was. Haha, wij maar lachen. Nog een kop thee, sir? Geef his excellency nog een kop thee. Thank you. Thank you.

Omdat Chittagong op dat ogenblik nog onder het commando van de Russische admiraal viel - de Russen ondersteunden het weer operationeel maken van de door de Pakistani verwoeste haven - diende de Bengaalse

commandant voor een dergelijke operatie eerst toestemming te vragen aan de Russische admiraal ter plaatse. Die toestemming werd gegeven. De Tijdelijk Zaakgelastigde en de Bengaalse marinecommandant konden op weg:

> Wij vlogen samen naar Chittagong, hij met al zijn decoraties op. De Russische admiraal had de eerste uren geen tijd voor ons. In de antichambre van zijn kantoor keken we uit over de haven. Daar kwam onder klaaglijk geloei van de stoomfluit een echte oceaanreus aanstomen. Dat moest hem zijn. Vergissen was niet mogelijk: op het achterdek stond een gevaarte, in mijn verbeelding zo groot als twee huizen onder één kap, met op de zijkanten in vlammende letters geschilderd: *Chargé d'affaires of the Netherlands, room 702, Hotel Intercontinental, Dacca*. Alles, dacht ik, alles wil ik doen om dit volk in nood te helpen (wie ben ik dat ik mág helpen?), maar dit kunnen ze toch niet van mij verwachten, van mij, de onhandigste lul ter wereld, met één koffertje in dit land gearriveerd, met mijn rijkstikmachine op de kaptafel in kamer 702...
> 'Do you see what I see, sir?' zei mijn admiraal opgetogen. 'There she is.' Ook baggerzuigers zijn voor een zeeman schepen en dus vrouwelijk.
> 'Yes,' zei ik, 'there she is. The address is correct.'
> Een dag van verbeten actie volgde, maar een diep gevoel van opluchting en tevredenheid vervulde mij toen tegen de avond de voor mij bestemde kist naast het grote schip op het water wiegde. Het was gelukt en net op tijd. Duizenden dollars extra liggeld had ik mijn minister door mijn resolute optreden bespaard. De Duitse stomer loeide ten afscheid en te midden van de koelies van de admiraal, zittend op de zuiger, die aan alle kanten versierd was met mijn volledige adres, in onuitwisbare verf, wuifde ik de Duitsers aan de railing na.
> 'We did it, sir, we did it!' riep de admiraal naast mij en salueerde nog maar eens in de richting van het langzaam wegvarende schip. Daarna drukten wij dankbaar veel Russische handen. Sleepbootjes trokken ons geschenk aan het volk van Bangladesh weg en nooit had ik duidelijker beseft dat geven zaliger is dan ontvangen.

Een diplomaat mag niet te al zeer betrokken raken bij maatschappelijke of politieke gebeurtenissen in het land waar hij gestationeerd is. Hij kan emotioneel zeer geraakt worden door beelden van hongerende en stervende mensen, zoals in Bangladesh, maar hij moet een zekere afstand bewaren om zijn werk goed te kunnen blijven doen. Ook in zijn literaire oeuvre behield Springer die mate van afstandelijke betrokkenheid. In *Bougainville* is er een participerende observator, iemand die soms deel is van het verhaal, maar die soms ook een stap terug doet om de situatie

nuchter te kunnen beschouwen. ‘Op het oog een koele waarnemer,’ karakteriseerde Schneider zichzelf eens, ‘maar wel innerlijk betrokken bij wat hij registreert.’[8] ‘Humor’ maskeert hier vaak die innerlijke betrokkenheid, vooral als het om tragische situaties gaat, zoals in de trieste chaos van de nieuwe staat Bangladesh. In zijn roman beschrijft Springer hartverscheurende situaties, maar relativeert tegelijkertijd door de mild-ironische toon waarop hij het verhaal vertelt en door zijn zelfspot bijna alles en iedereen, inclusief zichzelf. Zijn training als diplomaat speelde bij deze relativerende houding zeker een rol, maar ook zijn jaren als beginnende puber in en overlever van Japanse interneringskampen hadden hem hier gevormd. In de kampen leerde hij bovendien al op jonge leeftijd hoe relatief status, prestige en rijkdom waren.

De bijzondere ontmoeting met de Sjeik, van wie Schneider enorm onder de indruk was, op die late avond in oktober 1972 is ook in *Bougainville* vereeuwigd. Het fragment heeft weer de licht relativerende toon, en is tevens een prachtig voorbeeld van Springers vakmanschap in het creëren van een bepaalde sfeer. De hoofdpersoon zit op zijn kamer 702 in Hotel Intercontinental als er op zijn deur wordt geklopt en een militair hem saluerend vraagt of hij de vertegenwoordiger van Nederland is.

> Zo ja, dan nodigde sjeik Mujibur Rahman, de Verlosser van het Bengaalse volk, mij uit om thee te komen drinken. Een grote eer, zei ik. Wanneer? Nu meteen, het was pas elf uur, de jeep stond voor het hotel. [...]. De jeep bracht mij naar het kantoor van de minister-president, twee straten van het hotel. Zoals altijd stonden er ook nu groepen mensen voor het hek. ‘Ze komen van overal,’ zei de adjudant, ‘soms varen ze drie dagen om Bangabandu, onze leider, hun problemen voor te leggen en hun aanhankelijkheid te betuigen. En hij luistert naar iedere klacht, dag en nacht, hij spaart zichzelf niet, onze leider.’ Hij had dus wel iets beters te doen dan met mij thee te drinken, dacht ik, in de antichambre kijkend naar de secretarissen achter hun bureaus vol paperassen en documenten. Een protocolbeambte nam mij mee naar binnen. Daar zat Bangabandu, onder het portret van zijn grote voorbeeld Surawaddi, bijgenaamd de Tijger van Bengalen, wiens levenswerk hij, Mujibur Rahman, had afgemaakt door het stichten van Bangladesh. Een fotograaf legde onze stevige handdruk vast en we gingen naast elkaar op een sofa zitten. Zijn besnorde gelaat, sinds een jaar of twee bekend over de hele wereld, was in het echt nog indrukwekkender dan op de foto's en toen hij mij uitnodigend wees op de schaal met koekjes zag ik in zijn ogen dezelfde vastberadenheid die je op alle portretten van grote figuren met een historische roeping kunt waarnemen. Zijn zwarte tuniek, met lange witte

mouwen, was al bijna even beroemd als de uniformjas van Mao Tse Tung en de pet van Fidel Castro. Ik was onder de indruk, de woorden die ik onderweg had ingestudeerd kon ik mij niet herinneren en ik deed hem niet eens de groeten van het Nederlandse volk [...]. Hij vroeg of ik al iets van het land had gezien. Alleen Chittagong. 'De Golf van Bengalen,' riep hij, 'mijn gouden Golf van Bengalen!' Dat was precies het gebied waarover hij met mij wou spreken. Hij had een droom gehad. (Ik herinnerde mij de cynische opmerking niet lang tevoren van een westerse ambassadeur die gezegd had dat je verdomd moest oppassen als de sjeik over zijn dromen begon, want zíjn dromen kostten óns handen vol geld.) Hij had gedroomd hoe in de Gouden Golf kilometers en kilometers vruchtbaar land gewonnen werd uit de zee. Hoe het land in de Gangesdelta voorgoed bevrijd werd van de teisterende overstromingen. Hoe zijn gouden volk voorgoed veilig zou zijn achter hoge dijken. Dijken, delta, landwinning uit zee: Nederland! Het was een droom met een logische consequentie. Eén land ter wereld kon hem helpen bij het verwezenlijken van zijn visioen: Nederland! Lagen daar de huizen niet ver beneden de zeespiegel en tóch veilig? Hij had erover gelezen en plaatjes gezien van schepen die hoog boven de daken van boerderijen door kanalen voeren. En ook wist hij dat er een kilometerslange dijk bestond, die een hele zee afsloot. 'De Zuiderzee,' zei hij. Hij verzocht mij dus vriendelijk doch dringend zijn verzoek aan mijn regering over te brengen om op zo kort mogelijke termijn met de werkzaamheden in de Gangesdelta te starten en ingenieurs te sturen die van zijn Gouden Golf een tweede Zuiderzee konden maken.
Heftig geknik van de twee aanwezige secretarissen. 'For your country this job is very easy! Bangabandu is right!' zei er een. Ze begonnen in het Bengaals enthousiast tegen hun leider te praten. Sjeik Mujib leunde vermoeid achterover en sloot zijn ogen. Ik nam nog een koekje. Natuurlijk moest ik hem nog vragen hoe hij de politieke toekomst van zijn land zag, hoe hij het lot van de Bihari's in de afschuwelijke kampen buiten Dacca hoopte te verzachten, hoeveel miljoenen hij dacht te krijgen van de Wereldbank, maar het kwam er niet van. Hij deed nog even zijn ogen open en staarde mij aan. Ik zag hem denken: wie is die kerel ook weer? 'Thank you,' zei hij zacht en reikte mij de hand. Weer flitste de camera. Een secretaris begeleidde mij naar buiten. Een enkele soldaat presenteerde het geweer toen ik de trap naar de jeep afdaalde. Zo, dacht ik, nu even die Gangesdelta droogleggen. De Lely van Bengalen. Een journalist in korte broek, opschrijfboekje in de hand, schoot mij aan en vroeg wat 'his excellency' met Bangabandu allemaal had besproken. De geijkte kreet kwam mij gelukkig zonder aarzelen over de lippen. 'Matters of mutual interest.'[9]

Een terugtocht

In 2004 had ik het voorrecht Schneider te mogen vergezellen tijdens een bezoek aan Dhaka, waar we onder andere uitgenodigd waren om een college te verzorgen aan de Universiteit van Dhaka. De Nederlandse ambassade, op de hoogte van Schneiders komst, had kamers geboekt in het voormalige Intercontinental.[10] Dat gaf mij als biograaf de kans een blik te werpen in de (helaas door een andere gast geoccupeerde) kamertjes 702, die zo'n prominente rol spelen in *Bougainville*. Tijdens dit bezoek aan Dhaka sprak Schneider verschillende oude bekenden. Een daarvan was Ahmed, die hij in 1972 nog als piepjonge nachtwaker van de nieuw te betrekken ambassade had aangenomen en die onder die naam ook in de roman wordt opgevoerd. Hij bleek nog steeds bij de Nederlandse ambassade te werken. Ook Sjeik Mujibs aimabele Chief of Protocol, Arshad-uz Zaman, bleek er nog te zijn. Hij bracht ons op een van de dagen terug naar de plaats waar Schneider de Grote Leider 32 jaar eerder de hand had geschud.

Carel Schneider in 2004 voor de kamer waar hij in 1972 Sjeik Mujibur Rahman ontmoette. Links voormalig Chief of Protocol, Arshad-uz Zaman. Coll. L. Dolk

De toenmalige Nederlandse ambassadeur in Dhaka organiseerde een avond in zijn residentie waarbij Schneider opnieuw de gelegenheid kreeg oude vrienden te ontmoeten. Een aantal van hen had Sjeik Mujib nog persoonlijk gekend. Schneider las op die avond in het Engels het fragment voor over zijn *rendez-vous* met de Leider (al schrapte hij in dit gezelschap respectvol de cynische opmerking van de westerse ambassadeur). Arshad, die naast mij zat, knikte onder het voorlezen af en toe goedkeurend. Ja, zo was het, zei hij later licht ontroerd, Schneider had de sfeer van toen goed getroffen.

Arshad-uz Zaman overleed in 2008, Carel Schneider in 2011. Beiden waren getuige geweest van een tijdperk dat weinigen buiten Bangladesh zich meer zullen herinneren, maar dat voor Nederlandse (en Franse, Deense, Duitse, en Bulgaarse)[11] lezers voor altijd werd vastgelegd in Springers *Bougainville*. De roman beleefde in 2016 een twintigste druk.

Bibliografie

Goldschmidt, Tijs.1999. ‘Estafette. F. Springer en de diplomatieke schil van het personage’. *De Gids*. 162:152-155.
Malraux, André. 1946 [1933]. *La condition humaine*. s.l.: Gallimard.
Schneider, Carel Jan, maart 2004 (in persoonlijk gesprek met Liesbeth Dolk).
Springer, F. 2001. *Bougainville*. Springer, F. *Verzameld Werk*. Amsterdam: Querido. 377-461.
Springer, F. 2002. ‘Het verhaal is de waarheid’. *Allemaal Gelogen. De herinnering als mooi verhaal*. Amsterdam: Querido. 9-46.
Springer, F. 2004. ‘Bel-Ami’. Maupassant, Guy de. *Adonis*. Amsterdam: Atheneum-Polak & Van Gennep. 401-414.
‘Zuiger naar Bangladesh’, *NRC-Handelsblad*, 28 augustus 1972.

Eindnoten:

1 Springer, ‘Het verhaal is de waarheid’, 15.
2 Springer, ‘Bel-Ami’, 411.
3 Goldschmidt, ‘Estafette. F. Springer en de diplomatieke schil van het personage’, 152.
4 Tot 1982 werd de hoofdstad gespeld als ‘Dacca’, daarna als ‘Dhaka’.
5 Schneider, Carel Jan in gesprek met Liesbeth Dolk, maart 2004.
6 Malraux, *La condition humaine*, 247; Springer, *Het verhaal is de waarheid*, 45-46.
7 ‘Zuiger naar Bangladesh’, *NRC-Handelsblad*, 28 augustus 1972.
8 Schneider, Carel Jan (e-mail) aan Liesbeth Dolk, 2 september 1999.
9 Springer, *Verzameld Werk*, 392-395; 404-405.
10 In 2004 behoorde het hotel tot de Sheraton-keten. Sinds 2018 heet het hotel weer Hotel InterContinental Dhaka.
11 Franse en Deense vertaling 1988, Duitse vertaling 1996, Bulgaarse vertaling 2001.

Gábor Pusztai

Een peregrinus is altijd onderweg
Interview met Ferenc Postma

U hebt een Hongaarse voornaam, hoe komt dat?

Mijn moeder (Juliánna Tóth) kwam in 1922 naar Nederland, om precies te zijn naar (stad) Groningen. Ze was op 12 mei 1915 in Boedapest geboren, in de Semmelweis(-geboorte-)kliniek aan de Baross utca 27, en kort daarop gedoopt in de Gereformeerde Kerk aan het Kálvin tér. Ze leefde met haar moeder en oudere broer (Ferenc/) in armoedige omstandigheden. De moeder (Mária) werkte bij een beter gesitueerde familie, en mocht dan wat er daar van het dagelijks eten overbleef, meenemen naar huis, om zo in leven te blijven. De vader (István) was in 1917 als soldaat gesneuveld aan het Russische front.

Toen mijn moeder - als 7-jarige - met de trein in Groningen aankwam - meer dood dan levend, zoals het verhaal wil - kon ze nog steeds niet zelfstandig lopen, ze werd thuis altijd door haar broer Feri op de schouders gedragen. Ook in Groningen werd ze niet beter, ondanks alle liefde en zorg van haar pleegmoeder, de weduwe Deelman, die daar was gaan wonen na het overlijden van haar man, Haijo Deelman, die bakker was geweest in Appingedam (overl. 16 nov. 1921). Zelf was ze in Groningen een wasserij voor (witte) boorden begonnen, om zo in het levensonderhoud van haar en haar vijf kinderen te voorzien. Daar werd mijn moeder dus liefdevol opgenomen, verzorgd en verpleegd, maar haar gezondheid bleef kritiek, zelfs zodanig dat de geraadpleegde artsen het niet verantwoord vonden wanneer zij naar Hongarije terug zou gaan.

Juliánna Tóth staand tussen Roelie (l.) en Sophie (r.) Deelman, 1925.

Dat laatste is dus ook niet gebeurd. Haar broer Feri keerde alleen terug, later kwam en ging hij nogmaals alleen huiswaarts, haar eigen Hongaarse moeder zou ze nooit meer terugzien.

Op de foto uit 1925 staat mijn moeder tussen twee dochters Deelman in, links Roelofje (Roelie, de jongste, geb. in 1903) en rechts Sophie, de oudste dochter (geb. in 1892) - een foto die op zich al boekdelen spreekt. Ook nadat ze Groningen moest verlaten (‘moeder’ Deelman werd ziek en kon niet meer voor haar zorgen) en in Friesland terecht kwam, bleef het contact bewaard en werd ‘moeder’ Deelmans naam altijd met grote liefde door haar genoemd.

Haar zwakke gezondheid maakte dat ze in Groningen ook de Hongaarse school (die daar tijdelijk voor het Hongaarse onderwijs was ingericht) niet kon bezoeken. Ze stond daar trouwens ook niet bekend onder haar echte naam, maar met de naam Júlia Takács, wat naderhand een administratieve vergissing bleek te zijn. Voor de familie Deelman geen punt om toch veel van hun Hongaarse Juliska te houden.

In Friesland bezocht mijn moeder de Chr. Lagere School te Burum, waar ze met haar Friese pleegouders woonde, en ging later naar de Mulo in Kollum. Ze trouwde op 14 mei 1937 in Middelstum (Groningen) met mijn vader, Anne Gerrit Postma (geb. 31 mei 1911). In oktober 1995 was ze voor de eerste (en enige) keer weer terug in Hongarije, bij mijn promotie aan de Károli Gáspár Universiteit in Budapest. Ze overleed op 21 juli 2002, 87 jaar oud, te Leeuwarden.

De Nederlands-Hongaarse betrekkingen zijn in de vroegmoderne tijd bijzonder rijk: Maria van Hongarije, Michiel de Ruyter, Peregrinatio academica. Waarin onderscheidt zich de Peregrinatio van de andere contacten?

Ja, dat klopt. Maria van Hongarije is ook zo'n schakel in de verbindingen tussen Hongarije en Nederland. Dan hebben we het over politieke geschiedenis. Maria was koningin van Hongarije en ze werd door haar broer Karel V tot landvoogdes over de Nederlanden benoemd. In die tijd waren België en Nederland nog geen verschillende landen. Maria volgde heel trouw de Bourgondisch-Habsburgse politiek van haar broer. Zij zorgde voor territoriale eenwording en versterking van het bestuur. De eenwording kwam in 1543 tot stand. Het Traktaat van Venlo - onze huidige woonplaats - bracht het laatste Nederlandse gewest toen onder de Habsburgers. En ja, Michiel de Ruyter en zijn monument in Debrecen, waar we vaak bij hebben gestaan. Dat is ook een stukje politieke geschiedenis. Hij is in Nederland vooral bekend als nationale zeeheld. Er is een tijdje geleden een film over zijn leven uitgebracht. De redding van de 26 Hongaarse predikanten komt er helaas niet in voor. En dat was eigenlijk de enige reden, dat we naar die film gingen kijken. We zijn er halverwege uitgelopen. Voor ons was het veel te veel een spektakelfilm. Het feit, dat Michiel de Ruyter die Hongaarse predikanten van de galeien heeft bevrijd - in 1676 - is bij Nederlanders niet of nauwelijks bekend. Het leuke is, dat wij vroeger in Oostzaan hebben gewoond, een dorpje ten

noorden van Amsterdam, waar mijn vrouw Margriet een aantal jaren predikant was. Ook Oostzaan herbergt een stukje Hongaarse geschiedenis. De Oostzaanse predikant Johannes Albertus Zaunschlifer heeft namelijk destijds een bijzondere rol gespeeld bij de hulpverlening aan een aantal van de Hongaarse predikanten, die door Michiel de Ruyter van de galeien waren bevrijd en naderhand de Nederlanden bezochten. Zijn naam vinden we nu nog vermeld op het predikantenbord in de kerk van Oostzaan, evenals trouwens die van mijn vrouw. Ik geniet van zulke verbindingen. Er zijn er meer. János Hermán schrijft over het ontstaan van contacten tussen de Nederlandse antirevolutionaire staatsman en historicus Guillaume Groen van Prinsterer en de Hongaarse Gereformeerde Superintendent Lajos Zsarnay rond het jaar 1863. Of denk aan de innige contacten tussen Abraham Kuyper en Jenő Sebestyén. Maar je kunt ook denken aan de kindertreinen, waar ik al eerder over sprak. Of aan de vele Hongaren die na 1956 hun toevlucht in Nederland hebben gezocht. Maar ik concentreer mijn onderzoek op de Hongaarse protestantse studenten, die in de vroegmoderne tijd in de Nederlanden kwamen studeren, zoals je weet. Zij kwamen niet om politieke redenen, maar om hun studie hier aan de verschillende universiteiten op academisch niveau voort te zetten en nader af te ronden: filosofie, theologie, medicijnen, etc. - iets wat in hun eigen land niet mogelijk was.

Ja, u hebt een speciale band met Hongarije. U komt ook jaarlijks naar Hongarije en ook naar Transsylvanië voor uw onderzoek. Kunt u hierover wat meer vertellen?

Mijn eerste reis naar Hongarije vond plaats in 1984. Mijn vrouw Margriet en ik namen samen deel aan een congres over Zwingli - in het Református Kollégium in Debrecen - dat onder leiding stond van Tibor Bartha, de toenmalige gereformeerde bisschop aldaar. Het was nog in de rode tijd. Een jaar later, in 1985, werd in Friesland de oprichting van de Franeker Academie (1585) herdacht. Prof. Sándor Ladányi kwam met zijn vrouw Borika naar Nederland. Hij logeerde bij ons thuis in Amstelveen en hield een lezing in Franeker over de Peregrinatio hungarica. In 1986 gingen we voor het eerst met het hele gezin naar Hongarije. Zo is het allemaal begonnen. Vanaf die tijd gingen we met onze kinderen Gerrit en David elk jaar naar Hongarije op vakantie. Ik greep iedere gelegenheid aan om in die tijd toch aan mijn onderzoek te kunnen werken, en ik combineerde zo het gezin met de wetenschap. Al meer dan drie decennia

lang reis ik dus meerdere malen per jaar heen en weer tussen mijn vaderland en mijn moederland, om in Hongaarse bibliotheken en archieven onderzoek te doen. Ik heb daarbij heel veel Hongaarse contacten gekregen en veel vrienden gemaakt. Daar ben ik dankbaar voor. In 1995 promoveerde ik - als gezegd - aan de Károli Gáspár Református Egyetem in Boedapest. Margriet deed hetzelfde, in het jaar 2000, maar dan op een oecumenisch onderwerp. Wij zijn bij mijn weten het enige Nederlandse echtpaar, dat dit zo heeft gedaan. De vrienden van het eerste uur, Tibor Marjovszky en zijn vrouw Mária Kun, zorgden ervoor dat niet alleen mijn dissertatie, maar ook die van Margriet in het Hongaars vertaald werden. Na de Roemeense 'Wende' in 1989 vatte ik het plan op mijn onderzoek naar Roemenië uit te breiden. Ik maakte in mijn eentje spannende reizen naar Erdély en kwam dan meestal na zes weken vol verhalen thuis. In 1995 werd in Kolozsvár het honderdjarig bestaan van het Protestants Theologisch Instituut gevierd. Ik mocht toen het woord voeren namens de Vrije Universiteit. Hier liggen de wortels van onze nu bijna vijfentwintigjarige vriendschap met professor Zsolt Geréb en zijn vrouw Elisabeth.

U bent een liefhebber en verzamelaar van boeken, vooral oude boeken?

Ja, zeker. Toen ik vijftig werd kreeg ik een feestbundel onder de titel: 'Een boek heeft een rug!' Die titel was zo gekozen omdat ik die gevleugelde uitspraak zelf nog al eens gebezigd had. Een boek zonder rug is immers gelijk aan een mens zonder ruggengraat, slap, doorgebogen, gammel, futloos en lamlendig. Maar een boek 'met een rug' heeft veerkracht en spankracht. Het boek leeft, zo weet iedere bibliofiel. Het leer leeft, je ruikt het, je snuift het en geniet! Een prachtige leren 'Prijsband' poets ik op tot hij glanst. Goud-op-snee brengt mij tot verrukking, evenals minuskel en majuskel. Een boek moet je niet pakken of grijpen, maar eerbiedig ter hand nemen en voorzichtig bevoelen en betasten. En dan verzaligend ruiken. Mocht je eens in nood verkeren, dan kan de combinatie van een kloekmoedige vrouw en een 'boekenkist zonder boeken' uitredding brengen, zoals we weten uit de levensgeschiedenis van de welbekende Nederlander Hugo de Groot. Wil je me onthutsen, zet dan bovenop een boek een kop thee en ik zal proberen mijn verontwaardiging niet te laten blijken. Ja, ik houd van boeken en vooral van het illustere boek. Dat zat er al heel jong in. Waar bleef toch al dat boodschappengeld, dat mijn moeder me gaf en dat eigenlijk bestemd was voor de paardenslager op de hoek? Verdween het niet op geheimzinnige wijze in de

zakken van de boekhandelaar, uit wiens magazijn ik als kleine boekverslaafde voor enkele luttele guldens mijn felbegeerde pocketboekjes wist te bemachtigen? En was de keuze voor mijn vrouw Margriet soms niet mede ingegeven door de kwaliteit en de kwantiteit van haar boekerij?

Boeken hebben een ziel volgens mij. En boeken hebben mensen nodig. Boeken brengt men samen in een bibliotheek, want dan zijn ze niet meer eenzaam. De ware bibliofiel verzucht: 'I cannot live without books.' En dat geldt helemaal voor het vergeten oude wetenschappelijke boek, waarnaar ik altijd hartstochtelijk en geduldig speur. Bibliotheken zijn plaatsen waar ik niet dan met grote moeite voorbij kom en die ik niet dan met nog grotere moeite kan verlaten. Altijd als ik de gelegenheid heb, ga ik een bibliotheek binnen, evenals natuurlijk boekhandels en antiquariaten, om er vervolgens minstens enige uren te vertoeven. Bibliotheken zijn het luilekkerland van iedere bibliofiel. Of het nu gaat om de beroemde bibliotheek van Beloeil (bij het Belgische Bergen), de niet minder beroemde bibliotheek in het Strahov-klooster te Praag, de destijds alleen op kousenvoeten te betreden prachtbibliotheek in Sárospatak of de Teleki-Bolyai Bibliotheek in Marosvásárhely (Erdély), de aantrekkingskracht ervan is voor mij - en voor iedere bibliofiel - adembenemend groot.

Wat zijn uw bijzondere aandachtsvelden?

Als theoloog - en ook als gelovig en denkend mens - sta ik altijd onder de invloed van het Woord en de woorden. Als theoloog sta ik natuurlijk ook in het spanningsveld van orthodoxie, fundamentalisme en de waarheidsvraag. Er is de spanning tussen het wenselijke en haalbare, of om het theologisch te zeggen: de spanning tussen het 'reeds' en het 'nog niet'. Ik ben eigenlijk altijd op zoek naar het 'juiste' en het 'ware' woord, en ik ben niet zo snel tevreden met het voor-de-hand-liggende. Wat ik doe is meestal nogal specialistisch. Mijn onderzoek bestrijkt een breed terrein van cultuur, historie en wetenschap. Maar moet ik dat nou echt zelf allemaal zeggen?

Nou goed, mijn vrouw noemt me een speurneus en 'grammavoor', een lettervreter. Je zou me ook een Hebraïst met bibliofiele neigingen kunnen noemen. Of een wetenschapshistoricus, die zich toelegt op het gebied van de universiteitsgeschiedenis en dan vooral op de 'Peregrinatio hungarica' en de 'Franeker Academie'. En ja, ik ben wel een beetje een perfectionist. Ik kan me verdiepen in de kleinste details, zoals de links-en-rechts-om-

draaiende ‘aanhalingstekens’ (vooral prachtig in het veelgebruikte Times Roman-lettertype, maar onmogelijk te realiseren in Palatino). Anderzijds laat ik me nooit opsluiten binnen bestaande conventies en vakmatigheden. Aan de Vrije Universiteit hield ik me jarenlang bezig met de digitale mogelijkheden van het Hebreeuws van het Oude Testament. Het project heette: Bijbel en Computer. Ik liet het computersysteem (SARA genaamd), op Bijbelteksten los, om ongekende synchrone en diachrone verbanden op het spoor te komen. Zoals anderen met beginletters spelen of zich bezig houden met kruiswoordpuzzels, zo heb ik er plezier in om met de Hebreeuwse taal en letteren te spelen en daarnaast Hebreeuwse grammatica's te verzamelen. Ja, het continuüm in mijn leven wordt zonder enige twijfel gevormd door het alfabet, het ABC of beter gezegd het Alef-Beth, dat ons in staat stelt tot schriftelijke communicatie. Zowel Latijn als Grieks en de Oriëntalia. Het spijkerschrift, het Ugaritisch en de Egyptische hiëroglyfen, heb ik samen met mijn vrouw Margriet aan de Vrije Universiteit bestudeerd. Nu zijn we dat allemaal weer vergeten, hoor. Mijn bibliofiele interesse is al heel vroeg gewekt en dat is altijd zo gebleven. Ik doe veel met Latijn omdat vooral de oude boeken uit de collectie van mijn vrouw en mij uit de tijd stammen, dat alle wetenschap in het Latijn bedreven werd. Verba volant, scripta manent, zeg ik altijd maar.

Kunt u iets over uw collectie vertellen?

Zoals ik net al zei: omdat ik van origine oudtestamenticus ben, hebben oude Hebreeuwse grammatica's altijd mijn interesse gehad en nog steeds. Hebreeuwse filologie en exegese is wel een speerpunt. In de collectie zitten dan ook heel wat lexica en werken over exegetische onderwerpen. Maar we hebben natuurlijk ook wel een paar Griekse boeken. Niet zoveel, maar daarom niet minder leerzaam. Neem het *Manuale graecarum vocum N. Testamenti* (1634) van Georgius Pasor, een bekende professor Grieks in Franeker, die daar ook het Nieuwe Testament doceerde. Dat is een woordenboekje, met alle Griekse woorden in het Nieuwe Testament, voorzien van een vertaling in het Latijn. Misschien wat saai, maar wel van fundamenteel belang. Kennis van het Grieks is nodig voor de bestudering van het Nieuwe Testament, en dus ook voor het verstaan van de theologische lijnen die daarin getrokken worden.

Wat betreft Franeker heb ik honderden (oefen)disputaties en oraties uit de 17e en 18e eeuw verzameld - meer dan 600 - vooral op het terrein van

de theologie. Maar de verzameling bevat ook werken over Europese cultuur- en wetenschapsgeschiedenis in bredere zin. De meeste disputaties zijn in Franeker gehouden en gedrukt. Sommige boeken zijn heel bijzonder omdat ze eigendom zijn geweest van bekende protestanten. We hebben exemplaren die ooit bij Constantijn Huygens (1596-1687) en Abraham Kuyper (1837-1920) in de kast stonden, of eigendom waren van Johann Gottfried Herder (1744-1803). Onze collectie hebben wij al in 2012 aan de Vrije Universiteit in Amsterdam geschonken. Daar zijn de boeken op hun plaats, omdat daar een studiecentrum is voor het internationale protestantisme. En wat ik heel belangrijk vind: op deze manier blijft de collectie als één geheel bij elkaar, en wordt dan niet opnieuw over alle windstreken verspreid. Dat zou immers gebeuren als we de collectie in de verkoop hadden gedaan. Het academische of 'Franeker' drukwerk uit onze collectie is een belangrijke bron van informatie voor het onderzoek naar academische gereformeerde theologie in de 17e en 18e eeuw. Maar ook wie geïnteresseerd is in de Europese cultuurgeschiedenis van weleer vindt bij ons veel waardevolle werken.

Waarom ging u onderzoek doen over de Hongaarse peregrini?

Volgens mijn Latijnse woordenboek is een peregrinus iemand die 'uit den vreemde' is gekomen. Talloze peregrini hebben in vroeger eeuwen de reis vanuit Oost- en Midden Europa naar onze Lage Landen ondernomen om hier aan de verschillende academies - als Leiden, Franeker, Groningen, Utrecht en Harderwijk - hun studies voort te zetten. Ze zijn er in alle opzichten wijzer van geworden. En niet alleen zij. Ook de landen van hun oorsprong profiteerden in hoge mate van hun verworven kennis en niet te vergeten van de vele boeken, die zij onder de arm of per boekenkist mee terug namen. Behalve tot oudtestamenticus heb ik mij ook tot kerkhistoricus ontwikkeld. Je kunt me ook wel boekhistoricus of wetenschapshistoricus noemen. Vanwege mijn Hongaarse afkomst ben ik natuurlijk vooral in de geschiedenis van de Peregrinatio hungarica geinteresseerd. Een peregrinus is een grensganger, die van plek naar plek gaat. Door mijn onderzoek ben ik eigenlijk ook zelf zo'n grensganger geworden, want het bracht me sinds 1984 minstens tachtig keer naar Hongarije en Zevenburgen (Erdély). Mijn reizen naar Erdély, waardoor ik vaak wel zes weken van huis was, zijn beschreven in het *Jaarboek van het Nederlands Genootschap van Bibliofielen* [Amsterdam], 1994 en 1995, en ook in: *Könyv és Könyvtár* [KLTE/DE Debrecen], 1998 en 1999.

Weet je wie er voor gezorgd heeft, dat ik me bewust ben geworden van mijn Hongaarse wortels? Dat zal je interesseren. Het was de Zevenburger János Hermán, die in 1979 op de deur van mijn kamer in de Vrije Universiteit de naam Ferenc Postma had gelezen en dacht: 'dat moet vast en zeker een Hongaar zijn'. Hij zocht mijn adres op, belde me op en vroeg of hij me een bezoek mocht brengen. Hij zei tegen mij: 'Ferenc, weet je wel, dat jij een Hongaar bent?' Op dat moment voelde ik mij voor het eerst een echte Hongaar. Een keerpunt. Dat heeft verstrekkende gevolgen gehad voor mijn verdere leven. Dat was ook het begin van mijn liefde voor Hongarije. Ik had niet alleen een vaderland, maar nu ook een moederland.

O, ja, dit wil ik ook nog vertellen: In het Academiegebouw in Utrecht treffen we op een plaquette uit 1936 een Hongaarse peregrinus aan: welgemutst, met de staf in de éne en een boek in de andere hand. De peregrinus reist van Debrecen (de Nagytemplom rechtsonder) naar Utrecht (de Dom linksonder). Je zou hem ook een pelgrim kunnen noemen, want behalve de wetenschap speelde ook de geloofsverbondenheid een grote rol, getuige het Latijnse onderschrift dat op de 'eenheid in Christus' doelt. De tekst luidt in het Hongaars: 'Krisztus vérében egyek vagyunk. Az utrechti alma maternek a háromszáz éves (1636-1936) sokféle jótéteményekért a nagyon hálás magyarországi fiai', hetgeen betekent: 'Wij zijn één in het bloed van Christus. Aan de Alma Mater in Utrecht voor haar veelvuldige weldaden in drie eeuwen (1636-1936). Haar dankbaarste zonen in Hongarije.'

En waarom richt uw onderzoek zich nu juist op Franeker?

Franeker is de oude Friese Academiestad. Ik ben geboren in Groningen, maar opgegroeid in Friesland, in Dronrijp, een dorp vlak bij Franeker. Hongarije is mijn moederland, maar Friesland is mijn vaderland. In mijn persoon zijn mijn Hongaarse en mijn Friese wortels verenigd en vanwege mijn wetenschappelijke en historische belangstelling ligt Franeker wel een beetje voor de hand, toch?

Men vindt in Friesland overal Hongaarse sporen. Zoals in het werk van de Friese dichter Eeltje Halbertsma, die een gedicht maakte op de op 6 oktober 1849 terechtgestelde Hongaarse vrijheidsstrijder Batthyány. De Friese curator Georg Frederik thoe Schwartzenberg en Hohenlansberg voerde een pleidooi voor ruimere stipendia aan Hongaarse studenten in Franeker. Al die peregrini, die de eeuwen door uit Hongarije en uit

Zevenburgen (Erdély) richting het Friese land trokken om zich aan de Franeker Academie verder in geloof en wetenschap te bekwamen, spreken nog altijd tot mijn verbeelding. Zo vallen er bijvoorbeeld mooie verhalen te vertellen over de eerste Hongaarse studenten van Johannes Coccejus en andere Franeker hoogleraren. Ik wil ze eigenlijk allemaal leren kennen, hun afkomst, hun familie. Ik wil weten welke vorst hun mecenas was. Daarom bestudeer ik de matrikels op zoek naar hun namen. En ik speur naar hun wederwaardigheden in de archieven. Ik wil weten bij wie ze studeerden en disputeerden, maar ook in wie ze zich verliefden, hoe het stond met hun financiën, waar ze terecht kwamen en wat ze deden na hun terugkeer in Hongarije. Soms bezoek ik hun graf, of beter gezegd sta ik even stil bij hun grafzerk, zoals bij die van Johannes/János Szepsi, in de Grote of Martini Kerk in Franeker.

Ferenc Postma en zijn echtgenote Margriet Gosker in oktober 2018 voor het hoofdgebouw van de Universiteit Debrecen

Als je de Hongaren in Franeker bekijkt wat voor beeld is dan ontstaan over hen bij de Nederlanders? Met andere woorden wat voor imago hadden toen de Hongaren in Franeker? En hoe komt dat?

Tja, wat dachten de Nederlanders over Hongaren? Niets slechts geloof ik, al was er wel eens eentje die de fout inging of iets gestolen had en daarvoor gestraft werd. Of er werd een Hongaar verliefd op een mooi Fries meisje. En als ze dan zwanger werd, liet hij haar soms zitten. Dat was niet zo mooi. Die verhalen zijn er ook wel. Maar in het algemeen waren de Hongaren brave ijverige, kleurrijke en stoere figuren. De protestanten kwamen naar Franeker omdat ze thuis geen gelegenheid hadden hun studies op academisch niveau voort te zetten. Ze vielen door hun kledij nogal op in het straatbeeld. Hun taal verschilt erg veel van de Nederlandse taal en ze brachten hun eigen Hongaarse (eet)gewoonten mee. Het Nederlandse eten vonden ze niet zo lekker, en volgens mij is dat nog steeds niet veranderd. Ze werden vaak wel financieel ondersteund, maar wekten toch graag de indruk dat ze nogal arm waren, wat lang niet altijd het geval was. Maar Europa zag er toen heel anders uit dan nu. En Hongaren waren lang niet de enige buitenlanders die in Nederland kwamen studeren. Toch was het aantal Hongaren aan de Franeker Academie bijzonder hoog, veel hoger dan aan de andere universiteiten. Al met al waren het er ruim 1200. Als je weet hoe klein Franeker toen in die tijd was, dan is de impact wel duidelijk.

In uw carrière heeft u aan verschillende universiteiten gewerkt. Kunt u hierover meer vertellen?

Ja, goed, maar waar zal ik dan beginnen? Daarover ben ik nog niet zo gauw uitgepraat. Bij het begin beginnen dan maar? Ik heb mijn hele werkzame leven aan de Vrije Universiteit in Amsterdam gewerkt. Ik kreeg mijn eerste aanstelling al in 1970 bij de theologische faculteit. En ik ben nu nog steeds aan de UBVU verbonden als honorary fellow. Na mijn promotie kreeg ik in 1997 een leerstoel aangeboden aan de theologische faculteit van de KGRE in Boedapest. Dat was heel belangrijk voor mij, want zo kreeg ik een betere basis om mijn onderzoek telkens uit te breiden. Daarna ging ik gastcolleges geven aan verschillende theologische en literaire faculteiten, zowel aan kerkelijke instituten als aan staatsuniversiteiten. Sinds 1997 heb ik jaarlijks colleges gegeven over de Peregrinatio hungarica aan mijn eigen universiteit in Boedapest op

verzoek van de rectoren Ferenc Szűcs en Péter Balla. Dat doe ik nog steeds, tot op de dag van vandaag. Ik was ook te gast aan de KGRE, Faculty of Teacher Training, in Nagykőrös, op uitnodiging van Ferenc Pap in 2013. Maar ik kan ook mijn ei heel goed kwijt aan de Néderlandisztika Tanszék (ELTE) in Boedapest. Daar gaf ik college samen met Judit Gera en Orsolya Réthelyi, zoals ik dat trouwens ook deed (en doe) bij de Vakgroep Nederlands aan de KGRE, bij Anikó Daróczi en haar collega's. Maar ik heb me geenszins tot Boedapest beperkt: ik ben tijdens mijn eigen Peregrinatio hungarica heel Hongarije doorgetrokken, werkelijk in alle windrichtingen.

In het Zuiden van het land gaf ik colleges in Szeged, op verzoek van de collega's Bálint Keserű en Mihály Balázs, respectievelijk in 1997, 1999, en 2013. Maar ik reis ook vaak in Oostelijke richting om het Református Kollégium [DRHE] in Debrecen te bezoeken. Ik spreek er dan met Károly Fekete Jr. en met Béla Baráth. En ik verklap helemaal geen geheim als ik jou vertel, dat ik ook aan de universiteit van Debrecen [DE] vele malen college heb gegeven op verzoek van István Bitskey en jouzelf. Maar dat hoef ik jou (lacht) toch niet te vertellen? Ik vond het prachtig dat ik als externe opponent in Debrecen mocht optreden bij de promoties van Péter Eredics in 2006, en bij Réka Bozzay in 2007. Ik ben dankbaar voor het artikel dat István Bitskey schreef in de feestbundel, die ik mocht ontvangen op mijn zeventigste verjaardag. Het is een interessant artikel over de aanwijsbare invloed, die het gedachtegoed van de grote Nederlandse geleerde Desiderius Erasmus heeft gehad op Hongaarse gereformeerde schoolboeken uit Debrecen in de periode 1591-1610. De geest van Erasmus sijpelde door in die schoolboeken, en opvattingen van de geleerde meester werden op deze manier gepopulariseerd. Zoals eerst Tivadar Thienemann en later Tibor Klaniczay hebben opgemerkt, daalde de leer van Erasmus ‘van de vorstelijke hoven neer in de kleine klaslokalen.’ In mijn feestbundel stonden nog twee artikelen die in Debrecen vervaardigd zijn. Zoals dat van Dávid Csorba, die in zijn bijdrage ingaat op het leven en werk van professor Martonfalvi (1657-1681) in Debrecen, en op de geestelijke horizon van het Hongaarse gereformeerde piëtisme. György Martonfalvi Tóth wordt door hem getekend als hét voorbeeld van een vroom en godvruchtig man, een memorabele, ja een zeldzame zwaan in de Reformatiestad Debrecen, in het plaatselijke Collegium en ook in het hele ‘Hongaarse Sion’. En ook jouw eigen interessante artikel over al die Hongaren, die dienst deden op de schepen van de VOC.

En niet te vergeten Erdély. Ook het Protestants Theologisch Instituut in Kolozsvár was vaak het doel van mijn reis, waar ik inspirerende gesprekken voerde met Zsolt Geréb en Zoltán Adorjáni, die allebei het Nederlands goed beheersen, en met de kerkhistoricus Dezső Buzogány, die mij alle drie nog steeds de nodige informatie verschaffen. Ik was ook te vinden in de Teleki Téka in Marosvásárhely en mocht daar een lezing houden bij het grootse jubileum in 2002. Daar was ik wel een beetje trots op natuurlijk. En dan mag ik het Református Kollégium [SRTA] in Sárospatak niet vergeten, met Dénes Dienes en Sándor Enghy en de huidige rector Szilveszter Füsti-Molnár. Mijn vrouw Margriet en ik hebben besloten onze eigen theologische vakbibliotheken te zijner tijd aan Sárospatak ten geschenke te geven. Dat is allemaal al bij contract geregeld, in 2014. Maar dat gebeurt nu nog niet hoor, pas aan het einde van ons leven, of als we straks misschien niet meer helemaal compos mente zouden zijn.

Heeft de Peregrinatio een vervolg in de moderne tijd? Wat voor effecten heeft dat voor beide landen? Wat is het belang van het onderzoek naar Peregrinatio academica van Hongaarse studenten in Nederland?

De Peregrinatio naar Franeker is in de tijd van Napoleon afgesloten, maar de goede contacten zijn gebleven. Het Stipendium Bernardinum heeft vele Hongaren de mogelijkheid geschonken in Nederland te studeren. Dat is ook fijn voor ons, want wij hebben zoveel Hongaarse vrienden, die met ons Nederlands kunnen spreken. Jij bent er zelf ook een goed voorbeeld van.

Je vraagt naar het belang van het onderzoek dat ik doe? Dat wordt in Nederland eerlijk gezegd veel minder ingezien dan in Hongarije. Soms lukt het me wel om er aandacht voor te vragen en dat verheugt me dan bijzonder. Er is een tijd geweest, dat Hongaarse promovendi aan de Leidse Universiteit zelfs de drie ‘Formulieren van Eenigheid’ moesten ondertekenen, maar dat is lang geleden. Ik denk niet dat Leiden dat nu nog weet. Ik ben zelf geregeld betrokken geweest bij verschillende promoties van Hongaren aan de universiteiten in Amsterdam (VU), Groningen (RUG), Utrecht (UU) en Kampen (PThU). In 2004 verzorgde ik samen met August den Hollander en István Monok de tentoonstelling ‘Cultural Relations between Holland and Hungary in the 17th-18th Century’, in de bibliotheek van de UvA Amsterdam. Ook werkte ik mee aan de Webexpo ‘Crossing the Borders’ van de UBVU in Amsterdam, in 2013. En op dit moment is er een tentoonstelling in Franeker gaande, in

Museum Martena, onder de titel ‘Land van Latijn’ (2018). Daar heb ik ook mijn medewerking aan gegeven. Bij de ingang van de expositie staat bijvoorbeeld een levensgrote afbeelding van een Hongaarse student.

Maar dit zijn peanuts in vergelijking met de belangstelling die Hongarije volop voor mijn onderzoek heeft. Die is veel groter, en er zijn ook veel meer mensen met dit thema bezig. In Nederland ben ik niet de enige, maar toch zijn er relatief maar weinig Nederlandse collega's, die ook op dit onderzoek zitten. In Hongarije mocht ik zelfs vier keer over mijn onderzoek vertellen op Duna TV (in 1995, 2001, 2005 en 2006) en voor Radio Debrecen (in 2008). Duna TV stuurde zelfs een team naar Nederland om in Franeker opnamen te maken van al die plekken waar het zich allemaal had afgespeeld. De video daarvan heb ik mooi kunnen gebruiken voor mijn colleges. Maar natuurlijk vind ik het wel jammer, dat hier in Nederland relatief weinig aan dit stuk gemeenschappelijke Hongaars-Nederlandse geschiedenis wordt gedaan.

Wat zijn uw toekomstplannen?

Daaraan geen gebrek natuurlijk. Als je probeert twee eeuwen peregrinatiegeschiedenis naar Franeker in kaart te brengen, dan ben je niet zo gauw klaar. Er ligt nog veel materiaal op mijn tafel te wachten en ik hoop nog lang gezond genoeg te zijn om dat allemaal uit te werken. Zo wil ik nog heel wat nieuwe ontdekkingen publiek maken. Ik wil bijvoorbeeld weten welke Hongaarse studenten in Franeker huwden en in kaart brengen welke peregrini daar overleden zijn. Ook wil ik nog iets schrijven over hun reisdocumenten (paspoorten). En ik wil zeker ook nog schrijven over de schuldbrief van Johannes Vásárhelyi, die zonder zijn schuldeisers te betalen naar huis in Zevenburgen mocht afreizen onder de voorwaarde dat hij zijn schuld naderhand zou inlossen. En dan de heftige strijd over de volgens sommigen onorthoxe preek van Andreas Kallovius (Kállai) in 1654. Dat heeft me toch een onrust gegeven! Bijna een heel halfjaar hield het de gemoederen bezig.

En niet te vergeten het interessante Album Amicorum van de Zevenburger Sámuel B. Köpeczi, die in de jaren zeventig van de achttiende eeuw in Franeker studeerde. Verder nog het Hongaarse adelsdiploma van de Friese jurist en dichter Paulus van Ghemmenich, afkomstig uit Franeker. Hij werd in 1703 door keizer Leopold I (in Wenen) in de Hongaarse adelstand verheven. En zeker wil ik in de komende tijd nog mijn supplement op het Franeker Auditorium afronden en publiceren. Tenslotte

heb ik daar nu al ruim twintig jaar aan gewerkt. Daar komen ook vele publicaties in voor van Hongaarse peregrini. En natuurlijk blijven Hongarije en Erdély altijd aan mij trekken en hoop ik daar nog lange tijd verder onderzoek te doen.

Gábor Pusztai
Veertig jaar in de Neerlandistiek
Interview met Judit Gera

Je studeerde naast Engels en Hongaars ook neerlandistiek aan de ELTE in Boedapest en kreeg je bul in 1979. De studie neerlandistiek zag er waarschijnlijk toen anders uit dan nu. Wat zijn de belangrijkste verschillen tussen toen en nu?

Toen ik met het Nederlands begon was het nog geen vak, maar een zogenaamde optionele studierichting. Ik deed het naast mijn twee hoofdvakken. De studie concentreerde zich vooral op taalverwerving en grammatica. In mijn diploma Hongaarse en Engelse Taal- en Letterkunde staat een bijsluiter van: 'Speciale studies Lage Landse taal en literatuur'. De studiegroep - de enige toen - bestond uit twee studenten waarvan ik de ene was. Een bibliotheek bestond toen ook nog niet, er waren vijf romans aanwezig die ik en mijn medestudente gretig lazen. Er was geen kopieerapparaat, geen internet, geen internationale contacten, niets. Wel een goede en keiharde docente, wijlen Erzsébet Mollay. Ze gaf les met groot enthousiasme en vakkennis. Het was gezellig, maar piepklein. Misschien zou ik eerder moeten zeggen: want piepklein.

Waarom ging je eigenlijk Nederlands studeren?

In de jaren 70 van de vorige eeuw hadden we een logé uit Amsterdam - vandaag een bekende pianist in Nederland - die op de Bartók Béla Muziekacademie in Boedapest kwam studeren en een kamer met een piano zocht. Aangezien mijn moeder pianolerares was en wij een prach-

tige Bösendorfer in huis hadden, was ons appartement een aangewezen plek voor haar. We raakten bevriend en spraken Engels met elkaar. Toen haar moeder op bezoek kwam hoorde ik hen Nederlands spreken en werd op slag verliefd op de taal. Die klonk zo mooi in mijn oren. Later nodigden zij ons terug in Amsterdam uit voor drie weken. Ze woonden op de Herengracht. Dat was een tweede kans om op verliefd te worden: deze keer niet alleen op de taal maar ook op de cultuur, vooral de schilderkunst. Ik dacht dat ik naast Hongaars en Engels, die toen zeer populair waren, iets bijzonders ging doen: dat werd het Nederlands.

Judit Gera

Je hebt na je studie jaren lang voor een uitgeverij gewerkt en je begon ook met literaire vertalingen. Je kreeg in 2001 als vertaler de Martinus Nijhoff-prijs. Maar sinds 1982 werk je ook aan de universiteit. Wat is voor je belangrijker: vertalen, lesgeven of wetenschappelijk onderzoek doen?

In het begin was ik helemaal voor het vertalen: dat gaf me de kans om me weer in verhalen te verdiepen, door verhalen betoverd te worden, net zoals toen ik nog als kind sprookjes kreeg voorgelezen en me in een andere wereld kon verliezen. Het lesgeven was aan het begin moeilijk: ik moest als enige letterkundige medewerker de hele literatuurgeschiedenis geven, vanaf de middeleeuwen tot heden. En de enige vakliteratuur was de legendarische 'Knuvelder' - niet de allerboeiendste literatuurgeschiedenis maar wel zeer informatief. Een van de grootste problemen was dat er zo goed als geen primaire teksten ter beschikking stonden - de studenten van vandaag hebben geen idee hoe begenadigd ze zijn met de DBNL - dus het was allemaal een lijdensweg, een enorme uitdaging. Daarnaast bestond er toen alleen maar een klein zakwoordenboek, het zogenaamde 'Zugor'. Het was fijn dat het bestond, maar serieus lezen en schrijven was op grond van dat dingetje echt niet goed mogelijk. Ook met het publiceren ging het technisch gezien aan het begin niet zo vlot: ik stuurde mijn met de tikmachine geschreven eerste artikel door de slakkenpost naar het Frederik van Eeden Genootschap. Het duurde dan erg lang voordat ik een reactie mocht ontvangen. Het werd geaccepteerd en vervolgens in de *Mededelingen Frederik van Eeden Genootschap* gepubliceerd. Wat was ik toen blij! Ik had weinig middelen en zero zelfvertrouwen. Maar langzamerhand heb ik meer ervaring opgedaan en via mijn contacten meer studiemateriaal gekregen. Daarna ging het beter, en naast bloed, zweet en tranen begon ik er echt van te genieten. Tegenwoordig vind ik zowel vertalen, als lesgeven en wetenschappelijk onderzoek even leuk, maar tijd voor alle drie vinden is een ander verhaal.

Jij bent (sinds 2005) de enige hoogleraar neerlandistiek in Hongarije. Hoe zie je de ontwikkeling van het vakgebied in Hongarije in de laatste 40 jaar en hoe zie je de toekomst (eventueel ook in internationaal perspectief)?

De ontwikkeling van de neerlandistiek in Hongarije is enorm groot. Het is alsof je de oertijd met de eenentwintigste eeuw zou moeten vergelijken.

Neerlandistiek is drie vakgroepen rijk in ons land, met ervaren en zeer professionele docenten, elk jaar ongeveer 200 studenten en het is een hoofdvak met vele studiebeurzen. De vakgroepen worden ondersteund door de Nederlandse Taalunie, wat de infrastructuur - onder andere computers, kopieerapparaten, bibliotheken - en de kwaliteit van de studie verzekert. Er zijn moedertaalsprekers aanwezig - eveneens dankzij de Nederlandse Taalunie - die de basis van ons werk vormen, onze studenten kennen immers geen woord Nederlands aan het begin van hun studie. Project-subsidies bevorderen wetenschappelijk onderzoek. Met Erasmusbeurzen kunnen studenten tegenwoordig hun kennis van de Nederlandse taal- en letterkunde aan Nederlandse en Vlaamse universiteiten verdiepen. In 'mijn' tijd had je niets van deze dingen. Er zijn vele gepromoveerde docenten, ook gehabiliteerden die regelmatig in het binnen- en het buitenland publiceren, aan congressen deelnemen etc. Het aantal studenten groeit voortdurend en de erkenning van de Hongaarse neerlandistiek - vooral in het buitenland - is groot. Wat de toekomst betreft, maak ik me enigszins zorgen: bezuiniging dreigt op alle terreinen, dus ook op het gebied van de neerlandistiek. Dat de BA studie Nederlands op de Vrije Universiteit in Amsterdam werd opgegeven is een zeer angstwekkend teken. Op andere plekken worden hoogleraren neerlandistiek wegbezuinigd. We moeten er samen naar streven dat dit proces stopt. Het is maar te hopen dat het tij zal keren.

Naast je hoogleraarschap aan de ELTE speelde je ook een rol in de internationale neerlandistiek: je was voorzitter van Comenius, je bent lid van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde en je werd in 1999 Ridder in de Orde van Oranje-Nassau. Hoe belangrijk vind je de inbedding van de Hongaarse neerlandistiek in een internationaal kader?

Ik vind het internationale kader zeer belangrijk. Zonder samenwerking met buitenlandse collega's zou de vakbeoefening van mindere kwaliteit en ook saai zijn. Ook zichtbaarheid is van groot belang. Daarnaast is het erg fijn om lid te zijn van een internationale gemeenschap: het gevoel van isolatie wordt daardoor verminderd en je leert enorm veel van je buitenlandse collega's. Je herkent dat ze dezelfde problemen hebben als jij zelf en dat geeft troost en aanmoediging om verder te gaan. Ook komt naar mijn ervaring veel meer feedback op ons werk uit het buitenland dan uit eigen land. Dat is jammer, maar het is niet anders.

Je hebt verschillende onderzoeksgebieden binnen de neerlandistiek. Je schreef over schilderkunst, literatuur, gender en ook over koloniale literatuur. Wat was de motivatie van je themakeuze?

De schilderkunst is een oude liefde van toen ik de eerste keer het Rijksmuseum en het Van Gogh Museum bezocht. Een openbaring van hoe weinig het stadsgezicht van Amsterdam veranderde sinds de zeventiende eeuw, het wonder van de continuïteit van het leven dat je bij ons niet hebt. Het gevoel voor detail dat alledaags maar juist daarom ontroerend en betoverend is. Het prachtige Nederlandse landschap, de Vlaamse primitieven, de levendige genreschilderijen en de prachtige portretkunst: de reeks waarom ik nooit genoeg kan krijgen van de Nederlandse schilderkunst is eindeloos.

Gender en postkoloniale literatuurbenadering heeft te maken met mijn maatschappelijke belangstelling en betrokkenheid. Ik geloof niet dat je literatuur zonder maatschappelijke context kan bestuderen, tenminste zou het voor mij saai en niet verantwoord zijn. Als docent wil ik ook graag waarden aan de studenten doorgeven, waarden die ik belangrijk vind: gelijkheid tussen mensen, sociale rechtvaardigheid, acceptatie van en respect voor de ander, verzet tegen onderdrukking. Het lef hebben om je mening te laten horen, je mond open doen als je door onrechtvaardigheid geconfronteerd wordt, vragen stellen, kritisch denken. Mijn context had en heeft altijd te maken met scheve machtsverhoudingen en die boeien me enorm, ook in literaire teksten. Gender en postkoloniale literatuurbenadering focussen precies op de al genoemde scheve machtsverhoudingen en stellen vraagtekens bij stellingen en representaties die niet opvallen, juist omdat ze zo natuurlijk lijken.

Op dit moment werk je met andere collega's samen aan een Nederlandse literatuurgeschiedenis in het Hongaars. Kun je hierover meer vertellen?

Het is een zeer boeiend project. De literatuurgeschiedenis heeft een innovatief concept: het bestudeert de geschiedenis van de Nederlandse literatuur op grond van ontmoetingen tussen de Nederlandse, Vlaamse en Hongaarse cultuur en literatuur. Zo zullen er korte teksten in staan die deze betrekkingen beschrijven, naast de langere hoofdstukken over de klassieke geschiedenis van de Nederlandstalige literatuur vanaf de middeleeuwen tot heden. Het is een samenwerking tussen de drie vak-

groepen Nederlands in Hongarije: de Universiteit Debrecen, de Eötvös Loránd Universiteit (ELTE) en de Károli Hervormde Universiteit (KRE), gesteund door de Nederlandse Taalunie. Het is een grote uitdaging, maar erg fijn om te doen.

Gábor Pusztai
Caraïbische literatuur voor studenten in Debrecen
Interview met Michiel van Kempen

In 2016 is je Helman-biografie van 863 pagina's verschenen. Waarom heb je juist over Helman een biografie geschreven?

Met Albert Helman begint de moderne Nederlands-Caraïbische literatuur, iemand die voorop liep, óók als je zijn werk vergelijkt met dat van schrijvers uit de Franse of Engelse Caraïben. Hij is de schrijver van de eerste historische roman over de slavernij in de Nederlandse taal (*De stille plantage*, 1931), maar hij heeft nog zo ontzettend veel méér gedaan. Hij was de nestor van de Surinaamse letteren, en iedereen werd door hem geïnspireerd of zette zich juist tegen hem af. Het is ook echt een figuur geweest op het grensvlak van koloniale en postkoloniale tijd: alle issues van postkolonialiteit kun je uitleggen aan de hand van zijn werken en zijn doen en laten. Ik vond hem bovendien interessant omdat hij ook componist is geweest, en politicus, en journalist, en taalkundige, en wat is hij eigenlijk NIET geweest behalve sportman, dansinstructeur en hotelkok? (Maar hij heeft wel 3 kookboeken uitgegeven, terwijl hij zelf nog geen ei kon bakken!)

Hoe kwam je in contact met de Caraïbische literatuur?

Vraag me liever: hoe kom je ervan af? Onlangs las ik *De Toverberg* van Thomas Mann, *Het boek der herinneringen* van Pétér Nádas en *Kaputt*

van Curzio Malaparte en toen dacht: er is nog zoveel verpletterend moois buiten het Caraïbisch gebied. Soms schrik ik er zelf van dat ik er al 35 jaar mee bezig ben. Dat kwam zo: toen ik nog jong, mooi en onweerstaanbaar was, haha, werkte ik in Suriname als docent Nederlands. Dat was begin jaren '80. Tot mijn verbazing was het curriculum daar zo ongeveer gelijk aan wat er in Nederlandse scholen gedoceerd wordt. Absurd natuurlijk in een tropenland. Men gebruikte *Literaire Kunst* van Lodewick, een boek uit 1947.

Michiel van Kempen in oktober 2018 aan de Universiteit Debrecen

En voor de literatuur gebruikte men een paar pagina's van aan elkaar geniete stenciltjes. Wat een treurnis, ik vond het zo erg voor die kinderen. Ik was juist nieuwsgierig naar wat schrijvers in Suriname te vertellen hadden, ik vond dat hún verhalen en hún poëzie in de klas behandeld moesten worden, dus ik vroeg ze ook om te komen voordragen. Maar ja, het werkt alleen goed als je ook een behoorlijk literatuurboek hebt in de klas en dat was er niet. En hoe kun je nu een gevoel van eigenwaarde opbouwen in een jong, onafhankelijk land als je je eigen geschiedenis en cultuur niet kent? Dus daar is het wat mij aangaat allemaal begonnen: er moest materiaal komen voor de leerlingen en dan begin je teksten te verzamelen, erover te schrijven, ook in de dagbladen enz. En later zijn dan bloemlezingen en essays en een Surinaamse literatuurgeschiedenis in Nederland verschenen. Dat is dan stap twee: het uitdragen van die cultuur, laten zien wat er daarginds aan interessants wordt geschreven. Want die teksten maken niet alleen deel uit van de Antilliaanse en Surinaamse cultuur, maar óók van de Nederlandse geschiedenis en cultuur. De koloniën en de koloniale geschiedenis hebben wij als Nederlanders geschapen en dan zullen we daar ook kennis van moeten nemen, en niet alleen oppervlakkig, maar ook analytisch en zelfkritisch. Ja, óók als we dan eens moeten slikken en een bitter glas hebben leeg te drinken. Want wat onze voorouders daarginds hebben uitgespookt was lang niet altijd fraai - *to put it mildly*. En dat gaat dan weer door in de Nederlandse omgeving, in de invloeden van de migrantenculturen die je overal om je heen ziet, vooral in de grote steden, maar ook op de tv, in de muziek, in het voetbal enz. enz.

Kun je zelf een voorbeeld geven van je eigen kritisch bezig zijn binnen het postkoloniale veld?

Ik sprak in juni van dit jaar de eerste Jit Narain Lezing uit in de Nieuwe Kerk in Den Haag. Mij was gevraagd om niet de poëzie van Jit Narain te analyseren maar in te gaan op de positie van Hindostanen in Suriname en Nederland. Toen ben ik maanden in de literatuur over dat onderwerp gedoken en toen kwam ik tot een merkwaardige ontdekking: in alle geschiedenissen van Suriname kun je lezen dat na de slaventijd de eerste Hindostaanse (Brits-Indische) contractarbeiders op 5 juni 1873 in Suriname arriveerden met het schip de Lalla Rookh. Die datum wordt elk jaar gevierd, dit jaar de herdenking van 145 jaar Hindostaanse immigratie. Maar de Brits-Indische contractarbeid in Suriname is al vijf jaar eerder

begonnen, dit jaar dus niet 145 maar 150 jaar geleden! En de eerste Brits-Indische ooit geboren op Surinaamse grond dateert van 1872, dus ook al van vóór 1873! Dat heb ik in die lezing in Den Haag betoogd.

Waarom wonen zo veel Surinamers in Nederland?

De grootste groepen immigranten trokken vlak vóór en vlak ná de onafhankelijkheid in 1975 naar Nederland. Die zagen een toekomst in Suriname niet zitten. Deze mensen hebben vrolijk voortgefokt. Volgens het Centraal Bureau voor de Statistiek telde Nederland 349.022 Surinaamse Nederlanders in 2016. 177.720 mensen behoren tot de eerste generatie, ze zijn in Suriname geboren en daarna naar Nederland gekomen, 171.302 mensen behoren tot de tweede generatie; ze zijn in Nederland geboren. Latere generaties worden niet meer meegeteld als Surinamers. In Suriname zelf woonden, in juli 2016, 585.824 Surinamers. In totaal zijn er dus 934.846 Surinamers. Maar ja, er wonen er ook aardig wat in de USA en ik ben ook Surinamers tegengekomen in Canada, in Dubai, in België, in Malta, in Rusland. En wie weet, sinds Surinaamse paarden meedoen aan wedstrijden in Boedapest, zijn er ook wel Surinamers in Hongarije neergestreken.

Hoe is de integratie van Surinamers in Nederland? Heeft dit invloed op de literatuur?

In de eerste jaren na de grote immigratie van rond 1975 kwamen bepaalde groepen Surinamers negatief in het nieuws, met name door drugsverslaving. Maar daar hoor je nu niets meer over. Conclusie: binnen één generatie is een enorme groep immigranten perfect geïntegreerd. Ze bezetten nu posities binnen alle geledingen van de samenleving, ze studeren, zijn huizenbezitters, zijn vertegenwoordigd in allerlei politieke geledingen. In de sport waren ze al vroeg nadrukkelijk aanwezig (Gullit, Davids, Rijkaard, Seedorf enz., Patrick Kluivert is nog altijd topscorer van het Nederlands elftal), Nederland heeft wereldkampioenen met Surinaamse roots in de atletiek en het zwemmen gehad, en in de journalistiek en amusementswereld doen ze nadrukkelijk mee. Schilders krijgen tentoonstellingen in grote musea. En nu zie je dat Nederlands-Caraïbische schrijvers ook serieus meedoen voor de literaire prijzen: Antoine de Kom kreeg de VSB-poëzieprijs, Radna Fabias de C. Buddingh'-prijs voor poëzie, Etchica Voorn de Opzij Literatuurprijs, Jit Narain de Jit Narain

Cultuurprijs en Astrid Roemer de hoogste Nederlandse literaire prijs, de P.C. Hooftprijs.

Wat is de rol en de positie van de Caraïbische literatuur binnen de Nederlandse literatuur?

Ik vind dat de Nederlandse literatuurkritiek over het algemeen het werk van Caraïbische auteurs met weinig kennis van zaken bespreekt, en in veel gevallen ten onrechte negeert. Maar goed, zoals ik al zei: die auteurs doen toch serieus mee in het prijzencircus. En je ziet ze ook met columns en ander werk in de belangrijkste kranten en tijdschriften. Je ziet niet zelden dat een auteur eerst een prijs krijgt en dan pas gerecenseerd wordt. Dat is natuurlijk een omkering van een normale volgorde.

Kun je hierover wat meer vertellen? Wordt Caraïbische literatuur stiefmoederlijk behandeld door literatuurhistorici? Hoe was dat? Hoe is dat nu? Is er een verandering? Is er een tendens (meer interesse, of juist minder dan vroeger)?

Vroeger vond je twee namen in de literatuurgeschiedenissen: Albert Helman en Cola Debrot. Als je kijkt naar de laatste twee delen van de grote literatuurgeschiedenis van de Taalunie, de delen geschreven door Jacqueline Bel en Hugo Brems, dan kun je moeilijk volhouden dat de (post)-koloniale literaturen stiefmoederlijk behandeld zijn. Die hebben zelfs méér plaats gekregen dan bij de start van het project voorzien was, dat was bij een vergadering in het gebouw van de Eerste Kamer in Den Haag: toen werd het standpunt ingenomen dat die literaturen alleen een plaats zouden krijgen in zoverre ze raakvlakken hadden met de Nederlandse schrijvers. Een belachelijk, eurocentrisch en arrogant standpunt natuurlijk. Daar hebben mijn voorganger Bert Paasman en ik toen ook duidelijk stelling tegen genomen.

Dit betekent nog niet dat postkoloniale literaturen ook aan de Nederlandse universiteiten een vaste plaats hebben verworven. Ik heb wel eens een rondje gemaakt langs de universiteiten om te zien of er plaats voor ingeruimd kon worden. Overal dezelfde reactie: geen ruimte, geen geld, past niet in het onderzoeksprofiel. Allemaal manieren om te zeggen: we zijn er zelf niet mee bezig, we weten er niets vanaf en het interesseert ons dus geen fuck. Maar als het niet past in je onderzoeksprofiel, nou pas dan dat onderzoeksprofiel aan! In de Verenigde Staten vormen *black studies*

de grootste studierichting! In Nederland is het nog altijd droevig conservatief gesteld met die studies. Postkoloniale literatuur is het schaamlapje van de neerlandistiek geworden. In personeelswervende advertenties zie je altijd staan: bijzondere belangstelling voor de postkoloniale gebieden van Nederland is gewenst. In Leiden was de literatuur van Indië en Zuid-Afrika altijd belangrijk bij mensen als Peter van Zonneveld, Eep Francken, Gerard Termorshuizen enz. Dus toen er een nieuwe hoogleraar Nederlandse letterkunde moest komen, stond er een hele alinea over postkoloniale literatuur in de advertentie. En wie werd er benoemd? Yra van Dijk, voortreffelijke wetenschapper, maar zij had nog nooit 1 letter over de Oost of de West geschreven. En zo'n benoeming komt toch ook doordat die benoemingscommissies zelf geen enkel benul hebben van postkoloniale vraagstukken. Die hebben allemaal de Bijbel gelezen en één boek van Gerard Reve en misschien *De schaamte voorbij* van Anja Meulenbelt. Godzijdank, zeg ik er direct bij, heeft Yra van Dijk als hoogleraar in Leiden die gebieden wel direct meegenomen in haar aandachtsveld voor onderwijs en onderzoek. Dat geeft hoop.

2003 is je vijf kilo zware, 1396 pagina's tellende literatuurgeschiedenis van Suriname in twee delen verschenen. Jij bent dus DE kenner van de Surinaamse literatuur. In die tijd dat je in Suriname zat was je al begonnen met het verzamelen van materiaal voor je literatuurgeschiedenis. Als ik me niet vergis, ben je ook met een recorder het oerwoud ingegaan om orale literatuur te verzamelen. Hoe ging dat?

Ik wilde te weten komen wat er nu daadwerkelijk nog levend was aan orale literatuur. Dus niet alleen zien wat er in oude studies stond, maar ook: hoe wordt er nu nog verteld en gezongen? Toen ben ik naar twee plaatsen gegaan: één aan de Boven-Suriname onder de Saramakaner bosnegers (zoals ze zichzelf noemen), dat is in het hart van het regenwoud van Suriname, en een Indiaans dorp aan de monding van de Marowijnerivier in het oosten tegen de grens met Frans Guyana aan, allebei bestemmingen waarvoor je uren moet varen na het laatste punt waar de berijdbare weg stopt. En toen heb ik dagenlang onder die mensen geleefd, opnames gemaakt en precies beschreven welke genres er nog verteld worden, welke liederen nog worden gezongen, welke dansen opgevoerd, wat ze betekenen enz. Dus een diachronische beschrijving van orale literatuur ‘op één moment’. Mijn belangrijkste informanten waren mensen met een ontzaglijke kennis van hun volk, mensen van hoge leef-

tijd, ze zijn allebei inmiddels overleden. Naar Monica Koloi, een Indiaanse vrouw van over de 80 uit het dorp Galibi, heb ik mijn eigen dochter vernoemd.

Wat is de situatie van de Caraïbische literatuur in het Caraïbisch gebied en in Nederland?

Ik weet niet of je bedoelt of er een relatie is tussen die vijf kilo literatuurgeschiedenis en de literatuur zelve. Wie weet gaan schrijvers er gebukt onder. Maar goed, de Surinaamse literatuur in vergelijkend perspectief Suriname-Nederland levert een merkwaardig uiteenlopend beeld op: in Suriname doen de oude dichters Michael Slory en Jit Narain het fantastisch maar verschijnt er héél weinig nieuwe literatuur voor volwassenen, op enkele auteurs van kort proza na: Rappa, Ruth San A Jong, Karin Lachmising, Sakoentela Hoebba. Maar er verschijnen wel heel veel kinderboekjes (ook weer nauwelijks boeken voor de wat oudere jeugd in de tienerleeftijd). In Nederland is er nu een nieuwe generatie schrijvers opgestaan, allemaal nieuwe namen: Karin Amatmoekrim, Clyde Lo A Njoe, Raoul de Jong, Shantie Singh, Diana Tjin, Johan Fretz, Radna Fabias, Chesley Rach, Chris Polanen, Dean Bowen, Michael Tedja, Etchica Voorn, Johan Herrenberg. Ze schrijven op hoog niveau en sommigen schrijven zelfs werk dat je academisch zou kunnen noemen. Ze scoren daar hoog mee in literaire kringen in Nederland, maar dringen nauwelijks door tot Suriname - op Karin Amatmoekrim na, over wie ook een televisiedocumentaire is gemaakt. Dus je zou kunnen zeggen dat de kloof tussen beide literaturen steeds breder wordt.

Met de voormalige Nederlandse Antillen ligt het net iets anders. De taalkloof scheidt de eilanden van Nederland: op de eilanden is het bijna allemaal Papiaments wat de klok slaat, ook daar veel kinderliteratuur en nauwelijks literatuur voor volwassen lezers (de Papiamentstalige Arubaan Jesse Tromp schrijft wel voor volwassenen). Schrijvers van Nederlandstalig werk zitten in Nederland en zijn bovendien bijna allemaal boven de 60, op enkele auteurs na als de Curaçaoënaars Eric de Brabander, Ronny Lobo en Diana Lebacs en de Arubaan Jacques Thönissen - overigens ook allemaal boven de 60! Dus het lijkt erop dat de Nederlandstalige Antilliaanse literatuur op termijn zal verdwijnen, en er enkel een migrantenliteratuur over blijft. Enkele jongere dichters in Nederland zijn Gershwin Bonevacia, Quinsy Gario (vooral bekend als anti-Zwarte

Piet-activist) en Radna Fabias die als een komeet omhoog is geschoten met haar debuut *Habitus*. Laten we ook niet vergeten dat er een heel nieuw genre is opgekomen met spoken word/rap. Typhoon, Gikkels, Zulile Blinker en Fresku, alle van (deels) Surinaamse afkomst, hebben landelijke bekendheid verworven.

Hoe is de situatie van het onderzoek naar de Nederlandse koloniale literatuur? Komt er een tweede generatie onderzoekers na Paasman, Termorshuizen, Van Zonneveld, Praamstra, Franken of zakt de interesse een beetje in? En hoe zie jij de toekomst ervan?

Dat is een lastige vraag. Er is na de genoemde generatie (en je noemt alleen mensen uit de hoek van de Nederlands-Indische letteren) wel een aantal nieuwe onderzoekers aangetreden, maar die is nog niet zo breed dat je al echt van een generatie of groep kunt spreken. Jonge academici horen eerder tot de disciplines van de meer maatschappelijke vraagstukken met aandacht voor slavernij, zwarte cultuur en black activism: mensen als Francio Guadeloupe, Dienke Hondius, Hebe Verrest, Anouk de Koning, Rivke Jaffe, Karwan Fatah Black, Valika Smeulders, Aminata Cairo, Mitchell Esajas, Margo Groenewoud, Margriet Fokken, Jaswina Elahi, Kirtie Algoe, Lonneke Geerlings, Ellen de Vries, Daphina Misiedjan. Dat zijn dus historici, antropologen, sociologen. Over jonge aanwas van mensen in de literatuurstudie maak ik me wel eens zorgen, ook omdat er in Leiden een kaalslag is geweest: veel wetenschappers die met Indië bezig waren zijn met pensioen. Rick Honings zit daar nog wel en ook de nieuwe hoogleraar Yra van Dijk trekt de postkoloniale literatuur nadrukkelijk in haar aandachtsveld. Gelukkig zijn de leerstoelen Indische letteren en Zuid-Afrikaanse letteren aan de UvA opnieuw bezet door respectievelijk Remco Raben en Margriet van der Waal. Hopelijk leveren die een nieuwe aanwas van onderzoekers op. Binnen de Indische letteren zijn er recent enkele interessante promoties geweest van jonge academici: Paul Bijl schreef over de omgang met het Nederlandse koloniale verleden aan de hand van koloniale fotografie en Lisanne Snelders schreef over Hella Haasse, Tjalie Robinson, Pramoedya Ananta Toer en de politiek van de herinnering. Dus dan zie je al direct een groot verschil met de oudere generatie: nu gaat het over herinneringscultuur en dat soort research heeft een stevig theoretisch fundament. De oudere generatie zat veel dichter bij tempo doeloe, onderzocht meer realia, het waren stuk voor stuk goede sprekers en schrijvers die graag het publiek wilden trakteren

op smakelijke anekdotiek. Het gevaar van de nieuwe generatie is natuurlijk dat een sterker academische toon het oude publiek dat zo massaal afkwam op de colloquia van Indische Letteren, niet aanspreekt. De vergrijzing daar is een grote zorg. En het jaarlijkse colloquium Surinamistiek bestaat niet meer, waardoor de bindende kracht voor het prachtige tijdschrift voor Surinamistiek *Oso* wegviel; het verschijnt helaas niet meer. Bij mijn leerstoel zijn er nu 4 mensen gepromoveerd en 13 werken nog aan een proefschrift, maar slechts enkele zijn jong en het gaat niet alleen om letterkundig onderzoek, maar soms ook cultuurhistorisch onderzoek.

Gaat volgens jou het klassieke literatuuronderwijs (ook aan de universiteiten) ten onder? Komt daarvoor 'cultural studies' of iets anders in de plaats? Waar gaat de ontwikkeling naartoe?

Het klassieke literatuuronderwijs gaat niet ten onder, we láten het ten onder gaan. En dan heb ik het niet over oud, suffig, hiërarchisch georiënteerd taalonderwijs, over muffe didactiek, die mag van mij ook weg. Ik heb het over grondige kennis van de talen. Om redenen van economie en efficiëntie zijn er al allerlei studies verdwenen en is er gehakt in de studie van de zogenaamd 'kleine talen', zoals het Hongaars, het Bulgaars, het Fins. Hongaars kun je niet meer aan een Nederlandse universiteit studeren. Een taal uit de heilige Europese Gemeenschap: weg, streep erdoor! Maar het Hongaarse volk is een oud Europees volk dat in het hart van de Europese cultuur staat. Met gemeenschappelijke waarden met andere Europese volkeren, maar óók met een eigen cultuur en taal. Als wij elkaar fundamenteel willen verstaan, dan moeten wij niet genoegen willen nemen met een oppervlakkig cultuurbesef voorzien van een licht Amerikaans vernisje en met kennis die niet veel verder gaat dan wat er staat op het schermpje van ons mobieltje. Dan moeten we ons grondig in taal en cultuur van een volk willen verdiepen en kúnnen verdiepen.

Het is moeilijk te voorspellen welke kant het opgaat met de talenstudies. Maar de studentenaantallen zijn wel zorgelijk laag in Nederland: er waren in 2018 6 eerstejaars Nederlands aan de Vrije Universitiet in Amsterdam, inmiddels is de studie zelfs helemaal verdwenen! Als ik me nu beperk tot de neerlandistiek, dan vraag ik me af: maakt de neerlandistiek zichzelf te weinig noodzakelijk? Edward Said zei het al in 2003: de filologie heeft een stoffig imago, maar in feite is de filologie de meest wezenlijke en creatieve van de verklarende wetenschappen. Er zijn allerlei

wetenschappen en wetenschapjes om de filologie heen komen staan die stukken van het terrein afsnoepten: *cultural studies*, mediastudies, *gender studies*, ga maar door. En neerlandici gaan daarin mee: het laatste boek van de hoogleraar moderne Nederlandse letterkunde in Amsterdam gaat over de geschiedenis van de DAF-fabrieken en het laatste boek van de hoogleraar in Utrecht over de roerige jaren '60. Prima boeken, maar die hadden evengoed geschreven kunnen worden door historici. Ik ben zelf een groot voorstander van het ontsluiten van literatuur binnen een sociaal-historische context, maar waar neerlandici goed in zijn, wat hun kracht uitmaakt is de analyse van teksten. Waarom is *De stille kracht* van Louis Couperus al 120 jaar lang een fantastisch boek? Dan kun je een heel verhaal beginnen over de koloniale Indische context, en over die *siri* spuwende Javanen en over de losbandige Emile van Oudijck. Prima. Maar het ís een fantastisch boek door de wijze waarop het geschreven is, door de taalvorm. En dáár komt de neerlandicus in beeld: die kan de kwaliteit van de tekst duidelijk maken. Als de analyse van de artistieke vorm er niet meer toe doet, dan is het liedje 'Brandend zand' van de onlangs overleden Anneke Grönloh ('Brandend zand/ verloren is het land/ en een leven vol gevaar') even geweldig als een sonnet van P.C. Hooft. Maar waar zijn we dan mee bezig? Dan heb je toch geen neerlandicus meer nodig, ja, misschien nog een brandweerman voor dat brandend zand, maar de neerlandistiek kan wel inpakken.

Je kent erg veel neerlandici, ook extra muros. Wat vind je van de interesse voor de literatuur uit de voormalige Nederlandse koloniën in de regio Midden-Europa (Polen, Tsjechië, Hongarije enz.)?

Voor zover ik dat kan overzien bestaat er een levendige belangstelling in Midden-Europa voor Nederlands-(post)koloniale literatuur, en die begrijp ik ook wel: in de positie daar 'in de periferie' van de neerlandistiek zitten veel overeenkomsten met de positie van de neerlandistiek in bijvoorbeeld Paramaribo of Willemstad of Oranjestad. Misschien dat Midden-Europese onderzoekers daarom ook een bijzondere sensitiviteit hebben voor de literatuur uit de voormalige Nederlandse koloniën; ik heb al heel mooie studies gelezen van wetenschappers uit Midden-Europa. Ik heb zelf de indruk dat als ik vertel over Surinaamse en Antilliaanse literatuur, dat nog meer snaren raakt in Midden- en Oost-Europa dan in Groningen of Tilburg. Hopelijk blijft die belangstelling ook onveranderd sterk. Je ziet natuurlijk wel dat de persoonlijke belangstelling van vakgroepsleiders een

cruciale rol speelt. Ik ben al vaak in Hongarije geweest en ook in andere landen, maar nog nooit in steden als Zagreb, Sarajevo, Boekarest of Moskou; ik vrees dat de studenten daar over de postkoloniale culturen van Nederland dan ook niet veel te horen krijgen. (Aarzel dus niet mij te bellen, lieve mensen, nummer opvraagbaar bij de heer Pusztai!)

Maar ik begrijp dat de neerlandistiek in Midden-Europa ook onder druk staat. En erger nog: de Nederlandse Taalunie werkte daar zelf aan mee, door een malloot als de Vlaming Geert Joris als algemeen secretaris aan te stellen in 2012, die de structuur van internationale taalondersteuning zelf begon af te breken. Ik denk dat met Hans Bennis aan het roer de Taalunie een gezondere koers gaat varen: je verkoopt hem geen knollen voor citroenen maar hij heeft een groot hart voor de Nederlandse taal en de neerlandistiek extra muros.

Ferenc Postma
Land van Latijn
Een bijzondere tentoonstelling over de voormalige Friese universiteit te Franeker

In 2018 was Leeuwarden (Ljouwert) de culturele hoofdstad van Europa. In dat kader vonden in alle elf steden van Friesland (Fryslân) evenementen plaats, die Friesland en haar culturele waarden - in heden en verleden - van de beste kant lieten zien. Zo organiseerde Museum Martena - gevestigd in de aloude Martena Stins - te Franeker een prachtige tentoonstelling over de voormalige universiteit van Friesland, met de titel: 'Land van Latijn: De universiteit van Franeker als spiegel van Europa' - daarmee refererend aan de gemeenschappelijke taal - het Latijn - dat de academische wereld toentertijd verbond en dat de studenten van elders uit Europa directe toegang verleende tot alle - in het Latijn gehouden - colleges. Zoals bekend, opende de Friese universiteit te Franeker haar deuren op 29 juli 1585, met een plechtige bijeenkomst in de Grote of Martini Kerk, ook nu nog in het hart van de oude stad.[1] Zelf nam ze haar intrek in het voormalige Kruisherenklooster, waar ze ook gevestigd bleef tot eind 1811, toen de Franse keizer en toenmalig heerser over de Nederlanden - Napoleon - haar deuren definitief sloot. Daarmee kwam een einde aan haar roemrucht verleden, waarin duizenden studenten uit een groot deel van Europa hun weg naar het verre en wat afgelegen Franeker wisten te vinden. Alleen al vanuit (het historische) Hongarije kwamen er in totaal meer dan 1.200, alle officieel als student ingeschreven in het Franeker *Album Studiosorum*, een aantal dat hun aanwezigheid aan de andere universiteiten in de Republiek verre overtrof.

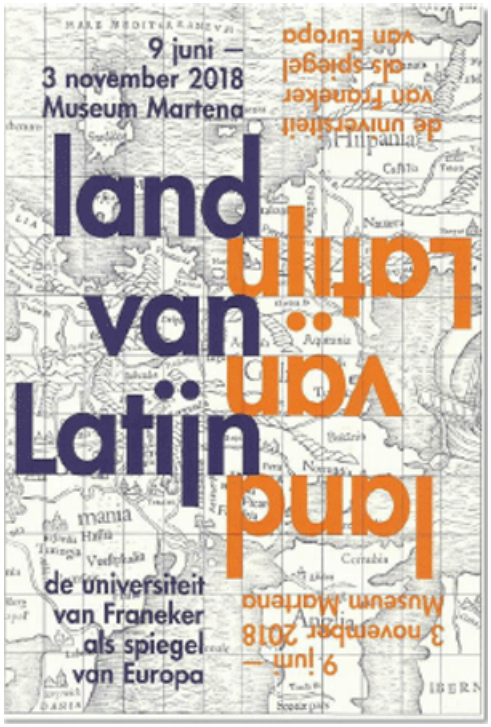

Affiche van de tentoonstelling Land van Latijn

Zij studeerden er met name filosofie, theologie en/of medicijnen - wat voor deze protestantse studenten in hun eigen vaderland niet mogelijk was. Daarnaast bezochten ettelijke Hongaren - op doorreis in de Republiek - voor korte tijd de Friese universiteitsstad, niet alleen om er bijv. brieven voor hun landgenoten af te geven, maar ook en vooral om bij hen geld te bezorgen vanuit het Hongaarse achterland.[2]

De tentoonstelling in Museum Martena werd op vrijdag 8 juni 2018 - onder grote belangstelling - geopend. In totaal betrof de hele inrichting twee zalen, een grote en een wat kleinere. In de grote zaal trok de indrukwekkende boekenkast - geheel gevuld met talloze folianten uit de oude universiteitsbibliotheek - direct alle aandacht. Alle boeken en verdere exponaten waren afkomstig uit de vroegere Provinciale Bibliotheek van Friesland en het voormalige Rijksarchief in Friesland - vandaag de dag het Fries Historisch en Letterkundig Centrum 'Tresoar' te Leeuwarden - waar de Franeker universiteitsbibliotheek en het gehele universiteitsarchief destijds - midden 19e eeuw - 'bij des Konings Dispositie' waren ondergebracht. Nu waren de boeken en archivalia dus weer even tijdelijk terug in Franeker, dankzij de directe en goede samenwerking tussen de beide culturele instellingen.

De wat kleinere zaal - met aan de wand de geschilderde portretten van de vele hoogleraren die toentertijd aan de universiteit college gaven, in o.a. de klassieke talen, Hebreeuws, filosofie, theologie, rechten en medicijnen - stond bij deze gelegenheid in het teken van de zo nadrukkelijk grote Hongaarse aanwezigheid in de Friese universiteitsstad, met name zo rond het midden van de 17e eeuw. Om die reden markeerde een levensgrote afbeelding van een Hongaarse calvinistische student (*Peregrinus*) - in zijn opvallende, karakteristieke kleding - de ingang van deze zaal. In de zaal zelf stond een fraaie vitrine centraal, met vele exponaten die de speciale, historische relatie tussen Hongarije en Franeker direct en duidelijk zichtbaar maakten. Zo lag in de vitrine - bovenaan - het Hongaarse lofdicht van Colomannus/Kálmán Igaz, dat deze Zevenburgse student schreef ter gelegenheid van de inauguratie van Prof. Laurentius Banck in 1647, opgenomen in de bundel 'Applausus academici',[3] met daarnaast een bundel rouwgedichten ('Lacrymae'),[4] verschenen bij het overlijden van de Zevenburgse student medicijnen Stephanus/István Némethi in Franeker (1654), evenals de - fraai geschreven - bijdrage van de - eveneens uit Zevenburgen afkomstige - student theologie Basilius/Balázs Gidófalvi - uit 1635 - in het *Album Amicorum* van Hessel Dominicus Coumans, de toenmalige secretaris van de Franeker universiteit.[5] En

natuurlijk kon ook het unieke testament van de Sárospataker student theologie Johannes/János N. Szepsi, die in 1658 in Franeker overleed, hier niet ontbreken, nauwkeurig opgetekend als het is in de officiële *Acta* van de universiteit,[6] evenmin als een foto van diens grafzerk, zoals die vandaag de dag nog te vinden is in de Grote of Martini Kerk te Franeker. Waren al deze exponaten afkomstig uit 'Tresoar', de rest van deze zogenaamde 'Hongaarse vitrine' was geheel gevuld met zaken uit onze eigen - historische - privé-collectie, zoals o.a. een tweetal theologische werken van de Franeker Prof. Campegius Vitringa Sr., te weten diens 'Typus theologiae practicae, sive de vita spirituali ejusque affectionibus commentatio' (Franeker 1716) - een exemplaar, dat blijkens de handgeschreven aantekeningen op het titelblad in 1717 te Franeker verworven was door de Zevenburgse student Georgius/György P. Szathmári - en de Hongaarse vertaling daarvan: 'Lelki élet', nog tijdens Vitringa's leven verschenen te Frankfurt (Oder), in 1722.[7] Het echte topstuk in de vitrine vormde evenwel het adelsdiploma, dat de keizer van Oostenrijk en koning van Hongarije, Leopold I, in februari 1703 vanuit Wenen deed toekomen aan de Friese jurist - en dichter tegelijk - Dr. Paulus van Ghemmenich, waarmee hij deze in de Hongaarse adelstand verhief: Een veelkleurig, fraai gekalligrafeerd document op perkament, 20 pagina's groot, in boekformaat, in rood fluweel gestoken, voorzien van het keizerlijk/koninklijk dubbelzegel in een grote ronde notenhouten doos - en het geheel verzonden in een bijpassende lood-tinnen kist.[8] De directe aanleiding voor deze verheffing in de Hongaarse adelstand was het Latijnse lofdicht dat Van Ghemmenich schreef voor Jozef I, de oudste zoon van keizer Leopold I en tevens koning van Hongarije (sinds 1687), toen deze - aan het begin van de Spaanse Successieoorlog - in september 1702 de vesting Landau met succes op de Fransen veroverde - met de veelzeggende titel: 'Epaeneticum invictissimo heroi Josepho I-mo sacrum'. Als zodanig mocht Van Ghemmenich zich sindsdien 'Eques auratus regni Hungariae' noemen, als dank waarvoor hij keizer Leopold I met een nieuw Latijns lofdicht vereerde: 'Gratiarum actio ad Leopoldum [...], cum [...] autorem nobilitate equestri et laurea caesarea donasset et honorasset'. Zo vormden het adelsdiploma - voorzien van de handtekening van Leopold I en de hoogste vertegenwoordiger van Hongarije aan het Weense hof kardinaal Leopold a Kollonich - de doos met het dubbelzegel, de lood-tinnen kist, de twee Latijnse lofdichten (beide in manuscript) en een handgeschreven Nederlandse vertaling van het - in het Latijn gestelde - diploma zelf, het hart van de vitrine. Dat Van Ghemmenich ook nadien de vanuit Wenen

gevoerde politiek - met sympathie - bleef volgen, blijkt nog uit een ander lofdicht van zijn hand, geschreven ter ere van de jongere zoon van Leopold I, Karel III: ‘Euphemia ad serenissimum ac potentissimum Carolem III [...], archiducem Austriae’. Een prachtig exemplaar, als Plano gedrukt op gele zijde door de Leeuwarder drukker Johannes Scheverstein (1703), bedekte de bodem van de vitrine - links en rechts geflankeerd door twee andere gedichten, verschenen in 1704 bij het overlijden van Van Ghemmenich: Het ene van de jurist Joannes Sande (‘Traanen gestort op de Lykbus’), het andere van de hand van Isaacus Valckenaer, de rector van de Latijnse school in Leeuwarden, waarin deze Van Ghemmenich eert als ‘Poëta felicissimus’ (eveneens op zijde gedrukt, door de Leeuwarder drukker Hero Nauta). Van Ghemmenich overleed in oktober 1704 te Leeuwarden, maar werd begraven in de Grote of Martini Kerk te Franeker, in het familiegraf, waarvan de grafzerk ook vandaag de dag aldaar nog bestaat: Een Fries in de Hongaarse adelstand (!).

De tentoonstelling in Museum Martena werd formeel afgesloten op zondag 4 november 2018. Vanuit Friesland zelf, maar ook van ver daarbuiten, trok het vele bezoekers: Meer dan 5.000 geïnteresseerden wisten de wegen richting Franeker te vinden. Niet alleen voor Franeker, maar ook voor Leeuwarden en heel Fryslân, vormde het jaar 2018 - onbetwist - een waarlijk cultureel hoogtepunt.

Bibliografie

Graaf, G.H. van de. 1997. ‘Cum Deo. - Magyar peregrinusok bejegyzései franekeri album amicorumokban’, Mihály Balázs e.a. (Ed.), *Művelődési törekvések a korai újkorban. - Tanulmányok Keserű Bálint tiszteletére* Szeged: Adattár, 35. 117-133.
Postma, F[erenc]; Sluis, J. van (Ed.). 1995. *Auditorium Academiae Franekerensis. - Bibliographie der Reden, Disputationen und Gelegenheitsdruckwerke der Universität und des Athenäums in Franeker, 1585-1843*. Leeuwarden/ Ljouwert: Minsken en Boeken, 23.
Postma, Ferenc. 2015. ‘De Hongaren en het onderwijs aan de Friese universiteit te Franeker (1585-1811)’, *Acta Neerlandica. - Bijdragen tot de Neerlandistiek*, 10: 33-80.
Postma, Ferenc. 2017. ‘Das Testament des verstorbenen ungarischen Studenten Johannes/ János N. Szepsi (Franeker, den 28. April 1658) und die erfreuliche Entdeckung von etlichen Büchern aus seinem Nachlass’, *Sárospataki Füzetek*, 21/2. 145-166.
Sluis, Jacob van. 2015. *De Academie van Vriesland*. Gorredijk: Bornmeer.

Eindnoten:

1 Zie over de geschiedenis van de Franeker universiteit: Sluis, *De Academie van Vriesland*.
2 Zie over de Hongaarse aanwezigheid in Franeker de eeuwen door: Postma, ‘De Hongaren en het onderwijs’.
3 Zie voor de bundel ‘Applausus academici’ (1647): *Auditorium*, 521, M/1647.2.
4 Zie voor de bundel ‘Lacrymae’ (1654): *Auditorium*, 525, M/1654.1.
5 Zie over de inscriptie van Basilius Gidófalvi (1635): Graaf, ‘Cum Deo’ 122.
6 Zie over het testament van Johannes N. Szepsi (1658): Postma, ‘Das Testament des verstorbenen ungarischen Studenten’.
7 Zie voor Vitringa's ‘Typus theologiae practicae’ (1716): *Auditorium*, 251, 91/1716.1. - Het boek verscheen naderhand in Nederlandse, Franse, Duitse en Hongaarse vertaling. - Momenteel wordt in California (USA) gewerkt aan een vertaling in het Engels (met commentaar en toelichting) door Prof. Charles K. Telfer.
8 Paulus van Ghemmenich, afkomstig uit Franeker zelf, had aldaar rechten gestudeerd en was in 1679 gepromoveerd bij de beroemde Franeker rechtsgeleerde Prof. Ulricus Huber. In datzelfde jaar liet hij zich als advocaat inschrijven bij het Hof van Friesland te Leeuwarden. Zijn verzameld - poëtisch - werk verscheen voor het eerst in Leeuwarden, in 1746: ‘Carmen jocoserium [...] nec non Carmina miscellanea’, bezorgd door zijn collega en bewonderaar Joannes Sande. Een ‘tweede uitgave’ verscheen aldaar in 1766. Zie daarin het lofdicht voor Jozef I - nu onder de titel ‘Gratulatio ad heroëm invictissimum Josephum’ - op p. 120-127, voorzien van een Nederlandse vertaling door W. Dotingh, een andere collega van Van Ghemmenich. - Idem het lofdicht voor Leopold I zelf - ‘Gratiarum actio ad Leopoldum’ aldaar op p. 182-185, en het lofdicht voor Karel III (‘Euphemia ad [...] Carolum III’) aldaar op p. 186-189. - Zie voor het rouwgedicht van Sande zelf op Van Ghemmenich (‘Traanen gestort op de Lykbus’) dezelfde bundel, p. 220-222. - N.B.: In het voorwoord van de eerste uitgave - gedrukt bij R.J. Noordbeek, 1746 - komt Van Ghemmenichs Hongaarse adelsdiploma reeds ter sprake en wordt vermeld, dat het bij diens erfgenamen in Haarlem werd bewaard (‘ab Heredibus Viri Nobilissimi Harlemi

servatur’). Hetzelfde vinden we terug in de ‘tweede uitgave’, verschenen ‘ter Drukkerye van H.A. de Chalmot’, 1766. Het adelsdiploma werd - met al zijn toebehoren - als ‘Hungaricum’ door ons aangekocht in het jaar 2000, toen het bij het uitruimen van een oud pand in Haarlem te voorschijn was gekomen. Het adelsdiploma werd in Franeker voor de allereerste keer publiekelijk tentoongesteld.

In Memoriam Agnes Sneller (1940-2019)
Prof. dr. A. Agnes Sneller als steunpilaar van de internationale neerlandistiek

Prof. dr. A. Agnes Sneller, neerlandica en filosofe, is 31 januari 2019 overleden. Dit droevige bericht vulde niet alleen haar vakgenoten in Nederland en Vlaanderen met groot verdriet, maar ook die van de internationale neerlandistiek.

Enkele fasen van haar loopbaan waren het lesgeven op het Christelijk Lyceum Delft, de studie filosofie aan de Universiteit Leiden, een aanstelling aan de vakgroep Nederlands aldaar waar 17e-eeuwse taal en literatuur Agnes' specialiteit werd, evenals genderlinguïstiek in nauwe samenwerking met haar collega Taalbeheersing Agnes Verbiest. Ze promoveerde in 1996 bij professor dr. M.A.Schenkeveld-van der Dussen op een proefschrift met de titel *Met man en macht. Analyse en interpretatie van teksten van en over vrouwen in de vroegmoderne tijd*. Daarvoor schreef ze met vakgenoten de bundel *Anna Maria van Schurman (1607-1678), Een uitzonderlijk geleerde vrouw* (1992), met Boukje Thijs de bloemlezing Huwelijk van Jacob Cats (1993), samen met Olga van Marion en Netty van Megen *De gedichten van Tesselschade Roemers* (1994). De intensieve samenwerking met Agnes Verbiest leidde tot twee genderlinguïstische werken *Wat woorden doen, cursusboek genderlinguistiek* (2000) en *Bij wijze van schrijven. Over gender en trefzeker taalgebruik* (2002). Haar boek *De Gouden Eeuw in gedichten van Joost van den Vondel* (2014,

verschenen in de Zeven Provinciën Reeks, waarvan ze redacteur was) is haar laatste boek geworden.

Ze organiseerde vele wetenschappelijke bijeenkomsten, samen met een team de Annie Romein-Verschoorlezingen. Ook de feestelijke viering '125 jaar Vrouwen in de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde' op 26 mei 2018 ontstond op haar initiatief, waarbij er voor het eerst in de geschiedenis van de MNL vier vrouwen tot erelid werden benoemd. Dit werd voorafgegaan door de blog *Dames in Data*, over vijfentwintig talentvolle vrouwen met een belangwekkende inbreng in de letterkunde, taalkunde of geschiedenis (http://www.mdnl.nl), waar ze mederedacteur van was.

In 1994 heeft wijlen Erzsébet Mollay - het toenmalige hoofd van de Vakgroep Nederlandse Taal- en Letterkunde aan de Eötvös Loránd Universiteit (ELTE) te Boedapest - een fax gestuurd naar vakgroepen Nederlands in Nederland en Vlaanderen, onder andere de Vakgroep Nederlands aan de Universiteit Leiden, met de vraag of een collega haar aan de ELTE gedurende een semester kon vervangen vanwege haar studieverlof. In september 1994 kwam Agnes naar de ELTE te Boedapest om die colleges van Erzsébet over te nemen. Uit die eerste groep derdejaars aan wie ze les gaf, zijn veel vakgenoten voortgekomen, zoals bijvoorbeeld Anikó Daróczi, nu al jaren hoofd van de Vakgroep Nederlandse Taal- en Letterkunde aan de Károli Gáspár Universiteit. Agnes werd ook uitgenodigd in Debrecen om daar op de Vakgroep Neerlandistiek gastcolleges te geven. Het was in deze tijd dat we voor het leven vriendschap sloten.

Met haar collega Agnes Verbiest trad ze in 1995 op een studiedag van de ELTE op waarbij de gehele Hongaarse neerlandistiek aanwezig was. Ze hadden het over genderlinguïstiek en gaven workshops rond dit thema. Zij waren de allereerste gastdocenten van een evenement dat sindsdien bijna dertig jaar bestaat. Het verhaal over gender was voor vele Hongaarse studenten en docenten een eyeopener.

Agnes is daarna een aantal malen teruggekomen voor gastcolleges; eerst alleen aan de ELTE, de Károli en de Universiteit Debrecen, later ook in de regio Centraal- en Oost-Europa.

Ze werd voor de periode januari 2000 tot december 2002 uitgenodigd om op de Károli Universiteit de Vakgroep Nederlands aldaar te helpen professionaliseren. Ze gaf leiding aan de vakgroep, bezorgde werk- en hoorcolleges over historische taalkunde en genderlinguïstiek, begeleidde scripties en stimuleerde onderzoek. Dit laatste heeft onder andere geleid tot de uitgave van de reeks Károli Studies. Daarnaast heeft ze veel gedaan

voor de samenwerking van de drie vakgroepen neerlandistiek in Hongarije. Ze werd enkele jaren voor haar pensioen hoogleraar aan de Károli Gáspár Universiteit.

In die jaren heeft ze ook intensief deelgenomen aan vrijwel alle activiteiten die in Comeniusverband werden georganiseerd. Ze heeft op congressen opgetreden, talloze artikelen gepubliceerd in en geredigeerd voor uitgaves van de vakgroepen Neerlandistiek in Midden- en Oost-Europa. Belgrado, Boekarest, Bratislava, Olomouc, Riga, Warschau, Wenen, Wroclaw - ze was overal een graag geziene gastdocent. Agnes was een onuitputtelijke bron van inspiratie voor zowel docenten als studenten. Wij konden altijd heel veel over de methodiek van onderwijs en onderzoek, over feministisch taal- en literatuuronderzoek en nog een heleboel andere dingen van haar leren. Ik heb niemand gekend die zo hard kon werken en anderen zo hartelijk hulp verleende; hulp voor de ziel, hulp in het werk. Agnes heeft overal grote indruk gemaakt, enthousiasme en vrolijkheid gezaaid, vriendschappen gesloten. Ze had een bijzonder goed gevoel van humor en kon lachen als niemand anders: uit heel haar hart.

Op grond van haar voortdurende en uitnemende activiteiten op het gebied van de neerlandistiek in Centraal Europa is Prof. dr. A. Agnes Sneller in 2005 erelid van de Comenius Vereniging geworden. Vanuit haar betrokkenheid met de internationale neerlandistiek hebben wij samen een cursusboek *Inleiding literatuurgeschiedenis voor de internationale neerlandistiek* geschreven dat in 2010 bij Uitgeverij Verloren uitkwam.

De diepte en de dimensies van haar werk op het gebied van de internationale neerlandistiek gedurende meer dan vijfentwintig jaar zijn moeilijk te beschrijven: ze leerde ons werkethiek, discipline, optimisme en het belang van het samenwerken. Haar politieke, sociale en academische betrokkenheid was bewonderenswaardig. Agnes was iemand met een boodschap. Een boodschap van solidariteit, doorzettingsvermogen en belangstelling voor de ander. Agnes is een begrip geworden. We zullen haar ontzettend missen, niet vergeten en haar boodschap meenemen.

Judit Gera
20 februari 2019

Dóra Küzmös

Heen en terug

Judit Gera & Janina Vesztergom (red.): Oda-vissza. A kulturális transzfer folyamatai Hollandia, Flandria és Magyarország között [Heen en terug. De processen van cultuurtransfer tussen Nederland, Vlaanderen en Hongarije] Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, 2018.

Tegenwoordig is het steeds populairder om cultuurbemiddeling te bestuderen. Als het om een grotere cultuur gaat, kunnen we eenvoudig voorbeelden vinden. Maar in het geval van kleine culturen zoals de Hongaarse, hebben onderzoekers het moeilijk. Als het onderzoek bovendien over de transfer tussen twee kleine culturen gaat, kan het echt een uitdaging zijn om contact te vinden.

Hetzelfde geldt voor de situatie als iemand wordt gevraagd wat de relatie is tussen de Europese Nederlandstalige landen - Nederland en België - en Hongarije. Waarschijnlijk zouden we een antwoord krijgen dat die landen niets met elkaar te maken hebben. Dit zijn culturen die volledig verschillende talen spreken, niet verwant zijn, geografisch ver van elkaar liggen en als we de Hongaarse of Nederlandse geschiedenis bekijken, is het heel onwaarschijnlijk dat we een gemeenschappelijk punt zouden vinden dat de geschiedenisboeken vermelden.

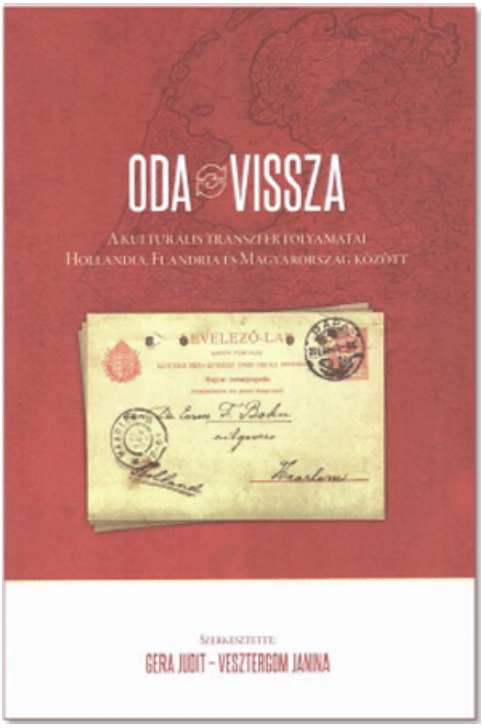
ODA VISSZA
A KULTURÁLIS TRANSZFER FOLYAMATAI
HOLLANDIA, FLANDRIA ÉS MAGYARORSZÁG KÖZÖTT
SZERKESZTETTE:
GERA JUDIT - VESZTERGOM JANINA

Deze reeks wetenschappelijke bijdragen, verschenen onder de titel *Odavissza* [Heen en terug], behandelt meerdere gebeurtenissen die als bewijs dienen voor gemeenschappelijke elementen tussen de Lage Landen en Hongarije. De bundel, die zich voor de eerste keer in het Hongaars met de processen van cultuurtransfer tussen de bovenvermelde landen bezighoudt, werd in het kader van het project *Kis irodalmak találkozása. A magyar irodalom fogadtatása Hollandiában és Flandriában, a holland nyelvű irodalom fogadtatása Magyarországon* [Ontmoeting van kleine literaturen. De receptie van de Hongaarse literatuur in Nederland en Vlaanderen, de receptie van de Nederlandstalige literatuur in Hongarije] samengesteld. De Nederlandstalige literatuur en cultuur is niet alleen in Hongarije maar ook elders in de wereld nauwelijks bekend omdat die altijd geïsoleerd van de wereldliteratuur werd onderzocht. Uit het boek blijkt dat het eerste initiatief van de Nederlanders om deze isolatie te doorbreken, een reeks van vijf bundels was, de *Nederlandse cultuur in Europese context* (1999-2001). Deze reeks heeft nieuwe fundamenten gelegd voor het bestuderen van de Nederlandstalige literatuur en cultuur. Door de vertalingen was hij ook voor andere culturen bereikbaar, wat een significant aspect is, aangezien het werk origineel in het Nederlands werd gepubliceerd en daarom maar een klein publiek bereikte. Hierna eindigde deze openstelling naar de wereld en keerden de Nederlanders terug naar hun isolatie.

De onderzoekers die zich diepgaander met Neerlandistiek bezighouden, bleven echter volhouden, om de Nederlandstalige literatuur en cultuur bekend te maken onder andere culturen. Het harde werken heeft zijn vruchten afgeworpen en daarom kunnen we vandaag heel veel over dit thema te weten komen. Een voorbeeld van de schitterende resultaten is de bundel *Doing Double Dutch. The International Circulation of Literature from the Low Countries* [Wals rond de Nederlandse taal. De internationale circulatie van de literatuur van de Lage Landen] geredigeerd door Elke Brems, Orsolya Réthelyi en Ton van Kalmthout of het boek *Beatrijs de wereld in. Vertalingen en bewerkingen van het Middelnederlandse verhaal* dat Ton van Kalmthout, Orsolya Réthelyi en Remco Sleiderink redigeerden.

Daarnaast werkt sinds 2007 een onderzoeksteam naar de Nederlands-Hongaarse betrekkingen aan de Universiteit Debrecen onder leiding van Gábor Pusztai. Ze hebben al een groot aantal bundels gepubliceerd in verband met dit thema, waaronder *Michiel de Ruyter és Magyarország* (2008) [Michiel de Ruyter en Hongarije], *Debrecentől Amszterdamig*.

Magyarország és Németalföld kapcsolata (2010) [Van Debrecen naar Amsterdam. Relatie tussen Hongarije en de Lage Landen], *Szumátrától az orosz frontig* (2013) [Van Sumatra naar het Russische front], A *lehetetlenségek országa. Székely László szumátrai elbeszélései* (2014) [Het land van onmogelijkheden. Korte verhalen van László Székely over Sumatra], *Történetek a mélyföldről. Magyarország és Németalföld kapcsolata a kora újkorban* (2014) [Verhalen over de Lage Landen. Hongaars-Nederlandse betrekkingen in de vroegmoderne tijd], *Menekülés az idegenbe* (2017) [Ontvlucht naar de vreemde]. Het wetenschappelijke tijdschrift van de vakgroep, *Acta Neerlandica* is ook heel significant met betrekking tot dit onderwerp. Het Instituut voor Literatuur en Culturele Studies van de Universiteit Debrecen moet hier ook vermeld worden met zijn bundel die in 2017 onder de titel *Németalföld emlékei Magyarországon - magyar - holland kapcsolatok* [De herinneringen van de Lage Landen in Hongarije - Hongaars-Nederlandse betrekkingen] verscheen.

Naast de Universiteit Debrecen blinken respectievelijk de vakgroep Nederlands van de Károli Gáspár Universiteit en de Eötvös Loránd Universiteit uit in het onderzoek naar de Nederlands/Vlaams-Hongaarse betrekkingen. Aan de Károli Gáspár Universiteit bestudeert Tamás Balogh de Hongaarse receptie van Johan Huizinga, terwijl Anikó Daróczi de werken van de 13de-eeuwse dichteres en mystica Hadewijch onderzoekt en vertaalt. De Eötvös Universiteit opende op 1 oktober 2015 de *Néderlandisztikai Kultúraközvetítő Központot* [Cultuurbemiddeling Centrum voor Neerlandistiek] dat de onderzoeken rond de Nederlands-Hongaarse betrekkingen ondersteunt.

Wanneer we over cultuurbemiddeling spreken, schiet ons meestal het vertalen te binnen, vooral omdat vertalers als cultuurbemiddelaars worden beschouwd. Doordat ze een bepaald werk naar een andere taal vertalen, maken ze namelijk de lezers bekend met een stuk van die bepaalde cultuur. De schitterende bundel *Oda-vissza* laat echter zien dat vertalen niet de enige manier van culturele transfer is.

De studie van Réka Bozzay bestudeert hoe de Hongaarse studenten hun theologische en geneeskundige kennis in de vroegmoderne tijd konden benutten na hun terugkomst van hun peregrinatie naar Nederland en in hoeverre de Hongaarse cultuur open was voor de nieuwe opvattingen van de westerse wereld. Vooral op het gebied van theologie leidden deze nieuwe opvattingen tot serieuze debatten, wanneer iemand een theologische richting begon te verkondigen, die in Hongarije niet geaccepteerd was. Sommige van deze optredens betekenden het einde van de carrière

van die persoon. Maar de Hongaarse en Transsylvaanse geneeskunde hebben veel te danken aan de Nederlandse bemiddeling, zoals de studie van het vaatstelsel, de iatrochemie en iatrofysiek. We lezen ook over de significante werkzaamheden van dokter Herman Boerhaave, die in die tijd zowel in Transsylvanië als in Hongarije bekend was. Zelfs de beroemde Hongaarse dichter Mihály Csokonai Vitéz verwees wel eens naar hem.

Béla P. Szabó neemt ook de 17-18de-eeuwse Hongaarse peregrinerenden onder de loep. In zijn werk legt hij de nadruk op de juridische studies en onderzoekt in hoeverre de terugkerende studenten van de kennis gebruik konden maken die ze in Nederland hadden verworven. Omdat we niet op de hoogte zijn van Hongaarse juridische werken die Nederlandse invloed laten zien, treden juridische en politieke disputaties die door Hongaarse studenten werden verdedigd op de voorgrond.

Ildikó Juhász bestudeert de Hongaarse vertaling van Hendrik Consciences roman, *De loteling*. Wat heel interessant is, is dat er twee verschillende vertalingen werden gemaakt. De eerste variatie verscheen in 1855 onder de titel *A besorozott* [De dienstplichtige], de vertaler is onbekend. De tweede vertaling werd 31 jaar later, in 1886, door Gyalui Farkas gemaakt en hij gaf de roman de titel *Az ujocz* [De rekruut]. De studie zoekt grondig uit waarom er twee verschillende vertalingen nodig waren en of de vertaling uit het Nederlands werd gemaakt of dat de brontaal eventueel een andere was.

In het werk van Ton van Kalmthout staat eveneens het belang van literaire vertaling centraal: hij bestudeert de werkzaamheden van Adèle Opzoomer en haar Hongaarse man Géza Antal als cultuurbemiddelaars. Het feit dat Opzoomer de gedichten van de beroemde Hongaarse dichter, Sándor Petőfi vertaalde en dat de vertaling van het Hongaarse drama, *Az ember tragédiája* [De tragedie van de mens], geschreven door Imre Madách, ook aan haar naam gekoppeld is, is op zichzelf al heel significant. Maar de cultuurbemiddeling van het echtpaar was veel complexer en veelzijdiger. Ze maakten actief deel uit van het Nederlandse culturele leven, Géza Antal was lid van verschillende wetenschappelijke kringen en de stichting van de Nederlands-Hongaarse Maatschappij is te danken aan hem. Daarnaast speelde hij ook een belangrijke bemiddelingsrol tussen Nederland en Hongarije met zijn publicaties.

Judit Gera houdt zich in haar werk verder bezig met het thema dat ook in de studie van Ton van Kalmthout centraal staat. Maar zij onderzoekt met interdisciplinaire methoden de activiteit van Adèle Opzoomer, die onder het pseudoniem A.S.C. Wallis schreef. Wat de cultuurbemiddeling

tussen Nederland en Hongarije betreft, was Wallis niet alleen belangrijk als literaire vertaalster maar ook als schrijfster en schilderes.

Terwijl de bovengemelde studies over de 19-20ste eeuw gaan, grijpt Orsolya Réthelyi terug op de middeleeuwen. Ze bestudeert de 20ste-eeuwse toneelbewerking van twee gecanoniseerde werken, de *Elckerlijck* en de *Beatrijs*, die onder de regie van Max Reinhardt werden opgevoerd. Daarna onderzocht ze hoe de Hongaarse adaptie werd ontvangen en of Reinhard als bemiddelaar van de Nederlandse literatuur kan beschouwd worden.

Zsuzsa Tóth legt er rekenschap van af hoe het Hongaarse publiek op de werken van de 20ste-eeuwse schrijfster Jo van Ammers-Küller reageerde. Ze vergelijkt haar kritische ontvangst in Nederland en Hongarije, waarna ze uitzoekt wat er de reden van kan zijn dat Jo van Ammers-Küller in Hongarije positief werd ontvangen, terwijl de Nederlandse kritiek uit die tijd haar afwees. Bovendien neemt ze de omstandigheden waaronder de Hongaarse vertalingen tot stand kwamen onder de loep en onderzocht ze hoe het mogelijk was dat Van Ammers-Küller één van de meest naar Hongaars vertaalde auteurs werd.

Gábor Pusztai bestudeert de werkzaamheid als cultuurbemiddelaars van het echtpaar Madelon Székely-Lulofs en László Székely. Ze opereerden als literaire vertalers en hun bemiddelingsrol bleek succesvol te zijn. Toch maken ze geen deel uit van de Hongaarse literaire canon. Als literaire vertalers waren ze erg productief, zowel op het vlak van Hongaarse als Nederlandse vertalingen. Daarnaast waren hun eigen publicaties ook van groot belang. Een niet te onderschatten feit is dat ze uitgestrekte artistieke betrekkingen en een goede relatie met de Hongaarse literaire elite hadden. Het echtpaar kende beroemde Hongaarse schrijvers, waaronder Dezső Kosztolányi, Sándor Márai, Lajos Kassák en vertaalde hun werken.

Janina Vesztergom onderzocht wat de reden was van de succesvolle ontvangst in Hongarije van Annie M.G. Schmidts jeugdboek *Minoes*. De studie zoekt in de eerste plaats uit in hoeverre de stelling van Jan van Coillie waar is wat de Hongaarse vertaling betreft. Volgens die stelling '[zijn] namen heilig, maar niet in kinderboeken'. Aan de andere kant analyseert zij de toneeladaptatie op het vlak van verbale, muzikale en visuele aspecten.

Tot slot houdt de studie van Orsolya Varga zich bezig met het culturele transfer tussen de Europese Nederlandstalige landen en Hongarije. Haar werk bestaat uit twee delen en in het eerste deel kunnen we lezen over de

belangrijkste fasen van de in Nederland verschenen Hongaarse literatuur, van de Tweede Wereldoorlog tot het begin van de jaren 2000. Dan stelt ze in het tweede deel de werkzaamheid van Henry Kammer voor die als de meest productieve vertaler van de Hongaarse literatuur beschouwd kan worden.

De beknopte samenvatting van de uitstekende studies die in de bundel zijn verschenen, bewijst dat cultuurbemiddeling niet gewoon over vertaling gaat. Onze cultuur kan op talrijke verschillende manieren bemiddeld worden. De Nederlands/Belgisch-Hongaarse kinderacties na de Eerste en Tweede Wereldoorlog die in het boek alleen kort vermeld werden, zijn ook een goed voorbeeld van hoe twee culturen met elkaar in contact kunnen komen. De titel van de bundel - *Oda-vissza* [Heen en terug] - laat dan precies zien dat cultuurbemiddeling altijd een tweerichtingsproces is.

Over de auteurs

[Om privacyredenen is dit tekstgedeelte niet zichtbaar.]